ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ім. А.С. МАКАРЕНКА

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ: ТРАДИЦІЇ ТА ІННОВАЦІЇ

Науковий журнал № 1 (3), 2011

Суми
СумДПУ ім. А.С. Макаренка
2011

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

УДК 101.8

Засновник, редакція, видавець і виготовлювач
Сумський ДПУ ім. А.С. Макаренка
Друкується згідно з рішенням вченої ради Сумського державного педагогічного університету ім. А.С. Макаренка
(протокол від 22.02.2008 №8)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Доктор філософських наук, професор **В.М. Вандишев**; кандидат філософських наук, доцент **М.О. Качуровський**; доктор філософських наук, професор **В.А. Косяк**; доктор філософських наук, професор **Е.О. Лебідь**; доктор фізико-математичних наук, професор **Ф.М. Лиман**; доктор філософських наук, професор **І.П. Мозговий**; кандидат філософських наук, доцент **О.А. Наумкіна**; доктор мистецтвознавства, професор **О.Г. Стахевич**; доктор філософських наук, професор **В.О. Цикін** (відповідальний редактор); кандидат філософських наук, доцент **В. Є. Карпенко** (відповідальний секретар).

Затверджено постановою Президії ВАК України як фаховий журнал у галузі філософських наук

У журналі розкриваються проблеми філософії науки, трансформації соціуму та природи людини, її інтелектуальних та фізичних можливостей під впливом наукоємних технологій, різні аспекти трансгуманізму. При цьому особливий акцент зроблено на визначенні ролі освіти у цих процесах.

Пропонується викладачам, аспірантам, магістрантам, студентам, усім, хто цікавиться філософськими проблемами постнекласичної науки.

© СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2011

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ ТА ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК

УДК 001.8

М. М. Ведмедев
Сумской государственный педагогический
университет им. А. С. Макаренко

ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ЗНАНИЕ В РЕСУРСНОМ ИЗМЕРЕНИИ

В статье рассмотрено теоретическое знание как стратегический ресурс социально-экономического развития. Проанализированы новые формы производства и потребления интеллектуальных продуктов в современном обществе. В этой связи описан феномен технонауки. Сопоставлены внутринаучные и вненаучные критерии оценки знаний.

***Ключевые слова**: знание, ресурс, наука, технонауки, социально-экономическое развитие.*

Тезис о преобразующей роли знания в самых различных областях общественной жизни является ключевым для множества концепций, описывающих историческую уникальность обществ на рубеже XX–XXI веков. Участники бурных общественных дискуссий, касающихся роли и значения науки, неизменно в той или иной форме подразумевают тенденцию все более тесного ее встраивания в существующий социально-экономический контекст. Речь идет о переходе ранее относительно обособленной специализированной системы по производству интеллектуальных продуктов в статус социально интегрированной подсистемы. Этим обстоятельством и определяется ракурс философской рефлексии по поводу науки.

В ходе такого осмысления интерпретация научного знания в качестве *ресурса* социально-экономического развития часто становится его доминирующей трактовкой в сравнении с иными точками зрения (знание как товар, производительная сила, сырье, индивидуальная способность к действию, собственность). И это характерно для представителей самых разных исследовательских направлений. Таких установок придерживаются теоретики постиндустриального общества и общества знаний (Д. Белл, Э. Тоффлер, Г. Бехманн, П. Вайнгарт, В. В. Кочетков, Д. В. Ефременко), исследователи концепции технонауки (Б. Г. Юдин, В. И. Оноприенко, М. В. Оноприенко), сторонники постмодернистской идеи перформативного характера науки (Ж.-Ф. Лиотар), специалисты в области науковедческих проблем соотношения фундаментальных и прикладных исследований (Ю. В. Сачков), участники Штарнбергской группы.

При этом заметим, что разработка проблем ресурсного статуса знаний представляет собой обширное поле исследовательской работы. И различные его участки освоены неравномерно. Наибольший прогресс достигнут в области,

имеющей название «экономика знаний». Менее разработаны, на наш взгляд, социологические, науковедческие, особенно когнитивные аспекты.

В связи с изложенным выше цель статьи заключается в рассмотрении тех изменившихся контуров движения теоретического знания в социуме, которые задают его ресурсный статус. Параллельно с этим анализируется вопрос о критериях оценки знания в этой его ипостаси. Иными словами, речь идет о доминирующих характеристиках данного типа знания.

Важным моментом для понимания ресурсного характера знания являются рассуждения Б. Г. Юдина об оборачивании отношения между наукой и технологией. Он замечает: «Взаимоотношения науки и техники в таком симбиозе внутренне противоречивы. С одной стороны, наука выступает как генератор новых технологий и именно в силу устойчивого спроса на них пользуется поддержкой, подчас весьма щедрой. С другой стороны, производство новых технологий определяет спрос на науку ограниченного типа, так что многие ее потенции остаются нереализованными. От науки не требуется ни объяснения, ни понимания вещей – достаточно того, что она позволяет эффективно их изменять. Это предполагает понимание познавательной деятельности (включая научную) как деятельности в некотором смысле вторичной, подчинённой по отношению к практическому преобразованию, изменению и окружающего мира, и самого человека. Тем самым открывается возможность для переосмысления, точнее даже – оборачивания – сложившегося ранее соотношения науки и технологии. Если традиционно оно понималось как технологическое приложение, применение кем-то и когда-то выработанного научного знания, то теперь оказывается, что сама деятельность по получению такого знания «встраивается» в процессы создания и совершенствования тех или иных технологий» [5, 590].

Иными словами, в вышеприведенных размышлениях акцент ставиться на том, что классическая схема, характерная для индустриальных обществ, уступает место новой модели. Ранее исходной точкой движения знания считались фундаментальные исследования. Далее через поиск их практических приложений происходила разработка технологий и технических продуктов. Завершающей точкой было нахождение рынков сбыта для соответствующей продукции. Такую модель специалисты иногда именуют «внедренческой». Иная схема реализовалась в идее *технонауки*, т. е. в своеобразном гибриде онаученной технологии и технологизированной науки. Ее нередко стали оценивать как главенствующую в системе «наука-общество».

В современной литературе часто можно встретить выражения типа: «фундаментальные науки как ресурс развития», «формирование экономического ресурса «знание», «знание как социальный ресурс» и другие. Данные выражения в целом возражений не вызывают. Хотя при этом не сложно убедиться, что ресурсные функции знания в обществе часто трактуются несколько стереотипно и однобоко. Это, кстати, проявляется и в случае с термином «технонаука». Последний вполне корректен, но не охватывает целого ряда случаев.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

Так, подразумевается, что знание целенаправленно и систематически используется по соображениям экономической эффективности или с целью получения конкурентных преимуществ. Часто также речь идет о знании как факторе рационализации социальной организации или управления, разработки технологии создания и реализации разнообразных социальных проектов. По нашему мнению, этим дело не исчерпывается. Зачастую знания могут вообще не воплощаться в каком-либо виде продукции или услуг, а использоваться с иной целью. Скажем, для повышения общественного, корпоративного или профессионального статуса определенного лица или улучшения имиджа государства на мировой арене. И это также следует признать формой ресурсного использования знаний. Для иллюстрации данного положения остановимся на анализе некоторых ситуаций из истории науки и ее приложений.

В трудах корифеев науки и методологов нередко можно встретить размышления о том, чем определяется успех исследовательской деятельности. В качестве резюме раздумий иногда приводятся афоризмы или своеобразные словесные формулы. Не все из них приживаются, но некоторые становятся весьма популярными. Академик В. М. Глушков следующим образом понимал составляющие успеха в области науки и техники: «Нужная идея в нужном месте и в нужное время». Касаясь специфики управления большими системами, академик В. П. Трапезников предложил формулу эффективного действия: «знают – могут – хотят – успевают». Академик П. Л. Капица считает, что эффективность работы ученых зависит главным образом от трех факторов, которые он для краткости называет моральным, финансовым и кадровым.

Каждая из упомянутых словесных формул при определенном уточнении вполне годится для использования в качестве гипотезы соответствующего историко-научного, наукометрического или социологического анализа. Схема М. В. Глушкова в отличие от других более пригодна для интерпретации исторических обстоятельств, предопределивших удачу или неудачу того или иного открытия или изобретения. Руководствуясь нею, можно ввести такую характеристику открытий, как «своевременность», что пояснит весьма примечательные случаи признания (или непризнания), применения (или неприменения) идей. Дж. Бернал приводит соображения о том, что знания механики и математики Греции были вполне достаточными для того, чтобы создать основные механизмы, обусловившие промышленную революцию, такие как многочисленные управляемые ткацкие станки и паровую машину. Но появившиеся «не ко времени» идеи не получили воплощения, и подобные машины так и не были созданы в Греции. Развитие эллинистической механики вскоре остановилось. Почему же названные механизмы оказались не нужны античному обществу? «Решающей причиной, – пишет Дж. Бернал, – явилось отсутствие стимула. Не было рынка сбыта товаров крупного производства. Богатые могли позволить себе пользоваться товарами ручного производства, бедные и рабы не могли себе позволить покупать что-либо, без чего они могли бы обойтись» [1, 130].

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

Имелись, таким образом, знания, но социально-экономическая потребность, выступившая в качестве импульса их технического воплощения, появилась не в Греции и не в эпоху античности.

А вот Италия оказалась именно тем местом, а 20–30-е годы XX в. – именно тем временем, когда идеи, развиваемые группой Э. Ферми, пришлись как нельзя кстати. Данное обстоятельство и предопределило грандиозный успех деятельности группы. Детальный науковедческий и методологический анализ данного события имеется у Дж. Холтона [4]. Случай с Э. Ферми также подпадает под схему «нужная идея в нужном месте в нужное время». Однако ситуация здесь существенно отличается от ситуации с греческой механикой. И дело здесь не только в том, что в одном случае имело место сочетание компонентов схемы, а в другом – не имело. Не всегда следует себе представлять дело так, что указанные компоненты формируются независимо, и задача состоит именно в факте их сочетания. В Италии в указанное время отчетливо сформировалась определенного рода потребность, «запрос», что проницательно уловили римские физики. Необходим был ответ, «нужные идеи». В готовом виде его не было ни в Италии, ни где-либо еще. Ответ нужно было сконструировать, подбирая «по месту и времени».

Во всей ситуации было много уникального. Сама потребность носила не научный, а сугубо политико-идеологический характер. Но удовлетворялась она путем решения чисто научных проблем из области ядерной физики. Это предопределило исключительную специфичность положения. Какой областью физики надлежало заниматься группе Э. Ферми? Той, которая была наиболее престижна в глазах европейского научного сообщества. Какие исследовательские задачи необходимо ставить и решать? Любые! Никаких содержательных ограничений не существовало. Выбор задачи определялся соображениями иного плана: ее решение должно вызывать эффект сенсации в глазах научного сообщества и вести к лидирующему положению группы. Излишне было бы добавлять, что научные результаты группы не являлись решениями каких-либо существовавших в то время экономических или технических проблем. Стимул для своей бурной и исключительно плодотворной деятельности физики черпали из иного источника. Описанные только что принципы деятельности были установлены совершенно сознательно.

Общая интеллектуальная атмосфера в тогдашней Европе и национальные амбиции Италии стали той благотворной средой, которая дала широкие возможности для реализации таланта и честолюбия римских физиков. На континенте в начале века существовало влиятельное и процветающее научное сообщество. Функционировала хорошо отлаженная сеть научных коммуникаций. Статус и престиж данного профессионального сообщества, а также высокая оценка того рода деятельности, которому оно себя посвящало, были возможны лишь при наличии широкого слоя международной культурной общественности, которая оценивала и поддерживала их занятия. И оно было в наличии как в Европе, так и в Италии. А поскольку наука, будучи

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

интернациональным предприятием, все же имела внутренне дифференцированное строение и осуществлялась отдельными соревнующимися друг с другом исследовательскими группами, то это сделало ее ареной борьбы за национальное лидерство. Сделало в силу стечения обстоятельств. Такой ареной в разное время становились спорт, космос, мореплавание и т. д.

То, как все происходило, в эмпирическом плане хорошо описано в упоминавшейся работе Дж. Холтона. В конце 20-х годов Э. Ферми и его сотрудники резко сменили ориентацию своих научных исследований. Если приблизительно с 1926 г. главным предметом их интересов были спектроскопия и атомная физика, то к 1929 г. было принято решение переключиться на ядерную физику. И принято оно было отнюдь *не в силу внутренней логики развития* научного знания, а исключительно по соображениям вненаучного плана. Замысел состоял в том, чтобы сделать научную продукцию отвечающей «месту и времени». А такая продукция могла быть получена именно в области ядерной физики. Об этом очень ясно сказал политический покровитель группы Э. Ферми О. М. Корбино в 1929 году перед Итальянским Обществом содействия интересу науки в своем докладе, озаглавленном «Новые цели экспериментальной физики». По его словам, физика превыше всего всегда ценила открытие новых явлений, лежащих за пределами существующих теорий, примерами чего могут служить Х-лучи и радиоактивность. Но существует не так уж много шансов на подобные открытия. Прогресс такого рода в традиционных областях физики крайне маловероятен. Единственное исключение, по мнению О. М. Корбино, составляет область искусственных превращений атомных ядер [4, 306]. При этом было сделано примечательное замечание о том, что получение научных результатов, отвечающих сформулированным критериям («великие открытия», «превыше всего ценимые явления» и т. д.), позволит Италии с честью вернуть свое былое величие в физике. Направление исследований в области экспериментальной физики неожиданно выдвинулось в ранг *национальной цели*. И группе Э. Ферми предстояло переориентироваться на освоение новой для нее области, что и было со временем осуществлено.

«Нужная» научная продукция, отвечающая данному «месту и времени» (национальным амбициям Италии 20–30-х годов), не имеет каких-либо определенных собственно содержательных характеристик. Это может быть любая пионерская разработка в «престижной» области, имеющая черты сенсации и обеспечивающая лидерство группы. Можно было бы даже сказать, что речь шла о целеустремленной деятельности по получению научного продукта с заранее заданными свойствами. А в пользу того, то «свойства» были именно таковыми, косвенно свидетельствует такое институциональное нововведение, как использование типографских оттисков статей для ускорения информирования научного сообщества и удержания приоритета. Примечательно, что конкретное направление исследований в области ядерной физики самим членам группы *не было* ясно и 2 года спустя после речи

О. М. Корбино. Но принципиальное понимание упомянутого принципа было. Э. Амальди, один из сотрудников Э. Ферми, говорил об этом так: «Тогда мы решили, что лучше всего сосредоточить усилия на чем-то, находящемся пока лишь в зачаточном состоянии, чтобы на нашу долю осталось побольше еще не сделанного другими. Это было вполне ясно» [4, 309].

Деятельность группы Э. Ферми и ее политических покровителей в целом ряде отношений есть явление, не имеющее аналогов. По сути была осуществлена беспрецедентная акция: при наличии в готовом виде двух звеньев схемы («время» и «место») был получен недостающий третий («нужная идея»).

Ресурсность есть определенная функциональная характеристика знания. Она присуща последнему только при определенных условиях, т. е. в тех случаях, когда знание включено в определенные деятельностные схемы. Если не задана проблема, для решения которой оно используется, то и называть знание ресурсом не следует.

Мотивация деятельности производителей знания может существенно отличаться. В одном случае это – удовлетворение познавательного интереса, стремление что-либо понять, постичь суть вещей. При этом может вовсе не подразумеваться какое-либо прикладное предназначение исследовательского результата. В другом – знание изначально производится в расчете на его дальнейшее использование для практических нужд. И это именно то, с чем мы сталкиваемся в рамках исследовательской работы в области технонауки.

Тот гигантский массив сведений античной науки, о котором идет речь у Дж. Бернала, было бы некорректно квалифицировать как ресурс по двум причинам. С одной стороны, он создавался не в расчете на его дальнейшую техническую реализацию. А с другой – в тогдашнем обществе не существовало запроса на его использование, т. е. он не был включен в соответствующую деятельностную схему.

Особым предметом дискуссии является то, какими характеристиками обладает знание в его ресурсной ипостаси. В 80-х годах прошлого столетия профессор Гарвардского университета А. Оеттингер замечал, что пришло время применить к информации как к ресурсу критерии оценки, которые применяют к материалам и энергии, т. е. сформулировать «те же критические вопросы: кто им владеет, кто в нем заинтересован, насколько он доступен, возможно ли его коммерческое использование?» [6, 191]. Сегодня пришло осознание, что знание и информация обладают своеобразием. В. В. Кочетков приводит целый ряд особенностей, отличающих знание от других ресурсов. Первая заключается в том, что знание – не конкурентный ресурс, т. е. оно является общедоступным. Вторая особенность – знание как таковое суть нематериально. Третья – знание накапливается не линейно, а благодаря открытиям скачкообразно растет. Четвертая особенность – знание относительно, т. е. его отдельные фрагменты приобретают значение только в связи с другими фрагментами. Пятая – знание кумулятивно, оно имеет возможность соединяться с другим знанием. Множество знаний обеспечивает возможность разнообразных и полезных комбинаций. Шестая – знание является самым мобильным ресурсом. Седьмая

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

особенность – знание может быть сжато до абстракций и символов, т. е. приобрести компактную форму. Восьмая – знание неисчерпаемо и накапливается с возрастающей скоростью. К перечисленным выше добавляются еще две характеристики, которые, по мнению упомянутого автора, являются главными. Речь идет об уникальности знания, в отличие от товаров, на которые существует рыночная цена, и об избирательности знания. Последняя подразумевает, что оно доступно только тем, кто способен его усвоить, а значит им обладать и использовать. Знание и элитарно, и общедоступно [2, 25].

Мы не ставим задачу подвергнуть вышеупомянутые черты детальному анализу. Заметим только, что они выделены путем сопоставления знания как ресурса с другими видами ресурсов, используемых в технике, экономике, сфере управления, – финансовыми, кадровыми, материально-техническими, организационными. Обратим особо внимание, что со всей остротой проблема характеристик знания встает в иной плоскости. Речь идет о том, что если принять во внимание различные аспекты бытия знания, то оно предстанет многомерным феноменом. При этом эмпирически можно констатировать факт, когда повышение значения («ужесточение» критериев) одной группы параметров (скажем, параметров ресурсных) с неизбежностью приводит к ухудшению значения параметров другой группы (скажем, параметров репрезентативных). Иными словами, когда во главу угла ставятся интересы технологического контекста, то вопросы истинности, качества знаний отходят на задний план. От науки более не требуется ни объяснения, ни понимания вещей, а достаточно того, что она позволяет их эффективно изменять. Не нужны оригинальные фундаментальные теории, необходимы лишь эффективные технологии с соответствующими рыночными перспективами.

Со всей резкостью такая установка прозвучала у Ж.-Ф. Лиотара: «Знание производится и будет производиться для того, чтобы быть проданным, оно потребляется и будет потребляться, чтобы обрести стоимость в новом продукте… Оно перестает быть самоцелью и теряет свою «потребительскую стоимость» [3, 18]. И студента, проходящего профессиональную подготовку, более не должен интересовать вопрос: «Верно ли это?», а лишь вопрос: «Чему это служит и можно ли это продать?» [3, 124].

Таким образом, можно констатировать, что воздействие на знание внутренних и внешних критериев в процессе его производства крайне противоречиво. Все это приводит к кардинальным изменениям норм и идеалов исследовательской работы, самого научного этноса. Изучение данных изменений в их конкретных проявлениях является важной методологической задачей.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бернал Дж. Наука в истории общества / Джон Бернал ; [пер. с англ. Н. Макарова, Е. Панфилов]. – М. : Изд-во иностранная литература, 1956. – 736 с.

2. Кочетков В. В. К вопросу о генезисе постиндустриального общества / В. В. Кочетков, Л. Н. Кочеткова // Вопросы философии. – 2010. – № 2. – С. 23–33.

3. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна / Жан-Франсуа Лиотар ; [пер. с фран. Н. А. Шматко]. – М.: Ин-т эксперимент. Социологии; Спб. : Алетейя, 1988. – 160 с.

4. Холтон Дж. Тематический анализ науки. / Джеральд Холтон, [пер. с англ. А. Л. Великович, В. С. Кирсанов, А. Е. Левин]. – М. : Прогресс, 1981. – 384 с.

5. Юдин Б. Г. Знание как социальный ресурс / Б. Г. Юдин // Вестник Российской академии наук. – 2006. – Т. 76. – № 7. – С. 587–595.

6. Oettinger A. Information resources: Knowledge and power in the 21st century / A. Oettinger // Science. – 1980. – Vol. 209. – P. 191–198.

РЕЗЮМЕ

М. М. Ведмедєв. Теоретичне знання в ресурсному вимірі.

У статті розглянуто теоретичне знання як стратегічний ресурс соціально-економічного розвитку. Проаналізовано нові форми виробництва і споживання інтелектуальних продуктів у сучасному суспільстві. У зв'язку з цим описано феномен технонауки. Зіставлено внутрішньонаукові і позанаукові критерії оцінки знань.

Ключові слова: *знання, ресурс, наука, технонауки, соціально-економічний розвиток.*

SUMMARY

M. M. Vedmedev. Theoretical knowledge is in resource measuring.

The article touches upon theoretical knowledge as a strategic resource of socio-economic development. The new forms of production and consumption of intellectual products in modern society are analysed. The phenomenon of technoscience is in this connection described. The internal and external criteria of assessment of knowledge are compared.

Key words: *knowledge, resource, science, technoscience, socio-economic development.*

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

УДК101.8

Н. В. Кочубей
Національний педагогічний
університет ім. М. П. Драгоманова

ВІДКРИТІСТЬ ЯК КОНЦЕПТ СУЧАСНОГО НАУКОВОГО ДИСКУРСУ

У статті розглянуто відкритість як концепт сучасного наукового дискурсу. Показано, що відкритість (незамкнутість) позначає як властивість, так і спосіб буття складних систем, а також є принципом пізнання таких систем.

Ключові слова: *відкритість, складні системи, сучасний науковий дискурс.*

Поняття відкритості, відкритої системи (середовища) увійшло до наукового обігу разом з новою науковою парадигмою. У лінійній парадигмі питання про відкритість (закритість) систем як про сутнісну їх характеристику фактично не могло бути поставлене. Але з розвитком наукового знання, з дослідженнями в галузі термодинаміки, біології, екології стало зрозумілим, що замкнена та ізольована система – це ідеальний образ, пояснювальні можливості якого є досить обмеженими.

Сучасна наука має справу з відкритими системами. Тому необхідно пояснити, що означає відкритість, де і як вона зустрічається, як система зберігає себе у плинному постійно змінюваному середовищі, а також яким чином це явище охоплюється теоретично та до яких методологічних наслідків це приводить.

Уявлення про відкриті/закриті системи існують в економіці та детермінують відповідні теоретичні побудови. Так, відомий французький соціолог, дослідник теорій соціальної зміни Р. Будон зауважує: «Монополія є зразковим типом структури, діяльність якої приводить до *закритого* процесу, підпорядкованому відносно строгому детермінізму. Поведінкові акти в ній мають прогнозований і повторювальний характер …необхідно підкреслити також, що *закритий* характер процесу безпосередньо залежить від суми умов. При зміні хоча б одного з них процес може втратити закритий характер» [2, 198].

Уявлення про мову як відкриту систему властиве також і лінгвістиці. Відомий дослідник-мовознавець І. Р. Гальперін навіть порівнює граматичні системи із системою Д. І. Менделєєва, підкреслюючи відносний характер відкритості або закритості таких систем: «Усяка граматика в даний період розвитку цього рівня мови розглядалась як закрита система. Власне, будь-яка система закрита, якщо вона визначає взаємообумовленість і взаємозалежність частин …у тому разі, коли ці частини строго визначені. Однак граматика будь-якої мови повністю не закрита навіть у даний конкретний період розвитку мови і стану теоретичної думки; вона залишає місце для появи нового елемента

системи. Певною мірою можна провести аналогію між граматичною системою та системою хімічних елементів Менделєєва. На кожному етапі руху теоретичної думки з'являються елементи системи, які розширюють наші уявлення про саму систему та примушують дослідника переглядати, як раніше здавалося, «закриту» систему» [3, 11]. Тобто закритість систем, особливо тих, що знаходяться у стані змін, річ досить відносна, може розумітися як тимчасовий стан, певна ідеалізація, припущення.

О. М. Князєва та С. П Курдюмов розкривають суть цього явища у межах синергетичної парадигми: «Відкрита система (середовище) – певний вид систем (середовищ), які обмінюються речовиною, енергією і/або інформацією з навколишнім середовищем, тобто мають джерела і стоки. Здатні до самоорганізації відкриті системи, як правило, мають об'ємні джерела і стоки, а саме джерела і стоки в кожній точці системи» [6, 365]. Але цей підхід до розуміння відкритості не є єдиним. З тим, що системи, яким притаманна самоорганізація, як правило, відкриті, стикаються майже всі, хто досліджує такі системи.

Розуміння відкритості/закритості систем різними дослідниками, певний спектр їх тлумачень наштовхують на думку про те, що це явище не є простою констатацією наявності джерел і стоків. Як виявилось, усе набагато складніше.

Відомо, що для замкнутої ізольованої системи виконуються основні закони збереження енергії, імпульсу, моменту імпульсу. Для таких систем справедливе друге начало термодинаміки, згідно з яким хаос може тільки наростати. Проте існують й інші системи, для яких друге начало термодинаміки є непридатним через їх відкритість. Як відзначає Е. Ласло: «У першій половині XX ст. фізики відкрили і почали вивчати нові підходи. Опублікована у 1931 р. праця Ларса Онсагере «Співвідношення взаємності у необоротних процесах» означала рішучий поворот убік необоротних процесів, які не наближають систему до термодинамічної рівноваги, а ведуть від неї. У 1947 р. Ілля Пригожин присвятив свою докторську дисертацію поведінці сильно нерівноважних систем, а на початку 60-х років Аарон Качальский і П. Ф. Карран розробили математичні основи нової науки – нерівноважної термодинаміки. Ці дослідники показали, що, зосереджуючи всю увагу на поступових змінах, які відбуваються в замкнених системах, класична термодинаміка залишила поза увагою реальні системи, що існують в оточуючому нас світі, – нерівноважні системи, що нелінійно еволюціонують та відкриті для потоків енергії з навколишнього середовища та в навколишнє середовище» [7].

Зазначимо, що практично одночасно в різних науках – біології, екології, нерівноважній термодинаміці, економіці – була переглянута гіпотеза про можливість існування закритих систем. Був зроблений висновок про те, що через відкритість природних систем вони можуть акумулювати і використовувати енергію не за рахунок своєї внутрішньої дезорганізації, а в результаті взаємодії цих систем (як природних, так і штучних) із середовищем. «Відкрита система вдалині від термодинамічної рівноваги, здійснюючи роботу,

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

розсіює ентропію: користуючись термінологією Пригожина, можна сказати, що вона імпортує вільну енергію з навколишнього середовища та експортує в навколишнє середовище ентропію. Якщо така система імпортує більше негаентропії, чим розсіює ентропії, то воно росте і розвивається» [7].

Як означає І. Пригожин, саме відкритість систем є однією із суттєвих умов для виникнення самоорганізації: «Взаємодія системи із зовнішнім світом, її занурення в нерівноважні умови може стати вихідним пунктом для формування нових динамічних станів – дисипативних структур» [11, 198].

Крім того, незамкнутість або відкритість означає наявність межі, яка сприймається системою (або є для неї) як певна «територія суверенності», усередині якої здійснюються процеси, що зберігають якісну визначеність цієї системи. Аналізуючи функціонування аутопоезисних систем, У. Матурана і Ф. Варела обґрунтовують особливу роль межі – мембрани, яка «не тільки обмежує розширення мережі молекулярних перетворень, що породжує власні компоненти, але і сама бере участь у функціонуванні цієї мережі. Якби така просторова композиція була відсутня, клітинний метаболізм розпався б, перетворившись на молекулярну кашу, що розповзається, і таке дискретне утворення, як клітина, не змогло б виникнути» [9, 40]. Тобто, з одного боку, є якісь динамічні трансформації, в результаті яких з'являються власні компоненти і межа, а з другого – є межа, яка необхідна для функціонування всередині цієї мережі трансформацій і завдяки якій ця мережа є цілісною. А якщо є межа, то є і навколишнє середовище. Це означає, що зрозуміти поведінку такої системи можна тільки з урахуванням її навколишнього середовища.

До такого розуміння концепту «відкритість» близький Джамшид Гараєдагі – партнер-засновник Інституту інтерактивного управління, дослідник систем й архітектури бізнесу. Він розуміє світ як складне ціле у взаємодії, а відкритість як принцип, який означає, що «поведінку живої (відкритої) системи можна зрозуміти тільки з урахуванням того середовища, в якому вона функціонує… Тому навіть серйозні дослідження природи людини – її прагнення до свободи, жадання влади або пошуки щастя – усього лише абстрактні ідеї, позбавлені всякого сенсу поза контекстом тієї культури, частиною якої вони є» [4, 58].

Автор пропонує поділити параметри на дві категорії – ті, якими можна в певному ступені управляти, і ті, якими управляти не можна. Це дало йому можливість виокремити систему, її межі і зовнішнє середовище. Система включає взаємодіючі змінні, якими її учасники можуть управляти, тоді як зовнішнє середовище утворюють елементи, які впливають на систему, але не зазнають її впливу. Тоді межі системи розуміються як «суб'єктивний і структурний компонент, що встановлюється, виходячи з інтересів і рівня можливостей і/або повноважень учасників» [4, 59]. Автор зазначає, що можна прогнозувати поведінку елементів зовнішнього середовища, які не підлягають управлінню, а також впливати на такі елементи. Звідси випливає необхідність і

можливість прогнозування майбутнього для відкритих систем, особливо таких, якими є бізнес-системи.

Крім того, відкриті системи захищають самих себе, що робить їх досить стійкими щодо різних впливів зовнішнього середовища. У біологічних системах це досягається за допомогою схеми їх самовідтворення, що генетично кодується за допомогою ДНК. Соціальні групи також прагнуть до порядку і самовідтворення, що досягається через певні «культурні коди», систему цінностей, неписані закони, традиції, що зберігаються в колективній пам'яті. «Коли система надана сама собі, вона прагне до самоорганізації, і внутрішні коди за умовчанням діють як організуючі принципи, відтворюючи існуючий порядок речей без яких-небудь відхилень» [4, 60].

Інший підхід, викликаний розумінням текучості і непостійності самих меж, висловлюють У. Бек і Кр. Лау у статті «Друга модерність як перспектива дослідження: «метазміни» сучасного суспільства». Автори зазначають, що сучасні дослідження суспільства спираються на те, що раціональне розуміння життєвого світу будується на функціональній диференціації соціальних систем. Проте межі цих систем зникають, соціальні групи перемішуються. Для сучасного суспільства стали характерними гнучка організація праці, тимчасові трудові колективи, нові моделі раціональності, взаємозв'язок між глобалізацією, індивідуалізацією, інформатизацією, а також розповсюдження культурного неолібералізму. Якщо зникають або розмиваються межі, то важко зрозуміти міру і територію відповідальності кожного, а також знайти відповідальних за ухвалення рішень. Звідси, зокрема, виникає невизначеність і двозначність, які необхідно вміти долати. Це означає, що сучасні проекти соціальних трансформацій не можуть не враховувати ці обставини. Тому переважними способами розв'язання проблем, що виникли, можуть бути процедури рефлексій, які можуть допомогти упоратися з невизначеністю і двозначністю, що виникли через розмивання меж [12, 525–557].

На взаємозв'язок нестабільності (процесуальності) та відкритості як певних визначальних характеристик сучасної постнекласичної філософії вказує Л. П. Киященко: «Не відміняючи, але кожного разу переосмислюючи динаміку відносин, спираючись на потенціал суб'єкт-об'єктної опозиції, цілісність постнекласичної філософії набуває відкритого процесуального характеру. Процесуальність трактується у цьому випадку як перманентне людське намагання до ідеальної та завершеної цілісності, а відкритість – як включення в коло розглядуваного того, що знаходиться на периферії, «навколо». Одним із наслідків, а можливо, і причиною останнього є сучасна затребуваність фундаментальних досліджень у практичному використанні… та потрібність практики в теоретичному забезпеченні власного існування, що вбирає моральні та ціннісні виміри» [5, 147].

З таких позицій зовсім інакше сприймається процес комунікації, а існування «на межі», що є характерним для постнекласики, взагалі визначається як межовий, граничний досвід (рос. опыт предельности. – Н. К.). «Межовий досвід характеризується динамікою пограничного режиму

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

співвіднесеності суперечливих тверджень, він культивує спосіб представлення його в мові «неможливої можливості» (М. Мамардашвілі), умовно виділений «момент» у становленні. Забезпечення існування в нестійкому, гетерогенному середовищі досвіду трансдисциплінарності, одночасної присутності схематизму уявлення, допонятійних переваг і понятійного схоплення дає можливість інтерпретувати межовий досвід як «мовну гру» (Л. Вітгенштейн), практику ведення діалогу…» [5, 151].

Відомий російський дослідник В. Г. Буданов визначає відкритість, або незамкнутість, як один з породжуючих принципів становлення поряд з нелінійністю та нестійкістю. Він наголошує на тому що «на мові ієрархічних рівнів принцип відкритості підкреслює дві важливі обставини. По-перше, це можливість явищ самоорганізації буття у формі існування стабільних нерівноважних структур макрорівня (відкритість макрорівня до мікрорівня за фіксованих управляючих параметрів). По-друге, можливість самоорганізації становлення, тобто можливість зміни типу нерівноважної структури, типу атрактора (відкритість макрорівня до мегарівня мінливих управляючих параметрів системи)» [1, 57].

Відкритість, як випливає із викладеного вище, не тільки характеристика системи, а й певний методологічний принцип. На цей момент звертає увагу також Л. Л. Лєсков, обґрунтовуючи при цьому світоглядний аспект відкритості: «Принцип відкритості відбиває субстанціональний, предметний аспект синергетики. У деяких випадках цей принцип приводить до постановки питань, на які сучасна наука не має відповідей. Ось приклади подібних питань. Як розуміти неповноту буття? Якщо розглядати Всесвіт як відкриту систему, то куди він відкритий? Що таке Великий Вибух, що привів до виникнення нашого Всесвіту? Мабуть, відповіді на ці питання потрібно шукати за межами сучасної загальнонаукової парадигми» [8, 48–49].

Аналізуючи відкриті і закриті організаційні побудови, відомий французький дослідник Е. Морен звертає увагу на те, що коли мова йде про складні системи, то значення закритості і відкритості змінюються. «Активні організаційні побудови так званих відкритих систем забезпечують процеси обміну, трансформації, які живлять сили власного виживання та сприяють їм: відкритість сприяє їх безперервній перебудові, реформуванню; вони перебудовуються, знову і знову замикаючи себе за допомогою багатьох петель, негативних зворотних зв’язків, безперервних рекурсивних циклів. Отже, звертає на себе увагу парадокс: відкрита система відкрита, щоб закритися, але вона закрита, щоб відкритися, і вона знову і знову закриває себе, щоб себе відкривати. Закритість «відкритої системи» – це замикання петлі на саму себе» [10, 169].

Очевидно, що процес відкриття/закриття складних систем – це нелінійний процес самовпливу таких систем, за якого у відкритості приховується закритість і навпаки. Якщо мова йде про системи певного ступеня складності, то їм притаманна одночасно і відкритість, і закритість. Е. Морену належить також світоглядне розуміння відкритості, згідно з яким «поняття відкритості не

тільки термодинамічно/організаційне, але й феноменально/буттєве. Воно віднині не розчиняє існування, а його виявляє; воно зовсім не приховує існування, а відкриває його, виводить на нього» [10, 246]. Тобто відкритість означає і певну закритість, наявність межі і навколишнього середовища, можливість самоорганізації як процесу самовпливу, рекурсивної петлі. «Не можливо відділити відкритість від активної організації, причому не тільки на рівні роботи, перетворення, а й на породжуючому рівні рекурсивної петлі, творення-себе… Для того щоб відкритість стала повністю доступною для нашого розуміння, потрібна парадигма складності» [10, 247]. Отже, відкритість – це і певною мірою методологічний принцип, світоглядне уявлення, когерентне новій парадигмі, я саме уявленням про складність.

Іншими словами, концепт «відкритість» пов'язаний з такими концептами, як «межа», «середовище», «закритість», «рекурсивність», «складність» та ін., і всі вони розуміються через цей взаємозв'язок. Відкритість може означати як властивість системи мати напівпроникну або розмиту межу, так і принцип пізнання складних систем, що означає, що зрозуміти поведінку і функціонування таких систем не можна без розгляду середовища, в яке вони занурені і з яким взаємодіють, а також без рекурсивної зміни відкритістю закритості і навпаки. Відкритість означає не стільки термодинамічний стан системи, скільки є ознакою її буття, що розглядається крізь парадигму нелінійності та складності. Для складних систем відкритість і закритість є не альтернативами, а станами, які обумовлюють один одного.

Проте сенс і значення цих концептів не є незмінним і стійким. Крім того, відкритість може означати також наявність граничного досвіду, що спонукає до певного типу комунікації, актуалізації «неможливої можливості». Ці концепти також постійно змінюються, породжуючи несподівані сенси, змінюючи способи пізнання, відкриваючи при цьому дедалі нові грані складного світу.

Таким чином, ми проаналізували значення концептів, що відображають взаємозв'язок складних нелінійних систем із середовищем. Показано, що відкритість (незамкнутість) позначаєяк властивість, так і спосіб буття складних систем, а також є принципом пізнання таких систем. Згідно з цим принципом складні системи та стани, в яких вони перебувають, можуть бути пізнані в єдності та взаємодії з навколишнім середовищем і з урахуванням межі, яка надає визначеності цим системам.

Отже, відкритість поряд з іншими концептами, зокрема нелінійністю та складністю, є концептами, що виконують у сучасному науковому та гуманітарному дискурсі певні різні ролі – це і математичні поняття, і характеристики станів складних людиномірних об'єктів, і суттєві ознаки науки, мислення, і важливі методологічні настанови. Єдність і невід'ємність цих концептів у сучасному дискурсі становить основу сучасної картини світу, певний методологічний каркас постнекласичних дослідницьких програм у різних галузях знання.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ЛІТЕРАТУРА

1. Буданов В. Г. Методология синергетики в постнеклассической науке и в образовании / В. Г. Буданов. – М. : Изд-во ЛКИ, 2008. – 232 с.

2. Будон Р. Место беспорядка. Критика теорий социального изменения / Р. Будон. – М. : Аспект-Пресс, 1998. – 284 с.

3. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М. : КомКнига, 2007. – 148 с.

4. Гараедаги Дж. Системное мышление: Как управлять хаосом и сложными процессами: Платформа для моделирования архитектуры бизнеса / Дж. Гараедаги. – Мн. : Гревцов Паблишер, 2007. – 480 с.

5. Киященко Л. П. Постнеклассическая философия – опыт трансдисциплинарности / Л. П. Киященко // Постнеклассика: философия, наука, культура : [коллективная монография] / [отв. ред. Л. П. Киященко и В. С. Степин]. – СПб. : Изд. дом «Міръ», 2009. – С. 137–169.

6. Князева Е. Н. Основания синергетики. Режимы с обострением, самоорганизация, темпомиры / Е. Н. Князева, С. П.Курдюмов. – СПб. : Алетейя, 2002. – 414 с.

7. Ласло Э. Основания трансдисциплинарной единой теории [Электронный ресурс] / Э. Ласло. – Режим доступа : www.spkurdiumov.narod.ru.

8. Лесков Л. В. Нелинейная Вселення: новый дом для человечества / Л. В. Лесков. – М. : Экономика, 2003. – 446 с.

9. Матурана У. Древо познания: биологические корни человеческого понимания / Умберто М. Матурана, Франсиско Х. Варела ; пер. с англ. Ю. А. Данилова. – М. : Прогресс-Традиция, 2001. – 224 с.

10. Морен Э. Метод. Природа природы / Э. Морен. – М. : Прогрес-Традиция, 2005. – 464 с.

11. Пригожин И. От существующего к возникающему. Время и сложность в физических науках / И. Пригожин. – М. : Наука, 1985. – 327 с.

12. Beck U.Second modernity as a research agenda theoretical and empirical explorations in the «meta-change» of modern society / U. Beck, Cr. Lau. // British journal of sociology. – L., 2005. – Vol. 56, № 4. – P. 525–557.

РЕЗЮМЕ

Н. В. Кочубей. Открытость как концепт современного научного дискурса.

В статье рассмотрена открытость как концепт современного научного дискурса. Показано, что открытость (незамкнутость) означает как свойство, так и способ бытия сложных систем, а также является принципом познания таких систем.

Ключевые слова: *открытость, сложные системы, современный научный дискурс.*

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

SUMMARY

N. V. Kochubey. Openness as The Concept of the Modern Scientific Discurse.

Openness as the concept of the modern scientific discurse is reviewed in the article. It is shown that openness (nonclosure) means not only character but also way of being of complex systems, and is the principle of cognition of such systems.

Key words: *openness, complex systems, modern scientific discurse.*

УДК 113/119:001.35

Е. А. Лебедь
Сумской государственный
педагогический университет

НОВОЕВРОПЕЙСКАЯ НАУКА КАК ФЕНОМЕН ЗАКРЫТОГО МИРА

В статье рассмотрены некоторые доминанты становления науки в Новое время. На основании концепта «жизненный мир» показано функционирование науки в формате закрытого мира. Предлагается пересмотр господствующей научной эпистемы.

Ключевые слова: *наука, жизненный мир, объект, субъект, картина мира.*

О, столетие! Науки расцветают, умы пробуждаются,
радостно жить на свете!
Ульрих фон Гуттен (начало XVI в.)
Карма европейской науки разоблачает себя
в Новое время как карма садизма.
Карен Свасьян (конец XX в.)

Одним из ключевых моментов размышлений основателя феноменологии о кризисе европейских наук, который знаменует одновременно и кризис европейского человечества, выступала проблема онтологии жизненного мира как некой тотальной композиции, включающей любые формы человеческого опыта. Жизненный мир представляет собой сферу жизненно-практического освоения реальности, задающей наиболее общие характеристики присутствия человека в мире, в котором все мы живем сообразно сознанию. Подчеркну, что феноменология (особенно поздний Э. Гуссерль и его последователи) исходит не из абстракции деперсонализированного и анонимного, а значит, постороннего и потустороннего сознания, а из конкретного единичного сознания, идентифицируя эмпирическую и трансцендентальную субъективность: эмпирическое и трансцендентальное *Я* – это я, которое и есть сама сознательность как таковая.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

Проблемный вектор концепции жизненного мира, – как пишет Э. Гуссерль в своей итоговой книге, направлен от изначального мира простого допредикативного восприятия к возведению понятий и методов «объективных наук» к очевидностям жизненного мира, поскольку он для ученого и его научного праксиса остается предпосланным. Э. Гуссерль призывает научиться понимать, что «мир, постоянно сущий для нас в потоке сменяющих друг друга способов данности, есть универсальное духовное завоевание, что он стал таковым и что в то же время продолжается его становление в качестве единства духовного гештальта, в качестве смыслового строения универсальной субъективности с ее последней функцией. Для этого конституирующего мир свершения характерно то, что субъективность объективирует самое себя как субъективность человеческую, входящую в состав мира. Всякое объективное рассмотрение мира есть рассмотрение «вовне» и схватывает только «внешность», объективность. Радикальное рассмотрение мира есть систематическое и чистое внутреннее рассмотрение субъективности, «выражающей»… самое себя вовне» [2, 156]. Э. Гуссерль недвусмысленно указывает на схватывание лишь внешнего аспекта мира посредством его объективного рассмотрения, объективного мира как логического конструкта, следовательно, на закрытый формат самого этого мира. Необходимо уточнить, что понятие «бытие-в-мире», введенное М. Хайдеггером, формально и по существу соответствует «жизненному миру» Э. Гуссерля. Разница лишь в том, что первое мир имплицирует, второй же направлен на субъект, в сознании которого мир осознается. Закрытость мира означает еще одно, а именно: устойчивое, но вздорное предубеждение, питаемое в том числе (или в первую очередь) наукой, основанное на восприятии мира вне себя, а себя – как противостоящего в гордой чужеродности этому миру (поименованному греками *τὸ πᾶν* – всё), который есть *твой* мир и в котором нет никакого *вне*.

Наука для Э. Гуссерля означает не ту или иную конкретную науку в ее дисциплинарном формате и даже не их совокупность, но именно идею науки, «научности». Последняя сама есть особая форма практической жизни человека. Как наука, так и повседневная жизнь человека имеют один и тот же источник – жизненный мир. Вместе с тем в процессе истории западноевропейской культуры наука настолько отдаляется от жизненного мира, что становится противоположностью повседневности. Корень этого противопоставления науки и жизни Э. Гуссерль усматривает в тенденции к экстремальному натурализму, который, будучи доведен до своего логического завершения в выхолащивании из науки всех ссылок на человеческую субъективность, в своего рода фальсификации идеи греческой науки. Замена живого смысла «окаменелостями» знаков и теорий происходит в Новое время, когда наука начинает апеллировать не к вещам, окружающим человека, а к моделям этих вещей, образованным путем математизации нашего жизненного мира (этот процесс Э. Гуссерль иногда называет «седиментацией смысла»). Приходится признать, что в науке мы имеем дело не с картиной природы как таковой, а с ее частными моделями, построенными на основе некоторых исходных установок

субъекта, его предпосылок, выбранных им позиций и пр. Происходит превращение субъекта научно-познавательной деятельности в Homo ludens, который, «играя» с миром, и получает то, что принято называть научной моделью реальности. При этом имеем парадокс, который вряд ли окажется приемлемым для философа, *здравомысляще воспринимающего* мысль как единородную с сущим: субъект в своей континуально-исторической ипостаси естествоиспытателя не мыслим мыслью, а мыслит мысль (об объекте) собственным нетерпеливым рассудком, приобщаясь к «таинству» обладания объектом мысли.

В ходе развития современной науки значение жизненного мира как предпосылки и основания науки было забыто и извращено, к нему стали относиться как к субъективному феномену в отличие от «подлинного», стерильно-«объективного» мира, содержащегося в научных концепциях. Этот процесс привел к возникновению напряженности между конкретным жизненным миром и его научной картиной. Человек все больше доверяет не самому миру, но его (догматической) научной картине, что свидетельствует о полном непонимании реального отношения между ними.

В этом и заключается смысл ситуации, названной мною «закрытым миром», симптомы которого были тщательно диагностированы Э. Гуссерлем «как кризис всех нововременных наук и кризис самого европейского человечества в совокупной осмысленности его культурной жизни, в его совокупной «экзистенции» [2, 25]. Аналогия европейского наукословия с библейским богословием поражает своей безупречностью: мир, созданный «по образу и подобию» науки, предполагает господство человека над этим миром, который, в свою очередь, вытесняет безуспешно взывающую к участливому познанию вещь за пределы подлинного бытийного опыта вещи[1]. В итоге искренний восторг юной Миранды (У. Шекспир «*Буря*») в XX веке преобразуется в адекватную современному положению дел констатацию, не оставляющую никаких иллюзий на счет прекрасного рода людского и нового мира, в котором он возможен (О. Хаксли «*О дивный новый мир*»). Отсюда: первая цитата к данному тексту из фон Гуттена, не выходящая за рамки энкомия, воспринимается как классически-тривиальный эпиграф; вторая же звучит как диагноз, меняя мировой и культурный контекст с «позитива» на «негатив», и в котором выговаривается существо нашей эпохи.

Теперь совершим поворот «назад к Канту!». Молодой еще философ, размышляя над механическим способом рассмотрения живой природы, писал во «Всеобщей естественной истории и теории неба»: «Пусть не покажется странным, если я позволю себе сказать, что легче понять образование всех небесных тел и причину их движений, короче говоря, происхождение всего

[1] В дополнение к сказанному – бескомпромиссное резюме М. Хайдеггера: «Научное знание уничтожило вещи как таковые задолго до того, как взорвалась атомная бомба. Ее взрыв – лишь грубейшая из всех грубых констатаций давно уже происшедшего уничтожения вещи: того, что вещь в качестве вещи оказывается ничем» [9, с. 319].

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

современного устройства мироздания, чем точно выяснить на основании механики возникновение одной только былинки или гусеницы». Симптоматично, но для естествознания контроверза ставшего и становления, формы и метаморфозы, механизма и организма, а в пределе – смерти и жизни, окажется роковой [8, 131]. Здесь наша тема начинает тащить длинный шлейф родовых инфернально-патологических черт «большой» науки Нового времени.

И дальше у Канта: «Физическая часть науки о Вселенной может быть в будущем доведена до такого же совершенства, до какого Ньютон довел ее математическую часть» [3, 127]. Уже в наше время оказалось, что картина природы с увеличением точности, как маточного раствора совершенства математической физики, становится все более и более удаленной от природы, поскольку оперирует сущностями, недоступными наблюдению в прямых экспериментах. С обесценивания чувства (а без этого наука не смогла бы состояться в качестве таковой), с высокомерного отказа от мира личностного, неисповедимого, от живого непосредственного опыта и начались все злоключения науки, имеющей дело лишь со скрытыми основами мира, обнаруженными экспериментами. Наука и непосредственный опыт оказались вещами несовместными: былинка и гусеница, то ли по своей малости и ничтожности в глазах высоколобых разведывателей «основ этого мира», то ли по своему живому своеволию и непокорности так и не «вписались» в современную научную картину мира.

Вернер Гейзенберг, один из немногих крупных физиков XX века, остро чувствовавших драматические ритмы европейской науки, поставит под сомнение классические демаркации между субъектом и объектом, внутренним миром и внешним миром, телом и душой, космографически – по принципу древнего соответствия микрокосма макрокосму – определит естествознание как «сингулярную» точку взаимоотношений природы и человека, а в предмете исследования увидит *не природу саму по себе*, а природу, подлежащую человеческому вопрошанию. В этой точке, как заключает В. Гейзенберг, *человек встречает самого себя* [1, 300–301]. Отсюда вопрос: *какого самого себя* встречает человек, изощренно упражняющий деперсонализированное сознание в им же самим созданных условиях, которые не контролируются природными процессами как таковыми, потерявший себя в понятии человек (ученый)? Неужели нужно было себя потерять (потеряться в мире) среди всех этих сил, волн и частиц, чтобы потом встретить (хочется воскликнуть: «Guten Tag, Herr Heisenberg!», аннулируя, таким образом, общность, анонимность и абстрактность человека-ученого) и, наконец, обрести себя в качестве фактического, действительного человека как бытия-в-мире – человека как он есть?

В классической науке человек тоже вопрошал природу, но его пытливый прищур вуайериста был сфокусирован на объект; субъект при этом заведомо игнорировался: полученное знание, поскольку оно объективно, не зависит ни от способа вопрошания (средств эксперимента), ни от стиля и уровня мышления экспериментатора. Воздействие экспериментатора и средств наблюдения

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

можно сделать пренебрежимо малым. Трудно отказать в остроумии одному современному философу, сравнившему объект с костью. Её-то и грызет ученый с сосредоточенностью собаки. Кость эта дает возможность причинного объяснения вещи, ее полагания в качестве того, что исчисляется числом. Старинное латинское слово (Cicero et Plinius Major) *objectus* – «противопоставленный», «оставленный на произвол», «являющийся жертвой» – странным образом скликается с потусторонними голосами современных хорроров в стиле Дэвида Линча или Гильермо Дель Торо. Роковая же неспособность осознать тождество жертвы и жертвователя на фоне агрессивной демонстрации воли к власти и привела к глубокому обмороку науки, из которого она очнулась технологией, цинично исповедующей императив господства над миром и человеком, императив конструирования живых существ, собственного тела, собственной судьбы. То, что Жак Лакан когда-то назвал фундаментальной фантазией маркиза де Сада, подразумевая его психосоматическую установку, предполагающую тело жертвы, которое можно мучить неограниченно и которое, тем не менее, загадочно сохраняет свою красоту, в отношении природы и мира давно уже не работает. Красота слиняла, а жертва все отчетливее приобретает вид мученицы. В этих условиях и воля, до недавнего времени питавшая науку, тоже начинает ускользать, выходить из-под контроля сознания, теряющегося перед перспективой существования как природы, так и самого человека в зловещей неконтролируемой реальности, когда разрушаются любые рамки ориентации в истолковании мира.

Ученый напоминает человека, о котором когда-то с издевкой писал Уильям Вордсворт. Поэт-романтик имел в виду беднягу, который занимался наблюдениями и собирал гербарий на могиле собственной матери.[2] Анализ в классической (и последующих) научной парадигме предполагает умерщвление объекта, не увиденного как живое существо, которое волею человека может быть превращено в объект манипуляций или в экспонат научной коллекции, а, по сути, в труп. Живые существа, как это ни странно на первый взгляд, не воспринимаются как события в пространстве исследователя: в свое сознание, в свою способность волноваться и переживать не допускается событие, которое происходит на твоих глазах, более того – физическое событие, непосредственным участником которого являешься ты сам. Эти существа занимают положенное (вероятно, безличной и слепой эволюцией, как представляется ученому-натуралисту) им место в иерархии мироздания, но их изъятие никоим образом не может повлиять на экономику этого мироздания, незыблемого, раз и навсегда заданного, словно однажды запущенный часовой механизм, несмотря на постоянные предупреждения, все чаще квалифицируемые как «экологические катастрофы».

Такое положение возможно тогда, когда смерть находится в безразличном пространстве общих значений, когда она не структурирована, не

[2] В «Жюстине» Сад изображает некоего хирурга Родена, собирающегося расчленить свою дочь во имя будущего науки и человечества.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

имеет формы. За этими общими актами нет уникальных индивидуальностей, за которыми скрываются миры, *вот это* нумерически анонимное существо не имеет значения само по себе, а значимы лишь *научные универсалии*, когда есть слово о существе, т. е. его вербальная копия, а феноменальное сознание-переживание самого существа отсутствует. Исследование живого в рамках классической научной парадигмы требует его умерщвления, «обезжизневания» (М. Хайдеггер): в познании, априори организованном смертью, места жизни нет. Организм нашим сознательно-волевым усилием неотвратимо превращается в механизм, сообразный с нашей целью как целью натуралиста в своей ипостаси методологического палача по отношению к живой природе. Натуралист, если следовать замечательному определению Мишеля Фуко, исследовавшего «естественную историю» XVIII века, – это человек, имеющий дело с видимой структурой и характерным наименованием, но не с жизнью [10, 190-191]. Жизнь для естествоиспытателя – всего лишь некий признак (хочется сказать, призрак) – в таксономическом смысле слова – универсального распределения существ. Жизнь (а значит, и смерть) не является решающей и предельной проблемой, не конституирована для натуралиста в качестве фундаментальной онтологической универсалии. Она не более, чем классификационная категория, соотносимая с фиксированными критериями вида, рода, семейства, отряда, типа.

Если за достижение научной истины о себе самом человек платит своей дисциплиниризацией и объективацией (клиника, психиатрический приют, тюрьма, сексуальность, исследованные М. Фуко), то за достижение научной истины о природе она отвечает человеку «экологической катастрофой». По-иному и быть не может. Ведь господствующая научная эпистема основана на жестких формальных процедурах в рамках чисто *правового* сознания [8, 231] или, если угодно, инквизиционного дознания – юридически-политической матрицы экспериментального знания. О. Шпенглер, кажется первым, обратил внимание на скандально-драматическую партию, разыгранную в Новом времени путем замены зрячего сверхчувственного опыта системой рефлектирующих суждений (=одержимостью, доказательствами), и тем самым озвучил один из основных контрапунктов становления европейской науки. Характеризуя прежнюю, еще средневековую демонологию, он, в частности, писал, что в ведьм «верили верой, для которой доказательство было богохульством». В Новое же время демонология облекается в мантию картезианства и обнаруживает недвусмысленное сходство с научным экспериментом: «ведьм сжигают не за то, что они ночами летают на помеле, а потому, что доказано, что они ведьмы» [11, 374, 392]. Прислушаемся к выводу М. Фуко: «Великое эмпирическое знание, которое объяло вещи мира и включило их в порядок бесконечного дискурса, констатирующего, описывающего и устанавливающего «факты» (в тот момент, когда Запад начал экономическое и политическое завоевание того же мира), действовало, несомненно, по модели Инквизиции – великого изобретения, которое новоявленная мягкость задвинула в темные уголки нашей памяти» [10, 331].

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

Просвещенный Кант (ярлык «грезящего духовидца», навешенный на Сведенборга, должен был сигнализировать о том, что «духовная наука» – ложь и обман) предписывал разуму подходить к природе подобно судье, заставляющему свидетеля отвечать на предлагаемые им вопросы. Духу при этом, несмотря на то, что он дышит, где хочет, в зал суда проникать категорически возбранялось, несмотря на очевидность апофатически уплотненной дефиниции: дух – это то, отсутствие чего ощущается всего болезненней.

Уже в наше время Илья Пригожин, нобелевский лауреат и канонизированный пророк новой научной парадигматики, постоянно твердивший о новом диалоге с природой, проговаривается о необходимости привлекать природу на «судебные заседания» для перекрестного д опроса именем априорных (Кант ободряюще кивает из далекого XVIII века) принципов [6, 86], т. е. посредством «дыбы», «испанского сапога», «каленых щипцов» – экспериментов, вынуждающих природу действовать в рамках «сценария» как можно ближе к теоретическому описанию. Даже при всех, не очень убедительных оговорках этот императивный принцип науки И. Пригожин считает центральным в современном диалоге с природой, а посему неотъемлемым достижением человеческой культуры.

Все эти размышления о генезисе и кризисе новоевропейской науки провоцируют на обретение нового опыта методологической трансгрессии sui generis, что предполагает изобретение новых возможностей жизни, новых модусов интенсивного существования, которые распространяются также и на смерть, на наши отношения к своему *«Я»*, на наши отношения к живому существу. Иными словами, необходим новый стиль (который важен не только в философии или искусстве), формируемый новым способом мыслить, новым способом видеть и слышать, новым способом ощущать, что позволит осуществить движение к некоему беспокойному и, вероятно, бесконечно удаленному состоянию, которое может быть озвучено в следующих словах: тот, кто знает, не может выйти за горизонт знаемого, поэтому предел, поставленный познанием как целью, должен быть преодолен. По отношению к науке (я употребляю это слово без новомодных спецификаций «классическая», «неклассическая», «постнеклассическая», превращающихся сначала в спасательные круги, брошенные в тихий омут «смерти науки», а потом – в круги на поверхности воды) это означает: радикально покончить с аналитическим разделением как методологическим принципом исследования, приведшим к предельному упрощению и обеднению контекста, с крылатой (или скорее бескрылой, если учесть все сказанное) формулой Канта: «Мы a priori познаем о вещах лишь то, что вложено в них нами самими» [5, 19], под которой подписался бы не только естествоиспытатель, но и демонолог, сперва вкладывающий в девочку «*ведовство*», а потом a priori познающий в ней «*ведьму*» [7, 232].

Вписывающийся в общий сценарий «проект» Канта неудивителен, тем не менее он достоин хотя бы сжатого обсуждения. В письме к анатому и врачу

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

фон Земмерингу от 10 августа 1795 г. Кант называет анатомию философским расчленением видимого в человеке, а философию – расчленением того, что недоступно в нем нашему взору [4, 600]. Аналитическое разделение как методологический принцип исследования задолго до Канта стало господствующим в «позитивной» науке. Философии же оставалось лишь подчиниться этому унылому принципу, что вскоре и случилось.

Любопытно, что при этом Кант вполне серьезно обсуждает следующий момент этого проекта, а именно возможность объединить усилия анатома и философа. Но переосмысленная таким образом анатомия становится патологоанатомией в том единственном смысле, что кантианский философ как и классический анатом, – надменные специалисты по неотпетой смерти – работают с трупом. А труп есть труп как он есть: тело без души – мертвец. Эту для многих до сих пор неочевидную ситуацию, но с другой стороны, обсуждал М. Фуко, говоря о невозможности написать историю биологии XVIII века. Она была не известна по простейшему основанию несуществования самой жизни: неприличное господство механики и все омертвляющей позитивистской математики Нового времени было несовместимо с органической жизнью.

Дипломат Талейран в беседе с испанским посланником однажды заметил, что речь была дана человеку, чтобы скрывать свои мысли. Скрывать, что их у тебя совсем нет, уточнял Кьеркегор. Парадоксально неприличную на первый взгляд фразу о том, что наука не мыслит, уже в наше время произнес Хайдеггер, подразумевавший то, что научное погружение в материю все более материализует мысль, а она к подлинной мысли отношения не имеет, поскольку необратимо теряет космический, мистериальный и, если угодно, апокалипсический – откровеннический вектор. Здесь – не умелая аранжировка нужных автору фраз, сказанных разными людьми в разное время. Это – линия, ведущая от древних китайцев с их недоверием к слову на фоне сногсшибательной способности целостного и непосредственного видения природы и судьбы (*«где слова перестают выражать – там начинай созерцать»*) через Гете (*«не ставить знак на место вещи, сущность надо всегда иметь живой перед собой и не убивать ее словом»*) к современной феноменологической философии, единственная цель которой сводится к тому, чтобы научить человека *видеть сами вещи*, мыслить не *о* бытии, а *из* самого бытия, что оказалось труднейшим делом. Эта линия приобретает сегодня особую интенсивность. Поэтому новый интеллектуальный паттерн может означать еще одно. Необходимо покончить с представляющейся все более патологичной тягой все называть, классифицировать и унифицировать, покончить с мистификацией реальности словом, подменяющим истину, со своего рода «лингвоаддитивностью». Я имею в виду ту удивительную слепоту (по отношению к природе) определенного типа людей, невменяемость которых покоится на нерушимом номиналистическом принципе: если что-то не названо, то его и не существует, подчиняющемся модернизированной картезианской максиме «*dico, ergo est*» – *говорю, следовательно, существует* (К. Свасьян). Безусловно, все живет в свете слова и свидетельствует о мире. Но в природе,

как и в нашей жизни, могут быть реальности, существующие помимо всяких слов. Есть и реальности, которые возможны лишь в словах, в действительности же их нет; они есть нечто, *вчитанно-вмысленное* в реальность.

Наука, ставшая инструментом не столько изменения, сколько создания мира, в XX в. оказалась одним из мощнейших генераторов той парадигмы, которую можно назвать парадигмой фундаментального (пост)метафизического сомнения. Радикализм этого сомнения заключается в переориентации примордиального философского удивления **«почему есть нечто, а не наоборот – ничто?»** на **«возможно ли удержание нечто, перед низвержением его в ничто?»**. Старое Декартово сомнение как методический принцип трансформируется в сомнение в существование бытия, поскольку всеобщего и безусловного уже нет ни в природе, ни в сознании, ни в языке, а воля неконтролируема. Отсюда и идея смерти науки как инструмента постижения неизменного и стабильного в постоянно становящемся мире. Понятно, что речь идет не об абсолютной смерти науки, а о смерти того образа науки, который сложился в Новое время и который давно уже перестал удовлетворять духовным потребностям нашего времени.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гейзенберг В. Картина природы в современной физике / В. Гейзенберг Шаги за горизонт / Гейзенберг В. – М. : Прогресс, 1987. – С. 290–305.

2. Гуссерль Э. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология. Введение в феноменологическую философию / Эдмунд Гуссерль. – СПб : Владимир Даль, 2004. – 399 с.

3. Кант И. Сочинения : [в 6 т.] / Иммануил Кант. – М. : Мысль, 1963. – Т. 1. – 543 с.

4. Кант И. Трактаты и письма / Иммануил Кант. – М. : Наука, 1980. – 709 с.

5. Кант И. Критика чистого разума / Иммануил Кант. – М.: Мысль, 1994. – 591 с.

6. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой / И. Пригожин, И. Стенгерс. – М. : Прогресс, 1986. – 432 с.

7. Свасьян К. А. Становление европейской науки / Карен Свасьян. – М. : Evidentis, 2002. – 436 с.

8. Хайдеггер М. Вещь // Хайдеггер М. Время и бытие / Мартин Хайдеггер. – М. : Республика, 1993. – С. 316–326.

9. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук / Мишель Фуко. – СПб. : A-cad, 1994. – 407 с.

10. Фуко М. Надзирать и наказывать. Рождение тюрьмы / Мишель Фуко. – М. : Ad Marginem, 1999. – 480 с.

11. Шпенглер О. Закат Европы: Очерки морфологии мировой истории. Т. 2: Всемирно-исторические перспективы / Освальд Шпенглер. – Мн. : ООО «Поппури», 1999. – 720 с.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

РЕЗЮМЕ

Є. О. Лебідь. Новоєвропейська наука як феномен закритого світу.

У статті розглянуто деякі домінанти становлення науки в Новий час. На основі концепту «життєвий світ» показано функціонування науки у форматі закритого світу. Запропоновано перегляд панівної наукової епістеми.

Ключові слова: *наука, життєвий світ, об'єкт, суб'єкт, картина світу.*

SUMMARY

E. A. Lebed. New-European Science as the Phenomenon of the Closed World.

Some of the dominants of science formation in Early modern period. On the basis of the «Lifeworld» concept the functioning of science in the closed world format is shown. The revision of the prevailing scientific episteme is proposed.

Key words: *science, «Lifeworld», object, subject, world picture.*

УДК 241.7 + 101.8

В.А. Цикин
Сумской государственный педагогический
университет им. А. С. Макаренко

ФИЛОСОФСКОЕ ОСМЫСЛЕНИЕ ХАЙ-ТЕК И НЕОБХОДИМОСТЬ ПРЕВЕНТИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

В статье проанализирована сущность хай-тек (высоких технологий), показано их воздействие на бытие человека. При этом особый акцент сделан на раскрытие методологической роли комплекса NBIC-конвергенции и его влияние на превентивное образование.

Ключевые слова: *хай-тек, трансгуманизм, дигитализация, инжиниринг, конвергенция, NBIC, превентивное образование.*

Наука играет ключевую роль в обществе знания. Она порождает те высокие технологии, которые в наши дни являются основным фактором экономического роста в развитых странах. Общество знания изменит природу труда, высшего образования и способ функционирования всего общества как сложной взаимосвязанной системы. Становление такого общества на фоне информационной революции связано с быстрым распространением новых технологий, получивших название «высокие технологии» – хай-тек. Происходят глубокие культурные и социальные трансформации во всех сферах современного социума.

Изменения затрагивают и самого человека. Высокие технологии влияют на образ жизни, ценности и телесность самого человека, существенно изменяют способы его существования. Мощь хай-тек актуализирует проблему оценки последствий от внедрения высоких технологий. Поэтому основным предметом постнеклассических исследований стал современный каскад научно-

технологических революций, охвативших ныне космофизику, нанофизику, нанохимию, молекулярную биологию, наноинформатику и когнитивные науки.

Человек приобрел реальную возможность перестраивать биокосмос, социокосмос, собственную биогенетическую природу, став творцом нано-био-гено-нейро-инфо-компьютерно-сетевых и других хай-тек технологий. По словам академика Е. П. Велихова, «если говорить о приоритетах, то в настоящее время являются четыре технологии – это нанотехнологии, биотехнологии, информационные технологии, которые развиваются по-прежнему экспоненциально, и пока еще новые, но стремительно развивающиеся – технологии науки о сознании, так называемые когнитивные науки» [6, 26]. Гигантски ускоряя гонку в сфере наукоёмких технологий, названные революции будут до конца XXI века определять горизонты научного мировоззрения. Поэтому философское осмысление хай-тек и его влиние на превентивное образование становится самым влиятельным дискурсом нашего времени.

Революции хай-тек превращают человека в творца все более могущественных сил. Человек получил доступ не только к «ядерной», но и к «биогенетической» кнопке. В какую ситуацию ввергнет цивилизацию творец хай-тек, если случайно нажмет эту кнопку? Наша планета за последнее время превращается в своеобразную «лабораторию», в границах которой творцы сверхтехнологий осуществляют все более рискованные эксперименты над природными хранилищами ресурсов – атомными ядрами, атомами, генами, молекулами жизни и биологическими клетками. В сообществе ученых такую «лабораторную работу» в мире наноструктур, мире генов, геномов, молекул жизни ДНК принято обозначать словом «инжиниринг».

Суть инжиниринга состоит в том, чтобы получить такой социально полезный продукт, какого невозможно добиться с помощью природных компонентов. Чаще всего этим понятием обозначают такие смыслы:

- создание трансурановых химических элементов;
- генно-инженерийное редактирование наследственной информации,
- закодированной в генах живых организмов;
- генетическое конструирование неприродных живых организмов;
- создание новых форм организации творческой деятельности и т.п.

Революция инжинирингов сконцентрировала вокруг себя нанонауку, биологию, биофизику, нейрологию, информатику, медицину, экологию, биоэтику, философию, социологию, лингвистику, психологию и юриспруденцию. Сегодня она охватила практически все сферы автоматизированного проектирования наукоёмкого будущего [4, 5]. В условиях революции хай-тек наука выступает не только как непосредственная производительная сила и самостоятельная отрасль экономики, но и как особая сфера социогуманитарного творчества. А это значит, что научная мысль, творчество, интеллектуальное усилие становятся жизненно важными энергиями, сопричастными не только к преобразованию физического и

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

социального космоса, но и к изменению человеческой биосоциальной, интеллектуально-духовной природы.

Человек приобрел реальную возможность перестраивать биокосмос, социокосмос, собственную биогенетическую природу, как ему велит его разум, воображение, мораль [5, 5]. Масштабные трансформации человеческого бытия были инициированы дерзкими взломами столь грандиозных хранилищ энергетических, вещественных и информационных ресурсов, как атомное ядро, атом, молекула жизни (ДНК), которые имеют большое экзистенциальное значение. Открыв человеку доступ не только к несметным запасам стратегических ресурсов, но и к самым фундаментальным первоосновам мира живого, они кардинально изменили историческую эволюцию не только социального космоса, но и эволюцию планетарной жизни во всей ее тотальности. Это касается пересмотра традиционных представлений о таких фундаментальных понятиях, как жизнь, разум, человек, природа, существование.

Интеллектуалы, которые верят в науку как в надежного гаранта человеческого бытия в стремительно изменяющемся мире, именуют себя трансгуманистами. *Трансгуманизм можно определить как интеллектуальное и культурное движение, поддерживающее использование новых наук и технологий для увеличения познавательных и физических способностей человека.* Философской основой трансгуманизма является отказ от так называемой субстанциональной парадигмы и переход к функциональной парадигме, берущей начало в философии И. Канта и продолженной неокантианцами в лице Э. Кассирера с его идеей замены субстанциализма функционализмом. Само понятие «трансгуманизм» предложил Д. Хаксли в 1957 г.

В методологическом плане позиция трансгуманизма фиксирует лишь выход за освоенные стандарты представлений о человеке и человечности и говорит об историчности представлений о гуманизме:

– если для гуманистов важно, что человек может улучшить тот мир, в котором он живет, через рациональное мышление, терпимость, свободу и демократические формы общественного устройства, то для трансгуманистов важно, кем может стать человек;

– если для гуманизма вопрос о природе человека и его несовершенстве оставался в стороне, то для трансгуманизма улучшение человеческого организма становится целью;

– если гуманисты связывают изменение человека с социальными программами и новациями, то трансгуманисты считают необходимым использовать технологические методы для выхода за пределы человеческого способа существования [3, 22].

В трансгуманистическом дискурсе убеждены, что человек, ставший творцом хай-тек, имеет полное право ради обеспечения человечества стратегическими ресурсами по своей воле преображать всю флору и фауну, беспредельно расширять экзистенциальные границы человеческого бытия. Для

приверженцев трансгуманизма нет ничего аморального в том, что биотехнологии нашего времени используют «Древо жизни» в качестве своеобразного «сырья» для «индустрии», перерабатывающей наследственную информацию, закодированную в генах живых организмов, и предопределяющей биологические качества трансгенных животных, растений, микроорганизмов, молекул жизни (ДНК). Недалеко то время, когда появятся фабрики по производству биологических устройств, а это порождает осознание того, что грядущая «генно-инженерная модификация» нашей планеты способна прервать эволюцию социального космоса.

В век взрывного прогресса хай-тек экзистенциальные границы человеческого бытия сместились в наномир, мир генов, мир молекул жизни – ДНК, мегакосмос. Доминирующая в эпоху хай-тек мораль трансгуманизма с ее девизом – «все во имя человека, все для блага его» – превратила в инструменты крайне рискованных социальных действий гены, хромосомы, молекулы ДНК, стволовые клетки, даже утробы матерей теперь используются в качестве «биофабрик», производящих «лекарственных младенцев» [11, 86].

А. Болонкин считает, что «в ближайшие два десятилетия появятся средства, позволяющие переписывать перед смертью все информационное содержание личности в чипы и таким путем дать ей возможность продолжить существование в «электронном облике». Такой «электронный человек» не будет нуждаться в пище, воздухе, сможет приобрести любую телесную оболочку, путешествовать в космосе со скоростью света» [2, 91]. Революция хай-тек отличается от НТР тем, что создает индустрию наукоёмких технологий, необходимых для преобразования в стратегический ресурс человечества не только вещественно-энергетического мира, но и мира генно-гуманитарного, психического, интеллектуального, духовного [5, 30].

Таким образом, взрывное развитие индустрии наукоемких технологий способно кардинально изменить практику преобразования не только фенотипа человека, но и его генотипа. В постиндустриальном социуме рисков подобного рода практика преобразований хранилища наследственной информации, закодированной в человеческих генах, осуществляемых в утилитарно-прагматических целях, порождает сложнейший комплекс экзистенциальных, этических, мировоззренческих проблем.

В условиях стремительно развертывающейся молекулярно-биологической революции, особенно после появления генно-инженерийных наук о человеке, возникает реальная основа для симбиоза политики и наук о наследственной информации, закодированной в человеческих генах [3, 6]. А это порождает все более могущественные гуманотехнологии, то есть технологии манипулирования биосоциальной человеческой природой. Такая биовласть становится всеохватывающей тканью дискурсивных практик власти постиндустриального социума [8, 177]. Это – могущественный инструмент реальной практики создания и преображения необозримого мира трансгенных живых существ. Именно такая биовласть превращает грандиозный «мир

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

природных организмов» в своеобразное хранилище ресурсов для постиндустриального социума.

Проекты типа Нанотех, Наномед, Биотех, Генотех и другие – это проекты всеобщей деконструкции человеческого бытия в полноте всех его измерений. Практика осуществления подобного рода проектов изменяет не только мир социального бытия, но и природный мир живого. В ходе модернизации этой практики все более глубоким преобразованиям подвергаются биосоциальная природа человека, его телесность, иммунная система, нейросистема, интеллект. Иным становится даже процесс антропосоциогенеза. В итоге субъект действий, распоряжающийся все более могущественными сверхтехнологиями и приобретающий гигантскую власть над миром живого и миром социального бытия, оказывается погруженным в мегасоциум непредсказуемых рисков, опасностей, угроз [1, 30–36].

В XXI веке философов, футурологов, гуманитариев волнует власть человека-творца хай-тек над миром живого во всей его тотальности. Будущее человеческого бытия зависит не только от природы и генетических механизмов наследственности, но и от того, какими знаниями о своем геноме будет располагать человек, от его морально-этических качеств. От того, как именно наш современник распорядится знаниями о геноме, теперь существенно зависит надвигающееся наукоемкое будущее [5, 11].

В условиях революции хай-тек любая гуманитарная информация (любое знание о психике, интеллекте, духовности человека), если она закодирована в числах, становится дигитализированной информацией (репрезентированной в числах). С помощью все более мощной индустрии технологий дигитализации человечество превращает не только обычную, но и наследственную информацию, закодированную в генах, в свой важнейший производственный ресурс. Такую информацию человек может обрабатывать технологически, то есть с помощью машин, и использовать в любых целях. В историко-философском плане можно сказать, что сопрягаются две великие системы мироздания: пифагоризм и атомизм Демокрита – «Числа управляют атомами».

Человек эпохи дигитализации самоосознает себя субъектом глобальных действий, орудующим непрерывно совершенствуемой индустрией наукоемких технологий. Для него фундаментальная наука, которая не допускает преобразования добытых ею знаний в наукоемкие технологии, не имеет потребительской ценности и потому не может рассчитывать на поддержку со стороны общества глобальной рыночной экономики. Таким образом, мировоззренческая перспектива такого технологизма, навязана науке не философией трансгуманизма, а всевластным глобальным рынком технологий и услуг. Философия трансгуманизма является не более, чем отражением этой мировоззренческой перспективы [3, 22–23].

Дигитализация любой информации – это способ отчуждения ее от тех, кто ее когда-то получил: воля творца хай-тек, управляющая, манипулирующая силами природы. Все, что подчинено этой воле, превращается в объект технологофикации. Такой объект функционирует по законам физических и

социальных машин, а не по законам становления живых, разумных и духовных существ. Все, что допускает технологофикацию (СМИ, сфера образования, сфера науки и т. д.), может быть превращено в своеобразные «социальные машины». Человек становится субъектом гигантской власти над миром неживой и живой материи, осуществляемой с помощью все более высоких хай-тек [13, 114–115].

Революция сверхтехнологий, усилив роль «Числа» в культуре, превращает социальный космос в единый планетарный информационный социум. В таком бытии людей, многократно оплетенном информационно-компьютерными сетями, числовое кодирование информации становится доминирующим фактором. Благодаря дигитализации книга, музыка, кино, живопись могут транслироваться с огромной скоростью в любую точку планеты и на неограниченные расстояния. А это значит, что революция хай-тек позволяет осуществлять «информационные залпы» гигантской мощности в адрес грядущих поколений, удаленных от нас во времени на многие тысячелетия [4, 29].

Человечество, овладев такими возможностями, буквально рванулось преобразовывать свою телесность, духовность и социальность. В этих преобразованиях задействованы самые разнообразные высокие технологии: нанотех, биотех, генотех, инфотех, психотех и другие гуманотехнологии. Сегодня под гуманитарными технологиями понимаются любые способы использования социокультурных факторов в процессе организации человеческой деятельности. Нередко в категорию таких способов включают методы использования самых разнообразных сетей (начиная с генных и кончая социальными, конфессиональными, политическими), концепцию социосинергетики, герменевтику [12, 35–36].

В контексте столь широкого обобщения понятия сеть гуманитарная деятельность предстает как разрастающаяся ризома, как информационно-технологическое взаимодействие гуманитарных технологов с социальным космосом. Каждый участник такого взаимодействия передает свой интеллектуальный багаж другим группам участников не в виде книг, или свода приобретенного знания, а в виде соответствующего способа мышления. Сам же процесс передачи такого багажа выглядит как процесс непосредственной коммуникации.

Человек, оказавшись в таком демонизированном мире, утратил уверенность в том что он знает, как жить, чувствовать, мыслить, действовать в мире самоорганизующихся систем, как укрощать этот мир, как отстаивать в нем свободу своей субъективности [5, 13]. Свобода для человека превратилась в неразрешимую проблему. И такой она становится потому, что в эпоху революции сверхтехнологий все формы человеческой активности: наука, искусство, религия и др. – становятся политикой.

Революция наукоёмких технологий не обещает окончательных ответов на извечные метафизические проблемы. Главная мировоззренческая ценность этой революции состоит в том, что она приводит нас к плюралистическому взгляду

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

на мир: мир предстает как театр непрерывной борьбы между естественными и социальными стихиями. Позволяя человеку все более властно вторгаться в таинственнейшие основания естественного, психического и социального бытия, индустрия хай-тек возбуждает в нем не эйфорию, а тревогу – с неотвратимой угрозой технологической сингулярности [5, 8].

Сегодня особенно интересным и значимым представляется взаимовлияние информационных технолологий, биотехнологий, нанотехнологий и когнитивной науки. Это явление получило название NBIC-конвергенция (по первым буквам областей: N–нано, B–био, I–инфо, C–когно). Термин был введен в 2002 г. Михаилом Роко [7, 97]. Они тесно взаимосвязаны между собой, активно влияют друг на друга и в перспективе возможно слияние NBIC-областей в единую научно-технологическую область знания.

Такая область будет включать в предмет своего изучения и действия почти все уровни организации материи – от молекулярной природы вещества (нано) до природы жизни (био), природы разума (когно) и процессов информационного обмена (инфо). В целом можно говорить о том, что развивающийся на наших глазах феномен NBIC-конвергенции представляет собой радикально новый этап научно-технического прогресса. По своим возможным последствиям NBIC-конвергенция явиться важнейшим эволюционно-определяющим фактором.

Отличительными особенностями NBIC-конвергенции являются:

– интенсивное взаимодействие между научными и технологическими областями;

– значительный синергетический эффект;

– широта охвата рассматриваемых предметных областей (от атомарного уровня материи до разумных систем);

– выявление перспективы качественного роста технологических возможностей индивидуального и общественного развития человека – благодаря NBIC-конвергенции.

Развитие NBIC-технологий сильно меняет наши представления о мире, в том числе о природе базовых понятий, таких, как жизнь, человек, разум, природа. Сложно описать результат подобных трансформаций, где изменению подвержены все аспекты жизни человека. Но можно ожидать, что изменения станут все более стремительными. Природа будет превращена в непосредственную производительную силу, ресурсы, доступные человеку, станут практически неограниченными. Большая часть людей примет изменения и улучшит себя с помощью NBIC-технологий, возможно – с заменой частей тела на искусственные и прямым вмешательством в генетический аппарат и обмен веществ. Трансформируется и разум человека, включая этические системы. Встанет вопрос о границах человечности, то есть об определении перехода к постчеловеку. Постчеловеческий разум и искусственный интеллект выйдут на уровень сверхразума, качественно превосходящего уровень человека.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

Таким образом, развитие будущей земной цивилизации будет определяться успехами четырех мегатехнологий, которые быстрыми темпами развиваются в настоящее время. Это нанотехнологии, биотехнологии, информационные технологии и когнитивные технологии. Они конвергируют друг к другу и взаимодополняют. Они способны создать исключительно мощные средства для решения экологических и других глобальных проблем нашей планетарной цивилизации.

Современное общество вступило в новую фазу своего развития – информационную, которая характеризуется перемещением центра тяжести на производство, переработку и наиболее полное использование информации во всех видах деятельности. Под информационным понимается такое общество, которое находится на развитой постиндустриальной стадии и характеризуется высоким уровнем компьютеризации, большим объемом информации, передаваемой с помощью электронных средств связи. Информация становится стратегическим ресурсом общества, превращается в товарный продукт экономики.

Мировая цивилизация получила мощный инструмент для своего последующего развития в виде информационно-коммуникационных технологий. В связи с этим возникает необходимость реформирования системы образования, которое играет важную роль в развитии как самой личности, так экономики и общества в целом.

В настоящее время образование выдвигается на первое место среди факторов развития человечества. Роль знаний в экономическом развитии стран мира стремительно возрастает, вытесняя значимость средств производства и природных ресурсов. Грандиозность стоящих перед образованием заданий и низкая эффективность традиционной системы образования заставляют ученых всего мира искать не только новые формы и методы обучения, но и новую образовательную парадигму.

Последние годы у нас в стране обозначены рядом образовательных инноваций, которые направлены на сохранение достижений прошлого и одновременно на модернизацию системы образования в соответствии с новейшими достижениями науки, культуры и социальной практики: разработана «Национальная доктрина развития образования Украины XXI века», принят Закон Украины «О высшем образовании», утверждена государственная программа «Учитель», Украина подписала Болонскую декларацию и заявила о себе как о полноправном субъекте европейского образовательного пространства.

Образовательный процесс должен отражать реальный характер жизненного процесса, его противоречия, неурядицы, позитивные и негативные стороны. Ребенок, который учится в школе, должен быть сориентирован на то, что он увидит за её пределами, с какой реальностью встретится, когда вступит в самостоятельную жизнь. Ученик, студент должен быть готов к преодолению трудностей, которые возникнут на их пути. Новая система образования должна опираться на такие превентивные принципы: учиться жить, учиться познавать,

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

учиться работать, учиться сосуществовать. Превентивная (опережающая) система образования имеет цель формирование у людей таких качеств, которые позволят им успешно адаптироваться в современных условиях.

Среди этих качеств можно выделить: системное научное прогностическое образование; информационная и экологическая культура; непрерывное самообразование; творческая активность; толерантность; высокая нравственность. Эти качества людей должны обеспечить выживание и последующее развитие цивилизации, а также быть приоритетными для реализации концепции опережающего обучения, которое ориентируется на будущее, на те условия жизни и профессиональной деятельности, в которых окажется выпускник вуза после его окончания. Образование, адаптированное к будущему, профессор А. Урсул назвал опережающим [10, 10–15]. Эта идея стала логическим продолжением его философской концепции о необходимости опережения бытия сознанием на этапе перехода планетарного сообщества к формированию ноосферной цивилизации.

В силу того, что в настоящее время темпы технологического и научно-технического прогресса высокие (многие знания устаревают в среднем в течение 3–5 лет), необходимо осуществить переход от системы поддерживающего к системе опережающего образования.

Система образования должна подготовить человека к существованию в мире будущего, к тем реалиям, с которыми он столкнется через 15–20 лет, пока будет учиться. В связи с этим возникает необходимость в очерчивании контуров этого будущего, того типа социальной организации, к которому сегодня нужно готовить человека. Эффективность и успех реформ в сфере образования определяется тем, сможем ли мы смоделировать грядущее, чтобы творить настоящее. Модель обозримого будущего является точкой отсчета для разработки стратегии модернизации образовательной сферы.

Определив в общих чертах будущую организацию общества и необходимые требования к человеку будущего, попробуем сформулировать базовые философские принципы опережающего образования. По нашему мнению, *ведущими принципами системы опережающего образования являются:*

- фундаментальность;
- инновационность;
- непрерывность;
- информатизация и компьютеризация;
- гуманизация.

С точки зрения соотношения видов знания в системе опережающего образования больше внимания должно уделяться новым знаниям (ознакомлению с проведенными фундаментальными исследованиями, с новыми процессами и технологиями), знаниям, направленным на развитие творческих способностей студентов (наряду с традиционным изучением уже накопленных знаний), и практическим знаниям (то есть профессиональной подготовке), не приуменьшая значения последних. Отсюда принципиально важным условием

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

эффективности системы опережающего образования является его органическая связь с наукой и инновациями [13, 193].

Инновации в образовании традиционно развивались в направлении повышения эффективности обучения (качество обучения) и увеличения числа образованных людей (количественный фактор). Первое направление всегда было первостепенной задачей образования. Проблеме повышения качества обучения в школе, профтехобразовании и вузе на базе инновационных методов посвящено значительное количество работ отечественных и зарубежных ученых. Вопрос о количественных параметрах инноваций в образовании поднимается в меньшем числе исследований. В основном это работы, связанные с анализом использования современных инновационных образовательных технологий – дистанционных, информационно-коммуникационных, телекоммуникационных.

Следовательно, образовательная стратегия должна быть ориентирована на обеспечение перехода к инновационной модели, которая предусматривает опережающий характер развития системы образования с тем, чтобы подготовить человека к жизни в обществе знаний, где определяющую роль будут играть интеллектуальные ресурсы и NBIC-конвергенция.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / У. Бек. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – 384 с.

2. Интеллект и информационные технологии / Круглый стол Института РАН и журнал «Человек» // Человек. – 2009. – № 1. – С. 79–91.

3. Летов О. В. Человек и «сверхчеловек»: этические аспекты трансгуманизма / О. В. Летов // Человек. – 2009. – № 1. – С. 19–25.

4. Лукьянец В. С. Наука нового века. Гуманитарные трансформации / В. С. Лукьянец // Наука и образование: современные трансформации. – К.: ПАРАПАН, 2008. – С. 5–36.

5. Лукьянец В. С. Этическая парадоксальность фундаментальной науки коллайдерного века / В. С. Лукьянец // Практична філософія. – 2009. – № 3. – С. 3–14.

6. От редакции. На пути к нанотехнологической парадигме // Философские науки. – 2008. – № 1. – С. 25–27.

7. Прайд В. Феномен NBIC-конвергенции. Реальность и ожидания / В. Прайд, Д. А. Медведев // Философские науки. – 2008. – № 1. – С. 97–116.

8. Сидельников Ю. В. Концептуальная интерпретация ситуации выбора / Ю. В. Сидельников, А. С. Танасова // Общественные науки и современность. – 2004. – № 3. – С. 16–23.

9. Тищенко П. Д. Биовласть в эпоху биотехнологии / П. Д. Тищенко. – М. : ИФРАН, 2001. – 177 с.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

10. Урсул А. Д. Опережающее образование и устойчивое развитие / А. Д. Урсул // Зеленый мир. – 1996. – № 25. – С. 10–15.

11. Фукуяма Ф. Социальные последствия биотехнологических новаций / Ф. Фукуяма // Человек. – 2008. – № 2. – С. 80–88.

12. Цикин В. А. Нанофилософия как мировоззрение / В. А. Цикин // Філософія науки: традиції та інновації : наук. журнал. – Суми : СумДПУ, 2009. – № 1. – С. 31–39.

13. Цикин В.А. Философия образования: постнеклассический подход / В. А. Цикин, Е. А. Наумкина. – Сумы : СумДПУ, 2009. – 232 с.

РЕЗЮМЕ

В. О. Цикін. Філософське осмислення хай-тек та необхідність превентивної освіти.

У статті проаналізована сутність хай-тек (високих технологій), показано їх вплив на буття людини. При цьому наголошено на розкритті методологічної ролі комплексу NBIC-конвергенції та його вплив на превентивну освіту.

Ключові слова: *хай-тек, трансгуманізм, дигіталізація, інжиніринг, конвергенція, NBIC, превентивна освіта.*

SUMMARY

V. O. Tsykin. The Philosophical Comprehension of High-tech and the Necessity of Preventive Education.

The essence of high-tech (high technologies) is analysed and their affecting on a human life is shown in the article. Thus the special accent is done on opening up a methodological role of NBIC-convergence complex and its influence on preventive education.

Key words: *high-tech, transhumanism, digitalization, engineering, convergence, NBIC, preventive education.*

УДК 168:17:001.3

М. В. Савостьянова
Європейський університет, м. Київ

ЦІННІСНА СКЛАДОВА В МЕТОДОЛОГІЇ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

У статті проаналізовано вплив аксіологічних чинників на зміст гуманітарних парадигм і на напрям розвитку гуманітарних наук. Досліджено специфіку зв'язку цінностей гуманітарних наук і сучасного суспільства.

Ключові слова: *гуманітарні науки, аксіологія, цінності, аксіологічна методологія.*

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

Актуальність даної теми полягає насамперед у тому, що гуманітарні науки є необхідною сполучною ланкою, що поєднує економічні, політичні й соціальні цілі суспільства. Водночас, гуманітарні науки неминуче взаємодіють з аксіологічним імперативом сучасного суспільства, який має характер загальнозначущого морального, ціннісного, світоглядного й ідеологічного припису.

Проводячи демаркаційну лінію між природничими й гуманітарними науками, К. Поппер відзначав: «Майже всі великі дослідники цієї проблеми – я назву тут тільки Дільтея й Коллінгвуда – стверджують, що гуманітарні науки радикально відрізняються від природничих, причому найсуттєвіша відмінність полягає в такому: центральне завдання гуманітарних наук – *розуміти* в тому значенні, у якому ми можемо збагнути людей, але не природу» (курсив автора. – М. С.) [3, 179]. Неоднаковість у типах *розуміння* природи й людини, як і розрізнення у знанні й розумінні, – цікава підстава для поділу наук. На жаль, К. Поппер не говорить про розуміння нічого більше, крім того, що він має на увазі розуміння *людей*. Але тут виникає питання: відмінність полягає в об'єкті розуміння чи у ставленні до об'єкта? Воно залишається не проясненим не тільки в К. Поппера, але й практично у всіх дослідників цієї проблеми.

На наш погляд, доцільним було б під *розумінням* «у тому значенні, у якому можна розуміти людей» мати на увазі не тільки й не стільки специфіку самого об'єкта, скільки особливість *відношення* до цього об'єкта. У зв'язку з цим, тут мова не може йти ні про який інший вид відношення, крім ціннісного. Воно ж, у свою чергу, обумовлює наші думки, наміри й дії стосовно об'єкта, відносно іншої людини. Таким чином, якщо в суспільстві змінюються цінності й пріоритети, уявлення про світ і про те, що є благо для людини, то змінюються не лише відносини між людьми, але й багато парадигм гуманітарних наук.

Під час зміни парадигми деякі з гуманітарних наук, не настільки очевидно прикладні, як психологія, соціолінгвістика, економіка, політологія та ін., починають зазнавати труднощів в методології дослідження. Так, методологія вивчення історії коливалася в діапазоні від жорсткого зв'язку зі зміною «економічних формацій» до історіософських ідей. У проміжках між цими крайніми точками перебували питання про роль особистості в історії, про вплив Провидіння на хід історичних подій тощо. Але проблема полягає в тому, що історія ніколи не займалася тільки встановленням «фактів». Будь-який «факт» завжди вимагав інтерпретації, а відомий ланцюг подій – виявлення причинно-наслідкових зв'язків. На питання, яким чином це здійснити, і покликана була відповісти методологія історії. Однак побудова методології історії неможлива без знання історичних законів, тобто закономірностей зв'язків різних сторін життя суспільства (економіки, внутрішньої та зовнішньої політики, конкретних подій, особистих характеристик певних історичних діячів тощо).

Ми приділяємо таку увагу аналізу проблем методології історії насамперед тому, що вони виявляють відразу кілька аксіологічних площин, які є в будь-якій науці, тим більше в гуманітарній: віднесення до цінності;

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ціннісне відношення; соціокультурні й гносеологічні цінності; онтологічні підстави дослідження та ін. Тут, на нашу думку, доречні висновки Г. Ріккерта, який стверджував, що ніхто не може писати або читати політичну історію, не ставлячи політичні цінності у певне відношення до власних позитивних або негативних оцінок, тобто не підходячи взагалі з якою-небудь оцінкою до політичних питань, бо інакше, не оцінюючи зовсім явищ у цій сфері, він не міг би *розуміти* цінностей, які визначають вибір історичного матеріалу, і тому не міг би мати стосовно цього матеріалу ніякого, навіть найменшого історичного інтересу. Те саме можна сказати й про історію мистецтв, релігій, господарства тощо [4, 212]. Як на те, що само собою зрозуміло, на цю обставину часто не звертають уваги, а тому вона залишається лише часткою нашого «фонового» знання і не перетворюється в наукову проблему, не створює об'єкта дослідження.

Аксіологічне забарвлення історичного пізнання проявляється ще й у тому, що історія, як правило, є поглядом у минуле з позицій сучасності. Ю. Мєлков відзначає: «Якщо історичні емпіричні дані (документ, археологічні знахідки тощо) є саме пам'ятками минулого, то історичний факт, на відміну від них, завжди виступає як *феномен сучасної епохи*, створюючись і перетворюючись практично кожним новим поколінням дослідників» [2, 40]. Коли дослідник прагне отримати максимально точні відомості про події минулого, він не є неупередженим спостерігачем, а одночасно виражає ставлення до розглядуваних фактів, тому що створити науковий факт – це означає сконструювати у свідомості образ історичної дійсності, яка *певною мірою* представлена історичним джерелом. Цю обставину також виділяв П. Флоренський. Наголошував на тому, що саме поняття «історичний факт» містить суперечність – факт не може бути «історичним», не може належати минулому – він завжди «становить безпосередній зміст свідомості» [8, 65].

Цінності не тільки визначають вибір суттєвого й несуттєвого, але й впливають на утворення понять, формують понятійний і категоріальний каркаси теорій гуманітарних наук. Іншими словами, історично істотними можуть стати лише ті об'єкти, які мають значення для суспільних чи соціальних інтересів. Таким чином, унаслідок історичного зв'язку частин з історичним цілим, тобто із суспільством, головним об'єктом історичного дослідження стає не абстрагована від нього людина взагалі, а людина як *соціальна істота*, і знову ж таки лише остільки, оскільки вона бере участь у реалізації соціальних цінностей. У цьому ми вбачаємо один із проявів аксіологічного зв'язку людини й суспільства, у якому вона існує, а також аксіологічного зв'язку гуманітарних наук з потребами, цінностями й смислами суспільства, наприклад суспільства споживання, інформаційного суспільства.

Отже, що вільно або мимоволі, усвідомлено чи несвідомо цілі гуманітарних наук збігаються з цілями сучасного інформаційного суспільства, точніше обслуговують їх. Цьому сприяють загальнонаукова й загальнокультурна парадигми розвитку суспільства. Протистояти такій ситуації можна, однак для цього знадобиться інша онтологія, антропологія та ідеологія,

інша система цінностей та її обґрунтування. Проте саме цього можна найменше очікувати в інформаційному суспільстві. Воно всіма доступними засобами охороняє свої економічні, політичні й соціальні цінності, без яких неможливе його існування та розвиток. Забезпечення ж підтримки в реалізації названого ідеологічного завдання й покладено на гуманітарні науки.

Усе вищесказане має пряме відношення до того, що конкретний історик одні події розглядає детально, інші ж зовсім коротко, а деякі події взагалі залишає осторонь. Самі історики не завжди усвідомлюють, на яких підставах вони це роблять, будучи впевненими в тому, що вони далекі від усякого віднесення до цінності. Але так відбувається не завжди. Досить часто історик добре уявляє собі, які події та в якій саме інтерпретації йому варто подавати сьогодні. При цьому він може розділяти цінності існуючої парадигми, а може й не розділяти. Якщо ж історик виходить за парадигмальні рамки, то його дослідження має мало шансів на серйозне ставлення до нього наукового співтовариства й представників правлячої еліти. Причому в роботі історика передусім буде оцінюватися саме його аксіологічне ставлення до події, а не ідеї, нейтральні з погляду цінностей сучасного суспільства, оскільки ціннісний підхід виражає ставлення людини (або соціальної групи, класу та ін.) до певних суспільних явищ. Це – підхід до явища не «в собі», а «для нас».

Ціннісний підхід до досліджуваного явища в гуманітарних науках неминучий. Говорячи про історичну науку, В. Тугаринов наголошує на тому, що проблема ціннісного підходу в ній – це проблема її класовості, партійності, тобто проблема цінностей певної привілейованої групи людей. «Будь-хто розуміє, – зазначає він, – що ніякі заклинання щодо «чистої об’єктивності» не можуть бути в цій науці реалізовані. Від партійності й класовості в класовому суспільстві «звільнитися» не можна, бо історію пишуть люди. Якщо навіть вони не відчувають жодного «тиску» і не зважають на суспільну думку, однаково цей підхід буде виникати із власних індивідуальних поглядів історика» [7, 290]. Крім того, як наголошував І. Лакатос в одній із своїх праць, ніяка сукупність людських суджень не є повністю раціональною й тому раціональна реконструкція ніколи не може збігатися з реальною історією. «Будь-яка історія, – вважає він, – є теорією й реконструкцією історії та має оцінний характер» [1, 488]. Тобто мова знову йде про цінності.

Одна з проблема полягає в тому, що в інформаційному суспільстві під впливом пропаганди цінності грошей, кар’єри, комфорту, споживання в суб’єктів культури, до яких належать і вчені-гуманітарії, у тому числі історики, формуються особисті цінності, які не суперечать цінностям суспільства споживання. Отже, тут ми маємо справу з «добровільним» служінням учених-гуманітаріїв ідеалам, цілям і цінностям інформаційного суспільства. Це – «природний» шлях аксіологічного зближення інтересів гуманітарних наук та інформаційного суспільства. Інший, насильницький шлях такого зближення ми вбачаємо бачиться нам у диктаті парадигми.

Ми вважаємо, що ціннісне відношення неможливе без співвіднесення якогось явища з *уже існуючою* (усвідомленою чи неусвідомленою) шкалою

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

цінностей. Якщо так, то певна ціннісна структура завжди наявна у людини, соціальної групи, суспільства, навіть тоді, коли вона не усвідомлюється, не рефлексується і не стає часткою їхньої самосвідомості. Однак ціннісна структура не завжди складається довільно, тим більше в інформаційному суспільстві, яке цілеспрямовано виховує ціннісну свідомість мас. Суспільство формує у своїх членів ієрархію цінностей через прищеплювання їм певних інтересів та уявлень про істину, норму, мету, смисл, користь, ідеал, потреби.

Найпростіший спосіб впливу на людину – це вплив через естетичне сприйняття, візуальні й чуттєві образи: живопис, архітектуру, музику, кіно, театр, літературу тощо. Насамперед тому, що естетичне сприйняття емоційне й не вимагає логічного аналізу. Крім того, існує ще одна проблема – в сучасній культурі у цих видах мистецтва естетичне (форма) найчастіше домінує над етичним (зміст), а іноді й повністю його затьмарює. Тому найлегшим засобом формування цінностей і культури її суб'єктів є прищеплювання їм певних естетичних смаків і норм (після чого здійснюється легітимація необхідних етичних норм та ідеалів).

На те, що естетика – наука нормативна (точніше – ціннісно-нормативна), одним з перших звернув увагу В. Тугаринов. «Але естетичні норми й оцінки, – пише він, – не мають, як в етиці, характеру приписів. Це – норми смаку, але вони не довільні й у цьому розумінні не суб'єктивні. Ці норми теж історично зумовлені... Зрозуміти, чому виникали й виникають певні естетичні оцінки, ще недостатньо. Важливо визначити, які з них є дійсною цінністю для розвитку суспільства й особистості, для правильного пізнання суспільних явищ, ...для збагачення внутрішнього світу» [7, 287]. Отже, естетика як наука виявляється пов'язаною з цінностями не менше, ніж етика чи історія. Навпаки, за легкістю впливу естетичних явищ на створення системи цінностей мас вони перевершують і етичні норми, і історичні ідеали. Правда, тільки на початковому етапі. Якщо в людини сформована система цінностей, то на неї вже не справляють впливу естетичні засоби.

Хотілося б також зупинитися на аксіологічних чинниках розвитку психології. Основою формування цінностей культури, яка глобалізується, стають комунікація і «зворотний зв'язок», а найбільш значний внесок у розвиток технологій комунікації робить саме психологія. Психологія дедалі більше пов'язується з розвитком природничих наук і техніки (зрештою, як й інші гуманітарні науки, наприклад історія), що дає їй ширші можливості для розвитку. Майбутнє психології уявляється досить багатообіцяючим. Проте занепокоєння викликають її цілі й цінності. Підстави для такого хвилювання виділяв ще Е. Фромм, говорячи про те, що психологія дедалі більше перетворюється у знаряддя маніпулювання індивідуальною й масовою свідомістю. «На жаль, – пише науковець, – велика кількість психологів віддають такому маніпулюванню все, що вони знають про людину, в ім'я того, що великі організації вважають ефективним. Так, психологи стають важливою частиною індустріальної й урядової системи, хоча заявляють, начебто їхня діяльність служить оптимальному розвитку людини» [9, 253]. До Е. Фромма на

аксіологічні проблеми психології звертав увагу Г. Ріккерт. В інформаційному суспільстві ці тенденції підсилюються й спостерігається такий парадокс: відчуження найбільш «людської» науки – психології – від істинних потреб і проблем людини та зближення її інтересів з цінностями й цілями інформаційного суспільства.

Як уважає В. Стьопін, у гуманітаріїв, «оскільки вони відчувають значно більший тиск ідеологічних і політичних структур, санкції до дослідників, які ухиляються від ідеалів наукової чесності, суттєво пом'якшені» [6, 118]. З цим твердженням можна було б погодитися, якби не та обставина, що в ролі ідеалів наукової чесності найчастіше виступають ідеали й норми парадигми і цінності культури й часу, а не істинність певних теорій і фактів. Таким чином, санкції наступають не тоді, коли вчений грішить проти істини, а тоді, коли він виступає проти парадигми своєї дисципліни або проти наукової й політичної ідеології, а точніше – проти затверджених ними цінностей.

Актуальність аксіологічної методології в гуманітарних науках ми пов'язуємо з тим, що функціонування і соціальні можливості будь-якої ідеології залежать від змісту соціальних цінностей, які утворюють підмурок ідеології. А ідеологічна боротьба, таким чином, за змістом стає боротьбою «за» або «проти» певних цінностей суспільства в цілому чи якихось його підструктур й об'єднань. Але вона може відбуватися і в межах конкретної ідеології, коли виникає необхідність у з'ясуванні або зміні певних суспільних цінностей. Особливо актуальною і разом з тим легкою стає зміна цінностей суб'єктів культури в інформаційному суспільстві. Здається, що саме таке завдання вирішує комплекс гуманітарних наук сьогодні.

Щодо філософії, то вона є окремим випадком гуманітаристики. Однак реалії інформаційного суспільства позначилися на ній. Як зауважував Р. Рорті, можна спостерігати таку зміну основних об'єктів уваги філософії: «Картина античної та середньовічної філософії, що досліджувала *речі*, картина філософії з XVII по XIX століття, яка займалася *ідеями*, і картина освіченої сучасної філософії, що займається *словами*, цілком правдоподібні. Але ця послідовність не повинна мислитися як така, що представляє три різних погляди на те, що є первинним або що повинно бути покладене в основу» [5, 194].

Думається, що прагматизм інформаційного суспільства споживання визначає також і пріоритетні напрями в розвитку філософії. Їй дедалі частіше доводиться осмислювати й легітимізувати процеси, які відбуваються в людиновимірних системах, тоді як міркування над «відверненими началами», ідеями, що не мають безпосереднього практичного застосування, над трансцендентними цінностями й смислами відходять на задній план. Філософія як любов до мудрості в суспільстві споживання перестає бути цінністю самою по собі, і що найгірше, насущною потребою людини, хоча потреба в безкорисливому пізнанні світу, на наш погляд, є однією з найважливіших антропологічних характеристик людської сутності. Тобто у цьому випадку ми маємо справу з перекручуванням людської сутності в інформаційному суспільстві, яке проявляється в деградації її фундаментальних потреб.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

У *висновках* зазначимо, що основною відмінністю між природничими й гуманітарними науками (крім, зрозуміло, об'єкта) є, на наш погляд, не їхні методологічні особливості, а аксіологічна функція. Аксіологічна й гносеологічна функції гуманітарних наук нерозривно пов'язані з презентацією певного типу онтології, виділенням актуальних об'єктів дослідження, їхньою ідеологічною інтерпретацією. Тому сьогодні в гуманітарних науках домінують ті напрями, які забезпечують реалізацію конкретних, чітко визначених цінностей інформаційного суспільства, без яких неможливе досягнення його економічних, політичних і соціальних цілей.

Такі форми гуманітарного знання, як історія, ідеологія, мистецтвознавство, філософія є не просто знанням, а *знанням цінності* певного об'єкта або події для людини. Цінності не тільки визначають вибір суттєвого й несуттєвого, але й впливають на утворення понять, формують понятійний і категоріальний каркаси. Історично суттєвими можуть стати лише ті об'єкти, які мають значення в контексті суспільних або соціальних інтересів. У роботі гуманітарія буде також більшою мірою оцінюватися його аксіологічне ставлення до факту чи події, а не його ідеї, які нейтральні з погляду цінностей сучасного суспільства.

У процесі *подальших досліджень* теми доцільно звернути увагу на те, що аксіологічні чинники розвитку гуманітарних наук помітно проявляються у концентрації уваги на певній темі на шкоду іншим. Це найчастіше відбувається не через гносеологічну необхідність певної дисципліни, а через необхідність легітимації певних цінностей суспільства. Тому важливо звертати увагу на аксіологічну *причину* виділення певного об'єкта як об'єкта дослідження, на *ціннісне забарвлення* інформації про цей об'єкт, подану від імені науки, і на *значення* його вивчення для реалізації ідеалів, цілей і цінностей суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лакатос И. История науки и ее рациональные реконструкции / Имре Лакатос // Кун Т. Структура научных революций / Томас Кун. Нормальная наука и опасности, связанные с ней / Карл Поппер. Ответ на критику / Имре Лакатос ; [пер. с англ. : И. З. Налетов и др.]. – М. : АСТ, 2002. – С. 455–524.

2. Мелков Ю. А. Факт в постнеклассической науке / Ю. А. Мелков. – К. : ПАРАПАН, 2004. – 224 с.

3. Поппер К. Р. Объективное знание: Эволюционный подход / К. Р. Поппер ; пер. с англ. Д. Г. Лахути ; отв. ред. В. Н. Садовский. – М. : УРСС, 2002. – 381 с.

4. Риккерт Г. Философия истории // Риккерт Г. Философия жизни / Генрих Риккерт ; пер. с нем. – К. : Ника-Центр, 1998. – С. 165-266.

5. Рорти Р. Философия и зеркало природы / Ричард Рорти ; пер. с англ. ; науч. ред. В. В. Целищев. – Новосибирск : Изд-во Новосиб. ун-та, 1997. – 297 с.

6. Степин В. С. Философия науки. Общие проблемы : [учеб. для системы послевуз. проф. образования] / В. С. Степин. – М. : Гардарики, 2006.– 382, [1] с.

7. Тугаринов В. П. Избранные философские труды / В. П. Тугаринов ; [предисл. А. О. Бороноева] ; ЛГУ им. А. А. Жданова. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1988. – 344 с.

8. Флоренский П. А. У водоразделов мысли / свящ. П. А. Флоренский // Сочинения:[в 4 т.] – М. : Мысль, 1994–1999. – Т. 3. – Ч. 2. – 623 с.

9. Фромм Э. Психоанализ и этика : [сб.] / Эрих Фромм ; пер. с англ.; [вступ. ст. П. С. Гуревича]. – М. : Республика, 1993. – 415 с.

РЕЗЮМЕ

М. В. Савостьянова. Ценностная составляющая в методологии гуманитарных наук.

В статье проанализировано влияние аксиологических факторов на содержание гуманитарных парадигм и на направление развития гуманитарных наук. Исследована специфика связи ценностей гуманитарных наук и современного общества.

Ключевые слова: *гуманитарные науки, аксиология, ценности, аксиологическая методология.*

SUMMARY

M. V. Savostyanova. Valuable Component in Methodology of the Humanities.

Influence of axiological factors on the sense of humanitarian paradigms and on the development ways of the humanitarian sciences are analyzed. Specificity of interrelation of values of the humanitarian sciences and a modern society is studied.

Key words: *humanitarian sciences, axiology, values, axiological methodology.*

УДК 165.742:004

С. С. Денежников
Сумской государственный педагогический
университет им. А. С. Макаренко

ФИЛОСОФСКОЕ ОСМЫСЛЕНИЕ КОМПЛЕКСА NBIC-КОНВЕРГЕНЦИИ ТЕХНОЛОГИЙ В СВЕТЕ ИДЕЙ ТРАНСГУМАНИЗМА

В статье рассмотрена проблема развития комплекса NBIC-конвергенции технологий в свете идей трансгуманизма. Особое внимание уделено развитию передовых сверхтехнологий, их взаимодействию, взаимовлиянию и взаиморазвитию.

Ключевые слова: *NBIC-конвергенция, трансгуманизм, нанотехнологии, биотехнологии, информационные технологии, когнитивные науки.*

В настоящее время развитие новых наук и технологий носит революционный характер. Запуск адронного коллайдера, достижения в области

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

квантовой физики, развитие нанотехнологий и генной инженерии, стремительный рост и распространение информационных и коммуникационных технологий породили глубокий, качественно новый сдвиг во всех сферах человеческого бытия. Человек, ставший творцом всё более могущественных сверхтехнологий, превратил себя в своего рода инженера-преобразователя биосоциальной жизни на планете Земля.

Во второй половине прошлого века в западной философской мысли возникло новое течение – трансгуманизм, которое кардинально меняет наше представление о человеке и его возможностях. На сегодняшний день мы можем определить *трансгуманизм как интеллектуальное и культурное движение, поддерживающее использование новых наук и технологий для увеличения познавательных и физических возможностей человека* [8, 11].

Следует отметить, что развитие технологий и наук носит взаимосвязанный характер и прорыв в одной области тесно связан с достижениями в другой. Существуют примеры, когда катализаторами широкомасштабного развития технологий служили фундаментальные открытия или разработки в областях, совершенно не связанных друг с другом.

Начиная с 80-х гг. прошлого века, мы наблюдаем целый ряд революций в области информационных и коммуникационных технологий, а также последовавшие за ними достижения в области биотехнологий и нанотехнологий. При этом следует подчеркнуть, что особенно интересным и значимым являются разработки в области когнитивной науки.

На сегодняшний день благодаря ускорению научно-технического прогресса мы можем наблюдать пересечение целого ряда волн научно-технических революций. Источником большинства ожидаемых в ближайшем будущем достижений современных технологий многие приверженцы идей трансгуманизма считают комплекс NBIC-конвергенции. Его сущность заключается в слиянии четырех революционных технологических направлений:

N – нанотехнологии, развитие которых является приоритетной задачей во многих странах; ожидается, что они революционизируют такие сферы, как материальное производство и медицина в ближайшие годы;

B – биотехнологии, развитие которых находится в начальной стадии, но связывает с собой большие ожидания;

I – информационные технологии, оказавшие значительное влияние на развитие человечества и в дальнейшем будут только возрастать;

C – когнитивные науки, сознание и компьютерные программы, занимающиеся изучением фундаментальной сущности процессов мышления и их механизмов. Немаловажной проблемой остается проблема создания и использования искусственного интеллекта. Искусственный интеллект – наука и технология создания интеллектуальных машин и компьютерных программ. Искусственный интеллект связан с использованием компьютеров для понимания человеческого интеллекта, но не обязательно ограничивается биологически правдоподобными методами [6, 107].

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

Конвергенция (от англ. convergence – «схождение в одной точке») означает не только взаимное влияние, но и взаимопроникновение технологий, когда границы между отдельными технологиями стираются, а многие интересные результаты возникают именно в рамках междисциплинарной работы на стыке областей. В отношении NBIC-конвергенции можно даже говорить об ожидаемом частичном слиянии этих областей в единую научно-технологическую область знания.

Такая область будет включать в предмет своего изучения и действия почти все уровни организации материи – от молекулярной природы вещества (нано) до природы жизни (био), природы разума (когно) и процессов информационного обмена (инфо).

Эти четыре направления тесно взаимосвязаны между собой, интенсивно взаимодействуют, взаимопроникают друг в друга и взаимоускоряются.

Наиболее важными и существенными являются в данный момент достижения в области нанотехнологий. *Нанотехнологией называется междисциплинарная область науки, в которой изучаются закономерности физико-химических процессов в пространственных областях нанометровых размеров с целью управления отдельными атомами, молекулами, молекулярными системами при создании новых молекул, наноструктур, наноустройств и материалов со специальными физическими, химическими и биологическими свойствами.*

В последнее время термин «нанотехнология» (сокращенно нано-тэк) стал очень популярным. Он объединяет разнородные представления и подходы, а также разные методы воздействия на вещество. Поэтому, прежде чем перейти к описанию собственно нанотехнологии, кратко поясним, о каких объектах и размерах пойдет речь. Легко заметить, что название новой науки возникло просто в результате добавления к весьма общему понятию «технология» приставки «нано», означающей изменение масштаба в 10^{-9} (миллиард) раз, т. е. 1 нанометр (1 нм) = 10^{-9}м, что составляет одну миллионную привычного нам миллиметра (для наглядности можно указать, что 1 нм примерно в 100 тысяч раз меньше толщины человеческого волоса). Разумеется, человеческое воображение и используемые нами слова, образы или термины почти неспособны сколько-нибудь адекватно описывать «мир» со столь крошечными объектами [3, 11].

Из вышесказанного ясно, что нанотехнология как бы объединяет все технические процессы, связанные непосредственно с атомами и молекулами. Именно поэтому она представляется весьма перспективной для получения новых конструкционных материалов, полупроводниковых приборов, устройств для записи информации, ценных фармацевтических препаратов и т. д.

Нанотехнологию можно определить как набор технологий или методик, основанных на манипуляциях с отдельными атомами и молекулами (т. е. методик регулирования структуры и состава вещества) в масштабах 1–100 нм. Разнообразное использование характерных особенностей веществ на расстояниях порядка нанометров создает дополнительные, совершенно новые возможности для создания технологических приемов, связанных с

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

электроникой, материаловедением, химией, механикой и многими другими областями науки. Получение новых материалов и развитие новых методик обещает, без преувеличения, произвести настоящую научно-техническую революцию в информационных технологиях, производстве конструкционных материалов, изготовлении фармацевтических препаратов, конструировании сверхточных устройств и т. д.

Достижения нанотехнологий обеспечивают средства для полного контроля над структурой вещества на уровне атомов, делающие возможность создания гигагерцовых компьютеров меньше одного кубического микрона, бытовых универсальных производственных устройств для переработки отходов, машин для ремонта живых клеток, средств колонизации космоса и м. др.

Благодаря достижениям нанотехнологий человеческая жизнь может появляться новым путем – посредством объединения живого и неживого. Само собой разумеется, что при этом можно заранее наделять существо определёнными способностями, а также «реконструировать» и «ремонтировать» его сколько угодно, делая его практически бессмертным. С развитием нанотехнологий появляются неизвестные до сих пор возможности воздействия на мозг человека. Создание на основе нанотехнологий нейросистемы (нейроинтерфейсы) способны осуществить соединение с мозгом, что по сути будет означать создание искусственного интеллекта нового поколения [4, 9].

Достаточно важным направлением в области разработок высоких технологий являются биотехнологии. Понятие «биотехнология» базируется на возможности использования живых организмов, их систем и продуктов жизнедеятельности, а также создания живых организмов с определенными свойствами методом генной инженерии. Биотехнология включает в себя ряд направлений, таких, как микробиологический синтез, космическую биотехнологию, генную инженерию, трансгенные животные и растения и др.

Инициаторы дискурса о биотехнологиях глубоко убеждены, что человек ставший их творцом, ради обеспечения стратегическими ресурсами имеет полное право преображать флору и фауну по своей воле, расширяя экзистенциальные границы своего бытия. Участники сциентистского дискурса убеждены, что в скором будущем появятся целые сети фабрик по производству биологических устройств, которые будут исполнять разнообразные социальные функции. В настоящее время тенденция к трансгенизации живых организмов преобразует флору и фауну планеты в сеть биоферм, биофабрик и биореакторов по производству полезностей [4, 7].

Следует отметить, что одной из основных практических задач клеточной и тканевой инженерии являлось создание на основе культивированных клеток живых эквивалентов тканей и органов с целью их использования в заместительной терапии для восстановления повреждённых структур и функций организма. Наибольшие успехи в этом направлении достигнуты при использовании выращенных кератиноцитов для лечения повреждений кожного покрова, и в первую очередь – при лечении ожоговых ран [9, 86].

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

Но следует отметить, что взрывное развитие молекулярной биологии и генно-инженерийных наук, производящие всё более могущественные технологии, способны кардинально изменить не только практику преобразования флоры и фауны, но и изменения генотипа и фенотипа человека. Подобного рода практика преобразования хранилища наследственной информации, находящейся в генах человека, становится катализатором приближения угрозы антропологической катастрофы.

В целом же взаимосвязь нано- и био-областей науки и технологии носит чрезвычайно глубокий и фундаментальный характер. При рассмотрении живых (биологических) структур на молекулярном уровне становится очевидной их химико-механическая природа. Если на макроуровне соединение живого и неживого (например, человек и механический протез) приводит к возникновению существа смешанной природы (киборг), то на микроуровне это не столь очевидно [7, 133].

Взаимодействие между нанотехнологиями и информационными технологиями носит двусторонний синергетический и, что особенно интересно, рекурсивно взаимоусиливающийся характер. С одной стороны, информационные технологии используются для симуляции наноустройств, с другой – уже сегодня идёт активное использование нанотехнологий для создания более мощных вычислительных и коммуникационных устройств. По мере развития нанотехнологий станет возможным ускоренное развитие компьютерных технологий, что поддержит ускоренный рост нанотехнологий. Подобное синергетическое взаимодействие, весьма вероятно, обеспечит относительно быстрое развитие нанотехнологий до уровня молекулярного производства, что, в свою очередь, приведёт к появлению компьютеров, достаточно мощных для моделирования человеческого мозга.

Интеграция человека с информационными и техническими средствами постепенно превращает его в киборга. Уже на сегодняшний день люди используют искусственные сердца, искусственные конечности, вставные зубы, кохлеарные имплантанты, не говоря уже о симуляторах сердца и мышц. Ведутся также различные исследования по вживлению небольших микросхем – суперчипов искусственных систем зрения для незрячих, а также внедрения суперчипа в мозг для обеспечения бестерминального варианта общения человека с компьютером. Такие микрочипы или даже нанороботы смогут самостоятельно передвигаться по телу подобно микроорганизмам при помощи кровеносной системы, очищая организм от вредоносных микробов и зарождающихся раковых клеток.

Очень важной чертой во взаимосвязи четырёх революционных областей конвергенции есть то, что нанотехнологии и когнитивная наука являются наиболее отдаленными отраслями, поскольку возможности для взаимодействия между ними ограничены. Кроме того, нанотехнологии и когнитивная наука являются наиболее поздно развившимися областями, и поэтому их развитие и взаимодействие во многом лежит в будущем. Из проглядываемых уже сейчас перспектив, прежде всего, следует выделить использование наноинструментов

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

для анализа мозга и его компьютерного моделирования. Существующие внешние методы сканирования мозга не обеспечивают достаточной глубины и разрешения. Безусловно, существует огромный потенциал для улучшения их характеристик (терагерцовые сканеры, более эффективные компьютерные алгоритмы для обработки, и др.). Но нанотехнологии (нанороботы) представляются наиболее технически простым путём для изучения деятельности отдельных нейронов и даже их внутриклеточных структур [1, 57].

Важно также отметить, что в последнее десятилетие произошло окончательное формирование новой научной области – когнитивной науки, что ознаменовало начало последней, четвёртой волны современной научно-технической революции. Когнитивная наука, или когнитология («наука о разуме»), объединяет в себе достижения когнитивной психологии, психофизики, исследований в сфере искусственного интеллекта, нейробиологии, нейрофизиологии, лингвистики, математической логики, неврологии, философии и других наук [6, 111].

Ключевым техническим достижением, сделавшим когнитологию возможной, стали новые методы сканирования мозга. Томография и другие методы впервые позволили заглянуть внутрь мозга и получить прямые, а не косвенные данные о его работе. Важную роль сыграли и всё более мощные компьютеры.

Отличительными особенностями NBIC-конвергенции технологий являются:

– значительный синергетический эффект;

– интенсивное взаимодействие между указанными научными и технологическими областями;

– широта охвата рассматриваемых и подверженных влиянию предметных областей – от атомарного уровня материи до разумных систем;

– перспектива качественного роста технологических возможностей индивидуального и общественного развития человека [1, 59].

Комплекс NBIC-конвергенции имеет не только огромное научное и технологическое значение. Огромные технологические возможности, раскрывающиеся в ходе NBIC-конвергенции, неизбежно приведут к серьёзным философским, культурным и социальным последствиям.

Таким образом, изменения, вызванные конвергенцией, можно охарактеризовать по широте захватываемых явлений и масштабности будущих преобразований как революционные. Кроме того, есть все основания полагать, что, благодаря действию закона Мура и возрастающему влиянию информационных технологий на NBIC-конвергенцию, процесс трансформации технологического уклада, общества и человека будет (по историческим меркам) не длительным и постепенным, а достаточно быстрым и непродолжительным.

ЛИТЕРАТУРА

1. Артюхов И. В. Новые технологии и продолжение эволюции человека? Трансгуманистический проект будущего / И. В. Артюхов. – М.: Изд-во ЛКИ/URSS, 2008. – 435 с.

2. Гуревич П. С. Феномен деантропологизации человека / П. С. Гуревич // Вопросы философии. – 2009. – № 3. – С. 19–31.

3. Кобаяси Н. Введение в нанотехнологию / Н. Кобаяси. ; пер. с япон. А. В. Хачояна. – М. : БИНОМ. Лаборатория знаний, 2008. – 136 с.

4. Лукьянец В. С. Вызовы тысячелетия наукоемких технологий / В. С. Лукъянец // Практична філософія. – 2008. – № 3 С. – 5–16.

5. Лукьянец В. С. Этическая парадоксальность фундаментальной науки коллайдерного века / В. С. Лукьянец // Практична філософія. – 2009. – № 3. – С. 3–14.

6. Медведев Д. А. Феномен NBIC-конвергенции: Реальность и ожидания / Д. А. Медведев, В. В. Прайд // Философские науки. – 2008. –№1. – С. 97–117.

7. Прайд В. В. Влияние высоких технологий на ход глобализации: надежды и опасения / В. В. Прайд, А. В. Коротаев // Новые технологии и продолжение эволюции человека? Трансгуманистический проект будущего. – М. : Издательство ЛКИ, 2008. – С. 122–147.

8. Цикин В.А. Философский дискурс наукоёмких технологий в обществе риска / В.А. Цикин // Філософія науки: традиції та інновації: наук. журнал. – Суми: СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2010. – № 1 (2). – С. 10–17.

9. Эттингер Р. Перспективы бессмертия / Р. Эттингер; пер. с англ. Д.А. Медведева. – М.: Науч. Мир, 2003. – 132 с.

10. Юдин Б. Г. Сотворение Трансчеловека / Б.Г. Юдин // Вестник Российской Академии Наук. – 2007 – Т. 77. – № 6. – С. 520–527.

РЕЗЮМЕ

С.С. Дєнєжніков. Філософське осмислення комплексу NBIC-конвергенції технологій у світлі ідей трансгуманізму.

У статті розглянуто проблему розвитку комплексу NBIC-конвергенції технологій у світлі ідей трансгуманізму. Особлива увага приділена розвитку передових надтехнологій, їх взаємодії, взаємовпливу та взаєморозвитку.

Ключові слова: *NBIC-конвергенція, трансгуманізм, нанотехнології, біотехнології, інформаційні технології, когнітивні науки.*

SUMMARY

S.S. Dieniezhnikov. Philosophical Comprehension of Complex of NBIC-Convergence of Technologies in the Light of Ideas of Transhumanism.

The article is devoted to the problem of development of NBIC-convergence of technologies in the light of ideas of transhumanism. The main accent is paid to development of high technologies, their interaction, intercommunication, development.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

Key words: *NBIC-convergence, transhumanism, nanotechnologies, biotechnologies, informational technologies and cognitive science.*

УДК 165.43

А. Є. Лебідь
Сумський державний університет

ЕПІСТЕМІЧНИЙ ОБРАЗ ІСТИНИ

У статті досліджено поняття «істина» в контексті розвитку сучасної науки. Визначено основні причини кризи класичної концепції; обґрунтовано необхідність активізації логіко-семантичних досліджень у структурі сучасної алетіології.

Ключові слова*: істина, дефляціонізм, репрезентація, сукупний пізнавальний процес, когеренція, кореспондентність.*

Особливості сучасного розвитку науки вимагають переосмислення та відповідно нової форми розв’язання багатьох нагальних проблем, зокрема нового підходу до розгляду вічної теми, пов’язаної з розумінням, осмисленням, інтерпретацією і раціоналізацією проблеми істини. Незаперечним є той факт, що значення концепту «істина» обумовлюється як культурно-історичними так і лінгвістичними особливостями епохи чи спільноти, що продукує наукове знання. На думку П. Флор енського, слово «істина» фіксується у слові «є» й уособлює поняття абсолютної реальності [5, 15]. Грецьке «ἀλήθεια» означає справжність, правдивість, дещо неплинне, що здатне перебувати у потоці забуття, перевершуючи час. Латинське «veritas» належить здебільшого галузі права й означає правдивість, чесність, справедливість, дійсність, правила, норми. Давньоєврейське «אֱמֶת» означає вірність, надійну обіцянку і відображає переважно надприродну, божественну сутність істини.

На сьогодні ми маємо досить розгалужену систему денотатів поняття «істина». Так, можемо виокремити когерентну, кореспондентну, семантичну, конвенціональну, дефляційну тощо концепції істини, в межах яких остання розуміється чи як певна властивість об’єкта, чи як сам об’єкт. Останнім часом у контексті трансдисциплінарних досліджень виокремлюють ще й концепцію істини-події (А. Бадью), для якого істина не є одкровенням, а насамперед налагодженою процедурою. Доля ж самої істини, як і доля філософії досить суперечлива і неоднозначна. Неодноразово лунали заклики про «смерть філософії», так само можемо говорити і про «смерть істини». На думку А. Назаретяна, «давно вже час визнати, що істиннісна парадигма науки вже перетворилася в анахронізм», а завданням наукових досліджень має стати «не пошук Істини, а побудова ефективних моделей світу» [2, 108].

Поняття істини, таким чином, стає надлишковим чи принаймні периферійним. Сучасна ж наука має відійти від істиннісної гносеології та еволюціонувати у напрямку модельного мислення. Це якісно новий погляд на

полеміку та діалогічність, на цінності та норми наукового середовища, коли доцільність моделі обґрунтовується з позиції її функціональної ефективності, ємності, чіткої структуризації, але аж ніяк не її істинності.

Російський філософ О. Огурцов певен, що відмова від ідеї істини дозволить позбутися як квазітеологічних припущень у теорії науки, як-от ідея абсолютної істини з її універсальністю, так і релятивізму, оскільки будь-яка раціональна наукова теорія містить і помилкові мотиви, зумовлені соціально-історичним, культурним і біографічним контекстом. Як і К. Поппер, який уважав, що, хоча істина і є метою вченого, він ніколи з упевненістю не може знати, чи істинні його досягнення, він здатен з достатньою визначеністю обґрунтувати іноді лише хибність своїх теорій, О. Огурцов пропонує вважати доцільним відмовитися від поняття істини на користь поняття правдоподібності знання [3, 64].

Проблеми з визначенням статусу істини корелюють з проблемою її визначення. Можливість дати дефініцію цьому поняттю дуже близька позиції дефляціонізму, в межах якого стверджується особлива природа істини як причина того, що у нас досить замало шансів дати їй вичерпну характеристику чи дефініцію. Дефляціонізм наголошує, що наше знання про те, наприклад, що сніг білий, не додає жодної нової інформації до того, що ми вже знали. Отже, поняття «істина» нівелюється з позиції його евристичного потенціалу. Як зауважує П. Фейерабенд: «Що ж стосується слова «істина», то ми можемо відзначити, що воно, безумовно, хвилює людей, але нічого більше не дає» [4, 232]. Істина, на його переконання, існує лише для того, щоб «залякувати боязких опонентів» [4, 171].

Таким чином, криза класичної концепції істини у другій половині XX ст. призвела до відмови від цього поняття як епістемічної категорії. Мабуть, серед причин такого становища «вічної категорії» можна виділити такі: по-перше, перехід філософії від загальнофілософських роздумів про істину та її критерії до аналізу умов істинності конкретних наукових пропозицій і теорій. Так, для класичної концепції істини притаманною є жорстка дихотомія істини-хиби, але з появою квантової механіки і теорії відносності нагальною стає процедура послаблення цієї дихотомії. По-друге, досить проблематичною є власне ідея відповідності. Проти розуміння істини як відповідності активно виступав Г. Фреге, який зазначав, що таке її тлумачення суперечить способу використання слова «істинний», яке не відображає відношення і не вказує на те, чому має відповідати. За Г. Фреге істина є невід'ємною властивістю думки, яку можна осягнути [6, 328–330].

Криза методології емпіризму викликала посилений інтерес до логічних та семантичних аспектів знання. Проблему істини стали розглядати у відношенні окремих елементів знання – речень і теорій. Стає очевидним, що поняття «істина» може бути застосоване далеко не до всіх речень, застосовуваних наукою. Для багатьох же типів речень смисл поняття істини взагалі виявився неясним. Важливим явищем на шляху конкретизації та уточнення класичного поняття істини засобами логіко-семантичного аналізу мови стало дослідження А. Тарського «Поняття істини у формалізованих мовах», у якому істина розглядається не як метафізична сутність, а як властивість осмислених речень.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

Те, що категорія істини продовжує залишатися об'єктом численних філософських пошуків і дискусій, детермінується тим, що у сучасній науці виникла необхідність включити у предметне поле аналізу нові результати методологічної рефлексії і дослідити не тільки співвідношення теорії і дійсності, але й засоби та умови досягнення відповідності абстракцій і теорій об'єкта.

Необхідність цього пов'язана, по-перше, з тим, що в сучасному науковому пізнанні допускається плюралізм істин, які формуються через безліч думок, можливостей, шляхів і засобів досягнення. По-друге, така необхідність рефлексії над підставами знання виникає тоді, коли в теорії виявляються слабкі місця: контрприклади, парадокси, нерозв'язні завдання тощо. Перетворення старої теорії або створення нової починається найчастіше з незадоволеності колишніми поняттями і принципами.

Звернення науки до своїх висхідних основ є насамперед переглядом концептуального базису, який у свою чергу занурений у ширшу понятійну базу. Тому внутрішньотеоретична рефлексія над підставами знання неминуче змінюється рефлексією метатеоретичною. Дослідник зосереджує увагу на вирішенні питань про достовірність фактів, точність визначень понять, послідовність міркувань і доказів. Але і ці методологічні рівні знання існують не самі по собі, а завжди так чи інакше вбудовані у ширшу загальнокультурну матрицю, яка містить світоглядні конструкти.

Філософсько-методологічна рефлексія уможливлює пояснення й усвідомлення тих граничних онтогносеологічних і культурно-історичних передумов і припущень, які неявно приймає дослідник у своїй науковій практиці. Тому введення категорії істини в контекст теорії наукової раціональності, як і в епістемологічний аналіз узагалі, як не лише необхідного, але й смислоутворюючого поняття, дозволяє здійснити проблемні зрушення в методологічному дослідженні.

При цьому необхідно зазначити, що, досліджуючи проблему істини, філософи здебільшого спираються на дослідження, пов'язані з філософськими підставами природничих, технічних і гуманітарних наук, спираючись на історико-філософський, природничо-науковий базис, але мало звертаються до аналізу результатів логічних і логіко-лінгвістичних досліджень. Тому парадоксальною є ситуація, коли ігноруються дослідження філософських принципів логіки, на фундаменті якої базується весь філософський дискурс.

Питання про те, у чому суть буття, як можливе його пізнання і відповідно що є істина, зазвичай уважаються «вічними» або традиційними, лише видозмінювалися в історії пізнання. Зміни в їх потрактуванні час від часу змінюють стиль мислення й філософського дискурсу, в межах яких ці питання вирішуються. Глобальні зміни в пізнанні змушують переосмислити значення і зміст переважної більшості концептуальних засобів, вироблених в історії розвитку пізнання і культури. Це ж стосується основних понять і категорій сучасної теорії пізнання.

Залежно від того, яким чином суб'єкт пізнання залучений до механізму науково-пізнавальної діяльності, в історії пізнання можна умовно виділити три її

типи: арістотелівський (сприймаючий), галілеєвський (концептуалізуючий) і борівський (інтерпретуючий). Для арістотелівського суб'єкта знання виступає як результат систематизації та узагальнення повсякденного досвіду, тобто сприйняття реальності відбувається на рівні здорового глузду. Знання є очевидністю буденного досвіду, на підставі якого формулюються метафізичні пояснення.

Галілеєвського суб'єкта можна назвати концептуалізуючим, оскільки у процесі пізнання виникає особливий світ суб'єктивного, пов'язаний з побудовою та використанням нових концептуальних засобів ідеалізованих і абстрактних об'єктів, що становлять каркас мови науки. Суб'єкт спочатку умоглядно встановлює причину явища, а потім експериментально верифікує її.

Поява інтерпретуючого суб'єкта пов'язана з виникненням такої пізнавальної ситуації, коли стає необхідним облік результатів пізнання і який не можна повністю елімінувати з цього процесу. Цей суб'єкт є не тільки вбудованим в об'єктивне, але й у сферу суб'єктивного. І якщо у класичній гносеології суб'єкт розуміється абстрактно і протистоїть об'єктивному світові, то у некласичній науці взаємодія суб'єкта та об'єкта розглядається як багатовимірний процес навчання, конкурентоспроможність якого в кожному випадку можна виявити лише через рефлексію. Це виявляється в тому, що як тільки абсолютним дослідником стає конкретний учений, конкретне наукове співтовариство або експертна група, одразу виникає необхідність урахування безлічі гносеологічних траєкторій пізнання істини і, як наслідок, збільшення шляхів моделювання дослідницької діяльності.

У теорії пізнання уявлення про його об'єкт зазнали досить складної еволюції з точки зору сприйняття дослідниками певної онтологічної схеми. У цій еволюції можна виділити принаймні три етапи: об'єкт як річ, об'єкт як система та об'єкт як багатовимірне і різномасштабне утворення.

У сучасній науці поряд із системним баченням об'єкта все більшого методологічного значення набуває його розгляд як різномасштабної структури, тобто у центрі уваги є не сама річ як така, не сама система, а ті зв'язки і структури, в які реально вписані певні речі, явища, системи. Сучасна наука кваліфікує об'єкти реальності не тільки і не стільки як емпіричні, а насамперед як теоретичні. Наука найчастіше має справу з новою онтологією, універсумом, в якому існують уже не тіла й поля, а спектри можливостей. Усе це є суб'єктно-об'єктними передумовами для переосмислення багатьох характеристик пізнавального процесу, який уже докорінно відрізняється від його класичного, традиційного, ідеалізованого, кумулятивного образу, в якому пізнання відбувається у напрямку єдиної, необхідної істини.

Таким чином, виявляється невід'ємна особливість пізнання – репрезентація, відмінна від власне відображуваних процедур. Використання фундаментального характеру репрезентації в пізнавальній діяльності посередників (знаків, предметів), «когнітивних артефактів» обумовлено тим, що репрезентація входить у всі сфери пізнання або через створення та використання її зовнішніх засобів, а саме символічних систем у мові, науці та мистецтві, або через розуміння таких

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

засобів і трансфер у внутрішнє духовне життя способів когнітивної практики. Репрезентація виступає і як специфічний спосіб пізнання, без якої немає знання, вона пов'язана з епістемологічними проблемами істинності та правильності.

Усе це свідчить про провідну роль суб'єктивного, інтенціонального в пізнанні, але одночасно ставить питання про сутність істини, яка не зводиться до адекватності образу та об'єкта. Якщо об'єкт у пізнанні постає не як образ-зліпок, а як об'єкт-гіпотеза, а потім об'єкт-концепція, то інакше бачиться і поняття «істина», що є характеристикою не тільки знання про об'єкт, а й значною мірою знанням про суб'єкт; не стільки нормою адекватного відображення об'єкта, скільки результатом творчої діяльності суб'єкта. Суб'єкт творить істину, перетворюючи об'єкт, себе і своє знання. Тобто суб'єкт відображає світ лише тією мірою, якою здатний реалізувати самого себе. Іншими словами, пізнання відтворює світ лише остільки, оскільки світ є дзеркалом можливостей людини.

Перш ніж проводити ревізію поглядів на істину, необхідно виділити те, що є безсумнівним досягненням світової філософської думки в розумінні істини, тобто ті універсальні ідеї, які не повинні бути відкинуті, як би не переосмислювалося поняття «істина». Як безсумнівні здобутки філософської думки мають бути оцінені головні способи проблематизації істини: теорія кореспонденції, когеренції і прагматична теорія істини. Названі концепції істини повинні розглядатися у взаємодії, оскільки вони мають комплементарний характер, по суті не заперечуючи одна одну, а виголошуючи гносеологічний, семантичний, епістемологічний і соціокультурний аспекти істинного знання.

Очевидно, що знання може бути співвіднесене із реальністю, корелювати з іншим знанням, оскільки воно системно взаємопов'язане, а в системі висловлювань можуть бути співвіднесені пропозиції об'єктної і метамови. Прагматичний підхід, у свою чергу, якщо його не спрощувати і вульгаризувати, фіксує роль соціальної значущості, визнання суспільством комунікативності істини. Ці підходи подають у сукупності досить багатий інструментарій гносеологічного і логіко-методологічного аналізу істинності знання як системи висловлювань. Відповідно кожен з них пропонує свої критерії істинності, які через їх нерівноцінність мають розглядатися в єдності і взаємодії, тобто в поєднанні емпіричних, предметно-практичних та неемпіричних (логічних, методологічних, соціокультурних) критеріїв.

З-поміж того очевидною є неповнота кожного з підходів, специфічність і неуніверсальність кожного з критеріїв, у тому числі практики, яка за всієї її значущості може розглядатися у цій функції в межах тільки гносеологічної інтерпретації істини. І немає необхідності доводити, що в такій сфері, як логіко-математичне знання, а також у різних галузях гуманітарного знання, де об'єкт дослідження – тексти, практика в її матеріально-предметній формі, не може бути безпосереднім критерієм істини.

Так, І. Т. Касавін здійснив критичний аналіз нормативного підходу до істини, сутність якого полягає в тому, що істина є нормою, як і будь-яка інша оцінка знання. Норму, за допомогою якої визначається істинність знання, як правило, називають критерієм істини. Він уважає, що всі попередні концепції

істини по суті є нормативними, де істина розглядається як поняття, що позначає результат співмірності знання з певною системою норм, питання про правомірність якої не порушується. На його думку, «істина – це питання про особливі способи дискурсу, що легалізуються завдяки зв'язкам з історично конкретними культурними передумовами. Ці дискурсивні форми виражені нормативними судженнями» [1, 326]. Це означає, що істина є лише одним із методологічних інструментів, сформованим у результаті рефлексії та консенсусу.

Автор пропонує декларативне розуміння істини, яке базується на понятті сукупного пізнавального процесу (СПП) [1, 327]. Оскільки розвиток науки містить численні приклади різних істин, які стосуються одного й того самого предмета, так само науково обґрунтованих і підтверджених практикою, теза про різноманіття істин уже не сприймається як якась крамола. Об'єктивною основою існування різних концепцій істини є природно різні уявлення про істину в різних типах знання і наукових дисциплінах.

Однією з причин цього є недостатній рівень досліджень суб'єктивного рівня пізнання. Кроком до більш повного усвідомлення суб'єктивної навантаженості пізнання може стати власне поняття сукупного пізнавального процесу. Він наголошує не тільки на конкретності і багатогранності об'єкта, але й на різноманітті практик і типів пізнавальної діяльності, співвіднесених з різними формами знання й свідомості. І тут, поряд з методами істиннісної оцінки, стають особливо примітними типологічний аналіз, феноменологічний опис і трансдисциплінарний аналіз когнітивних систем.

Поняття «істина» буде більш конструктивним, якщо розглядати його не як умову чи передумову ідентифікації та оцінки знання, а як робочий момент і результат філософської рефлексії у сукупному пізнавальному процесі. Нормативний образ істини поступиться своїм місцем дескриптивному, коли вихідною точкою концепції істини стане методологічний плюралізм. Адже проблема істини, як правило, виникає тоді, коли необхідно вибрати між кількома концепціями, гіпотезами, свідченнями під час дослідницького пошуку. Поняття «істина» має бути не нормою знання, а результатом його добутку.

Такий підхід може здатися неправомірним, оскільки ніяк не пов'язує істину та об'єктивну реальність. Але з такою реальністю має справу тільки емпіричне, об'єктне дослідження, тоді як емпіричним базисом гносеології є результати конкретних наук. Не дивно, що і філософське поняття «істина» не має об'єктивного денотата і може відповідати лише певному рівню освоєння свого предмета, який може бути поданий тільки у вигляді опису.

ЛІТЕРАТУРА

1. Касавин И. Т. Истина / И. Т. Касавин // Энциклопедия эпистемологии и философии науки. – М. : Канон$^{+}$, 2009. – С. 323–329.

2. Назаретян А. Истина как категория мифологического мышления / А. Назаретян // Эпистемология & философия науки. – 2008. – № 4. – С. 105–108.

3. Огурцов А. П. Альтернатива истине: смысл или правдоподобие? / А. Огурцов // Эпистемология & философия науки. – 2008. – № 4. – С. 61–64.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

4. Фейерабенд П. Против метода. Очерк анархистской теории познания / П. Фейерабенд. – М. : АСТ, 2007. – 413 с.

5. Флоренский П. Столп и утверждение истины / П. Флоренский. – М. : Изд-во «Правда», 1990. – 490 с.

6. Фреге Г. Мысль. Логическое исследование / Г. Фреге // Логика и логическая семантика : сб. трудов / Г. Фреге. – М. : Аспект Пресс, 2000. – С. 326–342.

РЕЗЮМЕ

А. Е. Лебедь. Эпистемический образ истины.

В статье исследовано понятие «истина» в контексте развития современной науки. Определены основные причины кризиса классической концепции; обоснована необходимость активизации логико-семантических исследований в структуре современной алетиологии.

Ключевые слова: *истина, дефляционизм, репрезентация, совокупный познавательный процесс, когеренция, корреспондентность*

SUMMARY

A. E. Lebed. Epistemic icon of truth.

In the article the concept of truth in the context of modern science are investigates. Identifies the main causes of the crisis of classical concepts and the need to strengthen the logical-semantic researches in the structure of modern aletiology.

Key words: *Truth, deflationism, representation, combined learning process, coherency, correspondence.*

УДК 164. 042

К. М. Узбек, Е. К. Щетинина
Донецкий национальный университет экономики и торговли
имени Михаила Туган-Барановского

АЛГОРИТМИЗАЦИЯ, КОДИФИКАЦИЯ И ПРОГРАММИРОВАНИЕ НАУЧНОГО ЗНАНИЯ

В статье в историческом плане рассмотрены процессы систематизации и кодификации научного и математического знания, методы алгоритмизации, аксиоматизации и построения дедуктивных теорий. Исследованы методы программирования и построения машинной математики, которые способствуют решению различного класса задач как математических, естественнонаучных, так и гуманитарного профиля, а также единый метод программирования и построения машинной математики.

Ключевые слова: *систематизация, кодификация, анализ, аксиоматизация, алгоритмизация, силлогизм, формализация, парадоксы, семантика, синтаксис, кибернетика, программирование.*

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

Процесс построения программированных систем имеет богатую историю, он строился многими поколениями учёных различных отраслей знания: математиками, логиками, механиками, философами и другими мыслителями. Так, ещё Аристотель посвятил специальным разработкам формально-логические учения. Большое значение развитию математической логики придавал Лейбниц. Разработку различных типов алгоритмов выполняли учёные всех поколений математиков: Евклид, Архимед, Ньютон, Лейбниц и другие. Элементы программирования разрабатывал ещё Герон Александрийский. Но программирование ЭВМ получило широкое применение лишь во второй половине XX века.

Целью этой статьи является освещение этих построений и указание последовательности развития, так как этот процесс не получил достаточно полного освещения в научной литературе.

В процессе исторического развития человеческого общества развивается и научное знание как необходимый фактор накопления общечеловеческого опыта и знаний об окружающем мире. Вначале эти знания имели бессистемный обрывочный характер из различных областей человеческой деятельности, а в дальнейшем стали расчленяться на различные отрасли. Так, в истории науки древнего мира наблюдается развитие различных отраслей научного знания в Шумерии, Вавилонии, Египте. Дальнейшее развитие получило научное знание в Древней Греции. Первая научная школа была создана в Милете Фалесом и его последователями Анаксимандром и Анаксименом. Впервые систематизацию математического знания совершил Анаксимандр, составив учебник по геометрии. Дальнейшие попытки систематизации математики совершили пифагорейцы Феодор Киренский, Гиппократ Хиосский. Достаточно сильная философская обработка и обоснование математического знания были проведены в Академии Платона.

Продолжая историческую традицию философского анализа, необходимость упорядочения всего математического и научного знания совершил Аристотель. По свидетельству Евдема Родосского в «Истории геометрии» отмечается, что дальнейшее развитие математических теорий привели учёных к идее их систематизации, установления взаимосвязи между математическими понятиями и разработанными отдельными теориями. Такая постановка вопроса вызвала к жизни ряд других проблем. Параллельно развитию разделов математики обрабатывались и устанавливались законы правильного мышления, логики суждений и последующие выводы из них. Математика явилась тем толчком в развитии научного знания, в которой наиболее рельефно и последовательно был поставлен вопрос о структурном построении научного знания. Впервые широкомасштабный философско-методологический анализ построения математики как дедуктивной науки совершил Аристотель и придал этому построению дальнейшее развитие. При этом в своей философской системе он выделяет положения, которые непосредственно принадлежат процессу построения дедуктивных теорий: «…научное познание, – говорит Аристотель, – возникает при всех

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

исследованиях, которые простираются на начала, причины и элементы, путём их уяснения (ведь мы тогда уверены, что знаем ту или иную вещь, когда уясняем её первые причины, первые начала и разлагаем её вплоть до элементов)» [1, 61].

Получены в результате такого разложения знания развиваются в научную теорию с помощью дедуктивных доказательств и выводов.

Такая общая структура построения дедуктивной теории использована Аристотелем при построении формальной логики, она стала основой и в доказательствах дедуктивной математики. Универсальным методом в получении нового знания из первичных элементов, из первооснов в результате доказательства выступает силлогизм. «Под доказательством же я разумею научный силлогизм, – говорит Аристотель». [2, 259]. Но чтобы получить новое истинное знание с помощью силлогизма, «…посылки должны быть истинными» [2, 259].

Разрабатывая свою гносеологию, аналогичный подход совершал и Платон, основным принципом которой было «познание – припоминание», используя приёмы геометрии, исходящие из посылок. «Когда я говорю, выходя из посылок, – говорит Платон, – я имею в виду то же самое, что часто делают в своих исследованиях геометры» [10, 73–74].

Великая заслуга Аристотеля в построении логических учений заключается в том, что он выделил логику в отдельную самостоятельную дисциплину, подвергнув её глубокому исследованию и построив стройную систему теории доказательства. Аристотелю впервые удалось систематизировать и кодифицировать приёмы суждений, которые у его предшественников (Протагора, Зенона, Демокрита, Платона и др.) остались неясными.

Аристотель определил предмет логики, посылки, силлогизм, сформулировал три закона логики (тождества, противоречия, закон исключённого третьего). Формальная логика Аристотеля как раздел философии возникла из математических форм построения и оформилась в самостоятельную науку как теория доказательства для всех дедуктивно выстраиваемых наук: математики, механики, физики, статики, гидростатики, ораторского искусства, судебного производства. Она получила статус общенаучного знания. «Я думаю, – говорит Лейбниц, – что изобретение силлогистической формы есть одно из прекраснейших и даже важнейших открытий человеческого духа. Это своего рода универсальная математика, всё значение которой ещё недостаточно понято» [4, 492–493]. Эта формально-логическая система Аристотеля явилась той парадигмой научного знания, по которой строилось научное знание учёных последующих поколений.

Аксиоматические системы прошли три стадии развития: конкретно содержательная, абстрактно содержательная или полуформальная и формализованная. Примерами первой аксиоматической системы были “Начала” Евклида, механика Ньютона, аналитическая механика Лагранжа; абстрактно содержательная аксиоматика представляет

собой аксиоматическую систему арифметики Пеано; образом третьей аксиоматической системы является аксиоматика математической логики, формальной арифметики, аксиоматика теории вероятностей А. М. Колмогорова. Все эти аксиоматические системы вызваны к жизни потребностями научного знания, а также разрешением внутренних противоречий, возникающих в процессе развития дедуктивных теорий.

С введением переменной величины в математику и открытием неевклидовых геометрий возникла необходимость построения математической теории на абстрактно содержательной основе, имеющей интерпретации. Так при построении абстрактно содержательной аксиоматики Д. Гильберт указывает на полную абстрактность элементов этой системы, он вводит различного рода отношения между элементами: «непрерывность», «принадлежность», «соизмеримость», «конкретность». Такая аксиоматическая система стала более ёмкой, синтетичной и широко применимой. Такая аксиоматическая система строилась на базе математической логики, но при этом принципы аксиоматики непротиворечивости, полноты и независимости также доказываются на семантическом уровне. При этом аксиоматика Евклида представляла собой одну из интерпретаций аксиоматики Д. Гильберта. В этой геометрической системе возросла абстрактность, строгость доказательств, развиваются принципы инвариантности изоморфизма, с помощью теории моделей устанавливается связь с эмпирией.

Но с развитием теории множеств возникли новые противоречия и парадоксы. Анализируя состояние, возникшее в основаниях математики того времени, Д. Гильберт отмечает: «Надо согласиться, что состояние, в котором мы находимся сейчас в отношении парадоксов, на продолжительное время невыносимо. Подумайте: в математике – этом образце достоверности и истинности, – образование понятий и ход умозаключений, как их всякий изучает, преподаёт и принимает, приводят к нелепостям. Где же искать надёжность и истинность, если даже само математическое мышление даёт осечку?» [4, 349].

Все парадоксы и нелепости, возникшие в основаниях математики, говорили о том, что математические теории были построены на недостаточно строгой логической основе, необходимо абстрактно содержательную аксиоматику заменить на более строгую логическую систему, в которой будут сформированы сами понятия «доказательства», «формула», «логическое правило», «логический закон», и формализовать не только аксиоматическую систему, но и правила вывода, т. е. не только семантическую систему теории, но и её синтаксис. Такая кодификация всей теоретической математики приводит её к единой логической системе, где выполняются конкретные операции над формулами по строго определённым правилам. «Эта игра формулами совершается по некоторым, вполне определённым правилам, – говорит Д. Гильберт, – в которых выражается техника нашего мышления. Эти правила образуют замкнутую систему, которую можно найти и окончательно задать. Основная идея моей теории доказательства сводится к описанию

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

деятельности нашего разума, иначе говоря, это протокол о правилах, согласно которым фактически действует наше мышление» [4, 382]. Как видим, Д. Гильбертом поставлена высокая задача: математическими методами кодифицировать человеческое мышление. Процесс такого построения кодифицирует и систематизирует наше мышление, мышление исследователя и теоретика при построении математической теории должно строиться по законам правильного логического мышления. Такая систематизация мыслительного аппарата, по мнению Д. Гильберта, должна привести к строгой безошибочной математической теории.

Д. Гильберт глубоко верил в непогрешимость своих построений. Он верил, что его систематизация и полная формализация математической теории оградит её от всех противоречий и парадоксов. Но, как известно из истории науки, К. Гёдель, анализируя аксиоматические системы в 1931 г., а потом и С. Клини доказали ограниченные возможности любой формализованной аксиоматической системы. Теорема К. Гёделя о непротиворечивости и полноте аксиоматической системы дедуктивно доказала, что если система аксиом неполна, то она непротиворечива, противоречия наступают, если аксиоматика становится полной. В любой математической теории могут быть сформулированы предложения, которые не могут быть доказаны или опровергнуты методами заданной аксиоматической системы a_1, a_2, a_3, … a_n, но если данное сформулированное утверждение принять за новую аксиому a_{n+1} и присоединить к предыдущей, то получим новую, расширенную аксиоматическую систему a_1, a_2, a_3, … a_n, a_{n+1}, которая обладает большими, расширенными дедуктивными возможностями. Но при построении теории математики с помощью новой, расширенной аксиоматической системы будут появляться недоказуемые и неопровержимые математические утверждения, которые также можно присоединять к этой расширенной аксиоматике и получать ещё более расширенную аксиоматическую систему, которая будет иметь ещё более расширенные дедуктивные возможности. Этот процесс бесконечный, как бесконечно человеческое познание. Такое расширение человеческого познания в своё время с философской точки зрения обосновал Ф. Энгельс в своём основном сочинении «Анти-Дюринг». «Если бы в какой-нибудь момент развития человечества была построена подобная окончательно завершённая система всех мировых связей, как физических, так и духовных и исторических, то тем самым область человеческого познания была бы завершена, и дальнейшее историческое развитие прервалось бы с того момента, как общество было бы устроено в соответствии с этой системой, – а это было бы абсурдом, чистой бессмыслицей» [11, 32]. Человечество не может жить вечно и мыслить одними устоявшимися формами, как и аксиоматической системой, оно в своём развитии встречается с различного рода противоречиями и, разрешая их, создаёт новые познавательные формы. Эти формы находятся в постоянном развитии и совершенствовании. «Если бы человечество пришло когда-либо к тому, чтобы оперировать одними только вечными истинами –

результатами мышления, имеющими суверенное значение и безусловное право на истину, то оно дошло бы до той точки, где бесконечность интеллектуального мира оказалась бы реально и потенциально исчерпанной и тем самым совершилось бы пресловутое чудо сосчитанной бесконечности» [6, 84]. Но чудо заключается в другом: человечество всё время уточняет и совершенствует свои методы познания, создавая всё новые и новые формы, как и аксиоматические системы в математике.

Построение аксиоматических систем имеет большое гносеологическое значение в применении их в различных отраслях научного знания. Они поставили непосредственно вопрос об алгоритмизации и программировании различных процессов и пределов применимостей вычислительных возможностей в получении точного знания с помощью построенных логических структур и вычислительных средств. Вся эта логико-дедуктивная аксиоматическая система стала подготовительным этапом для построения одной из могучих отраслей современной математики – алгоритмизации, программирования и вычислительных средств, без которых немыслим современный научно-технический прогресс. Рассмотрим основные черты этого математического направления.

В каждый исторический период развития научного знания возникает и свой способ мышления. Это, в свою очередь, порождает свои канонизированные методы исследования и построения. Так в наше время, в период научно-технического прогресса преобладает кибернетический стиль мышления, моделирование различных процессов, математическая обработка конструктивно-технологических процессов. Для их осуществления созданы новые вычислительные средства. Кибернетика становится основой системы управления. Она воздействует на всё научное знание: естествознание, технику, языкознание и другие разделы научного знания. В этом плане кибернетика стимулирует развитие конкретных наук, устанавливает определённую последовательность в получении конкретного научного знания и систему его построения.

На протяжении тысячелетий, начиная с Древней Греции, наиболее твёрдую основу в получении истинного знания давало дедуктивное доказательство. Но историческую тенденцию дедуктивного обоснования необходимо повернуть на модернистский способ получения нового истинного знания с помощью новейших вычислительных средств. Общеизвестно, что ЭВМ способны решать не только практические задачи, но и создавать более абстрактные теории и доказывать теоремы. Все выводы и построения вычислительных средств строятся на строгой логико-дедуктивной основе. Но машинное построение и выведение не всегда имеет строго дедуктивное обоснование, оно часто базируется на эмпирической основе, экспериментальных оценках и эмпирических обобщениях. Однако практическая эффективность работы ЭВМ оттеняет как второстепенное дедуктивное обоснование работы самой ЭВМ.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

Следует отметить, что появление сверхсложных ЭВМ поставило перед исследователями две основные задачи:

1) применение этих машин при решении таких задач, которые возникают в современной практике;

2) увеличение сложности и обобщение решаемых задач. С развитием науки, техники и запросами производства возрастают и запросы общества в решении различных более сложных задач и различных интеллектуальных сфер их применения.

Как известно, любая наука должна иметь определённые «размеры», «доступная к обозрению», её информативные возможности человечество должно освоить и уметь обозревать её возможности. Ещё следует отметить, что каждый раздел человеческого знания должен иметь границы и быть очерчен от других дисциплин. Аналогичную постановку вопроса и требования ставятся перед программированием и ЭВМ.

«Такая аналогия в построении научного знания при построении программ для ЭВМ, – отмечает Э. Дейкстра, – приводит к постановке тех же задач “размера и разнообразия» [7, 267], т. е. размеры программы и разнообразие в их применимости. Но для глубокого осмысления сущности исследуемого процесса необходима и детализация, разбивка и расчленение её на части. «Основная черта культурного мышления, мне представляется, – говорит Э. Дейкстра, – заключается в том, что человек может и хочет глубоко изучить определённый аспект изолированно, ради своего внутреннего содержания, уясняя в то же время, что он занимается только одним из аспектов. Остальные аспекты должны ждать своей очереди, потому что наши головы слишком малы, что не могут без путаницы работать со всеми аспектами одновременно» [6, 267].

Для усиления сущности требований более высокого порядка важное значение имеет правильность составления программ, представление их в таком виде, чтобы можно было установить их истинность, при этом можно стремиться к их аксиоматическому построению. Но как придать полной аксиоматизации и последующей формализации какую-либо задачу? Ведь задача может состоять из различных математических разделов, и её математическое обеспечение может быть разнородным. Потому невозможно с помощью одной аксиоматической системы сделать математическое обеспечение для всей программы. В таком случае невозможно совершить единого дедуктивного обоснования всей программы. Как известно из теоретических и практических построений, любая сложная задача представляет собой комплекс задач, зачастую разнородных, имеющих различные структуры построения и формализации. Но при построении на них программ разрешимости необходимо добиваться их максимальной простоты.

Учитывая то, что в настоящее время программирование общепризнанно и является общепризнанным «ремеслом» в разрешении различного рода научных и народнохозяйственных задач, поэтому следует это «ремесло» поставить на научную основу и научиться обоснованному построению программ, представлять это как определённую логико-математическую конструкцию. В

процессе построения программ необходимо её поэтапное обоснование, обоснование её каждой формализованной части. Что же касается всей программы, то критерием истинности её построения должно быть практическое её обоснование.

В программировании на ЭВМ выделяется две тенденции. Одна из них представляет собой разработки формализированных алгоритмических систем, т. е. теоретическое направление в развитии программирования. Это теоретическое направление представляет собой одну из форм построения конструктивной машинной математики; другое направление представляет собой эволюцию экспериментальных программ, которые можно рассматривать как одну из форм индуктивного направления в развитии машинной математики. Диалектическая взаимосвязь индуктивных и дедуктивных методов в построении машинной математики должна иметь общее методологическое обоснование в правильности построения программ ЭВМ.

Такая эволюция во взаимодействии индуктивных и дедуктивных методов надо полагать, в будущем должна привести к построению так называемых «гибридных» программированных систем. Об этом справедливо отмечает И.Н. Молчанов: «Эволюция как «интеллектуальных» пакетов программ, так и экспертных систем в будущем, очевидно, приведёт к построению гибридных систем, в которых будут использованы как формализованные алгоритмические обработки информации, так и опыт специалистов-операторов. Именно в гибридных экспертных системах объединяются как «жёсткие», так и «мягкие» модели и способы обработки информации» [98, 58].

Проанализируем ряд аспектов, которые характеризуют невозможность полного дедуктивного обоснования современных программ ЭВМ. Как известно из теорем К. Гёделя о неполноте и непротиворечивости логико-аксиоматических систем, невозможна полная формализация ни одной содержательной математической теории. Если даже программа для ЭВМ будет построена аксиоматически, хотя это в общем невозможно, и совершена попытка её формализации, формально-логического построения, то эта задача окажется невыполнимой с точки зрения К. Гёделя. А если учесть, что ни одна программа не может быть построена на базе одной аксиоматической системы, т. к. состоит из ряда содержательных областей (задач), то вопрос о полной её формализации отпадает. Помимо этого в процессе построения формализмов могут быть пропущены логические ошибки, которые трудно выявляются, приведут к построению неправильных программ. Историческим примером может служить теорема Х. Эрбрана, доказанная им в 1930 г., на которой основаны наиболее распространённые машинные алгоритмы. С помощью таких алгоритмов совершалась попытка нахождения доказательств теорем математической логики. Эта трудноустранимая ошибка была выявлена только в 1963 г. Такого рода ошибки в логических построениях программ ЭВМ могут встречаться и в наших примерах. Их можно устранить в результате применения другого логико-математического аппарата в процессе развития науки или практической проверки программ. «Но программа доказательства правильности

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

программ, – отмечает А. И. Анисимов, – в свою очередь возникает потребность в доказательстве её правильности. Очевидно, в конечном итоге, правильность верифицирующей программы должна быть доказана человеком» [1, 38]. Иерархическое построение программ для обоснования предыдущих программ представляет собой своего рода метапрограммы различных уровней. Для установления истинности предыдущей программы очевиден вопрос не теории, а практики. Человеческая практика должна подтвердить истинность теоретических выводов программирования.

Следует отметить, что развитие и рост математических наук приводит и к развитию новых форм дедуктивных построений и обоснований программ. Это также подтверждает невозможность построения едино правильной и дедуктивно обоснованной программы ЭВМ.

Учитывая то, что при построении программ важную роль играет как высокий профессионализм в решении задач, так и логико-математическое обеспечение программы, в наше время пошли по направлению создания персональных электронно-вычислительных машин (ПЭВМ). Эти ПЭВМ способствуют более глубокому проникновению в сущность предметной области и изучению сущности вещей локализованной области, но она оказывается непригодной для тиражирования пакетов программ для других отраслей. Именно большим недостатком ПЭВМ является их частный характер. Как бы детально не изучалась предметная область, невозможно целиком запрограммировать любой процесс, построить программу, которая способна была бы установить всеобщую универсальную связь того или иного явления или процесса. Программа только в грубой, приближённой форме может его характеризовать. Но и не только в этом может быть причина неточности программ. При проверке правильности программ машина может давать «сбои» в проверке, а также ограниченные возможности составителя программ.

Следует отметить ещё границы применимости того или иного математического утверждения. Если математическая задача сводится только к общей процедуре, то трудно гарантировать её истинность при построении программ локального характера. При этом вступает в силу диалектика конечного и бесконечного, единичного и множественного. Поэтому обобщённый процесс может быть ошибочным, такая ошибка может быть выявлена при дальнейшей разработке и проверке программ, разработке математического обеспечения. В конечном итоге, как было отмечено, невозможно формировать ни один исследуемый процесс.

В завершении статьи следует отметить, что программирование, машинная математика стали новым направлением в научном познании. Они способствуют проникновению в различные отрасли человеческого знания, они «стёрли» грань между гуманитарными и естественнонаучными дисциплинами. Все науки стали математизируемыми с помощью новой машинной математики, что дало новый импульс в развитии современного научного знания.

Рассматривая программирование как принципиально новый метод в научном познании, академик В. М. Глушков отмечает, что этот математический

эксперимент «занимает промежуточное место между классическим дедуктивным методом исследования и классическим экспериментальным методом исследования» [15, 32]. В связи с этим можно говорить об этом новом направлении в математике, которое базируется на математическом формализме и здравом смысле, что позволяет сближать математический формализм с экспериментальными (прикладными) науками (естественнонаучными, экономикой и другими). «В XX столетии математика превратилась в своеобразную индустрию концептуальных систем любой меры общности, репрезентативной силы, информационной ёмкости, прогностической мощи, познавательного потенциала» [8, 160]. Всё это способствует обогащению как математики, так и математизируемых наук. Изучая исследовательские возможности машинной математики, многие учёные склонны считать, что вся история развития математики является предисторией современной математики, которая бурно развивается, она имеет великое будущее как в развитии самой математики, так и в развитии математизируемых дисциплин.

ЛИТЕРАТУРА

1. Анисимов А. И. ЭВМ и понимание математических доказательств / А. И. Анисимов // Вопросы философии. – 1988. – № 3. – С. 153–163.

2. Аристотель. Первая и вторая аналитика. Сочинения [в 4 т.]. – М. : Мысль.1978.– Т. 2. – 687 с.

3. Аристотель. Физика. Сочинения: [в 4 т.]. – М. : Мысль, 1981. – Т. 3. – 613 с.

4. Гильберт Д. Основания геометрии / Д. Гильберт.– М. – Л. : ОГИЗ, 1948 – 491 с.

5. Глушков В. М. Сочинения: [в 3 т.]. – К. : Наук. думка. – Т. 2. – 265 с.

6. Дейкстра Э. Дисциплина программирования / Э. Дейкстра. – М. : Мир, 1978. – 457 с.

7. Лейбниц. Сочинения: [в 4 т.].– М. : Мысль, 1983. – Т. 2. – 686 с.

8. Лукьянец В. С. Философский анализ особенностей развития современного естествознания / В. С. Лукьянец. – К. Наук. думка, 1984. – 356 с.

9. Молчанов И. Н. Проблемы и перспективы развития прикладного программированного обеспечения / И. Н. Молчанов // Управляющие системы и машины. – 1988. – № 2. – С. 40–115.

10. Платон. Сочинения: [в 3 т.]. – М. : Мысль, 1972. – Т. 3 (1). – 550 с.

11. Энгельс Ф. Анти-Дюринг / Ф. Энгельс. – М. : Политлит, 1977. – 483 с.

РЕЗЮМЕ

К. М. Узбек, Е. К. Щетиніна. Алгоритмізація, кодифікація та програмування наукового знання.

У статті в історичному плані розглянуто процеси систематизації та кодифікування наукового й математичного знання, методи алгоритмізації, аксіоматизації та побудови дедуктивних теорій. Досліджено методи програмування й побудови машинної математики, що сприяють розв'язанню

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

різного класу завдань як математичних, природничо-наукових, так і гуманітарного профілю, а також єдиний метод програмування і побудови машинної математики.

Ключові слова: *систематизація, кодифікація, аналіз, аксіоматизація, алгоритмізація, силогізм, формалізація, парадокси, семантика, синтаксис, кібернетика, програмування.*

SUMMARY

K. M. Uzbek, Ye. K. Shchetinina. Algorithmization, Codification and Programming of Scientific Knowledge.

In historical aspect the authors review the processes of systematization and codification of scientific and mathematic knowledge; they show the methods of algorythmization, axiomatization and contruction of deductive theories. The authors consider the methods of programmation and construction of machine mathematics which contribute to solve different objective both mathematics, natural sciences, also humanitarian profile ones, the single method of programmation and construction of machine mathematics is shown.

Key words: *systematization, codification, analysis, axiomatization, algorythmization, syllogism, formalization, paradoxes, semantics, syntaxes, cybernetics, programmation.*

УДК 167.7:165.23:316.25

Т. А. Кравченко
Сумской государственный педагогический
университет им. А. С. Макаренко

ВЛИЯНИЕ СЕТЕВОЙ ПАРАДИГМЫ НА РАЗВИТИЕ СОЦИАЛЬНОЙ РЕАЛЬНОСТИ

В статье раскрыта сущность понятий «сеть», «сетевая парадигма», «социальная реальность». Особый акцент сделан на влияние сетевой парадигмы на информационно-коммуникационные технологии, которые особенно четко проявляются в сети Интернет. Показана методологическая роль сетевой парадигмы в развитии всех сфер социума.

Ключевые слова: *сеть, Интернет, парадигма, сетевая парадигма, социальная реальность.*

Научное познание развивается во взаимодействии с другими формами познавательной деятельности: философским, художественным, обыденным познанием, религиозным освоением мира. Все они являются специфическими компонентами культуры, среди которых наука является ведущим.

Наука, как основной вид познавательной деятельности, направлена на выработку истинных знаний о природе, обществе, человеке и мире в целом.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

Она достигла небывалых высот в своем развитии, которые связаны с реализацией идей синергетики, нано-био-гено-нейро-инфо-компьютерно-сетевых технологий и комплекса конвергенции NBIC-технологий. В настоящее время идет процесс становления нового мировоззрения, связанного с утверждением *сетевой парадигмы*.

В чем ее суть, как она влияет на развитие современного социума? Раскрыть содержание этой проблемы и является *целью* статьи.

Понятие «сеть» интерпретируется по-разному, например Ж. Делёз и Ф. Гваттари под сетью понимают ризомное образование, не имеющее центрального стержня, но имеющее разветвленную структуру. По их мнению, в широком смысле понятие «ризома» может быть применено к описанию современного мира, который характеризуется отсутствием централизации, упорядоченности и симметрии. Его можно использовать для объяснения феномена «сеть». На наш взгляд, это утверждение имеет право на одобрение, ведь в последнее время современное общество подвергается большому влиянию Интернет-сетей, люди включены в них, они имеют равные права и доступ к самым разнообразным ресурсам, они могут сами создать сайт, форум или блог, но в то же время не подчиняться никому, таким образом получив полную свободу действий.

По поводу широкого внедрения понятия «сеть» в научный обиход и ее ризомности В. Емелин отмечает: «Выбор данной категории для анализа Сети обусловлен тем, что в современной философской литературе не имеется альтернативного понятия, которое могло бы так четко передать сущность сетевых технологий и одновременно указать на их взаимосвязь с мировоззренческим контекстом культуры постмодерна» [5]. М. Кастельс определяет сеть как «совокупность связанных между собою узлов» [8, 155]. Исследуя феномен Интернет, М. Кастельс пришел к выводу о том, что современный мир переживает переход к новой «информационной эпохе», характерной чертой которой является наличие большего количества сетей, связывающих между собой большое количество людей, институты, корпорации и даже государства. Но, несмотря на это, «новая модель социальности в нашем обществе характеризуется сетевым индивидуализмом» [8, 155]. Человек, будучи включенным в сеть, все-таки получает большую свободу действий и самовыражения. Интернет, как массовое средство коммуникации и передачи информации, позволяет человеку абстрагироваться от внешнего мира, индивидуализировать личностное пространство. По этому поводу Г. Бехманн справедливо отмечает, что благодаря повсеместному распространению сети Интернет «коммуникация практически полностью отделилась от ее телесного, психического и социального субстрата» [3, 129].

А. В. Назарчук дает такое определение сети: «полимагистральная структура, в которой две точки всегда связываются множеством магистралей, а каждая магистраль состоит из множества отрезков и путей» [9, 63]. Данное определение сети также подчеркивает ее ризомность и широкое распространение, ее разветвленность.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

Несмотря на расхождения в трактовках данного понятия, все исследователи сходятся на том, что сеть имеет разветвленную структуру, имеющую множество взаимосвязанных и равнозначных путей, способствует расширению коммуникативных возможностей и охватывает все сферы жизнедеятельности общества.

Таким образом, можно дать следующее определение сети. *Сеть* – это понятие постнеклассической науки, охватывающее все сферы социума, характеризующееся разветвленной структурой (ризомность, полимагистральность), отсутствием жесткой иерархии, вовлеченностью в процесс коммуникации и обмена информацией большого количества актеров, давая им свободу в действиях.

В настоящее время активно развиваются сетевые технологии, которые характеризуются рядом особенностей:

– в основе сетей лежит коммуникация индивидов;

– сеть существует как определенная среда, в которой взаимодействуют участники;

– в сети возникает нечто новое, которое является продуктом ее функционирования (это основное онтологическое свойство сети);

– продукты, порождаемые сетью, виртуальны и могут существовать относительно самостоятельно;

– сеть строго не иерархична, имеет разветвленную структуру и более похожа на ризому. Но строго о неиерархичности говорить нельзя, потому что в сети существует то же деление на «новичков» и «бывалых», на «активных юзеров» и «аутсайдеров». Хотя ризоматичность современного сетевого общества, с нашей точки зрения, необходима особенно для построения внешних отношений на государственном и управленческом уровнях.

Широкое распространение сетевых технологий становится господствующим в социуме. Новым типом таких технологий является Интернет как компьютерная сеть, являющаяся массовым средством коммуникации и передачи информации в глобальных масштабах.

Наука благодаря новейшим Интернет-технологиям выходит на новый этап развития – «Сетевой структуры науки» (Networked Science) или же, проще говоря – этап сетевой науки. На этом этапе ученые всего мира объединяются в сетевые сообщества и, находясь на большом расстоянии друг от друга, проводят исследования, которые потом обсуждаются на всевозможных научных форумах. По этому поводу Е. Ю. Журавлева отмечает: «используя киберинфраструктуру «Сетевой структуры науки», можно создать «виртуальный коридор» для всех ученых, который может «привести» к появлению новых лабораторий и отделений» [6]. Благодаря этому в сети Интернет возникают исследовательские сети (Research Networks), имеющие своей целью обеспечение сотрудничества ученых с разных уголков мира, открытого доступа к ресурсам и базам данных, апробации результатов и внедрения «новых технологических стандартов и сетевой инфраструктуры на базе Интернет» [6].

С помощью глобальной сети Интернет расширяются возможности коммуникации и взаимодействия, обмена информацией, происходит ускорение развития и обогащение всех сфер научной деятельности, но в то же время происходит и расширение возможностей самого Интернета за счет активных его пользователей, которые ищут всевозможные способы его применения и изменения, – это обратная связь между данной сетью и пользователями, что и служит ее динамикой.

Сеть выросла до уровня общенаучной теории и имеет большую методологическую значимость для анализа социальных, гуманитарных и технических дисциплин. Учитывая это, можно утверждать о становлении сетевой парадигмы.

Термин «парадигма» был введен в научный дискурс американским историком науки Т. Куном. По его словам, парадигму составляют принятые всеми научные достижения, которые в течение определенного времени дают модель постановки проблем и их решения научному сообществу. Как правило, парадигма фиксируется учеными в монографиях, теоретических статьях и на многие годы вперед определяет круг проблем и методов их решения в определенной отрасли науки и науки в целом.

В методологии науки парадигма понимается как «совокупность ценностей, методов, подходов, технических навыков и средств, принятых в научном сообществе в рамках устоявшейся научной традиции на определенный период времени» [10]. Поэтому можно говорить о том, что на каждом этапе истории науки господствовала определенная парадигма. На сегодняшнем этапе, когда наука становится все более зависимой от Интернет-технологий, происходит трансформация научно-исследовательских практик, что и способствует формированию *сетевой парадигмы*. Этот феномен объясняется тем, что настоящий период времени характеризуется стремительным развитием высоких технологий (hi-tech), конвергенции NBIC, а это приводит к качественному изменению во всех сферах жизни общества.

На наш взгляд, *сетевая парадигма – это концептуально новая модель постановки и решения научных задач, основанная на сетевом типе взаимодействия и принятая научным сообществом в эпоху технологий хай-тек (hi-tech) и всеобщей информатизации общества*. Наука получает более широкое развитие под влиянием сетевых технологий, и возникают такие ее понятия-определения, как «кибернаука», «сервис-ориентированная наука», «Открытая наука», «Электронная наука (E-Science)» и др. Все эти понятия относятся к современной науке, которая характеризуется использованием Интернет-технологий, научной коммуникацией ученых, доступностью базы данных, увеличением скорости исследований и признания ученых.

Практическим воплощение идей современной науки является научно-исследовательская инфраструктура Интернет, под которой Е. Ю. Журавлева понимает совокупность «средств и инструментов, с помощью которых предоставляются необходимые услуги научным сообществам для проведения различных видов исследований» [6]. Эти услуги выражаются в

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

предоставлении ученым проводить самопрезентации в сети Интернет, создавать форумы и блоги, базы данных, сайты, проводить опросы и т. д.

Таким образом, сегодня можно говорить о становлении сетевой парадигмы, как существенно новой концептуальной модели постановки и решения научных задач, которые находят непосредственное отражение на становление нового типа – *сетевого общества*. Это «общество, социальная структура которого выстраивается в связи с информационными сетями и структурированными в Интернете микроэлектронными информационными технологиями» [3, 131–132]. В этом смысле Интернет уже не просто технология, а средство коммуникации и передачи информации. Он представляет организационную форму нашего общества. Г. Бехманн называет Интернет сердцевиной «новой социально-технической парадигмы, фактически образующей материальный базис нашей жизни и нашей системы социальных взаимосвязей, труда и коммуникаций» [3, 132]. Рассматривая Интернет как главную и центральную сеть, на наш взгляд, его можно также назвать сердцевиной новой сетевой парадигмы, когда происходит стремительное развитие информационно-коммуникационных и сетевых технологий, сети все глубже проникают во все сферы общества и играют большую роль в социальной действительности.

Современное общество характеризуется высоким уровнем информатизации и использованием высоких технологий. Все чаще мы слышим о достижениях в сфере хай-тек, используем их (так как они становятся с каждым днем все более доступными каждому) и тем самым повышаем свой уровень и качество жизни.

Мы живем в обществе, которое быстро изменяется и совершенствуется. Понятие «общество» часто отождествляем с понятием «социальная реальность». Социальная реальность создается в процессе социальных взаимодействий людей и является результатом их сознания и жизнедеятельности в определенном ограниченном территориальном и временном пространстве. Она может фиксироваться и в поведении людей, и в характере их ценностных ориентаций, и в формах организации жизни, и в ролевом поведении

Социальная действительность (реальность) – это «наличное бытие человека; действительность, сотворенная человеком на основе преобразования природы и включения ее предметов и свойств в социальное содержательное функционирование» [11]. Люди сами создают социальную реальность, регулируют функционирование всех сфер общества и стремятся повысить свой уровень жизни за счет внедрения новейших технологий, в особенности Интернет-технологий.

Сети все больше охватывают пространство планеты, расширяют круг своих возможностей и, таким образом, влияют на общество в целом: экономику, политику, социальную и духовную сферы.

Становление социальных коммуникационных сетей и расширение возможностей глобальной сети Интернет привело к виртуализации жизни

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

современного человека, который не может мыслить свою жизнь без компьютера или смартфона, как средства связи в «глобальной паутине». Это является следствием всеобщей компьютеризации и развития сферы высоких технологий, благодаря которым произошло становление нового типа общества, в котором информация и сети играют главные роли. «Общество Модерна, достигнув своей наивысшей стадии, изменило принцип социальных и экономических связей, распространив информационные технологии на все сферы социальной реальности» [12, 62]. Таким образом, мы видим, что информационно-коммуникационные технологии, приобретая все большее распространение, влияют на все сферы человеческого общества и ведут к их преобразованию и совершенствованию. Изменяется и сам человек, его коммуникационные стратегии и социальные практики, он становится законодателем сетевого информационного пространства и все больше вступает в сетевые коммуникации – сеть Интернет.

Возрастает значимость сетевой парадигмы в осмыслении виртуальной реальности. Виртуальная реальность – это «модельная трехмерная (3D) окружающая среда, создаваемая компьютерными средствами и реалистично реагирующая на взаимодействие с пользователями» [4]. Другими словами, это искусственная, электронная реальность, компьютерная модель реальности. Грань между реальным и виртуальным постепенно стирается, так как все чаще наблюдается процесс сращивания реальности обыденной жизни и виртуальной реальности. Человек хочет быть постоянно он-лайн (online) – быть в курсе всех мировых событий, постоянно поддерживать связь со знакомыми и родственниками, используя сетевые коммуникации, но в то же время он хочет отделиться от всех, «бежать» в мир виртуальности. Человек постоянно находится на стыке между реальным и виртуальным миром. С одной стороны, это расширяет его возможности, дает ему свободу мысли и действий. С другой стороны, человек теряет собственную идентичность, мечется между двумя мирами и, в конце концов, остается где-то в одной социальности – реальной или виртуальной.

Какова роль сетей в данной ситуации? Сеть не производит данную социальную реальность, она просто симулирует ее, подменяется виртуальной. Человек чувствует себя в этой реальности раскрепощенным и готовым на любые поступки, поэтому виртуальная реальность приобретает «статус реальности повседневной жизни» [12, 64].

Современное общество вступило в эпоху наукоемких технологий – нано-био-гено-нейро-инфо-компьютерно-сетевых технологий, которые и будут определять его дальнейшую эволюцию. Эти технологии охватили все сферы жизнедеятельности человеческого общества. Как они влияют на развитие социальной реальности в настоящее время?

Экономическая сфера. Глобализация связала воедино все центры экономической активности во всех странах, даже если большинство видов деятельности, рабочих мест и людей все еще остаются национальными. Экономика всех стран зависит от глобальных финансовых рынков,

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

международных связей в торговле, производстве, управлении и распределении товаров и услуг.

Знания и информация становятся ключевыми источниками производительности и конкурентоспособности. Овладение ими зависит от доступа к соответствующей технологической инфраструктуре и от качества человеческих ресурсов, их способности управлять новейшими информационными системами.

Возрастает роль сетевых предприятий, что позволяет говорить о сетевой активности капитала. Финансовый рынок – «локомотив и сетевого общества, и глобализации, и информатизации» [9, 72]. С помощью информационных и социальных сетей происходит сетевой маркетинг, то есть реклама и покупка-продажа каких-либо товаров, акций предприятий, общение и сотрудничество компаний и их филиалов.

Самое главное практическое применение сетевых технологий – это электронная коммерция (на рынке высоких технологий и научно-исследовательской продукции). Вместе с электронной наукой трансфер высоких технологий позволит любой стране выйти на мировую арену достойным конкурентоспособным партнером, что особо актуально для сегодняшнего состояния Украины на мировом рынке.

Политическая сфера. Государственная власть является сетью коммуникаций. Сетевое общество мультиплицирует и разнообразит информационные потоки в политической сфере, демократизирует устоявшийся порядок. В последнее время все чаще ставится вопрос о создании электронного правительства. Сети играют важную роль в управлении государством и его гражданами, установление межгосударственных связей, внешней политике.

Духовная сфера. Человечество вступило в информационную эпоху, которая представляет собой «явление всеобщей культуры человечества» [2, 102]. Культура, как набор ценностей и норм, оказалась захваченной электронным гипертекстом, который комбинирует и выражает смыслы в виде аудиовизуальной мозаики, способной к расширению и сжатию. Здесь уже речь идет не виртуальной реальности, а о культуре реальной о виртуальности, поскольку наша реальность во многом складывается из ежедневного опыта, который мы получаем в рамках виртуального мира.

Все чаще встречается вопрос о взаимосвязи религии и сети Интернет. По этому поводу Р. Базаров справедливо отмечает: «Для огромной армии сегодняшних обитателей единого сетевого пространства именно Интернет является главным святилищем, в котором сконцентрированы все их духовные ценности и верования и на котором сосредоточены все их поистине религиозные устремления. И единственной дорогой миллионов и миллионов этих людей к Богу стал путь через онлайн, посредством которого они, как правило, и контактируют со всей окружающей действительностью» [1].

С помощью информационной сети (Интернет) ее пользователи могут получить большое количество информации о прошлых эпохах, исторических событиях в духовной сфере общества, о традициях и культурном наследии,

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

получить информацию о классиках мировой литературы, философской и социологической мысли, доступ к первоисточникам и т. д.

Социальная сфера. Современность характеризуется возрастанием роли информации в общественном развитии. Возрастает и роль знаний в обществе. Для получения знаний и их сохранения необходимы новейшие способы для этого, поэтому мы все чаще обращаемся к высоким технологиям (хай-тек). В последнее время активно ведутся разработки в области искусственного интеллекта и встает вопрос о создании E-homo «электронного человека», то есть симбиоза человека и высоких технологий [7, 82]. Люди получат возможность модернизировать свои тела, заменять органы и ткани более совершенными. Постчеловеческий разум и искусственный интеллект выйдут на уровень сверхразума, качественно превосходящего уровень человека.

Человек все чаще становится участником «виртуальной коммуникации» (с помощью Интернета и новейших средств связи), которая является порождением эпохи глобальной информатизации современного общества. Сама «виртуальность» становится «словом-маской для обозначения как бы мнимой действительности» [2, 98]. Человек уходит от реальных проблем и переносится в благоприятный для него мир виртуальности и становится уже частью социальной виртуальной реальности. Все чаще проявляется «тенденция формирования параллельной социальности, социальности виртуальной, по типу интернет-журналов, блогов, форумов, социальных сетей» [12, 68]. Сейчас любой пользователь сети может создать собственный веб-сайт (web-site), разместить на нем много интересной (развлекательной или научной) информации и общаться на нем со всеми, кто им заинтересовался. На форумах и блогах обсуждаются разнообразные темы, где каждый может изложить свою точку зрения по тому или иному вопросу. В сети появляется все большее количество объединений и сетевых сообществ. Одним из них является «Философский штурм» – социальное объединение философов, где каждый может выступить и занять определенное место в социальной реальности, но уже виртуальной.

Образование в некоторой степени и само является сетью, так как существуют сети университетов, образовательные сети и сетевое образование, дающее большие возможности для получения качественного образования широкому кругу учащихся – пользователей сети (дистанционное образование, образование лиц со специфическими потребностями – инвалидов).

В учебном процессе все чаще используются информационно-коммуникационные и сетевые технологии:

– on-line schools (он-лайн школы). Известен опыт использования таких школ в Америке, то есть с помощью сети Интернет ученики заходили на сайт школы и выполняли необходимые задания, не выходя из дома. На наш взгляд, это актуально, так как сегодня, учитывая проблемы со здоровьем многих детей, не все могут посещать школу и воспитываются на дому. Общение в он-лайн школе поможет большей социализации таких детей;

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

– «plazma-teacher» – используется в некоторых странах Африки для обучения в школах, при этом в класс вносится большой плазменный экран, на котором видно изображение учителя, который дает задание и определенное время для его выполнения, а смотритель в классе следит за дисциплиной;

– социальные сети – когда педагог общается со своими студентами через социальные сети, задает им задания и активно сотрудничает с другими преподавателями.

Также известен опыт использования на уроках мобильных телефонов и коммуникатов.

В данном случае можно говорить о становлении сетевого образования, но не исключающего основное образование. Оно может быть задействовано в большей мере как дополнительное, но нельзя отрицать его важности и функциональности в процессе обучения.

Сеть имеет тотальное значение и распространяется на все явления социума. При анализе влияния сетевых технологий на социум доминирующее значение приобретает сеть Интернет, пронизывая все сферы общества как на локальном, региональном, так и на глобальном уровне. На локальном уровне пользователи сети обмениваются между собой файлами, информацией, вступают в процесс коммуникации (чаты, форумы). На более широком уровне они получают уже больше возможностей коммуникации и в поиске информации.

Таким образом, сегодня можно утверждать о становлении сетевой парадигмы, сердцевиной которой является глобальная сеть Интернет, изменяющая нашу социальную реальность во всей ее тотальности и способствует формированию сетевого общества планеты.

ЛИТЕРАТУРА

1. Базаров Р. Духовные сферы сетевого бытия [Электронный ресурс] / Р. Базаров // CIO. – 2005. – № 12, 20 декабря. – Режим доступа : http://offline.cio-world.ru/2005/43/244940.

2. Батов В. И. Виртуальная коммуникация как феномен культуры / В. И. Батов, В. В. Муромцев, А. В. Муромцева // Философские науки. – 2008. – № 7. – С. 98–107.

3. Бехманн Г. Современное общество: общество риска, информационное общество, общество знаний / Готтхард Бехманн ; пер. с нем. А. Ю. Антоновского, Г. В. Гороховой, Д. В. Ефременко, В. В. Каганчук, С. В. Месяц. – М. : Логос, 2010. – 248 с.

4. Виртуальная реальность [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/psihologiya_i_pedagogika/VIRTUALNAYA_REALNOST.html.

5. Емелин В. Глобальная сеть и киберкультура. Ризома и Интернет [Электронный ресурс] / В. С. Емелин. – Режим доступа: http://emeline.narod.ru/rhisome.htm

6. Журавлева Е. Ю. Научно-исследовательская инфраструктура Интернет [Электронный ресурс] / Е. Ю. Журавлева // Вопросы философии. – 2010. – № 8. – С. 155–166. – Режим доступа : http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=192&Itemid=52

7. Интеллект и информационные технологии // Человек. – 2009. – № 1. – С. 79–91.

8. Кастельс М. Галактика Интернет: Размышления об Интернете, бизнесе и обществе / Мануэль Кастельс ; [пер. с англ. А. Матвеева] ; под ред. В. Харитонова. – Екатеринбург : У-Фактория (при участии изд-ва Гуманитарного ун-та), 2004. – 328 с. – (Серия «Академический бестселлер»).

9. Назарчук А. В. Сетевое общество и его философское осмысление / А. В. Назарчук // Вопросы философии. – 2008. – № 7. – С. 61–75.

10. Парадигма [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://ru.wikipedia.org/wiki/Парадигма.

11. Социальная реальность [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://slovari.yandex.ru/~книги/Словарь%20по общественным%20наукам/Социальная%20реальность./

12. Уханов Е. В. Идентичность в сетевых коммуникациях / Е. В. Уханов // Философские науки. – 2009. – № 10. – С. 59–71.

РЕЗЮМЕ

Т. О. Кравченко. Вплив мережевої парадигми на розвиток соціальної реальності.

У статті розкрито суть понять «мережа», «мережева парадигма», «соціальна реальність». наголошено на впливі мережевої парадигми на інформаційно-комунікаційні технології, які особливо виразно виявляються в мережі Інтернет. Показана методологічна роль мережевої парадигми у розвитку всіх сфер соціуму.

Ключові слова: *мережа, Інтернет, парадигма, мережева парадигма, соціальна реальність.*

SUMMARY

T. O. Kravchenko. The Influence of Network Paradigm on the Development of Social Reality.

The essence of the concepts «network», «network paradigm», «social reality» is opens up in the article. The special accent is done on the influence of network paradigm on the informative-communication technologies, especially clearly which are shown up in the Internet network. The methodological role of network paradigm in development of all social spheres is rotined.

Key words: *network, Internet, paradigm, network paradigm, social reality.*

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

УДК 167.22:165.194

Б. В. Прокопенко
Сумской государственный педагогический
университет им. А. С. Макаренко

ФИЛОСОФСКИЙ ДИСКУРС КОГНИТИВНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

В статье раскрываются философские аспекты развития одной из составляющих комплекса NBIC – когнитивной технологии. Особое внимание уделено осмыслению развития когнитивной науки, которая заложила предпосылки для их развития. Сделан акцент на проблеме формирования искусственного интеллекта.

Ключевые слова: *когнитивные технологии, когнитология, когнитивная карта, искусственный интеллект.*

Актуальность исследования. По мнению многих ученых, определять развитие мировой науки в XXI веке будут четыре перспективные технологии: нано-, био-, информационные и так называемые когнитивные технологии, которые развиваются на базе междисциплинарных когнитивных исследований и являются основой перспективных разработок, особенно в компьютерной технике. В свою очередь, все расширяющееся применение электронных вычислительных машин, повышение их роли в жизни общества, а также амбивалентная их природа сделали актуальной проблему философского осмысления когнитивных технологий, и особенно возможных последствий их применения.

Цель исследования. В статье делается попытка философского осмысления развития когнитивной науки и когнитивных технологий, а также проблемы формирования искусственного интеллекта как одного из главных направлений когнитивных технологий.

Термин «когнитивная наука», или «когнитология», был предложен Кристофером Лонгует-Хиггинсом в 1973 г. в его комментариях к работе «Lighthill report», которая касалась тогда текущего состояния исследований по искусственному интеллекту. В то же самое десятилетие был основан журнал «Cognitive Science» и Общество Когнитивистики (Cognitive Science Society).

Когнитология (от лат. «cognitio» – «познание» и греч. «logos» – «учение») является междисциплинарным научным направлением, объединяющим теорию познания, когнитивную психологию, нейрофизиологию, информатику, математику, когнитивную лингвистику и теорию искусственного интеллекта. Когнитивная наука изучает процессы познания и принятия решений, а также все психические функции, которые участвуют в их обеспечении: мышление, внимание, память, язык как средство общения, эмоции, моторика, а также «мозговой субстрат» этих психических процессов. Философы, которые сегодня работают в области когнитивных наук, несмотря на различие теоретических подходов, совместно стремятся описать многоуровневую организацию когнитивных процессов.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

Значительную роль в развитии современной когнитивной науки сыграли такие философы, как Декарт, Юм, Кант и другие. Декартова идея психической структуры вылилась в исследовательский метод изучения собственной психики. Эмпирик Юм пытался установить законы ассоциации идей и разработал классификацию психических процессов. У Канта разум – это структура, опыт – факты, заполняющие структуру. Он различал три вида психических структур при изучении познания: измерения, категории и схемы.

Наиболее известными исследователями в области когнитивных наук являются: Дэниел Деннетт (Daniel Dennett), который изучает вычислительные системные перспективы; Джон Серл (John Searl), известный своей спорной «Китайской комнатой»; Джерри Фодор (Jerry Fodor), представляющий функционализм (подход, согласно которому в психике можно выделить отдельные психические функции, которые можно рассматривать как относительно самостоятельные элементы), и другие.

Разработка основ современной когнитивной науки на постсоветском пространстве принадлежит психологу А. Р. Лурии, биофизику А. Л. Ярбусу, физику Е. К. Завойскому, кибернетику В. М. Глушкову.

Теоретическими предпосылками для развития когнитологии стали работы в области гештальтпсихологии («Gestalt» – образ, конфигурация), в которых подчёркивалась роль восприятия в обучении.

У истоков когнитологии, как науки, стоял американский психолог Э. Толмен, который в 1948 г. ввел такое понятие, как «Когнитивная карта». Суть проводимых им исследований заключалась в том, что голодное животное (крыса) помещалось у входа в лабиринт, в центре которого находилась приманка. Результатом эксперимента явилось то, что, проходя через лабиринт, животные постепенно стали выбирать кратчайшие пути. Данный эксперимент показал, что у животного формируется когнитивная карта окружающей обстановки. В 50–60-е годы, с началом развития кибернетики и вычислительной техники, произошла так называемая когнитивная революция. Первый центр когнитивных исследований был создан в Гарварде в 1960 г. К этому периоду и относят зарождение когнитивной науки.

Днем «рождения» когнитивной науки считается 11 сентября 1956 г. – один из дней симпозиума в Массачусетском Технологическом Институте, когда состоялись три доклада, конституировавшие когнитивную науку как таковую:

1) экспериментального психолога Джорджа Миллера: «Магическое число 7±2»;

2) лингвиста Ноэма Хомского: «Три модели языка»;

3) представителей школы компьютерного моделирования и искусственного интеллекта Алана Ньюэлла и Герберта Саймона, будущего нобелевского лауреата в области экономики: «Logic Theory Machine» (в русских переводах – «Логик-теоретик»).

Дальнейшая разработка этих проблем обусловила формирование трех основных направлений когнитивной науки:

1) психологии познания (переработка информации);

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

2) теории грамматики и связанной с ней лингвистики;

3) создания искусственного интеллекта.

В настоящее время в когнитивной науке активно исследуются такие основные теоретические направления: модельно-символический подход, модулярный подход и коннекционизм (направление, именуемое также нейронно-сетевым подходом или моделями параллельно-распределенной переработки).

Первое из этих направлений основывается на компьютерной метафоре. Известно, что когнитивная психология рассматривает человека как познающую систему и интерпретирует протекающие в этой системе процессы как поэтапную переработку информации в поведении субъекта по аналогии с переработкой информации в ЭВМ. Эта аналогия и получила в литературе специальное название – компьютерная метафора [2, 108]. Она предполагает рассмотрение человеческого познания в соотношении с работой мозга по аналогии с персональным компьютером, в котором программы, выполняющие определенные функции, могут быть реализованы на разном «субстрате». При этом характерно наличие центрального процессора с ограниченной пропускной способностью, который накладывает определенные ограничения на переработку информации.

Многие философы позитивно восприняли идею возможности компьютерной имитации человеческой психики и попытались использовать эту идею для переосмысления традиционной проблематики философии сознания, философии интеллекта, а также психофизической проблемы.

Теоретики модулярного подхода сравнивают психику человека со швейцарским армейским ножом, который приспособлен для выполнения множества функций потому, что, в отличие от обычного ножа с единственным лезвием, вооружен множеством инструментов: ножницами, штопором и т. п. Согласно данному подходу, человеческое познание можно представить как набор таких параллельно функционирующих «модулей», работающих независимо друг от друга. Выходные данные этих модулей используются в центральных процессах координации знаний и принятия решения, которые, однако, слишком сложны для изучения по причине чрезмерного количества факторов, влияющих на их текущее состояние.

Наконец, коннекционизм базируется на «мозговой» метафоре познания, где познавательные процессы предстают как процессы параллельной переработки информации сетью, состоящей из нескольких уровней простых единиц – моделей нейронов, связи между которыми обладают разными весовыми коэффициентами, причем они могут меняться в зависимости от обучения нейронной сети решать определенный тип задач.

Одним из практических приложений исследований в области когнитивной науки, в частности когнитивной психологии, стало распространение когнитивных технологий. Поэтому в настоящее время наряду с нано-, биотехнологиями и информационными технологиями, современный мир сталкивается с бурным развитием когнитивных технологий.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

Под *когнитивными технологиями* понимаются *способы и алгоритмы достижения целей субъектов, опирающиеся на данные о процессах познания, обучения, коммуникации, обработки информации человеком и животными*, на представления нейронауки, на теорию самоорганизации, компьютерные информационные технологии, математическое моделирование элементов сознания, ряд других научных направлений, ещё недавно относившихся к сфере фундаментальной науки [8].

Первые шаги по реализации когнитивных технологий были сделаны в конце 80-х годов XX века (интуитивно воспринимаемый графический интерфейс операционной системы Windows). Однако широкое развитие когнитивных технологий произошло сравнительно недавно, когда созрели социально-экономические и технологические условия востребованности этой области знаний для решения гуманитарных, экономических и экологических проблем человечества.

Известно, что человек меняется вместе с технологиями. Изменит ли существенно современного человека (его телесность, сознание, мышление), сформированного письменной культурой, графический интерфейс, виртуальная реальность, симбиоз с компьютером? Это важнейшие вопросы, касающиеся фундаментальных основ бытия человека в современном мире, ответы на которые пытается дать философия.

Ряд мыслителей считают, что графические технологии заставляют по-новому работать наш мозг, интенсивно развивая когнитивные механизмы правого полушария. Об этом свидетельствуют результаты многих наблюдений. Одним из них является загадочное исчезновение эйдетизма (детальной зрительной памяти на исчезнувшие сцены у детей) в связи с широким распространением телевидения. Имеются также зафиксированные факты различий мозговых механизмов чтения алфавитных, слоговых и логографических форм письменности [5].

В настоящее время происходит симбиоз сознания человека с информационной компьютерной средой, причем многие процессы жизнедеятельности человека переносятся в виртуальную информационную компьютерную среду. Получившаяся в результате этого система выигрывает за счет синергетического умножения сильных качеств каждой из своих составляющих. В этом и проявляется принцип максимальной эффективности использования компьютерных устройств.

Но вместе с тем постоянное пребывание современного человека в мире информационных технологий и взаимодействие с виртуальной реальностью заставляют философов, психологов пересматривать сущность самого сознания человека. Е. Герасимова справедливо замечает, что если принять психоаналитическое толкование сознания (рационально выраженное единство всех форм психической жизни), то это потребует новых исследований с целью выяснения изменений функций памяти, мышления, эмоциональности, чувственности и т. д. Если же сознание понимать в контексте традиций марксистско-ленинской философии, согласно которой оно является

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

субъективным образом действительности, тогда необходимо выяснить, какую действительность оно отражает. Становится непонятным, с какой действительностью должно быть соотнесено сознание, что оно с позиций истины выражает, и, наконец, должно ли сознание (человек) каким-то образом отвечать перед действительностью [4, 109–110].

Принципиальная мировоззренческая установка состоит в рассмотрении ЭВМ как предмета-посредника в человеческой познавательной деятельности. Компьютерная система, подобно другим предметам-посредникам, является средством объективизации накопленного знания, воплощением определенного социально-исторического опыта практической и познавательной деятельности. Ее важнейшая теоретико-познавательная роль и обусловлена тем, что выделение человеком во вновь познаваемых объектах черт, которые оказываются существенными с точки зрения общественной практики, становится возможным именно при помощи предметов-посредников.

Все это стало реальностью благодаря когнитивному подходу, ставшему в последние десятилетия основой перспективных разработок в гуманитарных областях, а также важнейшей частью исследований проблем искусственного интеллекта (ИИ).

Современные вычислительные системы стремительно приближаются по своим вычислительным возможностям к мозгу. Искусственные нейронные сети контролируют сложнейшие системы управления и слежения, проявляют способности в области распознавания изображения (игра в шахматы). В таких условиях приобретает особую значимость философское осмысление проблем, связанных с искусственным интеллектом.

На сегодняшний день существует множество определений понятия «искусственный интеллект». Самыми распространенными из них являются:

1. Свойство интеллектуальных систем выполнять функции (творческие), которые традиционно считаются прерогативой человека. При этом интеллектуальная система – это техническая или программная система, способная решать задачи, традиционно считающиеся творческими, принадлежащие конкретной предметной области, знания о которой хранятся в памяти такой системы. Структура интеллектуальной системы включает три основных блока – базу знаний, решатель и интеллектуальный интерфейс [1, 81].

2. Джон Маккарти определяет ИИ как науку и технологию создания интеллектуальных машин, особенно интеллектуальных компьютерных программ. ИИ связан со сходной задачей использования компьютеров для понимания человеческого интеллекта, но не обязательно ограничивается биологически правдоподобными методами. Поясняя далее, он указывает: «Проблема состоит в том, что пока мы не можем в целом определить, какие вычислительные процедуры мы хотим называть интеллектуальными. Мы понимаем некоторые механизмы интеллекта и не понимаем остальные. Поэтому под интеллектом в пределах этой науки понимается только вычислительная составляющая способности достигать целей в мире»[7].

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

3. Наука под названием «Искусственный интеллект» входит в комплекс компьютерных наук, а создаваемые на её основе технологии – к информационным технологиям. Задачей этой науки является воссоздание с помощью вычислительных систем и иных искусственных устройств разумных рассуждений и действий [9].

4. Метафорическое понятие для обозначения системы созданных людьми средств, воспроизводящих определенные функции человеческого мышления [3, 438].

В основе разработки ИИ лежит убежденность исследователей в принципиальной возможности моделирования на компьютере механизмов человеческой обработки информации. Антропоморфизм ИИ заключается в стремлении к достижению сходства между моделью и человеческими процедурами. Так, поскольку люди являются концептуальными, интенциональными и семантичными системами, взаимодействующими при определенных обстоятельствах, предлагаемые модели также должны быть понятийными, интенциональными и семантичными. Однако именно эти ожидания исследователей еще не оправдываются.

В своей статье, посвященной искусственному интеллекту, мышлению и самопониманию, Р. Шенк пишет: «Искусственный интеллект является частью общего стремления понять мышление. Мы считаем, что он вносит важный вклад в эти усилия и что они и есть цель нашей науки. Программы, которые мы пишем, – это эксперимент, а не результат. Наш интерес – это интеллект, а не артефакт» [12]. Вполне вероятно, что результаты исследований, проводимых в наши дни, в будущем сделают возможными создание искусственного интеллекта.

Мы полагаем, что многоплановость содержания понятия «искусственный интеллект», неоднозначность его толкования влечет за собой разнообразие подходов в осмыслении фундаментальных проблем философии искусственного интеллекта, которые откроют новые перспективы для понимания самого человека, его познания и сознания, позволят найти новые пути к решению антропологических проблем.

Таким образом, когнитивные технологии предоставляют новые возможности для эволюции современного мира и человека. При этом нужно учитывать, что они имеют амбивалентную природу и потому нуждаются в глубоком и всестороннем изучении. Остается без ответа целый ряд очень непростых философских вопросов, актуализированных их бурным развитием.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аверкин А. Н. Толковый словарь по искусственному интеллекту / Аверкин А. Н., Гаазе-Рапопорт М. Г., Поспелов Д. А. – М. :Радио и связь, 1992. – 256 с.

2. Величковский Б. М. Когнитивная наука: Основы психологии познания: в 2 т. / Б. М. Величковский. – М. : Академия, 2006. – Т. 1. – 448 с.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

3. Всемирная энциклопедия: Философия / [глав. науч. ред. и сост. А. А. Грицанов]. – М. : Аст, 2001. – 1312 с.

4. Герасимова Е. Майбутнє свідомості людини в умовах домінування віртуальної реальності / Е. Герасимова // Вища освіта України. – 2003. – № 3. – С. 107–112.

5. Когнитивная революция и человек будущего. Интервью с Б. М. Величковским [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.polit.ru/science/2007/02/08/velichkovskiy.html.

6. Люгер Дж. Ф. Искусственный интеллект: стратегии и методы решения сложных проблем / Artificial Intelligence: Structures and Strategies for Complex Problem Solving / Дж. Ф. Люгер, под ред. Н. Н. Куссуль. – [4-е изд.]. – М. : Вильямс, 2005. – 864 с.

7. Маккарти Дж. Что такое искусственный интеллект? [Электронный ресурс]. / Дж. Маккарти. – Режим доступа : http://www-formal.stanford.edu/jmc/whatisai/node1.html.

8. Малинецкий Г. Г. Когнитивный вызов и информационные технологии [Электронный ресурс] / Г. Г. Малинецкий, С. К. Маненков, Н. А. Митин [и др.]. – Режим доступа : http://spkurdyumov.narod.ru/malmatmit.html.

9. Осипов Г. Искусственный интеллект: состояние исследований и взгляд в будущее [Электронный ресурс] / Г. Осипов. – Режим доступа : http://www.raai.org/about/persons/osipov/pages/ai/ai.html

10. Пенроуз Р. Новый ум короля. О компьютерах, мышлении и законах физики / Р. Пенроуз. – М. : УРСС, 2005. – 384 с.

11. Шрейдер Ю. А. Искусственный интеллект, рефлексивные структуры и антропный принцип. / Ю. А. Шрейдер // Вопросы философии. – 1995. – № 7. – С. 163–167.

12. Schank R. C. Hunter L. The quest to understand thinking / R. C. Schank, L. Hunter // Byte. – 1985, apr. – P. 155.

РЕЗЮМЕ

Б. В. Прокопенко. Філософський дискурс когнітивних технологій.

У статті розкриваються філософські аспекти розвитку однієї з складових NBIC - комплексу – когнітивної технології. Особлива увага приділена осмисленню розвитку когнітивної науки, яка заклала передумови для їх розвитку. Акцент зроблено на проблемі формування штучного інтелекту.

Ключові слова: *когнітивні технології, когнітологія, когнітивна карта, штучний інтелект.*

SUMMARY

B. V. Prokopenko. The Philosophical Discourse of Cognitive Technologies.

The philosophical aspects of the development of one component of complex NBIC – cognitive technologies reveals in the article. The special attention is given to judgement of cognitive science development which has put preconditions for their

development. The emphasis is placed on a problem of formation of artificial intelligence.

Key words: *cognitive technologies, cognitology, cognitive map, artificial intelligence.*

УДК 165

В. Є. Карпенко
Сумський державний педагогічний
університет ім. А. С. Макаренка

ФАЛЬСИФІКАЦІЯ ПАНСИНЕРГЕТИЗМУ

Автор експлікує цілісну картину меж застосування синергетичної методології у філософії. Обґрунтовано неодмінність урахування таких положень під час використання синергетики: явище самоорганізації не є універсальним; «лінійність» і «нелінійність» є передусім концептами-інструментами аналізу; чинник свободи волі людини значною мірою «випадає» із синергетичного аналізу; синергетичне переосмислення випадковості потребує подальшого обґрунтування; синергетика перебуває у процесі становлення, розвитку; відсутність належної уваги до послідовних спроб фальсифікації часто є недоліком сучасних досліджень.

Ключові слова: *синергетика, методологія, синергетична методологія, пансинергетизм, фальсифікація, філософія.*

Проблема обґрунтування вибору методів для філософського осягнення світу експліцитно чи імпліцитно від часів виникнення філософії є однією з найфундаментальніших філософських проблем. У багатьох філософських дослідженнях кінця XX – початку XXI ст. автори, не називаючи свої праці як-небудь на зразок «синергетичний аналіз феномена...» або «синергетичне осмислення явища...», проте роблять синергетичну (у широкому розумінні) методологію пануючою [4, 6]. При цьому не приділяється належна увага іншим евристично продуктивним філософським методологіям (наприклад, феноменології Е. Гуссерля, філософії символічних форм Е. Кассірера, герменевтиці М. Гайдеґґера та Г.-Ґ. Гадамера). Але ж пізнавальні можливості методологічного плюралізму у філософії широко відомі. Крім того, твердження про те, що «прагнення до методологічного плюралізму в науці обертаються пошуком нових *фундаментальних* методів наукового дослідження» [1], слід доповнити зауваженням: методологічний плюралізм часто здатний сприяти всебічності філософського розгляду феноменів, оскільки жодна сучасна методологія не може претендувати на відповідну філософську вичерпність. Можливо, крім синергетики?

Однією з причин виникнення тенденції до синергетичного монометодологізму є те, що синергетику починають розглядати і як ядро

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

сучасної наукової картини світу [10, 87–88]. Тобто інші складові згаданого ядра як мінімум недооцінюються. Справжній бум синергетичної методології, що триває, загострює питання меж її застосування. Однак спроби розв'язання цієї проблеми і досі не мають узагальнюючого, системного характеру, придатного для застосування у філософських працях широкого спектра [8, 57–59], хоча у деяких працях навпаки є очевидним применшення пізнавального потенціалу синергетики [3]. Відповідно постає **завдання** інтеграції різнопланових ідей у цілісну картину меж застосування синергетичної методології у філософії. Це дозволить іншим філософським методологіям відновити свою роль у дослідженнях там, де вона була незаслужено втрачена.

Виходячи з тлумачення синергетики у широкому розумінні, перш ніж досліджувати межі синергетичної методології, поставимо такі питання. Чому взагалі синергетика потрапила у центр філософських досліджень? Чому синергетичну методологію активно використовує значна частка філософів? Річ у тім, що синергетика переймається розв'язанням і значною мірою розв'язує цілу низку важливих з філософської точки зору проблем. Деякі дослідники [7, 309] узагалі розглядають її як «філософію надії».

По-перше, через синергетику вважається можливим поєднання двох взаємодоповнювальних способів осягнення світу, а саме: через образ і через число. Синергетика претендує на зближення відповідних так званих західної і східної парадигм, логіко-вербального осягнення світу, яке традиційно називають «західне», і наочно-образного, інтуїтивного, яке називають «східне». Синергетика може бути використана як основа міждисциплінарного синтезу знання, як основа для діалогу представників природничих наук і гуманітаріїв, для кросдисциплінарної комунікації, діалогу й синтезу науки і мистецтва, діалогу науки й релігії, Заходу і Сходу (західного і східного світорозуміння). Наприклад, серед основних напрямів інтеграції сучасної науки, які виділяють Ю. П. Тарєлкін і В. О. Цикін [14, 86–92], у контексті синергетики слід наголосити на таких: а) перенесення ідей та уявлень з однієї галузі знання в іншу; б) ефективне використання поняттєво-концептуального апарату, методів та інших пізнавальних засобів одних галузей науки іншими; в) посилення взаємодії між філософським та нефілософським (спеціальним) знанням; тощо. Вищезгадане прямо виходить на фундаментальні проблеми гносеології, філософії науки і не тільки, як ми почасти проілюструємо далі.

По-друге, синергетика може забезпечити нову методологію розуміння шляхів еволюції складних соціальних і людиновимірних систем, причин еволюційних криз, загроз катастроф, надійності прогнозів і принципових меж передбачуваності динаміки екологічних, економічних, соціологічних, геополітичних процесів. «Синергетика дає нам знання про конструктивні принципи коеволюції складних соціальних систем, коеволюції країн і регіонів, що знаходяться на різних стадіях розвитку» [7, 309]. Тому синергетика може стати однією з основ для ухвалення обґрунтованих рішень і передбачень в умовах невизначеності, стохастичних потрясінь, періодичної реорганізації геополітичних структур.

З позиції синергетики можливим є розвиток певного загального погляду на принципи коеволюції природи і суспільства, закономірності коеволюції, спільної життєдіяльності держав і геополітичних регіонів у світовому співтоваристві, об'єднання Сходу і Заходу, Півночі й Півдня. Можна сподіватися на встановлення нових принципів взаємодії особистостей і культурно-історичних спільнот, організації простору комунікації, діалогу між людьми, носіями різних типів мислення, культурних традицій і життєвих цінностей. Синергетична методологія (зрозуміло, включно із потенціалом синергетики, розкритим у попередньому пункті) може лягти в основу проектування різних шляхів людства в майбутнє. Можливості такого синергетичного проектування, що осмислюється крізь призму концепції глобальних проблем сучасності, і привели до розгляду синергетики як «філософії надії». Тут синергетика прямо виходить на філософську футурологію, соціальну філософію, філософську антропологію тощо. А синергетичне тлумачення світу живого і неживого безпосередньо перетинається з фундаментальними проблемами онтології.

Тож не дивно, що сучасних учених охопило відчуття надмірного гносеологічного оптимізму в контексті синергетики. Застосування синергетики у багатьох сучасних філософських дослідженнях набуло ознак пансинергетизму. Тільки спроба фальсифікації за К. Р. Поппером такого пансинергетизму (тобто в нашому контексті **обґрунтування** картини **меж** синергетики в сучасній філософії) здатна прояснити адекватність застосування синергетичної методології.

Основу обмежень застосування синергетичної методології задає твердження про неуніверсальний характер самоорганізації. Як відзначає В. Б. Губін, «явище самоорганізації є неуніверсальним (якщо під цим не розуміти просто самостійного руху елементів), не всесильним і виникає тільки за особливих умов...» [3]. Попередній аналіз згаданих умов, їх наявності чи відсутності має визначати хід конкретного дослідження.

У цьому контексті особливо цікавим видається аналіз методологічних можливостей синергетики під час застосування як філософсько-теоретичної основи для розробки медицинських концепцій. Ідеться про так звану «холістичну концепцію» у медицині. Так, серед філософів, які використовують синергетичну методологію у певних формах, визнанням користується така думка, яку пропагував Ф. Капра: «На рівні шпитальної... охорони здоров'я, у надзвичайних ситуаціях тощо велика частка відповідальності буде на лікарі, але навіть у цьому випадку лікар має поважати здатність тіла до самозцілення і не намагатись панувати над процесом зцілення» [5]. Так, на неї посилаються О. М. Князєва [9], В. Л. Кулініченко [11]. Автор не буде експлікувати позитивний потенціал цієї думки для розвитку науки. Він є очевидним з праць як самого Ф. Капри, так і з інших названих дослідників. Звернемось до іншого.

Тут очевидною є певна абсолютизація самоорганізації та недооцінка ролі процесів організації. За дотримання певних умов, не в останню чергу екологічних, процеси тілесної і психотілесної самоорганізації і справді

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

приводять хворого до одужання. Однак після переходу певної якісної межі тілесні процеси набувають необерненості, якщо використовувати термін «синергетика» – організм проходить точку біфуркації. Та сама самоорганізація тепер може призводити до інвалідизації або смерті. У певних ситуаціях тільки «панування» над процесом зцілення, тобто процеси організації несе одужання. Щоправда у процесі аналізу тут можна перейти на ієрархічно вищий рівень буття – від тілесної самоорганізації, до самоорганізації людської спільноти. Зазначене «панування» трактується тоді як прояв самоорганізції спільноти в цілому. Однак, по-перше, це безперечно не те, що мав на увазі Ф. Капра, судячи з його цитованої праці. По-друге, це набуває суттєвих ознак гіпотези ad hoc або навіть «гри у слова».

Також звернемось до кореляції, з одного боку, згадуваних вище поглядів Ф. Капри і його однодумців та, з другого боку, філософсько-теоретичного виміру такого сучасного напряму досліджень, як імморталізм. По суті імморталісти прагнуть до необмеженого подовження фізичного буття Homo sapiens, безпосередньо переймаються однією з найбільш фундаментальних філософських проблем – смерті і безсмертя людини. Великі сподівання імморталісти пов’язують з нанонаукою, нанотехнологією та штучним інтелектом. Покладання на процеси тілесної і психотілесної самоорганізації відразу ставить тут, напевно, нездоланні обмеження. Така самоорганізація людини містить жорсткі біологічні рамки для терміну існування індивіда, для їх подолання людина потребує процесів організації.

Учені вже здійснили солідне обґрунтування теоретичної припустимості таких процесів організації. Деякі дослідники прогнозують, що вдосконалена імунна система зможе зберігати людину як живий організм безмежно, інші передбачають подовження (за допомогою певних технологій) тривалості життя до п’ятисот років [6, 13]. За Б. Г. Юдіним (член-кореспондент Російської академії наук, керівник відділу комплексних проблем вивчення людини Інституту філософії цієї академії), «нині цілком серйозно говорять про перспективи в 120, 150 і навіть 200 років. Дослідження провадяться в різних галузях біомедицини [*відчайдушно критикованої у цитованій вище праці Ф. Капри – В. К.*] і дуже щедро фінансуються. Особливу актуальність вони набувають у світлі проблеми старіння населення, що загострюється в розвинених країнах» [13, 109]. Робота у цьому напрямку продовжується. І хоча більшість імморталістів явно переоцінюють швидкість, з якою стане можливим перехід від теорії до практичних результатів, водночас, заперечити саму теоретичну можливість істотного прогресу біомедицини у цьому напрямку вже не можна. Таким чином, абсолютизація самоорганізації накладає тут свої обмеження на пізнання людиною світу.

Серед основоположень синергетики слід наголосити також на спробі зміни уявлень про об’єктивну випадковість. Так, для перетворення певної можливості у точці біфуркації на дійсність, часто достатнім є дуже незначний порівняно з наслідком зовнішній вплив. Випадковість виконує тут дві функції: по-перше, «вибору» однієї з можливостей; по-друге, запуску процесу її

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

перетворення на дійсність. Явище незіставності масштабів «пускової причини» та масштабів наслідку породило надію, що саме в точці біфуркації причинно-наслідковий ланцюг розривається і виникає об'єктивна випадковість. Однак верифікованість синергетичних уявлень про об'єктивну випадковість є явно недостатньою. Так, «дискусійним залишається питання, чи діють динамічні закони і відповідно чи існує необхідність у лапласівському смислі на квантово-механічному рівні» [12, 54]. Функціонування психіки, свідомості людини також не може вважатись в основному вивченим, що не дозволяє використати процеси у цій сфері як повноцінне обґрунтування відповідних синергетичних ідей. Тому обговорювана синергетична методологічна позиція має використовуватись з обережністю, не як шаблон.

Розглянемо детальніше проблему психіки, свідомості людини в контексті синергетики. Як відзначено у книзі розробників та апологетів синергетики О. М. Князєвої та С. П. Курдюмова, синергетика практично не враховує роль свідомого фактора духовної та ідеологічної сфери. Синергетика не розглядає можливість людини прямо та свідомо протидіяти макротенденціям до самоорганізації, які властиві соціальним спільнотам. «Якщо ми аналізуємо конкретну соціальну ситуацію, людський фактор виступає як задаюча функція, тоді як загальні тенденції самоорганізації, які виявляються синергетикою, опиняються на задньому плані» [8, 58]. Необхідно пам'ятати, що поєднання різних факторів соціального життя у випадку окремої людини чи то малої соціальної групи приведе до унікального завершення певної колізії, яке, як відзначають згадані дослідники, практично неможливо передбачити і вкласти в річище синергетичного графіка. На нашу думку, може йтися передусім про те, що чинник свободи волі людини значною мірою «випадає» із синергетичного аналізу.

Багато синергетичних концептів існувало задовго до появи терміна «синергетика». На думку Н. В. Кочубей, «методологічна цінність синергетики ... полягає в тому, що вона через строгі математичні докази... експлікувала багато з того, що було давно відомо філософії та іншим галузям наукового знання .. філософська методологія включила в себе мову синергетики» [10, 88]. Однак чи не кожне осмислення об'єкта як самоорганізованого було в історії філософії значною мірою унікальним процесом. Перетворення ж синергетики на «моду» загрожує схематизацією такого осмислення, гіпертрофією аналогій, методологічною уніфікацією дослідження різноякісних феноменів. Дозвольте також поставитися з пересторогою до згаданих у цитаті «строгих математичних доказів»: чи це, бува, не постуляція нової форми панматематизму? Або в дещо іншому ракурсі за Л. Шашковою синергетичний аналіз виникає і формується у структурах природничо-наукової діяльності і тому продовжує передусім традицію розгляду й визнання методології цієї сфери науки як загальнонаукової [15, 12].

На думку автора, мислителі, які переймалися синергетикою (у широкому розумінні), майже від самого початку переоцінювали ступінь новизни того, що вони робили. Безперечно, новизна була і є. Але типовими можна вважати твердження на зразок: «уявлення про науковість як у природничих науках, так і

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

в гуманітарних і суспільних були сформульовані за зразком ньютоно-картезіанської фізики. Сьогодні багато вчених починають чітко усвідомлювати недоліки механістичного, ньютоно-картезіанського погляду на світ і необхідність радикальним чином переглянути філософські основи своїх дисциплін для того, щоб взяти участь у сучасній культурній трансформації нашої епохи» [5].

У цьому контексті влучною, хоча й дещо абсолютизуючою протилежні позиції, є думка В. Б. Губіна: суспільні науки, а також більша частина природничих, наприклад біологія та геологія, після середини XIX ст. були більш нелінійними, «синергійними», ніж механіка та фізика донедавна. Філософ відзначає, що перші і раніше цікавилися і працювали зі структурами, цілими об'єктами та системами, тоді як механіка та фізика насамперед працювали з елементами структур (*тут нагадаємо такий приклад, один з найавторитетніших засновників синергетики, І. Р. Пригожин, був фізиком, у надрах якої науки зародилась синергетика також є загальновідомим – В. К.*). За В. Б. Губіним фізика є однією з найбільш несистемних наук, і в цьому відношенні насправді саме їй доводиться підтягуватися до інших природничих, а також гуманітарних наук. Тут суспільним наукам (*очевидно, філософії також – В. К.*), які вміють виділяти у складному світі головні моменти та оперувати ними, нічого повчитися у цариці природничих наук [3].

На нашу думку, хоча у певній кількості концепцій тих самих суспільно-гуманітарних наук «досинергетичних» часів і можна віднайти надмірну лінійність, але не слід переоцінювати значення нелінійності. І концепт «лінійність», і концепт «нелінійність» є інструментами аналізу. Дійсність виявляє складні взаємні переходи, взаємний перетин того, що ми називаємо лінійністю та нелінійністю. Навішування ярликів не дозволяє побачити аналіз нелінійності там, де він був у старих концепціях, хоча й під іншими назвами. З другого боку, необачне застосування синергетики призводить до шаблонного вбачання нелінійності під час розгляду феноменів чи не в будь-якому аспекті. До синергетичного буму дослідники таким шаблоном обмежені не були, могли досліджувати у цьому контексті кожне явище як унікальне.

Як зауважує С. М. Вовк, «синергетика у процесі свого становлення й розвитку поступово відходить від застосування класичних світопізнавальних засобів, але одночасно ще продовжує їх використовувати. Це зумовлено тією обставиною, що досвід класичної науки може бути одним із факторів розбудови, осмислення його філософсько-методологічного потенціалу для більш глибокого розкриття предметної природи і сутності нової нелінійної парадигми» [2, 17]. Звичайно, не можна абсолютизувати згаданий відхід від «класичних світопізнавальних засобів». Але очевидною є можливість трансформації певних сучасних основоположень синергетики, що, безумовно, мають ураховувати дослідники у процесі застосування синергетичної методології.

Отже, філософські дослідження із застосуванням синергетичної методології мають характеризуватися усвідомленням такого: а) явище

самоорганізації має неуніверсальний характер; б) «лінійність» і «нелінійність» є передусім концептами-інструментами аналізу; в) чинник свободи волі людини значною мірою «випадає» із синергетичного аналізу; г) синергетичне переосмислення концепту «випадковість» потребує подальшого обґрунтування; д) синергетика перебуває у процесі становлення, розвитку; е) у сучасних дослідженнях часто не приділяється належної уваги послідовним спробам фальсифікації. Конкретизація, експлікація наведених основоположень та їх взаємних зв'язків має стати предметом подальших досліджень, відповідно слугуватиме підвищенню методологічного рівня сучасного філософського дискурсу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богатая Л. Н. На пути к многомерному мышлению / Лидия Николаевна Богатая. – О. : Печатный дом, 2010. – 372 с.
2. Вовк С. М. Особливості синергетичного світобачення в контексті цілісних підходів / С. М. Вовк // Філософія науки: традиції та інновації: наук. журнал. – Суми : Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2009. – № 1. – С. 3–18.
3. Губин В. Б. Отзыв на автореферат, или синергетика как новый пирог для «постнеклассических» ученых / В. Б. Губин // Философские науки. – 2003. – № 2. – С. 121–155.
4. Жукова Е. А. Hi-Tech: динамика взаимодействий науки, общества и технологий : автореф. дисс. на соискание ученой степени доктора филос. н. : спец. 09.00.08 «Философия науки и техники» / Е. А. Жукова. – Томск, 2007. – 40 с.
5. Капра Ф. Уроки мудрости: Разговоры с замечательными людьми / Фритьоф Капра ; пер. с англ. В. И. Аршинова. – М. ; К. : Изд-во «Трансперсонального института», изд-во АО «Airland», 1996. – 318 с.
6. Кеннеди Л. А. Что сулит нам продление жизни? / Л. А. Кеннеди // Человек. – 2002. – № 3. – С. 13–20.
7. Князева Е. Н. Основания синергетики. Режимы с обострением, самоорганизация, темпомиры / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов. – СПб. : Алетейя, 2002. – 414 с.
8. Князева Е. Н. Синергетика: Нелинейность времени и ландшафты коэволюции / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов. – М. : Комкнига, 2007. – 272 с. – (Синергетика: от прошлого к будущему).
9. Князева Е. Н. Синергетический вызов культуре [Электронный ресурс] / Елена Николаевна Князева. – М. : Сайт С. П. Курдюмова «Синергетика», 2007–2010. – Режим доступа: http://spkurdyumov.narod.ru/SINVIZKUL.htm.
10. Кочубей Н. В. Синергетические концепты и нелинейные контексты / Н. В. Кочубей. – Сумы : Университетская книга, 2009. – 236 с.
11. Кулиниченко В. Л. Валеософия и валеоэтика как формы современной практической философии / В. Л. Кулиниченко // Практична філософія. – 2001. – № 1. – С. 158–175.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

12. Левин Г. Д. Необходимость и случайность / Г. Д. Левин // Новая философская энциклопедия. – М., 2001. – Т. 3. – С. 53–54.

13. Модификация человека. Научные, технологические и моральные границы (круглый стол журнала «Человек» в рамках конференции «Конструирование человека») // Человек. – 2008. – № 1. – С. 108–120.

14. Тарєлкін Ю. П. Методологія наукових досліджень / Ю. П. Тарєлкін, В. О. Цикін. – Суми : Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2010. – 196 с.

15. Шашкова Л. Особливості методологічної культури гуманітарного пізнання / Л. Шашкова // Філософія гуманітарного знання: соціокультурні виміри : матеріали Міжнар. наук. конф. – Чернівці : Рута, 2007. – С. 12–13.

РЕЗЮМЕ

В. Е. Карпенко. Фальсификация пансинергетизма.

Автор эксплицирует целостную картину границ применения синергетической методологии в философии. Обоснована необходимость принятия во внимание следующих положений при использовании синергетики: явление самоорганизации не является универсальным; «линейность» и «нелинейность» – прежде всего концепты-инструменты анализа; фактор свободы воли человека в большой степени «выпадает» из синергетического анализа; синергетическое переосмысление случайности требует дальнейшего обоснования; синергетика находится в процессе становления, развития; отсутствие достаточного внимания к последовательным попыткам фальсификации часто является недостатком современных исследований.

Ключевые слова: *синергетика, методология, синергетическая методология, пансинергетизм, фальсификация, философия.*

SUMMARY

V. Ye. Karpenko. Falsification of Pansynergetism.

The author reveals a wholesome picture of synergetic methodology application measures in philosophy. The necessity of taking into account the following bases while using synergetics is grounded: the phenomenon of selforganization is not universal; «linearity» and «nonlinearity» are first of all concepts-instruments of analysis; the man's free will factor to a great extent «falls out» from synergetic analysis; synergetic recomprehension of fortuity demands further grounding; synergetics is in the process of formation, development; lack of attention to the attempts of falsification is often the defect of modern investigations.

Key words: *synergetics, methodology, synergetic methodology, pansynergetism, falsification, philosophy.*

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

УДК 37.017:124.5:316.32+004.422.322

І. М. Щербакова
Сумський державний педагогічний
університет ім. А. С. Макаренка

ЦІННІСНИЙ ДИСКУРС В ОСВІТІ В ПЕРІОД ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

У статті розглянуто чинники формування ціннісного потенціалу молоді в інформаційному суспільстві. Проаналізовано роль освіти і виховання у подоланні кризи ціннісних орієнтацій особистості. Досліджено актуальні питання ціннісного дискурсу в освіті, що обумовлені інформаційною революцією і глобалізаційним поворотом історії.

Ключові слова: *цінність, ціннісні орієнтації, особистість, ціннісний дискурс в освіті, еталонна модель особистості-громадянина.*

Постановка проблеми. Сучасний стан історичного розвитку України характеризується принциповими змінами в житті людей та виникненням гострої необхідності у переоцінці світосприйняття. Це насамперед зумовлено тим, що у своєму практичному житті люди щодня постають перед конкретним вибором життєвих цінностей, світоглядних і поведінкових смислів. У кризових ситуаціях, у період соціальної нестабільності та руйнації мікросоціальних стереотипів люди шукають нетрадиційні форми поведінки для задоволення своїх нагальних потреб. Водночас деструктивні тенденції на рівні функціонування когнітивної сфери суспільної свідомості, спричиняючи відхилення аксіологічних параметрів менталітету на особистісному рівні, сприяють зміні ієрархії життєвих цінностей і самоідентифікації особистості. Зауважимо, що в умовах глобальної світової економічної кризи, негативні явища в політиці та економіці, що супроводжують її, роблять деструктивний вплив на суспільні очікування, на царину соціально-ціннісних орієнтирів, збільшуючи кількість травматогенних чинників. Виходячи з цього, вважаємо, що для сучасного українського суспільства актуальним є ціннісний дискурс в освіті, який розгортається навколо чинників формування світогляду нинішнього і наступних поколінь. Проте наявність численних підходів до визначення змістовного аспекту поняття «цінність», «ціннісні орієнтації» надає цій категорії дискусійного характеру, особливо з урахуванням деструктивних змін на рівні ціннісно-орієнтаційної спрямованості особистості в умовах кризи ціннісних орієнтацій. Отже, формування цінностей, ціннісного потенціалу особистості в умовах глобалізації та інформаційної революції є актуальним предметом як аксіологічних досліджень, так і ціннісного дискурсу в освіті, який, як зазначає В. Андрущенко, є рухом інтелекту від одного об’єкта до іншого, переходом від одного судження до іншого в осягненні смислу, що існує для людини в актах її взаємодії з іншими людьми [1, 619].

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

Мета статті – проаналізувати освітньо-виховні чинники формування ціннісного потенціалу молоді в контексті ціннісного дискурсу визначення основних напрямів освітньо-виховної діяльності у формуванні ціннісно-орієнтаційної єдності зрілої особистості.

Виклад основного матеріалу. Освіта як складне, багатовимірне явище людської культури завжди розгортається як ціннісний дискурс людини і суспільства. Цей дискурс супроводжує все життя людини, має багатовимірний зміст, дозволяє опановувати нові знання, інформацію, досвід і культурні цінності. Ціннісний дискурс в освіті розгортається «…з приводу істини і похибки, добра і зла, красивого і потворного, справедливого і несправедливого, наявного і належного. Сходинами дискурсу дитина оволодіває певною сумою знань, культури та досвіду, навичками і вміннями, формує свою особисту наукову картину світу, світогляд, піднімається до власного розуміння філософії життя, входить в нього у якості людини як особистості і громадянина» [1, 618]. Погоджуючись з автором цієї думки, зазначимо, що на початку перехідного періоду соціально-економічні та політичні реформи, як правило, здійснювалися без урахування сформованих протягом минулих десятиріч культурних і моральних цінностей. Отже, необхідно визнати, що принципові зміни у світогляді, моральних нормах, поглядах на стиль поведінки і спілкування, спосіб життєдіяльності особистості та соціальних груп в умовах сьогодення відбувалися із глибокими внутрішніми та зовнішніми конфліктами. Унаслідок цього переорієнтація на нові цінності та необхідність їх швидкого засвоєння дезорієнтувала значну частину нашого суспільства, спричинила кризу ціннісних орієнтацій, яка особливо болісно позначилася на молоді.

Сучасна аксіологія (від грец. «цінність») вивчає питання, пов’язані з природою цінностей, їх місцем у сучасному соціумі, структурою ціннісного світу особистості. У педагогічному контексті аксіологія постає як наука про цінності освіти, в яких відображено систему норм, принципів та ідеалів, які регулюють взаємодію в освітній сфері і формують компонент відносин у структурі особистості. Появі аксіології як окремої філософської галузі сприяло введення в науковий обіг терміна «аксіологія», що вперше зробили П. Лапі та Е. фон Гартман на початку XX століття. Саме цим терміном науковці позначили новий самостійний розділ філософії, в основі якого лежало вивчення ціннісної проблематики. При цьому, як зазначає Ю. Пелех, науковці оперували поняттям «значущість», яке, на відміну від «існування», не залежить від досвіду й відіграє роль критерію істини в пізнанні. Це, у свою чергу, сприяло філософському опрацюванню ціннісної проблематики, яке розпочалося ще в античній та середньовічній філософії, де питання про цінності було безпосередньо включене у структуру питання про буття, повноту якого для людини розуміли як абсолютну цінність, що виражала одночасно етичні й естетичні ідеали [4, 22-26]. Дотримуючись цієї думки, зазначимо, що розуміння соціально-психологічної природи поняття «цінність», передбачає все, що може цінувати людина, що є для неї важливим і значущим. Вважаємо

за потрібне також відзначити, що зміни у ціннісній парадигмі внаслідок впливу соціокультурного середовища, економічних і політичних чинників останнім часом спричинили докорінну смисложиттєву переорієнтацію людей.

У психолого-педагогічних дослідженнях цінності співвідносять з бажаннями, потребами та ідеалами особистості. Цінності постають як те, що людина цінує в житті, навколишньому світі, людях, матеріальній і духовній культурі, як те, чому вона надає особливого значення. Саме тому основним завданням сучасної педагогіки і психології виховання (найважливішої складової педагогічної психології) є дослідження закономірностей активного і цілеспрямованого формування особистості людини, що певною мірою обумовлено конкретними матеріальними і духовними потребами суспільства. М. Боришевський звертає увагу на те, що саме суспільство визначає зміст і завдання виховання людини, формування її світогляду, ідейно-політичних і моральних переконань, життєвої позиції молоді [2, 369]. На нашу думку, система цінностей людини тісно пов'язана із соціально-економічними перетвореннями в суспільстві і відображає стан її потребово-мотиваційної сфери, адже саме суспільство є тим соціальним середовищем, звідки людина отримує знання моральних, правових, політичних, естетичних та інших принципів і норм, які суспільство (держава, сім'я, школа) надає своїм членам.

Теоретичним підґрунтям дослідження цінностей та їх суспільної ролі є теорії цінностей, а саме: трансценденталізм, персоналістичний онтологізм, натуралістичний психологізм, культурно-історичний релятивізм і соціологізм [5, 763-764]. Натуралістичний психологізм (А. Мейнойга, Р. Перри, Дж. Дьюї, К. Льюїс) стверджує, що цінності існують як факти предметної реальності, оскільки їх основою є потреби людини. Представники трансценденталізму (В. Віндельбанд, Г. Ріккерт) дотримувалися протилежної думки, співвідносячи цінності з трансцендентальною свідомістю. У зв'язку з цим, цінності позбавлялися «матеріального» інтересу і виступали як мета, ідеал, носієм якого є свідомість. Споріднену точку зору на природу цінностей висловлювали представники персоналістичного онтологізму, які розглядали цінності як найвищий аксіологічний ступінь (М. Шеллер). Згідно з культурно-історичним релятивізмом (В. Дільтей), усі цінності вважалися впорядкованими в рівноправні ціннісні системи, а отже, засвідчувалося існування ієрархії життєвих цінностей як на індивідуальному, так на і суспільному рівнях. Соціологічні теорії цінностей (М. Вебер) розглядають цінність як норму, що виражає значущість для суб'єкта. Не заглиблюючись у детальну характеристику сучасних аксіологічних досліджень, відзначимо, що більшість дослідників стверджують існування в будь-якій соціокультурній системі цінностей двох порядків, а саме цінностей-цілей та ціннісних засобів (Н. Чавчавадзе). До безумовних цінностей-цілей належать абсолютні цінності індивідуального і суспільного життя: добро (абсолют моральний), гармонія (абсолют духовний), краса (абсолютний абсолют). Перший тип цінностей пов'язується з вітальними потребами людей, тобто всім, що має значення для

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

людини і вимагає задоволення потреб, а другий (надвітальний) визначається як найвищий вимір людської духовності.

У зв'язку з вищенаведеним зазначимо, що в сучасній психології також існують різні інтерпретації поняття «цінність»: ідеал-ідея, зміст якої виражає щось значуще для людини (І. Надольний); певні ставлення (Ш. Власов); об'єкти навколишнього світу, що можуть задовольнити потреби (Ф. Щербак, В. Тугарінов); проміжна ланка між інтересами і потребами (А. Маслоу, П. Ігнатенко); усвідомлений і прийнятий смисл (Б. Братусь). Виходячи з цього, ціннісні орієнтації розглядають як: спосіб диференціації об'єктів за значущістю (А. Петровський); різновид диспозиційних утворень (В. Ядов); систему установок щодо дійсності (О. Асмолов, Г. Андреєва, Ф. Басін, Д. Узнадзе); загальноприйнятий смисл життя (О. Леонтьєв, Д. Леонтьєв) [4, 24-25]. Останнім часом науковці зосередили увагу на дослідженні груп цінностей, які органічно пов'язані з концептуальними розробками еталонних моделей виховання зрілої особистості-громадянина. Так, концептуальна модель зрілої особистості-громадянина, розроблена М. Боришевським, є цілісною, відносно завершеною системою, в якій подані підсистеми цінностей, ціннісних орієнтацій, які самою своєю суттю характеризують громадянськість людини загалом та громадянську свідомість і самосвідомість зокрема. Еталонна модель особистості-громадянина була створена задля визначення психологічних закономірностей виховання громадянської свідомості та самосвідомості особистості. Виділені групи цінностей (моральні, громадянські, світоглядні, екологічні, естетичні, інтелектуальні та валеологічні) є своєрідним еталоном ціннісного потенціалу особистості. Намагаючись виокремити чинники формування ціннісного потенціалу молоді в умовах сьогодення, завдяки освітньо-виховному впливу на неї, необхідно приділяти більшу увагу цінностям свідомості та самосвідомості особистості, рівень сформованості яких є критерієм рівня громадянського становлення особистості і визначає її ціннісний потенціал. Насамперед мова повинна йти про формування моральних, громадянських, світоглядних, екологічних, естетичних, інтелектуальних і валеологічних цінностей.

Трансформаційний розвиток соціуму, інформаційна революція і глобалізація активізували пошукову активність людей. На індивідуальному рівні виникнення проблемних ситуацій, викликаючи активізацію пошукової активності, спричинило зростання стресових станів, невдоволення, розчарування, втрати смислу існування. Стресові ситуації, викликані різкими змінами життя, відмовою від стереотипності у поведінці і мисленні, сприяли вмиканню пошукового механізму «правопівкульної свідомості». За таких умов людина змушена ухвалювати креативні, нестандартні рішення, засновані не стільки на свідомій оцінці, скільки на інтуїтивних імпульсах, припущеннях, підсвідомості. Отже, наголошуючи на необхідності актуалізації ролі освіти і виховання у формуванні ціннісного потенціалу молоді, необхідно враховувати, що за умови нормального функціонування соціальної системи, поведінка індивіда визначається «лівопівкульною свідомістю», при цьому вчинки людини, процес ухвалення рішень знаходяться під впливом звичної системи її

цінностей. «Кризове» вмикання «правопівкульної свідомості», активізуючи спонтанне зростання пошукової активності особистості, заснованої на інтуїтивних, ірраціональних началах, опосередковує радикальний характер трансформаційних процесів суспільного розвитку [7, 114–115].

Тенденція до дегуманізації всіх сфер життя поставила у центр уваги науковців дослідження гуманістичних засад розвитку соціальних процесів, пошук нових духовно-моральних орієнтирів гуманітарної стратегії нашого державотворення в умовах глобалізації та інформаційної революції в цілому та формування духовно-ціннісного потенціалу особистості зокрема. Щодо цього основним соціально значущим шляхом впливу на формування ціннісного потенціалу особистості, покликаним прискорити утвердження гуманістичних основ у переломний період соціальної трансформації, є формування національних і загальнолюдських цінностей у дітей та молоді, насамперед моральних і громадянських цінностей, які є основою цивілізованого розвитку українського суспільства у напрямку його світоглядної консолідації. Мова йде про поєднання особистісного, національного і вселюдського, зокрема про формування в особистості національної свідомості, духовної єдності поколінь, високої мовної культури в поряд з надіндивідуальними світоглядними цінностями, а саме: визнанням духовної свободи людини, її абсолютної безкорисливості вчинків, ненасиллям, повагою до людської гідності тощо. Ми поділяємо думку М. Боришевського про те, що задля цього необхідно насамперед формувати світоглядні цінності особистості, які допомагають людині виходити за межі буденності, оцінювати себе, свої діяння і спосіб життя з позицій вічних цінностей [2, 307].

Формування національних і загальнолюдських цінностей необхідно починати з формування цінностей суб’єктивно-особистісних, оскільки вони є сукупністю настанов й оцінок, ідеалів і принципів, імперативів і заборон, які виконують функцію норм, усталених орієнтирів поведінки людини, її життєдіяльності. При цьому необхідно враховувати, що цінності у житті окремої особистості є насамперед виміром речей навколишньої дійсності з позицій її потреб та інтересів. Тобто це позитивне або негативне значення будь-якого об’єкта чи явища для людини. Останнє означає, що цінності існують об’єктивно, як властивості предметів, які самі по собі ані позитивні, ані негативні. Все, що оточує людину, отримує ціннісну характеристику лише відносно її потреб, тобто за своєю суспільною функцією. А. Корецька наголошує на тому, що у процесі освоєння освітніх цінностей особистість виявляє здатність до осмислення й переосмислення інформації, що сприяє її рефлексуванню й самоідентифікації. Ідеї освіти, охоплюючи матеріальну, соціально-політичну, духовну й культурно-побутову сфери суспільного життя, містять підготовку до істини, до потенції високого в особистості у формі вдосконалення внутрішнього світу (світогляду) як свідомого духовного життя людини [3, 38].

Світ цінностей окремої людини – це світ її практичної діяльності, у межах якої формується емоційне ставлення до всього зовнішнього. Методологічні

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

принципи формування особистісних цінностей достатньо обґрунтовані у психології (С. Анісімов, М. Бахтін, Б. Братусь, І. Бех, М. Боришевський). Водночас сьогодні науковці звертають увагу на особистісно зорієнтовану систему виховання, яка полягає у формуванні самоцінності особистості, любові до справедливості та нетерпимості до насилля, спадкоємності національних і загальнолюдських цінностей, духовного збагачення і розвитку творчого потенціалу особистості. Головними чинниками формування особистісних цінностей постають потреби, інтереси та емоційні переживання, які супроводжують предметно-практичну діяльність особистості. Отже, задля ефективного формування ціннісного потенціалу особистості у процесі освітньо-виховного впливу необхідно застосовувати рідну мову, фольклор, сімейні цінності, інші етнічні традиції, тобто сукупність засобів, які поєднують покоління народу в єдину, цілісну національну спільноту.

Зауважимо, що незадовільний стан розробки проблеми формування цінностей багато в чому пояснюється тим, що тривалий час у соціально-гуманітарних дисциплінах наростали процеси відчуження від загальнолюдських цінностей та соціокультурних аспектів розвитку особистості. Феномен формування цінностей був найбільш досліджений психологією, а саме було доведено, що формування особистісних цінностей, які інтегрують у собі національне і загальнолюдське, проходить два рівні: конвенціональний та автоматичний. Зовнішні критерії цінностей сприймаються на конвенціональному рівні, або рівні ментальності (сукупності процедур мислення окремого індивіда), що пояснює їх формування на рівні уявлень суб'єктивно-особистісних цінностей, а саме етичних (добра, краси, віри, істини) і частково національних, найбільш узгоджених з традиційною ментальністю українців (милосердя, гуманності, національної гідності, любові до рідної мови, звичаїв, традицій).

У наш час важливо зосереджувати увагу на дітях, адже саме у дитинстві відбувається поєднання, синтез особистісного і національного та їх узагальнення із уселюдським. Усвідомлення національних і загальнолюдських цінностей виникає у дитини внаслідок прямого оцінного впливу дорослих. У ранньому дитинстві, дошкільному і молодшому шкільному віці формується вміння слідувати певним нормам і правилам, що встановлюють дорослі. Дитина засвоює на рівні уявлень соціальні норми і правила, традиції, звичаї. Це відбувається у процесі сюжетно-рольових ігор, які дають можливість відчути свободу творчості, у якій проявляється естетичне начало людини, формуються самопізнання і навички творчого ставлення до світу. Отже, у процесі гри дитина набуває перший досвід вибору ціннісних орієнтирів життєдіяльності, хоча він певною мірою недиференційований. Граючись, діти відчувають і переживають свободу, що само по собі має дві іпостасі – моральну та естетичну.

Моральна свобода постає як перемога правди в дитині над неправдою, добра над злом. Естетична свобода пов'язана з творчим характером гри. Щодо цього дитинство дає парадоксальну картину морального розвитку особистості як у грі, так і поза грою. Саме тому гетерономність моральної зрілості дитини

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

пояснюється її нездатністю до формування особистих моральних дій та схильністю до їх запозичення ззовні (родини, суспільства, настанов, традицій). На автономному рівні ціннісні уявлення трансформуються у своєрідні внутрішні надбання, які характеризують склад розуму, менталітету, що зумовлює поведінку та діяльність особистості, тобто особистість їх засвоює на рівні понять. На цьому рівні формується ціннісна орієнтація особистості, яка визначає її здатність сприймати чи діяти відповідно. Отже, цінності виявляються у конкретних матеріальних формах, насамперед актах, вчинках, діях. Це підтверджується тим, що вже на другій стадії дитинства (5–7 – 11–13 рр.) формуються не тільки моральні ідеї та правила, а й моральний аспект вчинкової дії. Пошук внутрішньої цілісності, бажання творчої реконструкції дійсності задовольняється навчальною діяльністю у підлітковому віці, творчий характер якої вказує на естетичну активність особистості. У цей період формування цінностей передбачає тривалий емоційний вплив на свідомість і потребово-мотиваційну та дійову сфери (практичну сторону поведінки) особистості [6, 92].

Вищезазначене актуалізує необхідність сприяння саморозвитку духовності молоді, розкриттю і реалізації її здібностей, істотної суті. Саме тому в умовах глобальної світової економічної кризи для нашого суспільства особливої актуальності набуває проблема визначення чітких пріоритетів у царині соціально-ціннісних орієнтирів. Соціально-економічні кризи, перехід до суспільства інформаційного типу та глобалізаційні зміни вимагають негайного вдосконалення технологій педагогічної майстерності, подальшого опрацювання освітньо-педагогічних заходів щодо їх втілення. Намагаючись відійти від предметної диференціації освіти, від її репродуктивності, усі зусилля повинні бути спрямовані на формування наукового світогляду молоді, її ціннісного потенціалу. Разом з тим необхідно визнати, що інноваційні трансформації змістовної сторони навчального процесу, методів, форм і засобів навчання потребують вдосконалення. На нашу думку, одним із чинників формування ціннісного потенціалу особистості постає усвідомлення особистістю смислу сукупності всіх компонентів її життєдіяльності. При цьому джерелом смислоутворення є потреби і мотиви людини, адже, як удало відзначає Ю. Пелех, – смисл породжується реальними відносинами, що позв’язують особистість з об’єктивною дійсністю. Смисл є процесуальним і виконує функцію регуляції практичної діяльності, при цьому смислові новоутворення не існують в ізольованому вигляді, а утворюють єдину складну систему [4, 26].

Отже, освіта, як суспільний процес розвитку і саморозвитку особистості, як чинник духовного розвитку людини, як процес суб’єкт-суб’єктивної взаємодії вчителя й учня, спрямована на передачу (засвоєння) знань, формування вмінь і навичок, виховання культури мислення і почуття, здатності до самоусвідомлення, самовизначення, самоактуалізації та самореалізації в індивідуальній творчій діяльності. Як зазначає В. Андрущенко, трансформований засобами освіти «дух епохи» стає для особистості її

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

стрижньовою основою, визначає співрозмірність (неспіврозмірність) людини з епохою [1, 356].

Висновки. Таким чином, за конкретних умов реформування освіти України питання щодо формування ціннісних підсистем особистості, сукупності ціннісних орієнтацій, які є підґрунтям для розвитку рис громадянськості, є ключовим у ціннісному дискурсі. Освіта є тим соціальним інститутом суспільства, який надає міцності і впевненості суспільним відносинами і сприяє накопиченню соціального досвіду та цілеспрямованому формуванню особистості, адже завдяки освітньо-виховному впливу на особистість створює гнучкі механізми її адаптації до умов життя, даючи людині змогу розкрити творчий потенціал. Сучасна освітянсько-виховна галузь розвивається відповідно до глобалізаційних або антиглобалізаційних процесів, відповідно до «духу епохи», що насамперед зафіксовано у Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті. Філософією загального розвитку освіти і виховання за умов сьогодення є філософія людини у глобалізаційно-інформаційному суспільстві, людини освіченої, здатної до застосування накопиченого когнітивного потенціалу в емпіричні реалії свого повсякденного буття. Саме у цьому напрямку повинна відбуватися соціально-філософська модернізація змісту ціннісного дискурсу в освіті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрущенко В. П. Роздуми про освіту: Статті, нариси, інтерв'ю / В. П. Андрущенко. [2-ге вид., допов.]. – К. : Знання України, 2008. – 819, [80] с.

2. Боришевський М. Дорога до себе: Від основ суб'єктивності до вершин духовності : [монографія] / Мирослав Боришевський. – К. : Академвидав, 2010. – 416 с. – (Серія «Монограф»).

3. Корецька А. Освіта і її духовна зорієнтованість в українському суспільстві / А. Корецька // Вища освіта України. – 2007. – №1. – С. 36–41.

4. Пелех Ю. Цінності і смисл як інтерпретація педагогічного сущого / Ю. Пелех // Вища освіта України. – 2009. – № 3. – С. 21–30.

5. Философский энциклопедический словарь / [гл. ред. Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов]. – М. : Сов. Энциклопедия, 1983. – 890 с.

6. Щербакова І. Психологічний аналіз особливостей формування національних і загальнолюдських цінностей / І. Щербакова // Сучасна молодь: крок у майбутнє: зб. наук. праць. – Суми : СДПУ ім. А. С. Макаренка, 2005. – С. 90–94.

7. Щербакова І. М. Трансформація соціальної структури і деструктивні процеси в суспільній свідомості з позицій інформаційного критерію / І. М. Щербакова // Філософські науки : зб. наук. праць. – Суми : СДПУ ім. А. С. Макаренка, 2001. – С. 110–118.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

РЕЗЮМЕ

И. Н. Щербакова. Ценностный дискурс в образовании в период глобализации и информационной революции.

В статье рассмострены факторы формирования ценностного потенциала молодежи в информационном обществе. Проанализирована роль образования и воспитания в преодолении кризиса ценностных ориентаций личности. Исследованы актуальные вопросы ценностного дискурса в образовании, обусловленные информационной революцией и глобализационным поворотом истории.

Ключевые слова: *ценность, ценностные ориентации, личность, ценностный дискурс в образовании, эталонная модель личности-гражданина.*

SUMMARY

I. M. Scherbakova. Valued Discussion in Education in the Period of Globalization and Informative Revolution.

The article is devoted consideration of factors of forming of the valued potential of young people in informative society. The role of education and education in overcoming of crisis of the valued orientations of personality is analyzed. The questions of valued discussion are probed in education conditioned informative revolution and globalization turn of history.

Key words: *and value, valued orientations, personality, valued discussion, is in education, standard model of personality-citizen.*

УДК 168:17

Г. В. Мірошник
Педагогічне училище (м. Севастополь)

ДО ПРОБЛЕМИ ГУМАНІТАРНОГО РАКУРСУ СУЧАСНОЇ НАУКИ

У статті проаналізовано специфіку презентації людини у науковій картині світу. Розглянуто проблеми наукової антропології. Досліджено питання можливості чи неможливості цілісного розуміння людини у контекстах дисциплінарних онтологій гуманітаристики і природознавства.

Ключові слова: *наука, наукова картина світу, наукова антропологія, філософська антропологія, релігійна антропологія.*

Актуальність звернення до проблеми гуманітарного ракурсу сучасної науки ми пов’язуємо з такими факторами.

По-перше, з виникненням цілої низки глобальних проблем людства, які цілком виправдано можна віднести до гуманітарних проблем сучасності, тому що вони створюються людиною та їх розв’язання чи не розв’язання докорінно впливатимуть на майбутнє людини і людства, а також на сутнісні, антропологічні характеристики самої людини, одні з яких можуть бути гіпертрофовані, а інші штучно редуковані чи атрофовані.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

По-друге, зі зростанням перетворювальної сили науки, її авторитету як основного «постачальника істин» про світ.

По-третє, зі зростанням зв'язку науки з усіма сферами буття суспільства.

Але при цьому існує, як мінімум, дві *проблеми*. Те, що наука є людиновимірною системою (існує в людському суспільстві, створюється людьми і для людей, а тому інтенціонально та екстенціонально пов'язана зі специфікою людської діяльності, потреб і відносин), і те, що у своєму розвитку вона не може не враховувати смислів, цілей і цінностей існування людини у світі. Однак складність полягає в тому, що наука не завжди має адекватні методологічні та гносеологічні можливості для вирішення цього питання.

Вивченню впливу сучасної науки на людину і суспільство присвячені праці таких авторів, як В. Вернадський, В. Візгін, П. Дишлевий, В. Іноземцев, Г. Йонас, В. Лук'янець, М. Мамардашвілі, О. Мамчур, Г. Патнем, А. Пуанкаре, Е. Тоффлер, М. Хайдеггер. Проблеми екологічних загроз результатів сучасної науки і техніки для майбутнього людства досліджували такі вчені, як Ф. Канак, М. Кисельов, В. Яковлев. До питань етосу науки зверталися Г. Антипов, Г. Киященко, С. Кримський, Л. Лаудан, Х. Лейси, В. Стьопін. Важливими для цієї теми також є праці з філософської антропології Є. Андроса, В. Табачковського, у яких ставиться питання про те, що таке людина, що є для неї благом чи злом, як взаємодіє людина і соціум, людина і наука.

Для постановки і вирішення *завдань* про зв'язок науки і гуманітарних проблем сучасності передусім треба звернути увагу на те, як людина есплікується у науковому описі світу. Ще точніше – виявити, як сучасна наука розуміє, що таке людина, які її головні потреби, прагнення й цінності для того, щоб бути у змозі їх ураховувати і задовольняти, оскільки одним із гасел науки завжди було «все для людини, все для блага людства». Це і буде *метою* роботи.

У процесі дослідження цього питання виникають певні складності, оскільки деякі аспекти людської сутності тільки науковими методами вивчені бути не можуть, а інші зрозуміти неможливо, не включаючи людину у більш широкий контекст – у цілісну картину світу. Але в науці, як слушно відзначив В. С. Стьопін, коректніше було б говорити швидше не про цілісну картину світу, а про опис реальності. Точніше – про дисциплінарні описи реальності, чи дисциплінарні онтології [5, 202]. Також зауважимо, що як загальнонаукові, так і дисциплінарні описи реальності не можуть утворити повної і цілісної картини реальності. Можна говорити тільки про відомі на сьогодні факти, відносну чи абсолютну істинність яких підтвердить чи спростує подальший розвиток науки.

З'ясовуючи проблему людини у науковій картині світу, виникає низка питань: у чому наука вбачає благо для людини; що може сказати наука про місце людини у світі, про її сутність; у яких дисциплінарних онтологіях є місце людині. Тут ми зіштовхуємося із ще однією проблемою – тією прірвою між гуманітарними і природничими науками, про яку кілька десятків років тому говорив Ч. Сноу у своїй праці «Дві культури» і яка за цей час тільки збільшилась [4]. Проблема полягає в тому, що гуманітарні науки дедалі менше стикаються з природними, і так само, як і останні, мають прогресуючу

тенденцію до спеціалізації. Крім того, гуманітаристика, як і природознавство, самостійно не може вибудувати повноцінну картину світу. Ми маємо на увазі – наукову картину світу, тому що повноцінні ненаукові картини світу існують, але без наукової методології і фактичної бази природознавства (такі, як міфологічні, релігійні описи світу).

Однак аксіологічна функція гуманітарних наук не може здійснюватися у відриві від розвитку природознавства. Інтегративні тенденції в сучасній науці набули такого розмаху, що мова йде про активне застосування досягнень природознавства в аргументації етичних концепцій. «Людина, яка нічого не розуміє в хімії та біології, – акцентує В. Хесле, – навряд чи може сьогодні сказати що-небудь суттєве щодо насущних етичних проблем, навіть у випадку, якщо вона засвоїла всю етичну традицію від Платона до Шелера» [1]. Природничі науки нині стають ключем до розв'язання суто гуманітарних проблем. Насамперед, що цінності безпосередньо пов'язані з проблемами семіотики, а остання, у свою чергу, з проблемою комунікації. Отже, гуманітаристику можна розглядати як тексти про тексти (метатексти), ураховуючи при цьому тісний взаємозв'язок природи ідеального в гуманітарних науках з антропологічними характеристиками пізнання взагалі.

Стосовно природознавства можна відзначити, що з будь-якої природничо-наукової картини світу людина просто випадає. Наголосимо, що у цьому випадку ми маємо на увазі саме картину світу, а не її окремі принципи (наприклад, принцип глобального еволюціонізму), через дію яких можна зробити спробу пояснити певний аспект буття людини (наприклад, за допомогою еволюційної теорії пояснити походження людини).

З побудовою повноцінної онтології і цілісної картини світу, в яку була б органічно включена людина, у науки виникають майже нездоланні методологічні проблеми. Тому дуже важко сьогодні однозначно відповісти на питання: чи може взагалі існувати «наукова антропологія». У релігії, наприклад, існує однозначна картина світу (принаймні у межах одного догмата), яка обов'язково включає людину і всі аспекти її існування, а, отже, однозначна антропологія. Характеристики філософської антропології теж зрозумілі – це розміркування і вчення про людину окремого філософа чи певної філософської школи. Але чи може існувати «наукова антропологія», якщо відсутня цілісна і несуперечлива наукова картина світу, – це питання, на яке не можна відповісти однозначно позитивно. Саме тому, на наш погляд, наука має серйозні проблеми з антропологічним контекстом свого існування.

Говорячи про філософську антропологію, В. Табачковський відзначав, що «класичні людинознавчі розмірковування, націлені переважно на пошук людської "першосутності", засновувалися на презумпції про наявність у цієї істоти певного місця у світі. Постклясичне людинознавство мусить рахуватися з тим, що вона *не має*, а *шукає* цього місця і той пошук латентне складає зміст цілого її життя. Принаймні такою постає сучасна людська ситуація у річищі вивчення її екзистенціальною антропологією» [6, 11]. У цьому випадку важко сказати, хто більш правий – класична чи екзистенціальна антропологія, тому

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

що кожна з них має свої підходи, погляди й переконливу аргументацію. Це і є філософія, яка, як уважають багато мислителів, народжується із сумніву. Але важливим є прояснення питання – із сумніву в чому? Цей сумнів може стосуватися різних речей – як поглядів, що домінують у культурі, так і істинності існуючих картин світу.

Ми робимо це розрізнення тому, що в першому випадку мова йде про подробиці, які можуть існувати самі по собі, поза загальним контекстом цілісної картини світу. Вони можуть навіть не враховувати її взагалі. У другому випадку, коли ми говоримо про сумніви з приводу цілісної картини світу, припускається, що той, хто сумнівається в істинності певної картини світу, принаймні знає її. Причому цілком, а не окремі її фрагменти. Але, відкидаючи її чи сумніваючись у ній (якщо це правда, що філософія народжується із сумніву), філософ вимушений або створити власну картину світу, або прийняти іншу цілісну картину світу. Однак у першому випадку його картина світу навряд чи буде повною і несуперечливою, оскільки одній людині майже неможливо зробити те, що робили тисячі людей протягом тисячоліть. Картина світу окремого філософа може бути цікава, логічна, містити раціональне зерно, знайти багатьох прихильників, проте, вона все одно не зможе претендувати ні на що інше, крім як на міркування однієї конкретної людини. Це міркування може бути глибоким, цікавим, але для того, щоб діяти, виходячи з нього (а людина приречена на дію), цьому міркуванню потрібно додати статусу істини. Але фактор ризику дії дуже зростає, якщо виявиться, що статусу істини, як і статусу повноти, незалежно від того, що ми про це думаємо, ця картина світу не має. У пам’яті ще свіжі спогади про соціальний експеримент з побудови «нової соціалістичної реальності» і супроводжуючої її картини світу, який тривав сімдесят років. Хоча у даному випадку на початку розробки «нової» картини світу в її основу були покладені ідеї окремих особистостей, але потім вона розроблялася вже багатьма людьми, науковими співтовариствами та іншими соціальними інститутами протягом тривалого часу. Проте виявилося, що картина світу, яка була невід’ємною частиною соціалістичної ідеології, була штучною і спекулятивною.

Однак тут необхідно прояснити такі моменти. У всякому разі не можна недооцінювати значення філософів і філософії, а також філософської антропології, але й недоцільно перебільшувати їхні реальні можливості у створенні повноцінної картини світу. Треба усвідомлювати специфічні сутність, статус і призначення філософії, розуміючи, що вони дуже відрізняються від сутності, статусу і призначення релігії і науки. Без міркування про філософську антропологію, прояснення гуманітарного ракурсу сучасної науки нам здається дуже скрутним, оскільки наука і філософія декларують одну загальну мету – благо людини. Саме тому сьогодні так актуально звучать слова К. Поппера, який бачив призначення філософії у такий спосіб: «Доводиться перепрошувати за те, що ти філософ, і особливо за спробу знову висловити (як це збираюся зробити я, нехай навіть лише мимохідь) те, що повинно б бути тривіальністю – що таке *реалізм*, а саме – тезу про реальність

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

світу. Що я можу сказати у своє виправдання? От що. В усіх у нас є своя філософія, знаємо ми про те чи ні, і ці наші філософії небагатого варті. Однак вплив наших філософій на наші вчинки і на наше життя часто буває спустошливим. Тому необхідно спробувати поліпшити наші філософії за допомогою критики. Це єдине вибачення існування філософії, яке я можу запропонувати» [3, 41].

Однак однією з помилок як науки, так і філософії, на наш погляд, є спроба зрозуміти людину (а відповідно зрозуміти, що є для неї благом) поза цілісною картиною світу. Людину не можна розглядати поза цим контекстом. Але важко визначити, в який контекст наука може помістити людину, якщо повноцінної картини світу вона створити не здатна. Можливі тільки окремі контексти – міжособистісний, соціокультурний, історичний, біологічний, психологічний. Який би ще контекст не був доданий до вже перерахованих, він усе одно залишиться подробицею, яка описує тільки одну сторону буття цієї багатовимірної істоти – людини. Можна припустити, що якщо ми зможемо вивчити ці окремі аспекти і причинно зв'язати їх між собою, то одержимо досить повноцінне наукове уявлення про людину. Але питання полягає в такому: наскільки повно ми здатні вивчити кожний елемент (контекст) і яку кількість помилок зробимо під час виявлення їхніх взаємозв'язків і зведення елементів у систему. Тобто тут ми неминуче наштовхуємося на відомі в методології науки проблеми індуктивізму, що дуже добре описані, наприклад, у монографії В. Чуйка [7].

Проблема гуманітарного ракурсу сучасної науки не була б такою актуальною, якщо б наука не справляла такого потужного впливу на суспільство і людину, на екологічну і соціальну реальність. Проте наука безпосередньо впливає на зростання гуманітарних проблем сучасності, однією з яких є духовна і моральна деградація культури й особистості. Крім того, наука має незаперечливий авторитет у культурі, і на цей авторитет часто посилаються інші соціальні структури суспільства з дуже різними цілями (зокрема з метою маніпулювання свідомістю мас).

Авторитет науки використовується у багатьох галузях – у комерції («наука довела, що приймати ці таблетки корисно»), у політиці («за прогнозами фахівців…»), у формуванні світогляду («вчені встановили, що Бога нема»), у вихованні, освіті та ін. Цей авторитет зберігається, навіть незважаючи на особливості постмодерного типу культури, один з парадоксів якої вдало відзначив В. Табачковський: «Річ у тім, що останню найчастіше сприймають як невизнання антропологічних та педагогічних універсалій ("гранднаративів"), котрими регулювалась би людська життєдіяльність. А як же у цім разі з авторитетністю?» [6, 412].

Наука з певного моменту свого розвитку стає нерозривно пов'язаною з іншими соціокультурними інститутами, і їх сьогодні вже більше цікавить не її авторитет, а її можливості. Думка про те, що головним завданням науки є незалежний пошук істини і вона вільна у своєму розвитку від зовнішнього примушування, стає деякою культурологічною утопією. Проте виникає

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

(особливо у неспеціаліста) велика спокуса думати, що розвиток науки обумовлений винятково розширенням фактичної, методологічної і концептуальної бази. Однак наука є підсистемою набагато більшої цілісності – соціуму, який складається з багатьох соціокультурних інститутів та їхніх взаємозв'язків. Впливаючи на них, наука не може водночас уникнути впливу з їх боку. Але сьогодні ми не можемо бути цілком впевненими, що сучасна комерціалізована наука, як й інші соціокультурні інститути інформаційного суспільства, спрямовані лише на прагнення до реалізації загальнолюдських цінностей і благо кожної окремої людини.

Проблема, на наш погляд, полягає в тому, що в міру зростання перетворювальних можливостей науки зростає не ступінь її суверенності, а ступінь залежності від інших соціокультурних інститутів і соціального замовлення. Ситуація ще більше ускладнюється у зв'язку зі зростанням процесів глобалізації й інформатизації, які перетворюють світ у єдиний інформаційний, економічний і культурний простір. І тут виникає питання: чи може постіндустріальне інформаційне суспільство (воно ж суспільство споживання) існувати без науки? Очевидно, що не може. Чи є у інформаційного суспільства «гуманітарний ракурс» (уявлення про людину, її сутність і бажання)? Звичайно, є. Без цього виробництво інформації, товарів, послуг економічно неефективно, оскільки все, що вироблено, не буде спожито, а отже, відповідно, принесе не прибуток, а збитки. Таким чином, ми щільно підходимо до ще одного важливого питання: як гуманітарний ракурс інформаційного суспільства пов'язаний з гуманітарним ракурсом науки? Уважаємо, що існування такого зв'язку не викликає сумніву. При цьому з гуманітарним ракурсом сучасного суспільства, на нашу думку, пов'язані результати діяльності як прикладної, так і фундаментальної науки.

В одній зі своїх статей, присвяченій фундаментальній науці, О. Мамчур висловлювала думку про те, що тільки прикладну науку можна підозрювати в кон'юнктурі, роботі на соціальне замовлення, комерціалізації наукових проектів і мотивів дослідницької діяльності вчених. Мета ж фундаментальної науки полягає, як це було і раніше, у незалежному пошуку істини [2]. Звичайно, О. Мамчур багато в чому права. Існують учені, головним мотивом дослідницької діяльності яких і сьогодні є пошук істини і благо людини. Але наука, незважаючи на те, що її роблять люди, це ще й потужний соціокультурний інститут, і цілі, завдання, напрями розвитку, мотиви вибору цілей діяльності цього інституту відрізняються від цілей і мотивів наукової діяльності окремих людей (окремих, оскільки безкорисливо віддані науці вчені навряд чи сьогодні становлять більшість).

У зв'язку з цим пригадується також відома стаття В. Леніна «Партійна організація і партійна література», яку добре пам'ятають усі наші співвітчизники старше 35 років. У ній вождь світового пролетаріату писав, що література не може бути не «партійною» з двох причин – автор неминуче має свій світогляд, погляди і цінності. За специфікою цих поглядів його можна помістити по той чи інший бік революційних барикад. Друга причина в тому,

що література як вид мистецтва – це потужній засіб впливу на погляди, цінності, мораль, вчинки людей, один із засобів формування культури, і тому важливо з'ясувати, якому класу вона вигідна.

Щодо науки (особливо сучасної), то можна відзначити, що це незрівнянно більш ефективний засіб перетворення природи, соціуму, людини (як духовно і психологічно, так і біологічно), ніж мистецтво. Тому виникає думка, про те що наука, яка тісно пов'язана з економічними, соціальними і політичними цілями інформаційного суспільства, не може бути «безпартійною», тобто незалежною від загальнокультурних потреб і соціального замовлення.

Повертаючись до статті О. Мамчур, додамо, що як прикладні, так і фундаментальні проекти фінансуються певними соціальними структурами, приватними установами й окремими людьми. Цей очевидний факт також свідчить про те, що наука не вільна ані від інтересів певних кіл і соціальних груп інформаційного суспільства, ані від його цілей і завдань, ані від соціального замовлення – як прикладна, так і фундаментальна. При цьому окремі вчені можуть бути достатньо вільні у своїх дослідженнях, тому що це різні рівні буття науки – робота вченого над конкретною проблемою, результат якої, найімовірніше, буде використаний невідомим йому чином (у цьому полягає проблема відчуження вченого від кінцевого результату своєї праці), і функціонування науки як найбільш потужною на сьогодні соціокультурного інституту.

Від того, як наука розуміє людину, залежить і те, як вона розуміє благо для людини. Але розвиток науки створює ряд небезпечних тенденцій. Як пише М. М. Кисельов, «спеціалісти переконані, що через 2–4 роки буде повністю розшифрований геном людини, у зв'язку з чим називають майбутнє сторіччя "сторіччям біології". Але ж у такому разі відкриються необмежені можливості маніпулювання найглибиннішими процесами людської природи. Чи піде це, безумовно, грандіозне досягнення біологічної науки на користь людині? І чи зможе вона уникнути "біотехнологічної Хіросіми"?» [1]. Те саме питання можна було б задати й відносно інших досягнень науки. Однак парадоксально те, що такої неймовірної перетворювальної потужності наука досягла, займаючись подробицями і не міркуючи особливо над суто антропологічними питаннями «що таке людина», «що для неї є благом», «який смисл її перебування на Землі». У свій час ці питання були фактично переадресованими наукою філософії і релігії, наука ж почала займатися більш практичними справами, у тому числі перетворенням навколишнього середовища, соціуму і самої людини, фактично відкинувши спроби відповісти на антропологічні і метафізичні питання.

У *висновках* зауважимо, що наука як людиновимірна система, що існує в суспільстві і для суспільства, не може не мати власного гуманітарного ракурсу, але на сьогодні цей ракурс залишається дуже розпливчастим і неусвідомленим ані самою наукою, ані культурою. Проте, актуальність питання про гуманітарний ракурс сучасної науки не викликає сумніву і пов'язана насамперед з такими обставинами:

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

– з величезними перетворювальними можливостями науки;

– з аксіологічною і культуротворчою функціями науки;

– з тісним зв'язком науки з функціонуванням інформаційного суспільства, його цілями і цінностями;

– з авторитетом науки в культурі, її претензіями на роль основного постачальника істин про світ.

У процесі *подальших досліджень* проблеми треба враховувати, що наука виконує роль найпотужнішого засобу реалізації потреб людини і соціуму. Поява нових потреб нерозривно пов'язана з ідеєю блага і появою нових цінностей, які суспільство сьогодні генерує з урахуванням можливостей науки, створюючи попит, соціальне замовлення на її досягнення. Але для того щоб відповісти на питання «що є благом для людини», передусім треба прояснити, як наука розуміє людину і чи може існувати наукова антропологія поряд з релігійною і філософською.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кисельов М. М. Біологічна етика в системі практичної філософії / М. М. Кисельов // Практична філософія. – 2000. – № 1. – С. 166–174. – Режим доступу:
http://www.uct.kiev.ua/~sofi/pf1/kiselov.htm.

2. Мамчур Е. А. Будущее фундаментальной науки (концептуальный, философский и социальный аспект проблемы) / Е. А. Мамчур // Вопросы философии. – 2003. – № 5. – С. 23–31.

3. Поппер К. Р. Объективное знание: Эволюционный подход / К. Р. Поппер ; пер. с англ. Д. Г. Лахути ; отв. ред. В. Н. Садовский. – М. : УРСС, 2002. – 381 с.

4. Сноу Ч. П. Две культуры / Чарлз Перси Сноу. – М. : Наука, 1973. – 142 с.

5. Степин В. С. Философия науки. Общие проблемы : [учеб. для системы послевуз. проф. образования] / В. С. Степин. – М. : Гардарики, 2006. –382, [1] с.

6. Табачковський В. Полісутнісне homo: філософсько-мистецька думка в пошуках «неевклідової рефлективності» / Віталій Табачковський ; НАНУ ; Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди. – К. : Парапан, 2005. – 432 с.

7. Чуйко В. Л. Рефлексія основоположень методологій філософії науки : [монографія]. / В. Л. Чуйко ; КНУШ (Філософський факультет). — К. : Центр практичної філософії, 2000. – 250 с.

РЕЗЮМЕ

Г. В. Мирошник. К проблеме гуманитарного ракурса современной науки.

В статье проанализирована специфика презентации человека в научной картине мира. Рассмотрены проблемы научной антропологии. Изучен вопрос возможности или невозможности целостного понимания человека в контекстах дисциплинарных онтологий гуманитаристики и естествознания.

Ключевые слова: *наука, научная картина мира, научная антропология, философская антропология, религиозная антропология.*

SUMMARY

G. V. Miroshnik. To a problem of a humanitarian foreshortening of a modern science.

In article specificity of presentation of the person in a scientific description of the world is analyzed. Problems of scientific anthropology are considered. The question of possibility or impossibility of complete understanding of the person in contexts disciplinary onthologies of humanities and natural sciences is studied.

Key words: *science, scientific description of the world, scientific anthropology, philosophical anthropology, religious anthropology.*

СУЧАСНА ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ

УДК37.005.21

М. О. Качуровський
Сумський державний педагогічний
університет ім. А С. Макаренка

СТРАТЕГІЯ ОСВІТИ: ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Відсутність у теоретичному обґрунтуванні перспектив суспільного розвитку фундаментального поняття «стратегія освіти» позбавляє його сутнісної визначеності та спрямованості. У статті автор розмірковує над життєвою необхідністю для успішного розвитку українського суспільства чіткого визначення суті і змісту стратегії освіти та її втілення у всі сфери соціальної діяльності.

Ключові слова: *освіта, система освіти, освітня парадигма, навчання, виховання, стратегія освіти, криза освіти.*

Якісний стан суспільства об’єктивно зумовлений його освіченістю. Тепер, коли світова криза освіти віднесена ООН до глобальних проблем, що загрожують існуванню людства, усвідомлення ролі та значення освіти й науки в подальшому існуванні та розвитку соціуму постало чи не головною потребою.

Це своєчасно відчули та зрозуміли в найрозвиненіших країнах. Прикладом тут може бути реакція на кризову ситуацію в освіті керівництва США. У цій країні у 1983 р. була опублікована доповідь «Нація в небезпеці», де закцентовано, що знання, інформація, кваліфікований розум стали первинним матеріалом міжнародного обміну, а освіта, навчання – обов’язковою інвестицією, що необхідна для успіху в інформаційний час. А у Франції

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

першою статтею закону про освіту констатується, що вона є найпершим пріоритетом нації. Необхідно зазначити, що в Україні освіта також декларується на рівні основи «інтелектуального, культурного, соціального, економічного розвитку суспільства і держави» [3,577], проте практична реалізація цих положень майже відсутня.

Дійсне ставлення української керівної верхівки до стану освіти та науки засвідчили вибори президента країни 2010 р. Тоді жоден (!) майже із двох десятків претендентів на вищу владу не звернув на них уваги як на найважливіші чинники виходу України із кризового стану. А президент Національної академії наук Б. Патон на підсумкових академічних зборах з гіркотою зазначив, що як у минулому 2009 р., так і у цьому році жодна наукова програма не профінансована. Тоді ж, у розпал кризи, американський президент Б. Обама, виступаючи перед членами своєї академії наук 28 квітня 2009 р., наголосив, що зниження у цей важкий час інвестування в науку та освіту означало б позбавлення країни процвітання, тому влада цього не робитиме [4, 11].

Не дивно, що в Україні за байдужого політичного ставлення до освіти відсутня її стратегічна визначеність. Зміст і функціональне завдання стратегії освіти не згадується ні в словниках, ні в енциклопедіях, ні в політичних документах як радянських часів, так і років незалежності.

Розмірковуючи над проблемами виходу освіти з кризи, обґрунтуванням її нової парадигми, формуванням педагога нової генерації, особливо всебічного взаємозв’язку та взаємовпливу освіти і життя соціуму, на наш погляд, слід виходити з того, що нині освіта є неодмінним атрибутом суспільства. Особливо її роль зростає під час виходу країни зі стану стагнації, при намірі суспільства досягти вершин розвитку. Проте необхідно пам’ятати, що освіта є двостороннім процесом, у якому симбіозно взаємоприникають знання і виховання. Наразі стратегія освіти повинна визначатися в річищі сформованої державою парадигми освіти, яка теоретично обґрунтовує майбутній стан освіти і практичні основи його досягнення.

Проте вважаємо, що поняття «стратегія освіти» ширше, ніж її парадигма, оскільки остання торкається лише освітнього процесу, а у стратегії простежується зв’язок освіти зі станом і динамікою суспільного життя у всіх сферах та напрямах. Це виражається у семантиці загальноприйнятого тлумачення поняття «стратегія військова», яка є елементом державної політики і стосується всіх аспектів життєдіяльності країни. Військова стратегія включає всі питання теорії й практики підготовки до війни і залежить від «рівня розвитку виробництва, науки й техніки» [5, 1290]. Виходячи із сутності та змісту стратегії війни, маємо зважити і на те, що стратегія освіти є набагато осяжнішою умовою забезпечення життя країни, тому що вона «працює» не лише на згадану військову справу, а й на всі без винятку аспекти державної діяльності.

Самою своєю суттю стратегія освіти – це наукове передбачення розвитку країни на підставі розгорнення освітнього процесу та всебічного забезпечення

його практичної реалізації. У ній має бути визначений генеральний напрям залучення всіх верств населення до новітніх наукових знань з відповідним вихованням громадянської відповідальності та патріотизму.

Зміст же стратегії освіти має утворювати її мета, означення сил для реалізації відповідних освітніх програм і завдань, соціально-політичне, матеріально-фінансове та наукове забезпечення всіх потреб, а також бажані результати реалізації стратегічних завдань.

Окремі елементи української стратегії освіти, а не як цілісний соціальний феномен, наявні в керівних освітніх документах, насамперед у законах «Про освіту» та «Про загальну середню освіту», в «Національній доктрині розвитку освіти» тощо. Так, у преамбулі до Закону України «Про освіту» зазначено, що метою освіти є «всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення освітнього рівня народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями» [3, 577]. Уважаємо, що це досить декларативне та неповне визначення необхідної стратегічної мети української освіти.

Річ не лише в тім, що в ній не визначено етапів реалізації відповідних освітніх завдань щодо вдосконалення життя країни в матеріальній, соціальній і духовній сферах. У зазначеній меті відсутнє завдання щодо низки надзвичайно важливих для майбутнього України проблем завдяки розвитку освіти. Серед них: науковий прорив, демографічна та екологічна ситуації, демократизації освіти, а отже, й країни, виховання національної свідомості в населення тощо. Для їх вирішення необхідні відповідні сили.

Такими силами у вирішенні як наявних, так і перспективних освітніх стратегічних завдань постає багаторівневий за місцем та роллю у цьому процесі педагогічний кадровий склад: управлінці, організатори освіти, методисти, вчителі та викладачі. Необхідно зазначити, що в Україні педагогічні кадри, особливо практики, – це працелюби та віддані своїй справі люди. Однак питання полягає в тому, чи відповідають вони сучасним стратегічним намірам в освіті?

Нині у світі відбувається бурхлива індивідуалізація особистості. Причому ця проблема дуже гостро постала не лише у сфері освіти, але й навіть у державному управлінні, бізнесі, соціальних відносинах та ін.

Французький дослідник сучасного стану та перспектив розвитку демократії М. Гоше в одному з інтерв'ю констатував спалах її кризи в західноєвропейських країнах. Причиною цього він уважає різку індивідуалізацію населення в результаті зростання його освіченості, інформованості, матеріальної незалежності та ін. Від того розвинені країни стають «некерованими», тому що демократія є владою, але як її здійснювати в індивідуалізованому суспільстві? [1, 71]. Цей процес набирає сили і в Україні, особливо у школах усіх рівнів.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

Сьогодення вимагає негайних докорінних змін в організації та медотиці занять відповідно до зміни мислення та життєвих цінностей дітей, які відбулися буквально за півтора десятиліть. Так, з цього приводу в радіопередачі «Школяда» від 17 травня 2010 р. наводилися результати опитування учнів київських шкіл. Першою цінністю свого життя учні старших класів назвали телефон, другою – комп'ютер і лише третьою – книгу. При цьому все це у них на першому плані повсякденного життя, а живе спілкування, проблеми сім'ї, загальнолюдські вартості сприймаються більшістю учнів як щось віддалене та аморфне.

Наголосимо, що це закономірний процес сучасності і без його врахування реалізувати мету стратегії освіти неможливо. Відповідно необхідна й підготовка педагогічних фахівців. Вони мають не лише сприймати спосіб мислення школярів, а й випереджати його, оскільки працюватимуть у своєму житті з кількома поколіннями вихованців.

Щоб готувати педагогів нової генерації, що виконує педагогічний університет, він має бути наділеним правом носія «божевільних ідей», стати «автономією розуму». Його випускники мають мати превентивне мислення, сприймати світ «наперед», як це будуть робити учні в майбутньому. Для більшості населення та управлінців це незвично, але інакше школа відстане у навчанні та вихованні дітей від вимог часу і не виконає своїх соціальних завдань.

Отже, педагоги майбутнього – це люди нестандартного мислення, ідеї, міркування, світосприйняття яких випереджають час, не збігаючись з нинішніми стандартами світорозуміння. Але чи здатний готувати такого фахівця теперішній педагогічний університет з його самофінансуванням за рахунок навчання студентів на комерційній основі? Уже сам факт цієї «комерції» передбачає наявність у ВНЗ студентів не з кращими здібностями, але саме вони мають формувати нову школу.

Через низьку плату за навчання у ВНЗ України у нас найвища кількість студентів на 10 тис. населення в Європі, водночас близько 7% дорослих або не грамотні, або з неповною початковою освітою [4, 13]. Тому за відносного зростання інвестицій в освіту – у 9,4 рази більше ніж у 2009 р. порівняно з 2000-м [2, 7], правда, без урахування інфляції відбулося «перевиробництво» юристів, фінансистів, економістів за катастрофічної нестачі фахівців інженерної кваліфікації, будівельних спеціальностей тощо. А частка робітників вищої кваліфікації (вміють користуватися комп'ютером, знають увесь технологічний процес, уміють читати складну технічну документацію тощо) сягає лише 5%, якщо у США близько 50%.

У подібному стані перебувають і засоби освітньої стратегії. Навіть обсяг навчання у загальноосвітній школі в нашій країні чітко невизначений і залежить від політичної кон'юнктури. То це десятирічка, то у 1999 р. приймається Закон України «Про середню загальну освіту» з терміном 12-ти років навчання, то адміністративним рішенням (!) цей закон скасовується. Тому, як у калейдоскопі, змінюються навчальні програми, плани і підручники,

різні посібники й допоміжні матеріали постійно переробляються, пристосовуючись не до вимог часу, а до чиновницької зацікавленості.

Щодо такої важливої складової стратегії освіти, як напрацювання методик досягнення її цілей, то створюється враження, що тут панують самоплин і надії на вдачу. Поки що ніхто глибоко не займається розрахунками наявності, необхідності та перспективи потреб відповідних спеціалістів для всіх галузей народного господарства. Це засвідчує заява міністра освіти і науки, що до 70% випускників природничих факультетів не збирається працювати за фахом.

Якщо відсутні точні розрахунки потреб кваліфікованих працівників, то невідома й потреба у фінансуванні їх підготовки. До речі, щодо фінансування освіти, то слід би заохотити благодійництво (зниженням податків, різними вигідними професійними контрактами тощо), а також узаконити фінансові внески батьків, що є закономірним у передових країнах. Освіта, як одна з найвищих цінностей особи, не може бути дешевою. Здекларовані у нас безкоштовні медична допомога та освіта і зробили їх такими низькосортними, як вони є.

Однак для об'єктивності зазначимо, що відсутність чіткої стратегічної лінії в освіті, її практичного перетворення в пріоритетний напрям розвитку країни, далеко недостатнього фінансування ще не означає її стагнаційний стан. Річ у тім, що в нас освіта має потужню історичну традицію, біля витоків якої стояли кращі представники братського та громадівського руху, новатори козацької педагогіки, такі теоретики й практики шкільної справи світового рівня, як В. Сухомлинський та ін. Нині кращі здобутки освіти примножують самовіддані педагоги, насамперед низової ланки. Необхідна лише політична воля, щоб Україна здійснила прорив і злет у галузі освіти і відповідно у своєму процвітанні. Необхідна українська стратегія освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гоше Марсель. Про модерне майбутнє європейської України / Марсель Гоше, С. Йосипенко // Філософська думка. – 2007. – № 6. – С. 64-73.

2. Данилишин Б. Економічні вектори освітнього простору / Б. Данилишин, В. Куценко // Вісник НАН України. – 2010. – № 6. – С. 9-13.

3. Закон України «Про освіту» // Історія української школи і педагогіки: хрестоматія. – К. : Знання, 2005. – 767 с.

4. Локтєв В. Чи з'явиться світло в кінці тунелю / В. Локтєв // Вісник НАН України. – 2010. – № 1. – С. 11-19.

5. Советский энциклопедический словарь. – М. : Сов. Энциклопедия, 1989. – 1632 с.

РЕЗЮМЕ

М. А. Качуровский. Стратегия образования: проблемы реализации.

Отсутствие в теоретическом обосновании перспектив общественного развития фундаментального понятия «стратегия образования» лишает его сущностной определенности и направленности. В статье автор размышляет

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

о жизненной необходимости для успешного развития украинского общества четкого определения сущности и содержания стратегии образования и ее внедрения во все сферы социальной деятельности.

Ключевые слова: *образование, система образования, образовательная парадигма, обучение, воспитание, стратегия обучения, кризис образования.*

SUMMARY

M.O. Kachurovskyi. Education Strategy: the Problem of Realization.

The absence in society development prospectives theoretic grounding of the category "education strategy" deprives it of essence definiteness and orientation. In the article the author dwells upon vital necessity of a clear definition of education strategy essence and content and its implementation into all society spheres for the successful development of Ukrainian society.

Key words: *education, system of education, educational paradigm, teaching, upbringing, education strategy, education crisis.*

УДК 140.8: 387

П. Г. Давидов
Донецький інститут залізничного транспорту

ВИЩА ОСВІТА У ІНФОРМАЦІЙНО-ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ: ОНТОЛОГІЧНО-ГНОСЕОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

У статті аналізується онтологічна і гносеологічна сутність освітнього процесу у новому інформаційно-освітньому просторі. Зокрема, застосування інформаційних технологій та інноваційних методів у багаторівневому, безперервному процесі підготовки професіонала. Розглядається гносеологічна роль пізнання і практики у формуванні особистості фахівця.

Ключові слова: *освіта, інформація , технології, мультимедіа, пізнання.*

Вступ. Процеси світової глобалізації та інформатизації охопили усі сфери людської діяльності, зокрема економіку, культуру, освіту. Характерною рисою нашого часу є інтенсивний розвиток сфери життя, пов'язаної з отриманням, обробкою та поширенням інформації. Виходячи з цього у сучасних умовах розвитку системи вищої освіти важливого значення набувають новітні інформаційні технології навчання. Проте, це пов'язано не тільки з тим, що нові інформаційні технології мають значні дидактичні можливості для підвищення рівня пізнавальної активності студента, а в першу чергу з тим, що в інформаційне століття сама Освіта набуває вирішального значення.

Актуальність дослідження. Сьогодні процес інтелектуального розвитку суспільства є необхідною умовою економічних досягнень держави, а тому проблема якісного вдосконалення освіти, зокрема й вищої, постає особливо актуальною. Тому науковий пошук шляхів розв'язання цієї

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

проблеми стає невід'ємним від теоретичних та прикладних досліджень у руслі тенденцій постіндустріального розвитку, економіки знань, які змінюють парадигму освіти.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з науковими та практичними завданнями. Опрацювання парадигми нової ідеології вищої освіти та її формування відбувається на основі вітчизняного та зарубіжного досвіду розвитку науки, культури, освіти і виховання. Так, зокрема у Національній доктрині вказується, що одним з пріоритетних напрямів розвитку освіти є впровадження освітніх інновацій, інформаційних технологій, а також створення індустрії сучасних засобів навчання й виховання, повне забезпечення ними навчальних закладів. Держава повинна здійснювати підготовку кваліфікованих кадрів, здатних до творчої праці, професійного розвитку, освоєння і впровадження наукоємних та інформаційних технологій, конкурентноспроможних на ринку праці [6; 7]. Тобто мова йде про пошук нових організаційно-методичних засобів і технологій підвищення якості підготовки спеціалістів з урахуванням інтеграційних та трансформаційних процесів не тільки в освіті, а й у суспільстві.

Загальний стан дослідження проблеми. Науковий пошук шляхів розв'язання цієї проблеми стає невіддільним від теоретичних та прикладних досліджень в руслі тенденцій постіндустріального розвитку, економіки знань, які змінюють парадигму освіти. Так роль вищої освіти у XXI ст., місії сучасної університетської освіти розглядаються в працях теоретиків постіндустріального суспільства Д. Белла, М. Гайдеґґера, П. Друкера, В. Іноземцева, М. Кастельса, Х. Ортега-і-Гассета, М. Портера, Е. Тоффлера, К. Ясперса та інших; різні аспекти висвітлені в роботах фундаторів теорії людського капіталу Т. Шульца, Г. Беккера, М. Блауга, питання побудови інноваційної моделі розвитку С. Вовканича, А. Гальчинського, В. Гейця, М. Долішнього, С. Злупка, О. Лапко, А. Чухна, В. Семиноженка, Б. Каліцького, С. Цапка та інших.; розвиток вищої освіти в працях В. Андрущенка, І. Дідика, О. Грішнової, Б. Данилишина, М. Долішнього, М. Дробнохода, М. Згуровського, С. Злупка, І. Каленюка, Р. Кігеля, П. Кононенка, К. Корсака, О. Кратта, В. Кременя, В. Куценко, М. Ніколаєнка, В. Новікової, Т. Оболенської, А. Погрібного, О. Сидоренка та інших.

Загальний стан розвитку проблеми. Питання напрацювання філософії та практичного впровадження інноваційних та інформаційних технологій у єдиному інформаційно-освітнього просторі розв'язанню окремих питань використання інформаційних технологій (зокрема і медійних) у навчанні присвячені роботи відомих вітчизняних і зарубіжних науковців Ю. Бикова, Б. Гершунського, Р. Гуревича, О. Довгялло, М. Жалдак, Л. Козака, А. Минича, І. Роберта, О. Пінчука, Є. Плата, Г. Селевко та інших. Безумовно слід відзначити й дослідження вітчизняних філософів В. Андрущенка, М. Бойченка, В. Кремня, М. Лукашевича, М. Михальченка, З. Самчука та інших.

Постановка мети дослідження. Метою статті є узагальнення набутого досвіду та напрацювань в галузі формування нової парадигми освітньої

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

діяльності у вищій школі на основі формування єдиного інформаційно-освітнього простору.

Для реалізації даної мети необхідно розв'язати наступні *завдання*:

1. Проаналізувати причини та умови трансформації вищої освіти у процесі формування інформаційно-освітнього простору.

2. Дослідити місце інтерактивних та інформаційних технологій (зокрема, медійних) у формуванні майбутнього професіонала.

3. З'ясувати вплив інформаційного суспільства, дистанційної освіти, медіаосвіти у формуванні креативних якостей особистості майбутнього фахівця.

Виклад основних положень дослідження. Підґрунтям інтелектуального потенціалу кожного суспільства є потенціал освітній, як найбільш узагальнений показник реальних можливостей розвитку, які надаються йому саме освітою.

Світові тенденції розвитку вищої освіти відображені у програмному документі ЮНЕСКО про реформування і розвиток вищої освіти. Так, у доповіді Міжнародної комісії з освіти у XXI столітті – «Освіта: прихований скарб» зазначається, що освіта повинна ґрунтуватися на наступних засадах: гуманізація і гуманітаризація, фундаментальність, безперервність, ефективність, масовість, технологізація та інформатизація вищої освіти [1, 3-5].

Не зважаючи на те, що про технологізацію та інформатизацію вищої освіти вказано наприкінці доповіді, це не змінює їх великих можливостей у автоматизації навчання, які є дуже перспективними, адже «ручні методи» навчання без використання технічних засобів давно вичерпали себе.

Проте, необхідно зауважити, що мова не може йти тільки про «автоматизацію» навчального процесу, а про напрацювання нової філософії навчання, адже ідеологія «кінцевої освіти» – здобуття професійної освіти –раз і назавжди себе вичерпала. Сьогодні освіту треба сприймати як безперервний процес формування себе як фахівця і як Людини. Пізнання виступає як постійний процес аналізу і обробки різнобічної інформації (професійної, соціальної, гуманітарної та іншої) у повсякденному житті – яке становить собою широкомасштабний інформаційний простір.

Тому впровадження інформаційних технологій в освітню систему України та формування єдиного ***інформаційно-освітнього простору*** – пріоритетні напрями державної політики. Інформатизація освіти передбачає використання інформаційних технологій, інноваційних методів та засобів з метою реалізації ідеї інтенсифікації навчального процесу, підвищення його ефективності та якості, підготовку майбутніх фахівців до повноцінного опанування знаннями, уміннями і навичками, що необхідні у життєдіяльності сучасного інформаційного суспільства.

Під інформаційними технологіями (ІТ) навчання розуміється сукупність принципово нових методів, прийомів і засобів обробки даних; пошуку, збору, передачі, збереження та відображення різної за видами інформації, її моделювання і структурування; перевірка принципово нових рішень з

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

найменшими витратами відповідно до закономірностей навчально-виховного процесу [5]

Найпопулярнішою і найперспективнішою педагогічною технологією є мультимедійна, що використовує досягнення у сфері інформаційних технологій у освітній сфері. Ми приєднуємося до визначення мультімедіа як до дидактичного програмованого засобу, який пред'являє освітній зміст в інтерактивній формі за допомогою різних видів інформації, інтегративне використання яких підвищує ефективність пізнавальних процесів [8, 430]. Бо таке тлумачення дає змогу в онтологічно-гносеологічному аспекті розглянути освітній процес в умовах формування інформаційно-освітнього простору.

Адже процес пізнання з позицій діалектико-матеріалістичної гносеології є відображенням єдності предметно-змістовної, формально-структурної і функціональних сторін. В освітньому процесі підготовки фахівців, у людини, яка навчається, розширюється світогляд, формується дбайливе ставлення до середовища, відбувається усвідомлення себе і своєї діяльності у соціумі, поступово формуються цінності, що прийняті у професійному середовищі. В індивіда розвиваються мотиваційно-споживальна, когнітивна та поведінкова особистісні сфери. Чим раніше в онтогенезі розпочинається професійна детермінація, тим більше глибокого розвитку набуває професійний компонент у психологічній структурі особистості.

У професійній освіті закономірність цілісності та єдності педагогічного процесу знаходить свій вияв у гармонійному розвиткові особистості майбутнього фахівця на усіх етапах формування і вдосконалення професіоналізму, який може розпочинатися у школі, а тривати у вузі, а потім в аспірантурі.

Безумовно, в умовах змін які відбуваються в нашій країні, нам потрібна гнучка і динамічна система підготовки компетентних спеціалістів, спроможних створювати інноваційну продукцію і просувати її на глобальному ринку з високою конкуренцією. Забезпечити таку підготовку може інтеграція педагогічної діяльності суб'єктів сфер науки, багаторівневої освіти і професійної діяльності у новому ***інформаційно-освітньому просторі***.

Дефініція «***інформаційно-освітній простір***» – це набір визначених умов, взаємопов'язаних між собою, які здійснюють вплив на людину. Формується вона на підґрунті інтеграції сфер науки, освіти і професійної діяльності. Особливостями формування інформаційно-освітнього простору наприкінці XX – початку XXI століть є: оновлення наукового змісту в підготовці фахівця з вищою професійною освітою; спадковість розвитку у багатоступеневій формі підготовці спеціаліста; орієнтація на індивідуальні особливості особи, що навчається, звідси й гуманістична спрямованість педагогічного процесу; формування знань в контексті національних інтересів, які безпосередньо торкаються кожної людини у своїй країні; провідна роль практики у навчанні та інше.

Розширення ***інформаційно-освітнього простору*** вищої професійної освіти наприкінці XX – XXI століття обумовлено:

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

– зміною ставлення до освіти з боку держави, адже рівень професійної освіти розглядається як один з факторів її сталого розвитку;

– переходом більшості країн від елітарної освіти – до масової;

– зростанням доступності отримання вищої професійної освіти для широких верств населення, свобода вибору освіти і спеціальності;

– застосуванням нових дидактичних засобів навчання, які ґрунтуються на сучасних інформаційних технологіях;

– зміною складу студентів, що здобувають вищу професійну освіту: вікового складу; застосування форм очної та заочної (дистанційної) освіти;

– зростання у країнах бюджетних витрат на освіту, приватного та змішаного фінансування, комерціалізація освіти;

– зміною ставлення до освіти з боку держави і суспільства – вона тепер розглядається як товар, який приносить прибуток;

– загостренням конкуренції на міжнародному та національному ринках освітніх послуг в умовах глобалізації світового ринку вищої професійної освіти [2, 23-24].

Таким чином, ***інформаційно-освітній простір*** – складна система, яка включає різні освітні сфери: освіту, науку, професійну діяльність (особливо їх інформаційне забезпечення).

Стисло охарактеризуємо ці умови.

Оновлення наукового змісту підготовки. Формування нового для індивіду знання розпочинається з наукового поняття – категорії, яка створює абстрактну картину, за допомогою якої відбувається засвоєння інших визначень у процесі входження до конкретного змісту іншого поняття. При цьому розкриваються надемпіричні зв'язки, виникають первинні елементи системи понять, які створюють підґрунтя ***системних знань***. Сформована у сфері понять нова структура узагальнення, що потім переноситься як відомий принцип діяльності на усі інші галузі мислення і понять [3]. Такий механізм однаково працює на різних рівнях професійної підготовки. Включення у процес наукових досліджень дозволяє по-новому сприймати наукові теорії. Так, наприклад, у гуманітарних та соціально-економічних дисциплінах важливим є відображення відповідної наукової думки: еволюція цієї теорії, подання соціальних і гносеологічних фактів, що обумовлюють виникнення проблем у цих наукових напрямках, а також, відповідно, їх розв'язання і пошуки методів (конкуренція методів). Історичний аспект дозволяє з'ясувати діалектичні зв'язки попереднього етапу розвитку відповідного напрямку наукових знань із сучасними і на цьому підґрунті прогнозувати їх майбутній розвиток. Ґенеза наукового знання стає зрозумілою особі, що навчається на будь-якому етапі навчання.

Формування знання в контексті національних інтересів. Для розкриття ознак цієї дефініції – «освітнього простору» з огляду на її загальну глобалізацію та інформатизацію звернемося до зарубіжного досвіду. Так, наприклад, відсутність тем, у яких би розглядалися питання національних особливостей чи інтересів у економічних або соціально-гуманітарних дисциплінах,

зумовлюється тим, що загальнонаціональний інтерес є стрижнем, який скріплює і спрямовує дії власних і приватнопідприємницьких інтересів на користь власної держави. Адже формування знань у контексті національних інтересів є передумовою професійної діяльності спеціалістів у глобалізованому світі (глобальній економіці), де національні інтереси потрібно усвідомлювати кожному з них, оскільки він, у кінцевому підсумку, торкається кожної людини у своїй країні.

Орієнтування на індивідуальність особи, що навчається. Ця ознака витікає з постулату про те, що вища цінність сучасного суспільства – сама людина. Ціннісна структура особистості майбутнього фахівця (спеціаліста) визначається його ставленням до світу, взаємодією у суспільстві, її культурно-національними формами і формами ментальності. Формування цінностей потребує гуманістичної спрямованості педагогічного процесу, важливим аспектом якого є індивідуалізація навчання, обумовлена як природними особливостями, так і соціальною позицією людини, пов’язаної з вибором власної траєкторії професійного становлення.

Процес підготовки спеціаліста відбувається у діалектичному протиріччі між дискретним характером ступеневої професійної кваліфікації і безперервним процесом особистісного розвитку, який вимагає спадковості *розвитку у багатоступеневій підготовці*. Для подолання цього протиріччя у підготовці спеціаліста повинен бути встановлений зв'язок між новим і старим. Навчання у такому випадку буде відповідати діалектичному закону заперечення заперечення, коли із старого змісту вибирається усе значиме і, доповнюючись новим змістом, перетворюється у більш повне і досконале.

Спадковість у багатоступеневій підготовці забезпечує нерозривний зв'язок між окремими сторонами, частинам, етапами, ступенями освіти і передбачає взаємозв’язок цільової, змістовної, організаційної і діяльнісної складових підготовки на ступенях розвитку особистості майбутнього спеціаліста у гуманістичному середовищі.

Розширення інформаційно-освітнього простору на ступенях підготовки і провідна роль практики в освіті. З філософського погляду зору практика є чуттєва предметна діяльність людей, спрямована на перетворення дійсності з метою задоволення потреб, що склалися. Однією з таких потреб є необхідність постійного підтримання професіоналізму. Ця потреба виникає у індивіда, коли він оволодів визначеною галуззю професійної діяльності і досяг розуміння у необхідності її розширення. Багатоступенева підготовка дозволяє реалізувати цю потребу, у якій основні програми підготовки спеціалістів спрямовані на підвищення кваліфікаційного рівня реалізуються одночасно з додатковими на цьому рівні кваліфікації і тим самим дозволяють розширити кваліфікації.

У теорії гносеології практика і пізнання – дві взаємопов’язані сторони єдиного цілого. Практика в підготовці спеціаліста – це:

– джерело пізнання, оскільки усі знання викликані головним чином її потребами;

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

– основа пізнання, його рушійна сила; вона пронизує усі сторони, моменти, форми, ступені пізнання від початку й до кінця навчання, увесь пізнавальний процес обумовлений завданнями і потребами практики;

– мета пізнання, адже воно здійснюється не задля цікавості, а щоб використовувати знання для задоволення потреб людей і покращення їх життя;

– критерій істини, дозволяє відокремити знання від омани;

– практика мотивує прагматичність підготовки спеціалістів, спрямовуючи її у компетентнісне русло.

Практика на кожному ступені підготовки дозволяє індивіду здійснити самооцінку власного розвитку та своєї навчальної діяльності, забезпечити процес самонавчання, саморозвитку і самовдосконалення.

Інформаційно-освітній простір ми також розуміємо *як процес* педагогічної взаємодії і взаємовпливу суб'єктів різних сфер, у яких осягається багатомірність особистості, формуються нові якості для успішної професійної діяльності. Взаємодія і взаємовплив суб'єктів в освітньому просторі здійснюється у діалектичній єдності матеріального та ідеального початків. Матеріальне – реалізується у предметному функціонуванні ділянок педагогічного процесу. Ідеальний початок становить собою особливу духовно-моральну субстанцію освітнього процесу, що проникає у внутрішній світ людини. Він має «забарвлення», найкращими тонами якого є натхнення і стимулювання освітньої діяльності, підтримка впевненості у досягненні успіху, приналежність до професійної спільноти.

Однакове у системній складовій, процесуальна характеристика відображає специфічну особливість того чи іншого освітнього простору, яка приймає або не приймає тих, хто навчається. Формальних ознак їх відповідності визначеним критеріям ще недостатньо для тривалого суб'єктивного сприйняття освітнього процесу. Необхідною є наявність у ньому тієї духовної атмосфери, яка приваблює індивіда особливим проникненням у його духовний світ і сприяє особистісній самоактуалізації.

Інформаційно-освітній простір *як результат становить*, на нашу думку, феномен створення додаткової суспільної і особистісної вартості, яка вимірюється потенціалом нації і потенціалом особистості спеціаліста, які реалізуються випускником освітнього закладу в ефективній професійній діяльності у статусі спеціаліста.

Висновок. Використання інформаційних технологій, зокрема мультимедійних, дозволяє оптимізувати навчальний процес і разом з тим індивідуалізувати та диференціювати навчальну діяльність студентів; створює умови для самоосвіти і дистанційної освіти тим самим, дозволяючи здійснювати перехід до безперервної освіти. Адже смислова характеристика освітнього процесу ґрунтується на філософській ідеї про дійсність як семантичний континуум, де у прихованому вигляді існують усі можливі сенси архітектоніки особистості. Організований і цілеспрямований психолого-педагогічний вплив на особистість у новому інформаційно-освітньому просторі сприяє вияву індивідуальних творчих здібностей конкретної особи в обраній

професії і досягненні педагогічних цілей формування конкурентоздатного спеціаліста для інноваційного розвитку національної економіки.

Перспективи подальших досліджень:

- аналіз сутності інформаційно-освітнього простору в умовах інтегрування України у світовий освітній простір;
- визначення шляхів і напрямів впровадження інформаційних технологій у освітній процес вищої школи в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Всемирная декларация о высшем образовании для XXI века: подходы и практические меры // Дистанционное образование. – 1999. – № 4. – 24 с.

2. Высшее образование в XXI веке: подходы и практические меры. Заключительный доклад Всемирной организации по образованию. – Париж, ЮНЕСКО, 1998. – 36 с.

3. Занков Л. В. Избранные педагогические труды / Л. В. Занков. – М.: Педагогика, 1990. – 424 с.

4. Козак Л. В. Використання мультимедійних технологій у професійній підготовці майбутніх педагогів у вищих навчальних закладах / Л.В. Козак // Вища освіта України – Додаток 4, том IV (18) – 2009 Р. – Тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору – С. 231–236.

5. Минич О.А. Информационные технологи в образовании / О. А. Минич. – Минск, 2009. – 171 с.

6. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті. – К., 2002. – 24 с.

7. Основні засади розвитку вищої освіти України в контексті Болонського процесу. – К., 2004. – 140 с.

8. Пінчук О.П. Дидактичний аспект проблеми визначення мультімедіа в освіті / О.П. Пінчук // Наукові записки: Зб. наук. пр. / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – Вип. LXIV. 2006. – 464 с. – С. 423–431.

РЕЗЮМЕ

П. Г. Давидов. Высшее образование в информационно-образовательном пространстве: онтологическо-гносеологический аналіз.

В статье анализируется онтологическая и гносеологическая сущность образовательного процесса в новом информационно-образовательном пространстве. Использование информационных технологий и инновационных методов в многоуровневом и непрерывном процессе подготовки профессионала. Рассматривается гносеологическая роль познания и практики в формировании личности специалиста.

Ключевые слова: *образование, информация, мильтимедиа, познание.*

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

SUMMARY

P.G. Davidov. Higher Education in Informational and Educational Expanse: Ontological and Gnosioloqical Analysis

The article deals with the ontological and qnosioloqical nature of educational process in new informational and educational expanse. The utilization of informational technoloqies and innovational methods in many levelled and contionuous process of professional preparation is analysed. The qnosioloqical role of knowledqe and practice in formation of professinal personality is examined.

Key words: *edication, ionformation, media, knowoledqe.*

УДК 101(0758)

А. О. Барвінський
Сумський державний педагогічний
університет ім. А С. Макаренка

ПЕДАГОГІЧНА ОСВІТА І БОЛОНСЬКИЙ ПРОЦЕС

У статті проаналізована низка проблем, пов'язаних з модернізацією вищої педагогічної освіти в межах Болонського процесу. Автор доходить висновку про те, що заходи, які були вжиті вищою школою України в останні роки з метою входження до Болонської системи, поки що мають зовнішній, формальний характер. На черзі стоять завдання більш глибоких перетворень, зокрема перегляду змістовної сторони освітнього процесу, головними напрямами якого має стати стандартизація навчання та наближення його до життєвої і професійної практики майбутніх спеціалістів.

Ключові слова: *формальна освіта, реальна освіта, енциклопедизм знань, евристика, творчість.*

У XXI столітті перед освітою постали нові, не бачені раніше завдання, зумовлені загальноцивілізаційними тенденціями:

1. Тенденцією до глобалізації суспільного розвитку, яка характеризується такими рисами:
   – зближення націй, народів і держав;
   – залежність розвитку кожної країни від її здатності спілкуватися зі світом;
   – не бачене раніше загострення конкуренції між державами.
2. Переходом людства від індустріальних до науково-інформаційних технологій, заснованих не на матеріальній, а на інтелектуальній власності, на знаннях як субстанції виробництва.
3. Необхідністю формування у людини здатності до ефективного функціонування в умовах не баченого раніше ускладнення відносин у глобалізованому, інформаційному світі.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

Ці та інші вимоги щодо освіти зумовлюють необхідність перегляду звичних норм освітньої діяльності. Ця проблема набуває особливої актуальності у справі підготовки майбутніх учителів, адже саме від цієї категорії висококваліфікованих спеціалістів залежатиме успіх у реалізації нових освітніх програм. Твердження про те, що саме вчитель у всі часи перетворень, які відбувалися у шкільній освіті, є вирішальною силою, здатною змінити ситуацію на краще, є настільки очевидним, що на перший погляд не потребує розгорнутого обґрунтування. Починаючи із середини 90-х років XX ст., до традиційних питань педагогічної діяльності (підвищення її якості, залучення осіб чоловічої статі) додалися нові, які з кожним роком набувають дедалі більшої гостроти. Мова йде про забезпечення шкіл учителями, які спрямовані на сприйняття нового, володіють методами і прийомами здійснення дослідницької, інноваційної роботи. Суспільство сьогодні перебуває у стані розв'язання проблеми відтворення повноцінного людського потенціалу. Тому воно мусить покладатися на талановитих, розумних, морально досконалих педагогів, здатних творчо змінювати освітній простір.

Необхідно зауважити, що питання реформування вищої освіти, і зокрема педагогічної, та формування творчої особистості майбутнього спеціаліста, останнім часом стали предметом досліджень багатьох авторів. Розглядаються такі проблеми, як співвідношення природничого та соціально-гуманітарного знання в розвитку творчих нахилів студентів [5, 37], зміна у змісті освітніх дисциплін і розробка нової дидактичної стратегії вищої школи [4, 119–122]. Ряд дослідників підіймають питання про розвиток у студентів нахилів до наукової творчості [9, 49–53; 10, 86–90]. Особливий інтерес з точки зору розглядуваної проблеми викликають праці, присвячені інтеграції вітчизняної вищої школи у Болонський процес. Їх автори аналізують такі сторони цього явища, як стан і проблеми участі України в Болонському процесі [11, 23–35], напрями реформування вищої школи [3, 28–35]. Деякі дослідники зосереджують увагу на питаннях методики викладання в умовах інтеграції вищої школи України в Болонську систему [6, 36–43], та необхідності створення державного стандарту вищої освіти [8, 66–105; 9,80–117]. У своїх працях науковці також досліджують таку проблему, як модернізація системи підготовки фахівців певного напряму. Так, Н. І. Яковець сферою своїх досліджень обрав питання, пов'язані з модернізацією педагогічної освіти відповідно до вимог Болонського процесу [12, 32–37].

Як бачимо, питання інтеграції вітчизняної вищої освіти в Болонську систему привернули увагу багатьох дослідників. Проте існує ще багато аспектів зазначеної проблеми, які чекають свого вивчення. Серед них чинне місце посідає питання, кого вчити і чого вчити?

Професія вчителя подібно до професії вченого передбачає значну частку творчої праці. Це зумовлено тим, що, по-перше, вчитель досить часто опиняється у неповторних ситуаціях, коли виникає необхідність у застосуванні нових прийомів і методів розв'язання проблем, що виникають. По-друге, для вчителя більш характерна творча діяльність, ніж репродуктивна робота,

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

оскільки його головною функцією є передача знань, обсяг яких зростає в геометричній прогресії. Отже, педагог повинен увесь час поповнювати арсенал своїх знань, здійснюючи творчий підхід до їх відбору. Тільки за цієї умови він зможе здобути авторитет як чудовий спеціаліст не тільки серед учнів, але й серед колег. По-третє, праця вчителя вимагає від нього наявності здібностей і вмінь дослідника. А це завжди творчий пошук, зміна «Я», набуття нових, більш досконалих якостей. У зв'язку з цим і постає питання: чого навчати майбутніх педагогів, щоб сформувати такі якості особистості.

Мета Болонського процесу полягає у намаганні європейських країн подолати своє відставання у сфері науково-технічного прогресу від США та Японії, що потребує значних зусиль у справі впровадження та розвитку нових технологій у підготовці висококваліфікованих спеціалістів. Приєднання України до Болонського процесу означає насамперед гармонізацію та нормативно-правове забезпечення навчального процесу з урахуванням вимог міжнародної та європейської систем стандартів та сертифікації. Це ставить на перший план завдання зміни змісту освіти.

На наш погляд, вітчизняна вища школа поки що далека від розв'язання цієї проблеми. Студентам читаються ті самі курси, що й 20–30 років тому назад. У нас дуже багато аудиторних занять (35–40 годин на тиждень). У лабораторіях університетів устаткування на 70% 50-х років, 70–75% професорів – люди похилого віку. А кроки, які були зроблені в напрямку просування вищої освіти до Болонської системи, відносяться до намірів лише формально усунути недоліки, прикривши їх розмовами про впровадження кредитно-модульної системи та нового порядку оцінювання знань студентів. Болонський процес, насамперед, вимагає зміни самого змісту навчальних дисциплін та корекції навчального процесу.

Річ у тім, що сучасний, а тим більше майбутній динамізм знань, інформації та технологій означає, що навчити навіть у найкращому університеті на все життя неможливо. Тому сьогодні виникає потреба у формуванні розуміння і вміння навчатись протягом життя у студентської молоді. Звідси й виходить на перший план завдання перегляду навчальних дисциплін. Серед маси теорій з цього питання можна виділити два головних напрями, які протиставляються один одному. Це дві крайні точки зору, з яких одну можна було б назвати точкою зору формальної, а іншу реальної освіти, дістали розвиток у педагогічній науці ще в першій половині XX століття [1, 310–381].

Прибічники розвитку реальної освіти доводять свою правоту так: метою освіти не може бути просте засвоєння знань. Знання забуваються, вони до безкінечності різноманітні, тому, не знаючи як у майбутньому складеться життя студента, неможливо виділити саме те, що йому знадобиться. Крім того, наші уявлення застарівають: те, що сьогодні вважається законом і незаперечним фактом, завтра заперечується новою науковою теорією або новим, більш точним спостереженням. Якщо мета навчання полягатиме у простій передачі інформації, то вища школа завжди буде відставати від науки, вона буде в змозі надавати знання тільки з

учорашніх істин, які будуть застарілими не тільки тоді, коли виникне потреба в їх застосуванні, а є такими уже в момент засвоєння.

На думку прибічників реальної освіти, розум, сформований у результаті накопичення формальних знань, виявляється безсилим у сучасному житті, яке вимагає винахідливості, критицизму та ініціативи. Таким чином, формальна освіта далека від того, щоб надавати знаряддя, за допомогою якого можна самостійно здобувати потрібні знання. Вона по суті є засобом виховання слухняного розуму, який мислить готовими схемами. Але в інформаційному суспільстві, де знання стають складовою частиною продуктивних сил, спеціаліст має володіти вмінням застосовувати нові знання. Тому перегляд змісту робочих програм у вищій школі повинен бути спрямований на те, щоб, починаючи з першого курсу, залучати студентів до науки, до засвоєння найновітніших її досягнень. Розвинутий у такий спосіб розум у майбутньому завжди зможе знайти ту інформацію, яка знадобиться йому в житті, яку не може передбачити викладання. Людина, яка вміє розмірковувати, володіє засобом накопичення знань, які завжди стануть у пригоді і які не зможуть застаріти.

Сьогодні науковці Європи та України висловлюють різноманітні пропозиції щодо шляхів удосконалення підготовки педагогічних працівників до діяльності в перехідний період. Не лише для України, але й для більшості інших країн характерною є тенденція покладання на вчителя дедалі більшої кількості завдань і доручень, зокрема навчатися якомога швидше формувати в учнів уміння самостійно знаходити інформацію, систематизувати її, вибирати найголовніше, глибоко засвоювати і виявляти спроможність творчо використовувати її у нерутинних умовах.

На перший погляд перспективною видається пропозиція відмовитися від усіх елементів енциклопедизму й орієнтуватися на евристику і високу творчість (не на формальну, а на реальну освіту).

Зараз світ переживає «інформаційний вибух». Щомісяця підвищуються продуктивні можливості комп’ютерів і межі їх ефективності в наукових дослідженнях, а найбільш поширені технології навчання залишаються майже такими самими, як це було не лише у часи великого дидакта Я. А. Коменського, а й у період розквіту аграрних цивілізацій Месопотамії.

Природно, що є багато бажаючих рішуче відкинути «все старе» й запропонувати негайно «інтенсифікувати» навчальний процес. У найбільш поширених формулюваннях ці пропозиції звучать так: студентам слід надавати не конкретні знання, а способи швидкого й ефективного засвоєння знань (учити уміння навчатися).

На наш на думку, це слушна пропозиція, але неймовірно складна для застосування на практиці: формування у молоді компетентності у сфері праксеології й ергономіки разом з оволодінням критичним мисленням, методами системного аналізу й багатьма іншими інструментами, що сприяють посиленню евристичних та продуктивних можливостей людського мозку. Наприклад, методи евристики мають перевагу над усіма іншими лише за умови

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

невисокого рівня фактологічних знань студентів, коли вони дають змогу продукувати припущення, гіпотези, різноманітні нетрадиційні пропозиції. Якщо ж група вивчить основи якоїсь науки і засвоїть її закони, методи й досягнення, то евристична ейфорія поступається більш спокійним і результативним підходам, критичному аналізу й ефективному розв'язанню проблем на основі накопичених знань [11, 34].

Сьогодення висуває перед освітою завдання інформатизації навчального процесу. Це нововведення змінює всі засади доступу студентів до навчального матеріалу, не вимагає великих витрат часу на його засвоєння. Навчаючи майбутніх учителів на базі сучасних інформаційних засобів, необхідно завжди попереджати їх, що ці заняття в основному містять фактичний матеріал. Накопичивши інформацію, студенти мають критично осмислити її, проаналізувати, проявивши при цьому відповідальність і цілеспрямованість.

Уважається, що входження України до єдиного освітнього простору дасть національній системі вищої освіти змогу досягти основних цілей Болонського процесу: побудувати Європейську зону вищої освіти як передумову розвитку мобільності громадян із можливістю їх працевлаштування, сформувати та зміцнити інтелектуальний, культурний, соціальний та науково-технічний потенціал України як складової Європи, посилити міжнародну конкурентоспроможність національної системи вищої освіти, підвищити її престижність у світі.

Передбачається, що досягнення мети Болонського процесу можливе в Україні у межах вирішення основних завдань, а саме: зрозуміла для Європи система дипломів, ступенів, академічних кваліфікацій, уведення двоступеневої системи вищої освіти, використання єдиної системи кредитних одиниць, формування Європейської системи стандартів якості навчання та фахової підготовки із застосуванням порівняльних критеріїв, механізмів та методів оцінювання, усунення перепон на шляху мобільності студентів, викладачів, дослідників та управлінців у галузі вищої освіти.

На наш погляд, стандартизація є однією з основних ланок серед необхідних заходів, завдяки яким можна вирішити всі зазначені завдання та досягти цілей Болонського процесу. Без стандартизації змісту освіти та змісту навчання, без стандартизації освітніх технологій і технологій визначення якості навчання та фахової підготовки ідея євроінтеграції освіти може залишитися тільки гаслом на папері.

Освітні стандарти в сучасному розумінні на будь-якому з етапів розвитку цивілізації завжди існували й будуть існувати як складова системи освіти. Вони об'єктивно виникають одночасно з виникненням системи, відображаючи уявлення суспільства про способи регулювання та управління освітою, про її кінцеві цілі. Зрозуміло, що кожна із цих систем має свої стандарти, з властивою тільки для неї структурою та виглядом, але майже однакового функціонального призначення.

Бачення стандартів як складових системи освіти що виконують функції своєрідного еталона освіти та фахової підготовки, вкорінюється у суспільстві

ще із часів, коли держава взяла на себе функції регулювання освітніх процесів. Стандарти набувають вигляду добре структурованих та формалізованих навчальних планів, програм і текстів.

В Україні державний освітній стандарт вищої педагогічної освіти і створені на його основі навчальні плани спеціалізованих вищих навчальних закладів є наслідком історичної еволюції подібних документів, а не продуктом наукового дослідження, яке врахувало б суспільні потреби та особливості ринку праці у XXI ст. Тому й немає жодних наукових обґрунтувань того, скільки академічних годин треба навчатися, щоб отримати диплом педагога-спеціаліста. На вивчення дисциплін предметної підготовки виділено трохи більше 50% часу, а на психолого-педагогічну підготовку – 20% навчального часу. Ще гірша ситуація з практикою і накопиченням не теоретичних ідей та уявлень, а формуванням навичок дій у малопередбачуваних умовах класу – усього від 16 до 20 тижнів за всі п’ять років отримання вищої освіти. Такий стан справ наштовхує на думку про те, що за нинішнього співвідношення навчальних дисциплін дуже важко переконати студента у тому, яку фундаментальну роль відіграють психолого-педагогічні знання у становленні професійної компетентності і педагогічної майстерності.

До 1994 р. система вищої освіти України діяла переважно на підставі нормативно-методичних документів СРСР та УРСР. У зв’язку з намаганням реформувати національну систему вищої освіти у напрямку її зближення із системами вищої освіти європейських країн відповідно до законодавства України були введені два рівні по суті академічної освіти – бакалавр і магістр – із збереженням рівня фахової освіти спеціаліст. Це потребувало розробки нового нормативно-правового та нормативно-методичного забезпечення функціонування системи вищої освіти. На жаль, це забезпечення не стосувалося проблем формування змісту освіти та навчання.

Загальним для освітніх технологій західноєвропейських вищих навчальних закладів є те, що вони здебільшого сфокусовані на студентах. У таких технологіях наголошується на тому, що і як вони хочуть вивчати. А це формує відповідальне ставлення до навчання.

Кредитно-модульна форма організації навчального процесу, що стала поширеною у вищих навчальних закладах США і Західної Європи, відрізняється тим, що студент самостійно обирає і працює з однією або кількома із запропонованих йому комплексних програм, що містять цільовий план дій, інформаційний блок і методичний супровід для досягнення поставленої дидактичної мети. Успішність навчання за такою технологією визначається об’єктивними засобами вимірювання (наприклад тестовими технологіями). У разі позитивних результатів педагогічного контролю студентові зараховується заліковий кредит. Отримання студентом визначеної сукупності кредитів (засвоєння модулів) є підставою для присвоєння йому академічної кваліфікації, що дає право на продовження освіти за академічно орієнтованою програмою вищого рівня чи на здобуття професійної кваліфікації у закладах післядипломної освіти [8, 73].

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

Особливостями вітчизняних освітніх технологій було і досі є те, що вони сфокусовані на викладачах. Студенти мають жорстко встановлений навчальний план та розклад з аудиторних занять із визначеним тижневим навантаженням. Для викладачів же запровадження європейської кредитно-трансферної системи ECTS обернулося збільшенням навантаження. Нині воно в середньому по країні становить 900 годин на навчальний рік для доцента і є найвищим у Європі.

Ще однією особливістю нововведень у системі вищої освіти стала навала на ринок праці багатотисячної армади випускників із незрозумілими, вигаданими у вищих навчальних закладах та освяченими Міністерством освіти і науки спеціальностями. Навіть у педагогічних університетах почали підготовку економістів, юристів, охоронців. При цьому не спостерігається адекватне збільшення викладацького складу не тільки з відповідними науковими ступенями, а й з базовою освітою.

Отже, в теорії і на практиці сьогодні ведеться пошук шляхів виходу вищої школи на новий якісний рівень. Можна сказати, що генеральною ідеєю у цьому є ідея розвитку студента як особи, яка озброєна сучасними знаннями, володіє методикою проведення уроків та позаурочних заходів, зорієнтована на творчий пошук. Тому студент педагогічного університету має отримати таку підготовку, яка б давала йому можливість викладати предмет на різних рівнях складності. Якщо не всі, то принаймні, одна третина випускників ВНЗ повинна бути готова викладати предмет і на підвищеному рівні. Розвиток творчого починання повинен заохочуватися зі студентської лави. Для цього після складання випускних іспитів можна присвоювати не тільки звання «вчитель середньої школи», але й надавати студентам програми теоретичних і практичних робіт, засвоєння яких дає право на отримання звання «вчитель III категорії», або «вчитель II категорії». У такому разі необхідно виплачувати молодому педагогу вищу зарплату.

Ще наприкінці минулого століття розробники освітніх технологій дійшли висновку про те, що єдиною діагностичною ознакою досягнення мети освіти та фахової підготовки є система вмінь вирішувати певні завдання діяльності. Аналіз процесу формування конкретних умінь засвідчує, що всі уміння формуються завдяки вивченню певних орієнтованих основ діяльності (методів діяльності) і тренуванню їх використання. Тому зміст освіти є первинним джерелом не тільки знань, але і вмінь. Необхідно пам’ятати, що будь-які принципи, навіть найкращі за відсутності технології втілення їх у життя залишаються тільки гаслами. Експерти зазначають, що для досягнення кінцевої мети Болонського процесу – побудови єдиного простору освіти і підготовки спеціаліста, що відповідав би сучасним вимогам, – недостатньо формального запровадження принципів декларації. Потрібні насамперед стандартизація і підвищення якості освіти.

У педагогічній вищій школі з огляду на її національну специфіку впровадження Болонського процесу не повинно здійснюватися поспішно. Вища педагогічна школа має зберегти свою галузеву специфіку, профільну визначеність. Оскільки у цій галузі вищої освіти важко здійснити міжнародну мобільність студентів через значну національну особливість освітніх програм,

слід усіляко розвивати мобільність у межах країни. Ті навчальні заклади, які хочуть налагодити широкий обмін з колегами, повинні попрацювати над тим, щоб подібність змісту навчання була так само високою, як подібність у кількості років навчання і кількості дипломів.

Отже, не варто чекати, що певний комплекс заходів (перехід на «болонські» стандарти, нові програми, нові технічні засоби) назавжди зможе розв'язати всі проблеми педагогічної освіти. Змінність ринку праці, вимог до випускників вищих навчальних закладів та зовнішні чинники впливу завжди будуть причиною того, що вища педагогічна освіта перебуватиме у стані перманентної модернізації, тому слід прагнути не до ідеалу, а до найбільш раціонального використання наявних ресурсів і можливостей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гессен С. И. Основы педагогики. Введение в прикладную философию / С. И. Гессен. – М.: Школа-Пресс, 1995. – 448с.

2. Жижко Т. Реформа університетської освіти в контексті Болонських домовленостей / Т. Жижко. // Вища освіта України. – 2010. – № 2. – С. 28–35.

3. Кремінь В. Модернізація вищої школи України в контексті принципів Болонської декларації / В. Кремінь //Вища школа. – 2004. – №5–6. – С. 32–39.

4. Кремінь В. Освіта і наука України: шляхи модернізації / В. Кремінь. – К.: Грамота, 2003. – 216 с.

5. Новіков Б. Б. Творчість як спосіб здійснення гуманізму / Б. Б. Новіков. – К.:НТУ «КПУ», 1998. – 310с.

6. Паршакова О. Проблема організації та контролю самостійної роботи студентів у світлі Болонського освітнього процесу / О. Паршакова //Вища освіта України. – 2010. – № 2. –С. 36–43.

7. Петренко В. Л. Державний стандарт вищої освіти в контексті Болонського процесу / В. Л. Петренко // Болонський процес в Україні. Проблеми освіти. – 2005.– Випуск 46. – С. 80–117.

8. Петренко В. Л. Стандарти вищої освіти у контексті Болонського процесу: історія, сучасний стан, перспективи / В. Л. Петренко //Болонський процес в Україна. Проблеми освіти. – 2005. – Випуск 45. – С.66–105.

9. Підготовка наукової еліти – пріоритет державної освітньої політики / В.Г. Бар'яхтар, Ю.І. Горобець, А.В. Данилевич, [та ін.] // Педагогіка і психологія. – 2006. – №3. – С. 49–53.

10. Рыбакова М. В. Интеграция образования и науки как основа элитного естественнонаучного образования / М. В. Рыбакова // Социс. – 2007. – №4. – С. 86–90.

11. Таланов Ж. Стан і проблеми участі України в Болонському процесі / Ж. Таланов // Вища освіта України. – 2010. – №2. – С. 22–35.

12. Яковець Н. І. Педагогічна освіта, Болонський процес і вектори модернізації системи освіти / Н. І. Яковець // Болонський процес в Україні. Проблеми освіти. – 2005. – Випуск 45. – С. 32–37.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

РЕЗЮМЕ

А. А. Барвинский. Педагогическое образование и Болонский процесс.

В статье проанализирован ряд проблем, связанных с модернизацией высшего педагогического образования в рамках Болонского процесса. Автор приходит к выводу о том, что меры, предпринятые высшей школой Украины в последние годы с целью вхождения в Болонскую систему, пока что носят внешний, формальный характер. На очереди стоят задачи более глубоких преобразований, в частности пересмотр содержательной стороны учебного процесса, главными направлениями которого должны стать стандартизация образования и приближение его к жизненной и профессиональной практике будущих специалистов.

Ключевые слова: *формальное образование, реальное образование, энциклопедизм знаний, эвристика, творчество.*

SUMMARY

A. Barvinskiy. Pedagogical Education and Bologna Process.

The article touches upon the problems that concern High pedagogical education modernization with the Bologna process framework. The author comes to conclusion that in recent years the arrangement undertaken by Ukrainian High school aiming the Bologna system integration is formal and superficial. These steps have to be deeper transformation such as educational process intensional side revision; its main direction must be education standardization, approaching to professional practice and every day needs of future specialists.

Key words*: superficial education, real education, encyclopedic learning, heuristics, creativity.*

УДК 101:37:008

Е. А. Наумкина
Сумской государственный педагогический
университет им. А. С. Макаренко

ФУНДАМЕНТАЛЬНОСТЬ ОБРАЗОВАНИЯ: ЭВРИСТИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ ПОСТНЕКЛАССИЧЕКОЙ НАУКИ

В статье раскрыты основные подходы к определению содержания понятия «фундаментальность образования», а также выявлены эвристические возможности постнеклассической науки в реализации принципа фундаментальности образования.

Ключевые слова: *фундаментальность образования, синергетика, нелинейное мышление, постнеклассическая наука, инактивированность познания.*

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

Сегодня большинство исследований, посвященных проблемам совершенствования системы образования, так или иначе касаются одного из ведущих направлений процессов модернизации в этой сфере – фундаментализации образования. Этот процесс представляет собой качественные изменения в образовательной сфере на основе принципа фундаментальности. При этом существует достаточно широкий спектр определений термина «фундаментальность образования». Такая ситуация значительно осложняет исследования данной проблемы и, соответственно, практическую реализацию этого приоритета современного образования.

Исходя из этого, целью статьи является выявление основных подходов к определению содержания понятия «фундаментальность образования», а также роли постнеклассической науки в реализации принципа фундаментальности образования.

Понятие «фундаментальный» (от лат. fundamentum – «основание», «основа», «опора») означает основательный, прочный. Отсюда фундаментальность образования обычно понимается как его основательность или прочность. Но в условиях современного постиндустриального общества и новых реалий бытия человека такое понимание, на наш взгляд, является недостаточно конструктивным и требует некоторых корректив.

Проблема фундаментальности образования рассматривается сегодня, как правило, в контексте процессов модернизации высшего образования. Основные направления и стратегии фундаментализации современного высшего образования находятся в центре внимания исследований В. Андрущенко, А. Вербицкого, О. Голубевой, В Гуры, М. Згуровского, М. Карлова, В. Кинелева, С. Клепко, В. Кондратьева, В. Кременя, В. Сергиевского, А. Субетто, А. Суханова, В. Филиппова и др.

Различные аспекты и проблемы фундаментализации высшего педагогического образования представлены в работах В. Андрущенко, С. илевича, Г. Бордовского,О. Глузмана, С. Гончаренко, В. Кременя, В. Оневьюка, В. Сидоренко, С. Сысоевой, В. Цикина, О. Чалого и др.

Целый ряд исследований посвящен использованию основных идей и принципов постнеклассической науки, эвристического потенциала синергетики в процессах модернизации современного образования и, в частности, в обеспечении принципа фундаментальности (В. Буданов, Л. Горбунова, И. Добронравова, Е. Князева, Н. Кочубей, С. Курдюмов, И. Меньшиков, О. Санникова, В. Цикин).

Все разнообразие подходов к определению содержания понятия «фундаментальность образования» можно свести к двум группам. Первый подход рассматривает фундаментальность образования как более углубленное изучение основных дисциплин определенной области знания. Это так называемое «образование вглубь», которое не стремится выйти за границы конкретных дисциплин. Например, подобное определение находим у ректора Московского государственного технического университета имени Н. Э. Баумана И. Федорова: «…главный отличительный признак

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

университетского образования – фундаментальность образования… Именно поэтому и увеличили число часов и методически улучшили преподавание по математике, физике, механике, информатике. Человек, который хорошо подготовлен по фундаментальным наукам, быстро осваивает все новое, что появляется в области науки и техники. Вот значение фундаментальной подготовки» [11].

Такое толкование представляет узкий контекст понятия «фундаментальность образования» и связано с позитивистской традицией и технократическим мышлением. Подобный взгляд на проблему фундаментальности был характерен для традиционной системы образования, так называемого «поддерживающего образования», которое имело целью научить человека рациональному использованию уже накопленного опыта прошлых поколений, а также для прагматической модели образования, ориентированной на скорейшее овладение только теми знаниями, которые являются необходимыми для узкого специалиста. С одной стороны, такие узкоспециализированные знания являются достаточно эффективными, но, с другой стороны, они «работают» непродолжительное время. О. Сук справедливо отмечает, что для таких специалистов «очень быстро наступает момент, когда нужно что-то изменить или расширить сферу своей деятельности, что требует дополнительных знаний, прежде всего фундаментальных, а их нет… главное нет привычки и внутренней потребности для этого» [12, 20].

В современном мире эта ситуация усугубляется стремительным увеличением объемов информации и знаний, совершенствованием технологий, социальных практик, постоянным возрастанием требований к специалистам. Атрибутами нашего мира являются нелинейность, неопределенность, рискогенность. В таких условиях узкий специалист не сможет решить возложенные на него сложнейшие задачи. А проблемы, которые предстоит решать людям, носят комплексный характер и требуют междисциплинарных знаний, новых подходов и методов. Поэтому, по нашему мнению, данное понимание фундаментальности образования не в полной мере отвечает требованиям и реалиям бытия человека в современном мире.

Более широкий контекст данного понятия предполагает второй подход. Его сторонники утверждают, что фундаментальность обеспечивается за счет всесторонней естественнонаучной и гуманитарной подготовки на базе овладения фундаментальными знаниями. Фундаментальное образование ориентировано на достижение глубинных, сущностных оснований и связей между разнообразными процессами окружающего мира. Так, К. Колин указывает, что фундаментализация образования предполагает его все большую ориентацию на изучение фундаментальных законов природы и общества, а также природы и назначения самого человека. Именно это должно позволить людям самостоятельно находить и принимать ответственные решения в условиях неопределенности, в критических и стрессовых ситуациях, а также в тех случаях, когда человек сталкивается с новыми, весьма сложными

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

природными и социальными явлениями. Научные знания и высокие нравственные принципы являются в этих случаях единственной надежной опорой [6, 40].

А. Суханов [13] утверждает, что в качестве основы фундаментализации провозглашается создание такой системы и структуры образования, приоритетом которых являются не прагматические, узкоспециализированные знания, а методологически важные, долгоживущие и инвариантные знания, способствующие целостному восприятию научной картины окружающего мира, интеллектуальному расцвету личности и ее адаптации в быстро изменяющихся социально-экономических и технологических условиях. Такую точку зрения разделяют В. Андрущенко, М. Згуровский, В. Кремень, В. Садовничий и многие другие исследователи.

Каким же образом можно реализовать эти задачи?

Необходимость реформирования современной системы образования во многом обусловлена несоответствием базовых знаний, умений и в целом образовательного процесса новой картине мира и стилю современной жизни.

Фундаментализация предусматривает ориентацию образования на новейшие научные результаты, интегрированную информацию, которые будут способствовать выявлению глубинных сущностных оснований и связей между разнообразными процессами окружающего природного, социального миров и мира человека; целостность, которая реализуется путем внедрения в систему образования единых циклов фундаментальных дисциплин, объединенных на основе принципа междисциплинарности и общей целевой функции; инновационные педагогические технологии.

По мнению многих философов, исследователей, определять горизонты научного мировоззрения в ближайшее время будут синергетически-эволюционный подход, а также развитие нанонаук, космофизики, молекулярной биологии, когнитивных наук и ряда других. Активное развитие этих областей знания и прежде всего синергетики привело к открытию «другой стороны» мира, нелинейной Вселенной. В связи с этим качественно меняется научная картина мира, являющаяся ядром нового научного мировоззрения, фундаментальной основой которого выступают идеи самоорганизации, глобальной и космической эволюции.

Новый образ мира предстает как непрерывное становление новых структур во Вселенной, как процесс периодических крупных открытий, новых возможностей природы. Существенными характеристиками мира являются открытость, необратимость, нелинейность, а также возможность решающего влияния малых случайных воздействий на общее течение событий.

Изменения, произошедшие в научной картине мира и способах познания, в основном связаны с переходом постнеклассической науки к исследованию сложных исторически развивающихся систем, в которые в качестве элемента входит сам человек. Поэтому фундаментализация образования должна быть направлена не на дальнейшую дифференциацию знания и способов постижения мира, а на их интеграцию. В условиях общества риска растет значение

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

междисциплинарного, системного знания, которое позволяет самостоятельно находить и принимать ответственные решения в условиях неопределенности, риска и опасностей.

Значительные возможности в интеграции знания, как считает В. Буданов, имеет методология синергетики, которая поможет вернуться к фундаментальному образованию, «…дающему целостное видение природы, человека и общества в контексте междисциплинарного диалога…» [2]. Сегодня синергетика рассматривается как трансцисциплинарное направление научных исследований, изучающее законы эволюции и самоорганизации сложных систем разной природы. По мнению Е. Князевой, трансдисциплинарность характеризует такие исследования, которые идут «через», «сквозь» дисциплинарные границы, выходят «за пределы» конкретных дисциплин. Трансцисциплинарность – это теоретическая попытка «трансцендировать» дисциплины и тем самым отреагировать на гиперспециализацию – процесс, ведущий к драматическому росту фрагментации и раздроблению знания [5, 374]. Поэтому большие надежды в этом смысле ряд исследователей возлагают на синергетику.

Вместе с тем синергетика предлагает использовать эвристический потенциал своих моделей, а не навязывает их. Она предоставляет новые средства познания и объяснения сложных явлений природы, общества, человеческого познания. При этом нужно понимать, что эти модели «работают» в определенных условиях.

Магистральным направлением в реализации принципа фундаментальности является более тесная интеграция науки и образования, так как наука является главным инновационным ресурсом современного общества. Для решения этого задания необходимо активизировать научные исследования, формировать научную инфраструктуру в высших учебных заведениях, создать исследовательские университеты. В связи с этим основными направлениями развития науки становятся: научно-техническое прогнозирование, организационно-экономическая подготовка работ по внедрению инноваций, информационная и патентная подготовка, осуществление фундаментальных и прикладных научно-исследовательских работ и др. Таким образом, современная наука будет повышать уровень фундаментальности и инновационности образования и активизировать формирование нового общества, основанного на знаниях.

Для решения этих сложных задач наука должна претерпеть «футуризацию», состоящую в смещении акцентов ее саморазвития с изучения прошлого и настоящего на познание и направление процессов будущего. Н. Ващекин и А. Урсул указывают, что в этом видится новая приоритетная роль научного знания. Находясь на ведущей позиции в движении к этим целям, «опережающая» наука дает возможность становления качественно нового – опережающего образования [3, 95].

В новой картине мира меняется место и роль человека. Определяющую роль в этом процессе играет бурное развитие постнеклассических практик. В. Аршинов определяет их как трансформативные социокультурные практики,

которые рассматриваются как некая (мета)системная целостность таких операторов, сфера действия которых – новое психосоциальное пространство человеческого бытия в его экзистенциальном становлении [1].

В этой связи сегодня активно обсуждается NBIC-концепция так называемых конвергентных технологий. Эта концепция исходит из синергетического взаимодействия входящих в ее состав кластеров научно-технологической деятельности (по первым буквам предметных областей: N – «нано», B – «био», I – «инфо», C – «когно»); утверждения, что нанотехнологии играют роль катализатора процесса NBIC-конвергенции; эта концепция является открытой для процесса интеграции с другими областями естественнонаучного и гуманитарного знания.

С одной стороны, постнеклассические практики имеют огромные перспективы, позволяют решать многие антропологические и социальные проблемы. Но, с другой стороны, порождают новые, несоизмеримые с прежними, риски и угрозы. В. Лукьянец отмечает, что, поступательно преобразуя наномир в мир «программируемой материи», которая будет функционировать под управлением и контролем человека, творец и пользователь нанотехнологий приобретет возможность по своему усмотрению прерывать естественно-историческую эволюцию Homo sapiens'а и ставить этот грандиозный процесс в жесткую зависимость от темпов и масштабов гонки в сфере наукоемких технологий. Но чем более могущественными становятся сингулярные технологии, тем более рискогенной становится практика технологического преобразования живой и неживой материи человека. Практика подобных преобразований становится опасной даже в тех случаях, когда такие преобразования осуществляются с целью заботы о человеческом бытии. Все это означает, что по мере приближения мегасоциума к состоянию сингулярности проблема этико-онтологического отношения человека к своему собственному бытию приобретает новый смысл [9, 14–15].

Поэтому не случайно в меморандуме Международного симпозиума ЮНЕСКО отмечается, что фундаментальное высшее образование должно формировать глубокие теоретические знания, критическое мышление и быть направленным на решение проблем глобальной этики и глобальной ответственности как проявления мировых тенденций модернизации, фундаментализации и демократизации образовательных процессов в современных условиях [10, 4].

Постнеклассическая наука, открыв другую сторону мира – нестабильность, нелинейность, развитие через флуктуации и другие явления, актуализировала проблему формирования человека, способного функционировать в условиях постоянных изменений, принимать изменчивость как существенную характеристику жизнедеятельности. В такой ситуации возникает необходимость в формировании нового, инновационного стиля мышления.

В философско-педагогической литературе развитие такого мышления связывают с развитием нелинейного, альтернативного, поссибилистского

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

(возможностного) мышления, формированием среды инновационного сложностного мышления и инактивированного познания. Нелинейное сознание рассматривается сегодня как необходимый атрибут человека ближайшего будущего. При этом особую значимость приобретает учет ценностных ориентаций субъекта, поскольку объектами исследования постнеклассической науки и практического преобразования становятся так называемые человекоразмерные системы. Нелинейный стиль мышления связан с формированием синергетической парадигмы и постнеклассической рациональности в целом.

Среди черт, специфирующих синергетический стиль мышления, М. Кузьмин выделяет такие:

– нелинейность;

– когнитивная интегративность (умение мыслить длительными временными оттенками и многими составляющими факторами);

– темпоральность (умение «оглядываться в будущее», оперировать многовекторным временем);

– плюральность (понимание целого множества решений и условное предвидение);

– модельность (отображение наблюдаемого на определенный класс изоморфных моделей);

– контекстуальность (видеть объект вне данной конкретной ситуации и шире от узких рамок определенной дисциплины) [7, 156].

Ключевые характеристики мышления, ориентированного на будущее, с точки зрения Е. Князевой и С. Курдюмова, таковы:

– рассмотрение множественных возможностей будущего развития, альтернативного будущего, точнее альтернативных перспектив (alternative futures);

– ориентация не только на желаемое, но также и на достижимое будущее. Надо отказаться от попыток достигнуть недостижимого, невозможного, в принципе того, что не соответствует внутренним потенциям соответствующей сложной системы;

– понимание горизонта нашего видения будущего. Неизбежные неопределенности и неустранимые хаотические элементы, имеющиеся странные аттракторы делают будущее принципиально невычислимым и открытым для нас, причем эти неопределенности обусловлены самой природой сложного мира, в котором мы живем;

– развитие холистического мышления, понимание широкого, или даже глобального, контекста всякой исследуемой проблемы, т. е. умение контекстуализировать знание, а также понимание общих законов интеграции, коэволюции и взаимосогласованного устойчивого развития различных сложных структур в мире;

– осознание возможности касания неограниченно отдаленного от нас (абсолютного) будущего сложной организации в ходе нашей сегодняшней активности [8, 112–113].

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

В последних работах Е. Князевой представлено дальнейшее развитие интересной и плодотворной концепции, формирующейся сегодня в эпистемологии и когнитивной науке в целом, – концепции инактивированного познания, основы которой были заложены Ф. Варелой. Исследовательница подчеркивает [4, 21–22], что важнейшее новшество данной концепции – это представление о ситуационности познания и нелинейных обратных связях, устанавливаемых между познающим субъектом и объектом познания, а также между индивидуальным разумом и сетями коллективного разума. Эти нелинейные и циклические связи между субъектом познания и познаваемым и конструируемым миром можно метафорически назвать нелинейной паутиной познания. В образе паутины выражается целый ряд важных свойств когнитивной деятельности субъекта:

– множество прямых и обратных связей, ответвлений и разветвлений сети, где субъект является активным узлом-пауком;

– нераздельность внешнего и внутреннего в познании; субъект в своем познании не отстранен от мира, но встроен в него;

– деятельное, конструктивистское начало во всяком процессе познания;

– акт познания – это акт взаимной детерминации субъекта и объекта.

Отсюда в рамках постнеклассической науки понятие фундаментального образования получает дальнейшую конкретизацию. Его можно определить как «…процесс нелинейного взаимодействия человека с интеллектуальной средой, при котором личность воспринимает ее для обогащения собственного внутреннего мира и благодаря этому созревает для умножения потенциала самой среды. Задача фундаментального образования обеспечить оптимальные условия для воспитания гибкого и многогранного научного мышления, различных способов восприятия действительности, создать внутреннюю потребность в саморазвитии и самообразовании на протяжении всей жизни человека» [13].

Подчеркнем, что в обществе риска самообразование играет исключительно важную роль, поскольку оно является средством, которое способствует решению противоречия между непрерывностью процесса быстрого роста научного знания, изменения техники, технологий и необходимостью соответствующего уровня образованности и квалификации личности.

Следовательно, фундаментализацию возможно обеспечить в системе обновленного образования, которое опирается на идеи и принципы, выявленные постнеклассической наукой. Основными среди них являются глобальный эволюционизм, синергетичность развития, нелинейность мышления, инактивированность познания, человекомерность познаваемых систем и др. Постнеклассическая наука, ориентированная на целостную научную картину мира и человека, опирается на осмысление новейших результатов всех наук и позволяет сформировать новое мировидение и мышление человека, адекватные современному научно-технологическому потенциалу планетарного сообщества и тем задачам, которые предстоит решать будущим специалистам.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ЛИТЕРАТУРА

1. Аршинов В. И. Постнеклассические практики, конвергирующие (трансформативные) технологии, и проблема коммуникации в сложности / В. И. Аршинов // Тезисы выступления на семинаре «Феномен Человека в его эволюции и динамике», 17 июня 2009 г. – Режим доступа:
http://synergia-isa.ru/?page_id=3049.

2. Буданов В. Г. Синергетические стратегии в образовании / В. Г. Буданов. – Режим доступа:
http://ns.iph.ras.ru/~mifs/stbudan.htme.

3. Ващекин Н. П. Ориентиры опережающего образования / Н. П. Ващекин, А. Д. Урсул // Социологические исследования. – 2000. – № 5. – С. 90–97.

4. Князева Е. Н. Нелинейная паутина познания / Е. Н. Князева // Человек. – 2006. – № 2. – С. 21–33.

5. Князева Е. Н. Пробуждающее образование / Е. Н. Князева // Синергетическая парадигма. Синергетика и образование. – М. : Прогресс-Традиция, 2007. – С. 368–387.

6. Колин К. К. Информационное общество и проблема образования / К. К. Колин // Информационное общество. – 1997. – № 2–3. – С. 37–45.

7. Кузьмин М. В. Синергетическая парадигма и ее роль в методологии науки : дисс. …канд. филос. наук : 09.00.09 / М. В. Кузьмин. – К., 1996. – 177 с.

8. Курдюмов С.П., Князева Е.Н. Структуры будущего: синергетика как методологическая основа футурологии / С. П. Курдюмов, Е. Н. Князева // Синергетическая парадигма. Нелинейное мышление в науке и искусстве. – М. : Прогресс-Традиция, 2002. – С. 109–125.

9. Лукьянец В. С. Наука XXI века: прорыв в новую реальность / В. С. Лукьянец // Тези виступів учасників Міжнародної наукової конференції «Наука. Синергетика. Освіта», 22–23 вересня 2005 року. – Суми, 2005. – С. 3–21.

10. Меморандум Международного симпозиума ЮНЕСКО // Высшее образование в России. – 1994. – № 4. – С. 3–6.

11. Михайлов К. От отраслевого принципа к университетскому / К. Михайлов // НГ-Наука Сетевая версия. – 2000. – № 8 (33), 20 сентября – Режим доступа:
http://www.informika.ru/text/magaz/newpaper/messedu/cour0010/800.html

12. Сук О.П. Системний підхід до інформатизації освіти / О. П. Сук // Фундаменталізація вищої освіти – необхідна умова випуску конкурентноспроможних фахівців : матеріали міжн. наук.-метод. конф. 11–13 квітня 2001 року. – Харків : НТУ «ХПІ», 2001. – С. 19–22.

13. Суханов А. Концепция фундаментализации высшего образования и ее отражение в ГОСах / А. Суханов – Режим доступа:
//http://sci.informika.ru/text/magaz/higher/3_96/17-24.html

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

РЕЗЮМЕ

О. А. Наумкіна. Фундаментальність освіти: евристичний потенціал постнекласичної науки.

У статті розкрито основні підходи до визначення змісту поняття «фундаментальність освіти», а також виявлено евристичні можливості постнекласичної науки в реалізації принципу фундаментальності освіти.

Ключові слова: *фундаментальність освіти, синергетика, нелінійне мислення, постнекласична наука, інактивованість пізнання.*

SUMMARY

O. A. Naumkina. Fundamentals of Education: Heuristic Potential of Postclassical Sciences.

The basic approaches to definition of the content of notion "fundamentals of education" are revealed in the article and the heuristic possibilities of postnonclassical science in realization of the principle of fundamentals of education are defined here.

Key words: *fundamentals of education, synergetics, nonlinear thinking, postnonclassical science, inactivity cognition.*

УДК 37.017:165.742

О. В. Трубнікова
Сумський державний педагогічний
університет ім. А.С. Макаренка

СУЧАСНИЙ ГУМАНІЗМ ЯК СВІТОГЛЯДНИЙ ПРИНЦИП НОВОЇ ПАРАДИГМИ ОСВІТИ

У статті розглянуто феномен гуманізму та його сучасні концепції як світоглядні засади для формування нової парадигми освіти. Указано, що освітня система повинна орієнтуватися на новий гуманістичний ідеал, в основі якого лежить принцип коеволюції, ноосферне світобачення та рівноправно-партнерська етика відносин людини з природними та соціальними процесами, з іншими людьми, з цінностями іншої культури.

Ключові слова: *сучасний гуманізм, еволюційний гуманізм, ноосферний гуманізм, екологічний гуманізм, освіта.*

Освіта є однією з пріоритетних галузей суспільного життя та засобом розвитку громадянського суспільства. Проте багато дослідників характеризують сучасний стан розвитку освітньої галузі як такий, що не відповідає вимогам сьогодення. По-перше, загострення глобальних проблем – екологічної, виробництва засобів масового знищення, розвитку ядерної енергетики, поширення тероризму тощо – свідчить про те, що сучасна система освіти неспроможна виховати у людей новий тип світогляду, який зміг би

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

успішно розв'язувати ці проблеми, тобто забезпечити загальнолюдські та багато інших інтересів. По-друге, ця система не задовольняє й особисті інтереси дедалі більшої кількості людей. Часто погіршується якість навчання і як наслідок, слабка функціональна підготовка випускників з огляду на їх майбутню роботу в нових умовах. Тобто сучасна освіта не встигає за темпами динамічного розвитку суспільства. Для її ефективного функціонування необхідне становлення нової парадигми освіти, де пріоритетним є виховання нового типу світогляду, тобто відповідної системи цінностей людини XXI століття, які б забезпечили нову стратегію всієї діяльності людства, краще поєднували б інтереси кожної особистості із загальними, особливо загальнолюдськими, антропокосмічними та національними [12, 8–10]. Таким чином, освітня система повинна відповідати реаліям суспільного розвитку та виходити на якісно новий гуманістичний рівень, бо поряд з процесами глобалізації, інформатизації, комп'ютеризації сучасне суспільство характеризується стійким гуманістичним імперативом, який є не лише віссю культури, а й визначає напрями розвитку людства в цілому та окремої людини. Зокрема дедалі частіше дослідники говорять про гуманістичне суспільство як перспективу й тенденцію до становлення сучасної цивілізації (В. М. Єлісєєв, А. В. Комарова, В. О. Кувакін, А. О. Кудішина, Л. В. Мантатова). З огляду на вищезазначені проблеми актуалізується необхідність вивчення феномена сучасного гуманізму та можливості застосування цих доробків для формування нової освітньої парадигми.

Аналіз актуальних досліджень із зазначеної проблеми засвідчує, що останніми роками проводилася активна дослідницька діяльність з визначення підходів до аналізу сучасного гуманізму. Необхідно відзначити праці Г. В. Гівішвілі, В. Л. Гінзбурга, Ю. М. Єфремової, О. Г. Круглова, В. О. Кувакіна, А. О. Кудішиної, П. Куртца, М. А. Назарової, Т. А. Рубанцової, Л. В. Хазова та ін. Дослідженню окремих гуманістичних концепцій присвячені праці Н. А. Абрамової, І. І. Арсентієвої, І. М. Борзенка, К. А. Стародубцевої, Дж. Хакслі, О. О. Юйшиної та ін. Проте існує невелика кількість досліджень, де здійснено аналіз сучасного гуманізму як світоглядного принципу освіти XXI століття.

Мета статті – охарактеризувати сучасні гуманістичні концепції як світоглядні основи для формування нової освітньої парадигми.

У сучасній філософії та культурології немає однозначного підходу до тлумачення поняття «гуманізм». Термін «гуманізм» походить від латинського «humanus» – «людяний», «людський». З часом термін «гуманізм» наповнювався різноманітним змістом, відображаючи суспільні потреби, ідеали, рівень розвитку науки, освіти та культури, а також погляд дослідника на певну проблему.

Існують різні сучасні підходи до інтерпретації гуманізму. Багато дослідників розглядають феномен гуманізму як відкриту систему або світогляд, що динамічно розвивається (Г. В. Гівішвілі, В. О. Кувакін, А. О. Кудішина, Т. А. Рубанцова, Л. В. Хазова).

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

Г. В. Гівішвілі аналізує категорію гуманізму з двох позицій – індивідуальної (вузької) та соціальної (широкої). «Гуманізм у вузькому розумінні – це світогляд, що визнає гідність кожної людини вищою цінністю всього людства. Гуманізм у широкому контексті – це феномен культури, який стимулює загальний прогрес світової цивілізації» [4, 181]. З точки зору дослідника, синтез цих двох підходів приводить до розуміння гуманізму як відкритої системи, що динамічно розвивається: поглядів, уявлень, моральних принципів, які заперечують усі види нерівності між індивідуумом і суспільством; а також практичних дій, які реалізують цей принцип в економічній, політичній і юридичній сферах буття [4, 182].

Досліджуючи гуманізм як філософсько-соціологічний феномен, Т. А. Рубанцова подає таке його визначення: «…під гуманізмом розуміється відрефлектований антропоцентризм, об'єктом якого є людина як вища цінність» [8, 80]. На думку вченого, категорія гуманізму є відкритою, наповнюється різним змістом у відповідні історичні епохи.

Гуманізм як відкритий світогляд розглядає і В. О. Кувакін: «Гуманізм – це світогляд, у центрі якого ідея людини як вищої цінності та пріоритетної відносно себе реальності в ряду всіх інших матеріальних і духовних цінностей». Далі науковець зазначає: «Гуманізм – це світогляд без меж, оскільки передбачає у собі відкритість, динамізм і розвиток, можливість радикальних внутрішніх трансформацій перед обличчям змін і нових перспектив людини та її світу» [10, 104–105].

Олександр Круглов також уважає, що гуманізм є людяність, тобто «готовність будувати спільне життя на мінімумі найпростіших, таких, що безпосередньо відчуваються кожним, універсальних цінностей (очевидному взаємному праві кожного на життя, гідність, власність), надавши погляди на все інше свободі совісті» [10, 109]. Таким чином, гуманізм не є ідеологією, але ґрунтом, на який ми стаємо, коли хочемо забути про священну тиранію будь-яких ідеологій.

Лев Балашов висуває 40 тез про гуманізм. Він відзначає, що гуманістична філософія – це «умонастрій мислячих людей, усвідомлена установка на людяність без меж», а гуманізм – це «усвідомлена осмислена людяність» [10, 123].

Дослідник П. Куртц виділяє п'ять «стержневих» ознак гуманізму: 1) гуманізм пропонує набір цінностей і достоїнств, що витікають із визнання людської свободи і самостійності. Етика гуманізму протистоїть релігійно-авторитарній етиці; 2) гуманізм заперечує ідею надприродного; 3) гуманізм прихильний методу дослідження, що спирається на розум і наукову об'єктивність; 4) гуманізм володіє своєю нередуктивістською природною онтологією, заснованою на науковому знанні; 5) справою філософів-гуманістів є не лише питання теорії, але і втілення ідей гуманізму у практичному житті як альтернативи теїстичним релігіям [10, 136].

Таким чином, сучасні гуманісти, визнаючи наявність у сучасному суспільстві й сучасній філософії деструктивних тенденцій, з оптимізмом

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

дивляться в майбутнє. На їхню думку, розкриття потенційно закладеного в кожній людині ресурсу гуманності залежатиме як від особистих зусиль самих індивідів, так і від держав й урядів, що створюють сприятливі умови для життя і творчості своїх громадян.

Сучасний гуманізм об'єднує різні підходи до визначення його інтегрувальної ідеї. Дослідники виділяють еволюційний гуманізм, ноосферний гуманізм, екологічний гуманізм тощо. Розглянемо докладніше кожен із них.

Теоретиком і натхненником еволюційного гуманізму став Дж. Хакслі, серед його послідовників – Дж. Сімпсон, Е. Майр, Р. Докінс та ін. Поширення концепції еволюційного гуманізму пов'язане з обставиною, що сьогодні ми стоїмо перед обличчям загрози загибелі всього людства. Один із діячів руху вільнодумних Л. Мюллер пише, що «зростаюче забруднення довкілля, екологічна криза, криза продовольства, розрив, що збільшується, між багатими і бідними, загроза війни… – ось далеко не всі небезпеки, перед якими опинилася людина» [11]. Він зауважує, що на ці зміни, що є дві реакції. Перша полягає в небажанні дошукатися істинних причин цього положення і як наслідок – спроба знайти їх у релігійних системах. Друга – еволюційний гуманізм, який, як наголошує Л. Мюллер, «зустрічає небезпеки з відкритим серцем і розплющеними очима, розкриваючи причини, розуміючи, пояснюючи їх і роблячи спроби знайти шляхи знищення цих небезпек» [11].

У своїх працях Дж. Хакслі неодноразово наводить ідею про те, що «саме існування людини може бути поліпшене, що є величезні людські можливості для поліпшення світу» [11]. Основу всіх успіхів він убачає у засобах пізнання, що збільшуються, які сприяють появі нової системи ідей, тобто нової організації мислення, почуттів і віри. Таким чином, система ідей обумовлює психосоціальну еволюцію, підтримує основу людського суспільства і культури і значною мірою детермінує людську політику і лінію її поведінки. «На його думку, зростання пізнання рухає нас до радикально нового типу системи ідей, яку я називаю еволюційним гуманізмом» [11].

Одним з аспектів еволюційного гуманізму є взаємовідносини людини і природи. Розглядаючи ці зв'язки, учений заявляє про те, що не можна вважати людину тільки переможцем природи. Людина має бути партнером природи, складовою частиною єдиного природного процесу, продуктом якого вона є, водночас виконуючи найважливішу роль.

Інший аспект еволюційного гуманізму – нова етика відносин між народами. У своїх працях Дж. Хакслі неодноразово говорить про створення такої економічної ситуації на планеті, коли всі народи піднялися б на вищий життєвий рівень. Проте, як справедливо він зазначає, це багато в чому залежить від наявної економічної ситуації в кожній країні [11].

В основі еволюційного гуманізму лежать чотири ключові ідеї. По-перше, усвідомлення того, що людина відповідає за своє майбутнє, а також за розвиток усієї планети, і цю відповідальність вона не може покладати ані на Бога, ані на долю, ані на щось інше – лише на себе саму. По-друге, визнання факту, що людина є лише один з багатьох існуючих на Землі видів живих істот і

тому людство не повинно перетворюватися на сукупність «псевдовидів», що конкурують, які ми називаємо націями, релігійними групами. По-третє, ідея реалізації людських надій замість ідеї досягнення суто матеріального благополуччя. По-четверте, намагання підвищити якість – якість життя навколишнього середовища, а не збільшити кількість людських груп, потреб, грошей, товарів і послуг [6, 42].

Таким чином, сьогодні гостро постає питання про необхідність формування нової глобальної гуманістичної та етичної свідомості. Тому у світлі існуючих проблем ідеї еволюційного гуманізму залишаються цінними та актуальними для сучасного людства.

Іншим напрямом сучасного гуманізму є ноосферний гуманізм, який бере свій початок у філософії космізму та вченні про ноосферу В. І. Вернадського. Однак коло ідейних впливів, які визначили формування ноосферного гуманізму, набагато ширше. З ним пов'язані імена К. Ясперса, П. Тейара де Шардена, М. Ф. Фьодорова, К. Е. Ціолковського, С.А. Подолинського та ін. Науково-філософський світогляд, що продовжує ідеї зазначених мислителів, і дістав назву ноосферного гуманізму. Серед сучасних дослідників даного концепту можна назвати Н. А. Абрамову, І. І. Арсентієву, І. М. Борзенка, К. А. Стародубцеву, О. О. Юйшину та ін. У межах досліджень зазначених науковців відбулося гуманістичне наповнення поняття «ноосфера». Згідно з класичним визначенням В. І. Вернадського, ноосфера – це новий еволюційний стан біосфери. У сучасних дослідженнях поняття «ноосфера» стає більш широким і системним. Так, І. І. Арсентієва та К. А. Стародубцева зазначають, що «становлення ноосфери розуміється як альтернатива самознищенню, деградації людини», а тому «гуманізм у світі, що глобалізується, набуває більш місткого порівняно з традиційною інтерпретацією значення: не лише любов до людини, але й до всього людства, природи як середовища існування людини, що диктує необхідність відмовитися від тих соціальних і культурних цінностей, які стимулюють зростання матеріального споживання» [1, 177-178].

Поява ноосферного гуманізму як світогляду стала результатом аналізу сучасної ситуації у світі, негативні аспекти якої дослідник І. М. Борзенко сформулював так: 1) розвиток науково-технічних сил людства досягнув критичної величини, достатньої для його самознищення; 2) різке загострення відносин між людиною та навколишньою природою, між окремими регіонами населення Землі, що нерівномірно розвиваються; 3) інтенсифікація продуктивності праці та глобальне розширення засобів масової інформації призводять дедалі масовішого феномена відчуження окремих індивідів, до їх заглиблення у світ виробничо-споживацького існування та ірраціональних ілюзій; 4) XX століття породило велику кількість конфліктів між людиною та суспільством у вигляді тоталітаризму, расизму, догматизму, екстремізму. Міць цих небезпечних феноменів збільшується, особливо на рівні психології та ідеології, що обертається постійною загрозою безпеці людей і джерелом їх страждань [3, 59–60].

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

Розв'язання перелічених проблем вимагає визнання таких гуманістичних імперативів: гідне життя для кожної людини, мирне співіснування, екологічна безпека, соціально-моральна справедливість, осмисленість існування – актуальний вектор сучасної історії. На думку І. М. Борзенка, не рахуватися з цим – сліпо та небезпечно, а нехтувати гуманістичними цінностями – аморально і теж небезпечно. Вихід полягає у збереженні спадкоємності досвіду, у врахуванні всіх глобальних імперативів і тенденцій. З точки зору науковця, гуманізація людства постає фактично єдиним імперативом його виживання. Ноосферний гуманізм ставить завдання загальнолюдської солідарності в ім'я «гуманістичного перетворення внутрішньої та навколишньої природи людини в космічних масштабах з метою досягнення життєстійкості загальнолюдського дому – Всесвіту та його волелюбного, відповідального й життєлюбного населення – землян» [3, 60].

Відповідно до внутрішньої логіки ноосферного гуманізму його основні положення поділяються на дві частини. Перша – «це універсальна наука про єдність людини, життя й Всесвіту та загальні закони їх системно-організаційної будови, функціонування та розвитку». Друга – це «філософська віра у вирішальну роль людського розуму в космоеволюційному процесі». Ця роль, на думку І. М. Борзенка, полягає «у справі досягнення ближчої мети світового розвитку (загальнопланетної згоди, переходу біосфери у стан ноосфери); у визначенні кінцевої мети подальшого розвитку світу (життєздатність усіх і кожного, еквівалентна вищій організованості світу); у справі досягнення цієї кінцевої мети шляхом глибинного перетворення – очищення та гармонізації середовища існування та свідомої регуляції внутрішньої та навколишньої природи людини» [2, 323].

Іншим видом сучасного гуманізму є екологічний гуманізм, який тісно пов'язаний з ноосферним гуманізмом. Разом із тим, він є ширшим у річищі розгляду об'єктивної реальності, адже спрямований на збереження не лише розуму та людства, але й на виживання та сприятливий розвиток усього живого на планеті. Одночасно екологічний гуманізм тісно пов'язаний з концепцією «стійкого розвитку» (А. Д. Урсул, О. Л. Романович, М. М. Руткевич, В. І. Данілов-Даніл'ян та ін.).

Людство зіткнулося із суперечностями, що дедалі загострюються, між зростаючими потребами і нездатністю біосфери їх забезпечити не руйнуючись. У результаті соціально-економічний розвиток набув характеру прискореного руху до глобальної екокатастрофи, при цьому ставиться під загрозу не лише задоволення життєво важливих потреб та інтересів майбутніх поколінь людей, але й можливість їх існування. Виникла ідея розв'язати цю суперечність шляхом переходу до такого цивілізаційного розвитку, який не руйнує своєї природної основи, гарантуючи людству можливість виживання і подальшого безперервного, тобто керованого і стійкого, розвитку. Концепція стійкого розвитку виникла у XX столітті не випадково, оскільки розробка прогнозів глобального розвитку стала практичною потребою. Вона спирається на досягнення всіх наук про суспільство і природу, тому самою своєю сутністю є

інтегральною. Аналізуючи концепцію стійкого розвитку, науковець М. М. Руткевич робить два основні філософські висновки. По-перше, шлях людства в майбутнє повинен лежати через збереження і покращання середовища існування теперішнього й наступних поколінь усього людства, а також поступову ліквідацію колосальної та поки що зростаючої нерівності в умовах існування між континентами, регіонами, країнами, народами. По-друге, напрацювання співвідношення суспільної свідомості, її вищого прояву – науки – і суспільного буття, шляхів його перетворення на наукових началах, іншими словами, управління суспільством у глобальному масштабі [9, 32–33].

Отже, ціннісні засади сучасної цивілізації іманентно містять екологічні імперативи, які тісно пов'язані з гуманістичними. Еколого-соціальні кризи вимагають практичного гуманізму, але й вони примушують людство піднестися на нову теоретичну сходинку. Шлях до істинно глобальної свідомості й всесвітньої культури лежить не через придушення одних культур іншими, не через раціональне конструювання якихось нових систем, а через об'єднання людей і націй на основі загальнолюдської моральної мудрості [5, 197]. Дослідник А. О. Горєлов виділяє такі принципи екологічного гуманізму: гармонія людини з природою; рівноцінність усього живого; ненасилля; самообмеження замість споживання; становлення любовно-творчої особистості; необхідність морального самовдосконалення; особистісна відповідальність за світ; «золоте правило екології» («стався до природи так, як бажаєш, щоб ставилися до тебе»); збереження різноманіття природи, людини, культури [5, 200].

На думку Д. А. Кулабухова, екологічний гуманізм як основа екологічного імперативу відбиває багатство і різноманіття культуротворчої діяльності людини в контексті всіх її складових, зокрема вітально-біологічної, соціальної, етичної, естетичної, наукової, релігійної та ін. Екологічний гуманізм стає феноменом розвитку екологічної свідомості в контексті збереження як першої, так і другої природи. Завдяки екологічному гуманізму наділена цілісним сприйняттям світу, буття людина (носій і творець культури) рівнозначно ставиться до важливості збереження і місця існування (процесу творчості), результатів цього проживання (зокрема художніх творів). Отже, екологічний гуманізм, будучи ціннісною системою одухотворення світу, його гармонізації, олюднення, нормування, стандартизації, ідеалізації, є феноменом розвитку екологічної свідомості в контексті збереження природи, культури і самої людини як базових сторін культурного ландшафту [7, 65–67].

Дослідниця феномена гуманізму А. О. Кудішина, аналізуючи види сучасного гуманізму, відзначає їх споріднені ознаки. Так, еволюційний, ноосферний та екологічний гуманізми мають за основу визнання актуальності гуманістичних імперативів часу, ідею кардинального розширення морального світу кожної особистості, підвищення рівня освіченості, свідомості й самосвідомості індивіда та людського роду, консолідацію та зміцнення загальнолюдської солідарності у справі гуманного перетворення внутрішнього світу людини та навколишнього середовища аж до космічних масштабів.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

Еволюційний, ноосферний та екологічний гуманізми – це приклади тих планетарних програм, які здатні оцінити складність і водночас цілісність сучасної цивілізації та дати наукові рекомендації щодо розв'язання проблем розвитку цивілізації в майбутньому. Проте глобальний масштаб гуманістичних проектів не полягає у затвердженні одновимірного цивілізаційного стандарту. Він спрямований на збереження, а не руйнування національного та культурного різноманіття, що відповідає духу гуманізму з його ідеєю прийняття життя в його різноманітті [6, 55].

Отже, як засвідчує аналіз ідей екологічного, еволюційного та ноосферного гуманізму, базові положення цих концепцій визначили одну з провідних характеристик сучасного гуманізму – його планетарність. Тому типи гуманізму можна вважати різновидами єдиного планетарного або глобального гуманізму.

Таким чином, стратегічна мета перебудови системи освіти на засадах сучасного гуманізму полягає в усвідомленні людини як аксіологічної домінанти в педагогічному процесі. У зв'язку з цим основним завданням освіти повинен стати перехід від декларації принципів гуманізму до створення умов для всебічного розвитку особистості. Проте сприйняття людини як вищої цінності не повинно породжувати конфліктну ситуацію в тріаді «людина – суспільство – природа». Освітня система повинна ґрунтуватися на новому гуманістичному ідеалі, в основі якого лежить відмова від ідеї контролю, придушення, панування людини над природою, зміщення акценту з ідеалу антропоцентризму на ідею екоцентризму, коеволюції. Невід'ємною характеристикою нового гуманістичного ідеалу повинні стати рівноправно-партнерські відносини людини з природними та соціальними процесами, з іншими людьми, з цінностями іншої культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арсентьева И. И. Феномен ноосферного гуманизма в глобализующемся мире: [сб. науч. трудов] / И. И. Арсентьева, К. А. Стародубцева. – Иркутск: Иркут. гос. ун-т, 2004. – 461 с.

2. Борзенко И. М. Основы современного гуманизма / И. М.Борзенко, В. А. Кувакин, А. А. Кудишина. – М. : Российское гуманистическое общество, 2002. – 381 с.

3. Борзенко И. М. Планетарные аспекты гуманистического мировоззрения / И. М. Борзенко // Здравый смысл. – 1999. – № 3 (12). – С. 59–60.

4. Гивишвили Г. В. Феномен гуманизма / Г. В. Гивишвили. – М. : Российское гуманистическое общество, 2001. – 400 с.

5. Горелов А. А. Социальная экология / А. А. Горелов. – М., 1998. – 262 с.

6. Кудишина А. А. Современный гуманизм как феномен культуры: философско-культурологический анализ: дис. ... доктора филос. наук: 24.00.01 / Кудишина Анна Алексеевна. – М., 2007. – 359 с.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

7. Кулабухов Д. А. Экология культуры: культурно-антропологические аспекты: дис. ... канд. филос. наук: 24.00.01 / Кулабухов Дмитрий Анатольевич. – Белгород, 2007. – 148 с.

8. Рубанцова Т. А. Гуманизация современного образования / Т. А. Рубанцова. – Новосибирск: СО РАН, 2000. – 252 с.

9. Руткевич М. Н. Философское значение концепции устойчивого развития / М. Н. Руткевич // Вопросы философии. – 2002. – № 11. – С. 24–35.

10. Современный гуманизм: документы и исследования : спец. выпуск ежеквартальника «Здравый смысл. Журнал скептиков, оптимистов и гуманистов» / [сост. В. А. Кувакин]. – М.: Российское гуманистическое общество, 2000. – 144 с.

11. Трофимова З. П. Концепция эволюционного гуманизма в современном английском свободомыслии [Электронный ресурс] / З. П. Трофимова // Вестник Московского университета. – 1995. – № 2. – С. 52–59. – Режим доступа до журн.:

http://www.philos.msu.ru/vestnik/philos/art/1995/trofimova_concept.htm

12. Філософські засади трансформації вищої освіти в Україні на початку XXI століття : [монографія]. – К. : Пед. думка, 2007. – 352 с. – Серія «Модернізація вищої освіти: світоглядно-педагогічні проблеми».

РЕЗЮМЕ

О. В. Трубникова. Современный гуманизм как мировоззренческий принцип новой парадигмы образования.

В статье рассмотрен феномен гуманизма и его современные концепции как мировоззренческие основания для формирования новой парадигмы образования. Указано, что образовательная система должна ориентироваться на новый гуманистический идеал, в основе которого лежит принцип коэволюции, ноосферное мировидение и равноправно-партнерская этика отношений человека с природными и социальными процессами, с другими людьми, с ценностями иной культуры.

Ключевые слова: *современный гуманизм, эволюционный гуманизм, ноосферный гуманизм, экологический гуманизм, образование.*

SUMMARY

O. V. Trubnikova. Contemporary Humanism as an Ideological Principle of the New Educational Paradigm.

The article deals with the phenomenon of humanism, its contemporary concepts and possibilities of their application to form a new paradigm of education. It is stated that the education system should be built on a new humanistic ideal, based on the principle of coevolution, noosphere outlook and equal-partnership relations with natural and social processes, with other people, with the values of other cultures.

Key words: *contemporary humanism, evolutionary humanism, noosphere humanism, ecological humanism, education.*

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

УДК 004.853:37.014

Н. В. Бондарчук
Вінницький будівельний технікум;
О. І. Булейко
Київський національний торговельно-економічний університет,
Вінницький торговельно-економічний інститут

ОСВІТА В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Гуманістична спрямованість інформаційного суспільства передбачає і відповідну спрямованість інформаційних освітніх технологій, що ставить ряд питань перед сучасним ВНЗ. Реформування вищої школи й ті вимоги, що ставляться до випускників університетів, академій, інститутів повинні докорінно змінити ставлення до інформаційних технологій та методик навчання. У статті розглядається практичний аспект впровадження інформаційних технологій в навчальний процес.

Ключові слова: *інформатизація, інформаційне суспільство, інформаційні системи, інформаційні технології, навчальний процес.*

Постановка проблеми. Яскраво виражена інформатизація сучасного суспільства і тенденції його розвитку обґрунтовують необхідність дедалі ширшого використання інформаційних технологій у сфері освіти. Культурній людині незалежно від її професії та особливостей діяльності на сьогодні необхідно володіти вміннями і навичками роботи з електронними засобами обробки і передачі інформації.

Мета статті – обґрунтувати важливість та необхідність упровадження інформаційних технологій як одного з провідних інструментів професійного самоствердження особистості, а у подальшому – конкурентоспроможності інформаційної держави.

Аналіз актуальних досліджень. Помітним явищем у всіх провідних країнах світу стає перехід від індустріальних до інформаційних технологій. Ідеальною кінцевою метою такого переходу є побудова інформаційного суспільства, у центрі якого постає людина з усім розмаїттям її інтересів та потреб. Спрямованість інформаційного суспільства визначає такі його базові цінності, як пріоритет громадянських прав і свобод, соціальна активність, ініціативність, право вибору, відповідальність [1, 80]. Позитивний досвід в утвердженні перелічених цінностей мають створені освітянські інформаційні мережі в Європейському Союзі, діючий з 1995 р. «Форум» з проблем становлення інформаційного суспільства, а також британський проект «Супермагістралі в освіті – Шлях уперед», німецький – «Школи в мережі», вітчизняний фонд «Інформаційне Суспільство України» тощо. Учасники навчального процесу стають партнерами з використання і розширення інформаційних мереж, реалізації низки навчальних, дослідницьких, соціальних, гуманітарних та культурних проектів.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

Відповідно глобалізація справляє суттєвий вплив і на національні системи освіти. Інтеграційні процеси у світі дали новий поштовх до розробки стратегії національного розвитку за теорією людського потенціалу, яка віддає беззаперечний пріоритет освіті всього населення з метою його підготовки до виробничої та суспільної діяльності в умовах жорсткої міжнародної конкуренції. Дуже гостро постає проблема поєднання національного характеру освіти з інтернаціоналізацією/глобалізацією навчально-наукових зв'язків [2].

Зрозуміло, що вирішальним для реформування суспільства є реформування вищої школи, формування нової незакомплексованої генерації фахівців, нової української еліти. Колишня радянська система освіти, поза всяким сумнівом, мала деякі переваги, особливо щодо підготовки фахівців у галузі точних наук. Але заполітизована й упереджена гуманітарна сфера вищої освіти повинна бути докорінно реформована із залученням західного досвіду [5, 386]. Саме цей напрям допоможе нашій країні піти по шляху дійсно демократичної держави, становленню гідної сучасного українця системи освіти та виховання.

Виклад основного матеріалу. Вища освіта в інформаційному суспільстві – це середовище інформаційного обміну, який передбачає не лише засвоєння, але й передачу та генерування нової інформації в обмін на отриману, а також продукування знань. У цьому контексті проводиться чітке розмежування знання та інформації. Знання - це результат пізнання дійсності, що має системне і несуперечливе оформлення і є за характером об'єктивним (незалежним від волі людини). Інформація – це відомості будь-якого роду, що часто виражають суб'єктивну думку мовця, можуть бути недостовірними і суперечливими. Російський учений Георгій Ільїн звертає увагу на важливий ефект взаємопереходу знань в інформацію і навпаки. Відносність знання через швидке застарівання призводить до «витіснення знань інформацією як основного елемента освітнього процесу, що перетворює знання в інформацію про світ» [4, 92]. Таким чином, студент отримує несистематизовані відомості, осистемлення та перетворення яких у знання стає завданням самого студента.

Звідси оцінка якості вищої освіти може включати такі параметри, як:

- адекватність навчання студента способом опрацювання інформації;
- забезпечення ефективності набуття студентом таких компетенцій, як досконале володіння комп'ютером, знання щонайменше двох іноземних мов;
- результативність методів вироблення навичок установлення наукової істини;
- успішність у створенні атмосфери особистого переживання народження знання;
- оптимізація діалогу у процесі співтворчості між викладачем та студентом.

У статті «Сучасна українська освіта за умов конкуренції інформаційних потоків» Михайло Жук уводить поняття адекватності інформаційної моделі університету сучасним інформаційним стандартам, яке по суті означає

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

інформаційно-технологічну відповідність навчального процесу та організації наукової діяльності сучасному рівню світових досягнень. Використання сучасних джерел інформації підсилює індивідуальні стратегії успішності студентів, стимулює університети до «інформаційної презентації власних досягнень, напрямів пошуку партнерів, інформаційного забезпечення навчального процесу шляхом створення університетських інформаційних ресурсів, мереж, кластерів» [2, 20].

Вища освіта повинна сприяти становленню громадянина інформаційного суспільства, в якому кожен має можливість отримати оперативну та достовірну інформацію будь-якого виду і призначення за допомогою глобальних інформаційних мереж з будь-якої точки географічного простору; наявна можливість реалізації миттєвої комунікації як між окремими членами суспільства, так і з державними та суспільними структурами; трансформується діяльність засобів масової інформації, розвивається та інтегрується з інформаційними мережами цифрове телебачення; зникають географічні та політичні кордони держав у межах інформаційних мереж [5, 390].

Концептуальні підходи до підготовки менеджерів інформаційних систем базуються на результатах вивчення та прогнозування структури соціальної та виробничої діяльності фахівців з вищою освітою в галузі інформаційної діяльності відповідно до потреб ринку праці, на відповідних вимогах до фахівця, згідно з якими визначається зміст освіти у цій галузі, тобто концепція підготовки менеджерів інформаційних систем ґрунтується на розробці моделі спеціаліста, основою побудови якої є система – суспільна потреба – освітньо-кваліфікаційна характеристика (уміння) – освітньо-професійна програма (знання) – засоби діагностування у взаємозв’язку і взаємообумовленості всіх її компонентів, поєднанні з визначенням педагогічних умов підготовки фахівців та відповідних практичних підходів до їх реалізації.

Гуманістична спрямованість інформаційного суспільства передбачає і відповідну спрямованість інформаційних освітніх технологій, що ставить низку вимог до сучасного ВНЗ. Це, по-перше, добір таких інформаційних освітніх технологій, які б доносили до студента «розуміння розмаїття людських культур, складності й неоднозначності гуманістичної перспективи людства». По-друге, важливим є забезпечення принципу плюралізму, що виключає претензії когось на абсолютність та адекватність істини. По-третє, викладач ВНЗ має дотримуватися у своїй роботі принципу репрезентативності тих інформаційних освітніх технологій, які вже здобули загальне визнання і виявляють дбайливе ставлення до першоджерел, класичних текстів. Педагог має володіти мистецтвом інтерпретації, творчого підходу, здатного ввести студента у складний світ гуманітарної культури. Ще одна вимога – дотримання принципу дистанціювання, що передбачає збалансоване та безстороннє застосування інформаційних освітніх технологій. Це означає і те, що викладач не має права нав’язувати власні політичні чи будь-які інші переконання, застосовувати в навчально-виховному процесі авторитарні методи впливу на свідомість студента тощо. П’ятою вимогою, яку необхідно адресувати до всіх творців

стратегії вищої освіти, можна вважати необхідну під час упровадження сучасних освітніх технологій фундаменталізацію як «поглиблення теоретичної, загальноосвітньої і загальнокультурної компоненти у змісті цих технологій» [5, 387]. Дотримання вищеперелічених п'яти вимог сприятиме підвищенню якості вищої освіти, допомагатиме основному суб'єкту навчального процесу не лише опанувати певну суму знань, але й розкрити свою різнопланову сутність.

В умовах інформаційного суспільства вищий навчальний заклад докорінно змінює такі основні складові, як організаційна структура, методи і форми навчання, викладацький склад. Наприклад, привабливою і доступною стає дистанційна форма навчання засобами Інтернету, що дає змогу заощаджувати час і кошти, сприяє підвищенню якості освіти завдяки таким ознакам, як самоменеджмент знань, гнучкість розкладу, інноватив ність, творчий пошук, можливість здійснення особистого вибору та ін. [3, 29].

Забезпечення високої якості освіти у вищому навчальному закладі інформаційного суспільства потребує змін в управлінні в напрямку усунення таких елементів, як надмірна централізація та адміністративний вплив, закритість в ухваленні рішень, волюнтаризм та непрозорість у діях стосовно основних суб'єктів навчального процесу. Натомість уся управлінська діяльність має спрямовуватися на створення повнокровного інформаційного середовища, партнерського спілкування і творчості викладача та студента. При цьому останній розглядається як носій нової свідомості, яка здатна органічно та ефективно опанувати найпередовіші механізми орієнтування у віртуальному просторі з метою створення нових знань і технологій.

Система вищої освіти повинна стати також і фактором упередження деяких негативних сторін інформатизації суспільства. Насамперед мова йде про явище «інформації заради інформації», коли відбувається субституція знань інформаційним валом, коли кількість шкодить якості, коли спостерігається «безсенсове переущільнення інформаційного середовища людини та досягнення власних цілей, далеких від здобуття нового знання», коли «відбувається загальна декультуризація соціуму, пов'язана з розвитком (і навіть ренесансом) хибних форм креатосфери, що поширюються і в мистецтві (маскультура), і в освіті (формування обмеженої еліти і маси працівників для універсамів, «макдональдсів» та складальних конвеєрів), і в науці (яка стає дедалі більше позитивістською, орієнтованою на розвиток «фіктивного» сектора) [5, 393].

Висновки. Отже, у час інформатизації суспільства, соціальних трансформацій, науково-технологічних відкриттів вища освіта повинна не лише виконувати роль стабілізатора, але й сприяти появі випереджаючих технологій, що каталізують поступ суспільства у його стабільному розвитку. Тому саме в «надрах» вищої освіти має відбуватись оцінка і корекція ціннісних орієнтирів суспільства, необхідно шукати раціональний баланс традиційних та інформаційно-інноваційних технологій. Якість вищої освіти в інформаційному суспільстві обумовлюється не кількістю комп'ютерів, не багатством

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

інформаційних баз, а підготовленістю як студента, так і викладача до ефективної переробки інформації з метою отримання системних та об'єктивних знань.

Саме тому інформаційне суспільство повинно бути не самоціллю, а незалежною від нашої волі реальністю, яка б за вмілого з нею поводження могла сприяти побудові суспільства знань та інновацій. Завданням вищого навчального закладу стає створення освітнього капіталу – знання і вміння населення, що відповідають потребам ринку праці, громадському життю, дають потенціал самореалізації особистості в різних, часто діаметрально протилежних сферах діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дем'янчук О. Глобалізація вищої освіти: огляд сучасних світових проблем / Олена Дем'янчук // Людина і політика. – 2002. – № 1. – С. 74–82.

2. Жук М. Сучасна українська освіта за умов конкуренції інформаційних потоків [Електронний ресурс] / М. Жук. – Режим доступу : http://www.dlab.kiev.ua/ITEA2006/paper/Zhuk.doc (30 жовтня 2006).

3. Зуєва В. Аксіологічний аспект гуманістичної спрямованості інформаційних освітніх технологій / Вікторія Зуєва // Мультиверсум. Філософський альманах. – К. : Центр духовної культури, 2005. – № 49. – С. 38–48.

4. Ильин Г. Философия образования (идея непрерывности) / Григорий Ильин. – М. : Вузовская книга, 2002. – С. 92.

5. Колісніченко Н. Розвиток освітньої системи та управління нею з погляду синергетичного підходу / Наталя Колісніченко // Зб. наук. пр. Української Академії державного управління при Президентові України. – К. : Вид-во УАДУ, 2001. – Вип. 2. – С. 385–394.

6. Сюнтюренко О. Информационное общество и информатизация науки [электронный ресурс] / О. Сюнтюренко. – Режим доступа : http://www.rfbr.ru/ (30 жовтня 2006).

РЕЗЮМЕ

Н. В. Бондарчук, О. И. Булейко. Образование в информационном обществе.

Гуманистическое направление информационного общества предвидит и соответствующее направление информационных образовательных технологий, которые ставят ряд вопросов перед современными ВУЗами. Реформа высшей школы и те требования, которые ставятся к выпускникам университетов, академий, институтов вкорне изменили отношение к информационным технологиям и методикам обучения. В статье рассматривается практический аспект внедрения информационных технологий в учебный процесс.

Ключевые слова: *информатизация, информационное общество, информационные системы, информационные технологии, учебный процесс.*

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

SUMMARY

N. V. Bondarhuk, O. I. Buleyko. The Education of the Informational Community Life.

Humanistic orientation of the Informative Society provides appropriate orientation of informative educational technology, which puts a number of issues facing our universities. Reforming of higher education and those requirements that relate to graduates of universities, academies, institutes must fundamentally change their attitude to informative technologies and teaching methods. The article deals with the practical aspect of introduction of informative technologies into educational process.

Key words: *informatization, informative society, informative systems, information technologies, educational process*

УДК 135

І. В. Книш
Сумський національний
аграрний університет

ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ СУЧАСНОГО ОСВІТНЬОГО ДИСКУРСУ

У статті розглянуто проблеми становлення сучасного освітнього дискурсу стосовно екологізації сучасної освіти та виховання. З'ясували, що саме вирішення проблем екологічної освіти у постнекласичний період розвитку наукового знання має сприяти формуванню екологічного мислення, його ноосферізації та розвитку екологічної культури.

Ключові слова: *освіта, есенціалізм, енциклопедизм, ідеалізм, прагматична освітня програма, екологічний світогляд, алармізм, сцієнтизм, консерваціонізм, екологічний реалізм.*

Розвиток та подальше існування суспільства багато в чому залежить від рівня виховання та освіченості громадян держави, від знання правових, моральних, культурних та етичних норм. Усе це сприяє позитивному врегулюванню ставлення людей до природи та суспільства, умінню застосовувати здобуті знання та духовні цінності у повсякденному житті та професійній діяльності відповідно до їх цілей та ідеалів. Рівень освіти населення та забезпечення можливостей її отримання є базовими показниками розвитку суспільства. Тільки завдяки освіті стає можливим накопичення, наслідування та збереження наукових знань, культурних та духовних цінностей, моральних норм. Характер освіти та виховання у суспільстві визначається потребами та розвитком суспільного життя. Однією з причин появи кризи в системі «Людина – Світ», що виникає у постнекласичний період та проявляється у відносинах між людиною та природою, на наш погляд, є

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

недосконала система культурних і психологічних механізмів. Їх можна подолати через екологізацію та впровадження етичної складової наукового світогляду в систему освіти та виховання. Таким чином, екологічна освіта та екологічне виховання у постнекласичний період розвитку освіти мають стати ключовими та перетворитися в одну з необхідних передумов вироблення ноосферного мислення.

У постнекласичний період розвитку освіти відбувся розрив між гуманітарною та природничою освітою, і поєднати їх має, на наш погляд, екологічне знання. Вироблення ноосферного мислення та інтеграція знань мають стати методологічними засадами розвитку екологічної освіти та екологічного виховання в постнекласичний період.

Спочатку розглянемо сучасні тлумачення терміна «освіта».

В. Крисаченко, трактуючи сутність освіти як процесу, в якому розкриваються потенційні можливості людини, визначає такі точки зору, з яких можна розглядати освіту:

- суспільна точка зору – здатність до комунікації (просторової та часової), що уможливлює розумний устрій громадського життя;
- індивідуальна точка зору – будь-яка стратегія і тактика освіти повинна враховувати реальні цінності та знання суб’єктів освіти;
- культурна та наукова точка зору – має на меті ознайомлення тих, хто навчається, із класичними надбаннями всього людства сучасної доби в царині духу й пізнання.

Підсумовуючи вищесказане, В. Крисаченко подає таке визначення освіти: «Освіта є перманентним, цілісним, поглибленим процесом самоусвідомлення власної особистості, усвідомлення місця людини в світі, а світу – в людині» [3; 152].

Спираючись на тлумачення терміна «освіта», згідно з яким вона є процесом набуття знань, умінь і навичок та формування світогляду, В. Огнев’юк подає таке тлумачення українського поняття «освіта» (від укр. – «світло», «світоч», «свічадо») на противагу лат. «os» – «кістяк», «хребет», «основа» і «vita» – «життя» [5, 3]. Тому екологічну освіту можна розглядати як процес набуття знань про екологічні проблеми, причини їх виникнення, необхідності та можливості їх розв’язання. Тобто екологічне знання має сприяти формуванню екологічного мислення, його ноосферізації та розвитку екологічної культури як невід’ємного компонента концепції екологічної політики, яка спрямована на збереження природи.

Таким чином, для того щоб підійти до сучасного тлумачення екологічної освіти, проаналізуємо світоглядні засади розвитку освіти взагалі.

Сьогодні у світі виникає дуже багато питань про те, які конкретно предмети треба вивчати у школах та вищих навчальних закладах. Г. Драйден та Д. Вос [1, 101–107] щодо цього питання виділяють п’ять течій, які існують в сучасному освітньому русі: есенціалізм; енциклопедизм; освітній рух, згідно з яким в людському інтелекті немає нічого, щоб спочатку не існувало в наших відчуттях; освітній рух, який названий прагматичною освітньою програмою.

Представники **есенціалізму** (від лат. essentia – «сутність») уважають, що вчителі повинні викладати основні знання як «ессенціальні», базові за великої кількості шкільних предметів. Зародки цієї течії простежуються з часів Платона. Він уклав перший навчальний план для двох суспільних прошарків (управителів-філософів та охоронців) у своїй *Республіці*. Згідно з цією програмою навчання має базуватися на восьми обов'язкових предметах: музика, астрономія, геометрія та арифметика, що гарантували розвиток «розсудливої освіти». Граматика, риторика, філософія та логіка забезпечували методами для вивчення есенціальних, базових знань. Платон відзначав, що лише одне знання про речі, що чуттєво сприймаються, ще не є знанням, воно не веде до блага. Науки, мистецтва ведуть нашу душу вгору, до споглядання досконалого буття. Вінцем навчання є філософія. Але братися за неї треба не «підлим» людям, а «шляхетним» [6, 535]. Для тих, хто досягне двадцяти років, має бути організований огляд усіх наук. Його мета – показати спорідненість наук "між собою й із природою [справжнього] буття" [6, 537]. Спрямувати свій духовний погляд угору, «глянути на те саме, що всьому дає світло, а побачивши благо саме по собі, взяти його за зразок й упорядкувати і державу, і приватних осіб, а також самих себе... на весь залишок життя» [6, 540]. Ця течія була поширеною в Європі у Середні віки, однак її ніколи не застосовували для навчання мас. Вона використовується у сучасній британській університетській освіті. Оксфорд і Кембридж, а також «публічні школи» – Ітон та Регбі до навчального плану додають і моральне виховання майбутньої політичної та адміністративної еліти. Недоліком цієї течії ми вважаємо віддання переваги вивченню природничих наук та недооцінку значення гуманітарних наук.

Друга течія – **енциклопедизм** – базується на ідеях Яна Коменського, педагога, чеського єпископа. Заслуга його полягає в тому, що він запровадив у школах підручник. Зміст освіти відображав знання людства, які викладені у підручниках з кожного предмета. Я. Коменський стверджував, що хороша освіта має випливати з «природних законів», і позаяк перше навчання відбувається за допомогою відчуттів, то і навчальна програма має бути спрямована на розвиток цих відчуттів. Ця течія була поширена у Франції та Німеччині. Як ми бачимо, представники цієї течії приділяли мало уваги розвитку мислення в учнів.

Вдале поєднання вчень Арістотеля, які далі розвинули Я. Коменський та Ж.-Ж. Руссо, привело до появи третьої течії європейського освітянського руху, згідно з якою в інтелекті немає нічого такого, щоб спочатку не існувало в наших відчуттях. Ключ до навчання полягає у розвитку дитячих відчуттів і накопиченні конкретного досвіду. Цей рух досяг свого розвитку у XIX столітті, коли освітні новатори поєднали сенсорне навчання з навчанням у ранньому дитинстві. Й.-Г. Песталоцці стверджував, що відчуття треба розвивати за допомогою вправ, які спеціально підібрані для кожного етапу життя учня. Прихильники цієї течії велику перевагу віддавали розвитку інтелекту в учнів, а раціональному мисленню, фізичному та моральному вихованню не приділяли належної уваги.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

Четверта течія, яка виникла в Америці, – новий освітній рух, який дістав назву **прагматична освітня програма**, або освіта, яка зосереджена безпосередньо на дитині. Засновниками цього руху були Г. Спенсер та американський професор та педагог Д. Дьюї. Г. Спенсер першим порушив питання про те, яке знання найцінніше. І дав таку відповідь на питання: «Це те знання, яке дає змогу молодим людям радити зі своїми проблемами й допомагає їм уже в дорослому віці вирішувати завдання, які несе демократичне суспільство» [7, 385–386]. Щодо виховання, Г. Спенсер зазначає, що це «…є підготовка до повного життя. Воно включає, по-перше, навчання всіх тих знань та відомостей, які необхідні для успішної самопідтримки та підтримки сім'ї; по-друге, воно передбачає розвиток здібностей у тому напрямку, щоб зробити для людства доступними всі радощі, які можна почерпнути з природи та людства… Усякий громадянин зобов'язаний прагнути до засвоєння достатніх знань у царині соціальних наук, щоб мати правильні політичні погляди, а достатнє літературне виховання надасть багатство і силу його виразам, збільшить могутність його розуму та суспільну користь» [7, 460–461]. Спираючись на цю відповідь, Д. Дьюї заснував освітній рух, який став широко популярним у світі. Усередині цього прогресивного напряму постали дві сили: прихильники однієї вважали, що освіта має зосереджуватися на дитині і навчальна програма має ґрунтуватися на індивідуальних потребах учнів; прихильники другої, зосередженої на суспільстві, вважали головне завдання освіти у відбудові суспільства. Таким чином, недолік цієї течії виявляється у відсутності гармонізації відносин між людьми та суспільством, що позначається на розробці програм та методів.

П'ята течія поєднала все найкраще з попередніх рухів. Професор Гірш уважає, що кожен з нас може засвоїти доконечну інформацію. Це стало можливим завдяки миттєвому і легкому доступові до інформації різними інтерактивними засобами. Треба, щоб кожен умів читати і грамотно писати, знав основи математики, історії, географії, природничих наук, музики тощо, мав навички самостійно діяти, навчатися, керувати власним майбутнім. Цей підхід ґрунтується на здоровому глузді [1, 101–107].

Таким чином, упровадження есенціальної моделі освіти передбачає викладення накопичених людством знань за великої кількості предметів, не приділяючи значної уваги викладанню гуманітарних наук. Упровадження ідей енциклопедизму сприяє розвитку освіти, перевагою якої є розвиток відчуттів за допомогою впровадження підручника як головного джерела знань, хоча недооцінюється становлення логічного мислення в учнів. Близькою до двох попередніх течій є підхід, що започаткував Арістотель і розвинули Я. Коменський та Ж.-Ж. Руссо. Він передбачає розвинення відчуття дитини завдяки впровадженню в освіту конкретного досвіду, а розвитку раціонального мислення представники цієї течії не приділяли значної уваги. Представники четвертої течії зосереджували свою увагу на розвитку прагматичної навчальної програми, яка має допомогти молодим людям розв'язувати проблеми, які виникатимуть у їх подальшому житті. П'ята течія зосереджує увагу на

засвоєнні доконечної інформації різноманітними методами і ґрунтується на здоровому глузді.

Іншу позицію відносно розвитку освіти займають американські фахівці із суспільних наук, психології та педагогіки В. Самуельсон та Ф. Марковіц [9] щодо впровадження в сучасні системи освіти, як правило, безліч різних філософських ідей і напрямів. Серед них вони умовно виокремили чотири філософські теорії, які, на їх думку, вплинули на формування та розвиток сучасних концепцій освіти: ідеалізм, реалізм, прагматизм та екзистенціалізм. Розглянемо більш детально кожну з них.

В. Самуельсон та Ф. Марковіц називають **ідеалізмом** стародавню і сучасну філософію, яка втілена у богословських доктринах, а також в ідеологіях націоналізму та патріотизму. Шлях ідеалізму – це віра і прихильність до Бога, уряду, якоїсь «вищої сили», яка немовби вивищена над людським існуванням. Пріоритети у навчальній програмі належать так званим вільним мистецтвам та гуманітарним наукам. Класична література, філософія, стародавні мови та історія – головні елементи ідеалістичної програми. Її попередником є класичний тривіум (граматика, риторика, логіка), який включав, як правило, образотворчі мистецтва та музику. Представники цієї течії не приділяли значної уваги вивченню природничих наук та математики.

Прихильники **реалізму** дотримуються об’єктивістського погляду на світ. Правильне застосування інструментів науки та логіки гарантує пізнання всієї мудрості, яка необхідна для того, щоб людське суспільство жило в гармонії зі світом. Вони вважають, що природа з її закономірностями є джерелом усіх людських знань, тому приділяють велику увагу вивченню природи. Головними елементами їх навчальної програми є природознавство, технічні науки та математика. Із суспільних наук перевагу віддають економіці, соціології, політології, географії, історії. Класичний квадривіум, який включає арифметику, геометрію, астрономію та музику, вважається попередником сучасної навчальної програми реалістів. Прибічники цієї течії поза увагою залишали гуманітарні науки та етичні проблеми.

Представники **прагматизму**, які приймають позитивну науку та її методи, заперечують віру у раз і назавжди дані, незмінні істини, до чого схиляються прихильники як ідеалізму, так і реалізму. Вони зорієнтовані переважно на практичну діяльність з реорганізації навколишнього середовища з метою досягнення більш соціально прийнятних результатів. Прагматизм зацікавлений не в абстрактних, відсторонених наукових знаннях, а радше у практичному досвіді та відповідних практичних навичках, корисних у реальному житті. Тому до навчальної програми прагматизму входять прикладні знання, прийоми розв’язання типових завдань, мовне навчання, шерег так званих громадянських знань, за винятком політичних наук. У цьому випадку головна мета освіти – допомогти новій генерації молоді залучитися до дорослого суспільства, успішно жити й працювати за умов демократії. Представники прагматизму, як ми бачимо, не приділяють належної уваги вивченню природничих наук.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

Вплив **екзистенціалізму** виявляється там, де понад усе ставляться цінність індивідуального вибору та свобода особистості. Екзистенціалісти протестують проти зовнішніх обмежень, стереотипів та успадкованих від минулого традицій, які перешкоджають розвиткові вільної індивідуальності. Навчальна програма у межах екзистенціалізму дуже умовна, оскільки тут є установка на прийняття будь-якого предмета, в якому той, хто навчається, буде зацікавлений. Екзистенціалістська модель навчального закладу сфокусована на розвиткові індивідуальної неповторності, а не на запам'ятовуванні фактів, принципів та наслідуванні авторитетів. Тому ця навчальна програма зорієнтована передусім на образотворчість мистецтва, драму, літературу та філософію, не приділяючи належної уваги вивченню природничих наук. Тобто, як і в ідеалізмі, принижується роль природознавства, а щодо індивідуальної неповторності, то вона, на нашу думку, повинна базуватися на моральних засадах.

Таким чином, як і в класифікації течій, які були запропоновані Г. Драйден та Д. Вос, дослідники В. Самуельсон та Ф. Марковіц теж класифікували освітні течії за принципом надання пріоритетності їхніми представниками гуманітарним (ідеалізм, екзистенціалізм) або природничим (прагматизм, реалізм) дисциплінам.

Критикуючи запропонований В. Самуельсоном та Ф. Марковіцем варіант філософії освіти, М. Конох виділяє такі особливості американської освіти:

1. запропонована класифікація філософських учень не витримує ніякої серйозної критики, оскільки автори не утруднюють себе методологічним забезпеченням цієї класифікації, що є характерною ознакою багатьох гуманітарних праць американських авторів, які нехтують теорією. Тому з поля зору цих авторів випадають питання виняткової методологічної значущості, які стосуються онтогенезу, розвитку інтелекту, характеру вихованців тощо;

2. навчальні програми, які побудовані на примітивній класифікації, є карикатурними моделями програм. Зазначені автори не торкаються питань про соціалізацію у середній та вищій школі, а це є головним питанням будь-якої програми [2, 142–143].

В американських університетах у XIX ст. природничі науки посідали центральне місце. Щодо гуманітарних наук, то вважалося, що вони, не будучи науками, запозичують принципи науки й застосовують їх до таких ненаукових галузей, як народонаселення (демографія), людська поведінка, пізнавальні здібності та ін. За такого розуміння ролі соціальних наук вони не привносять в знання нічого корисного та конструктивного, але лише безліч чисел та фактів. Як уважає А. де Ніколас, гуманітарне знання самою своєю суттю є відображенням соціально-культурного тла, сховищем оригінальних інтелектуальних моделей, створених культурною традицією. Тому в гуманітарних науках можуть стати головними такі вправи, які активізують наше мислення та уяву.

А. де Ніколас зауважує, що сама по собі добре складена навчальна програма не є гарантією високоякісної освіти. Хоча викладання і здійснюється

через відповідну навчальну програму, та центральна проблема полягає в тому, яким чином забезпечити саме якісну освіту, а не індоктринацію. Цікавим виявляється позитивний історичний приклад хорошої освітньої системи, яку він показує на прикладі єзуїтів. Їхня система освіти забезпечила розвиток усіх людських здібностей через найширше коло викладуваних предметів та вправ у найрізноманітніших способах мислення, дала світовій культурі Г. Галілея, Р. Декарта, Вольтера, А. Франса та інших мислителів, літераторів та вчених [8].

Таким чином, М. Конох запропонував такий підхід до розвитку постнекласичної філософії освіти в контексті соціальної філософії:

1. процес навчання у середній та вищій школі можна розглядати як процес залучення та навчання навичок трудової діяльності, яка з часом набуває дедалі спеціалізованого характеру професійної діяльності;

2. будь-яка трудова діяльність є головним чинником соціалізації людини відповідно до існуючих у кожному окремо взятому конкретному суспільстві культурних цінностей, установок і ціннісних орієнтирів. Усе це необхідно враховувати під час розробки навчальних програм, які мають відображати існуючі в кожному суспільстві культурні та наукові пріоритети, щоб соціалізація учнів мала конкретний характер, який дозволив би людині відчувати себе корисним і дієздатним членом свого суспільства та держави;

3. трудова діяльність людини постійно оновлює або сприяє оновленню життєвого середовища, в якому мешкає людина, що, у свою чергу, активізує діяльність свідомості і розширює світогляд людини. Тобто у процесі навчання необхідно привносити у трудову діяльність учнів творчий елемент (проблемну ситуацію), а не перетворюючи при цьому весь процес навчання на лише проблемне навчання;

4. має відбуватися постійний процес інформаційного обміну людини із середовищем. Це відповідає соціально-біологічним особливостям людської істоти. Щодо процесу навчання, це означає необхідність розвитку форм контролю та управління інформаційними потоками, включаючи і вільний від навчання час [2, 145–146].

Таким чином, ми розглянули різні підходи до розвитку освіти, які були запропоновані зарубіжними та вітчизняними вченими. У проаналізованих підходах значно більша увага приділялась гуманітарній освіті і нехтувалася природнича, або навпаки. На наш погляд, це є великим недоліком та прорахунком попередніх освітніх систем, які треба враховувати під час побудови сучасної постнекласичної освіти. Тобто на постнекласичному етапі розвитку освіти на перший план виходить гармонійне поєднання гуманітарних і природничих знань. Саме екологічні знання і екологія як наука та світогляд, на нашу думку, справляють великий вплив на розв’язання проблеми розвитку цілісності системи знань.

Усі ці світоглядні філософські позиції, які стосуються розвитку освіти, взагалі спробуємо застосувати до екологічної освіти та екологічного виховання. Розглянемо сутність та зміст екологічного світогляду.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

Екологічний світогляд – це бачення ретроспективи, сучасного стану та перспективи відносин, які виникають між людиною та природою. Цей світогляд визначає стратегію і тактику природокористування та збереження природи. У постнекласичний період розвитку освіти існують, як зазначає Б. Міркін, чотири варіанти екологічного мислення:

- алармізм, який пропонує песимістичний погляд на майбутнє: у разі забруднення навколишнього середовища та вичерпання її ресурсів призведе до загибелі людства;
- сцієнтизм (технократичний підхід), який є найоптимістичнішим поглядом на майбутнє: наука вирішить усі питання – вичерпаність ресурсів, забруднення навколишнього середовища. Представники цієї течії вважають, що у світі «без природи» можуть нормально існувати 30 і більше мільярдів людей;
- консерваціонізм – радикальний екологічний світогляд, представники якого вважають, що людство повинно повернутися «назад до природи», зі скороченням людства до 500 мільйонів людей, що дасть змогу різко зменшити тиск на природу;
- екологічний реалізм – це світогляд, що базується на визнанні реалій багатонаціонального світу. При екологізації усіх сфер людської діяльності можливо побудувати світове суспільство стійкого розвитку, в якому будуть забезпечені нормальні умови життя для 10–12 мільярдів людей. У цьому світовому суспільстві, за словами М. Мойсеєва, відбудеться коадаптація людини та природи з формуванням квазістійкої біосфери [4, 36–37].

З наведених тлумачень понять освіти на основі суспільного, індивідуального та культурного досвіду з урахуванням досягнень науки можна підійти до проблеми екологічної освіти. Саме екологічна освіта відображає нерозривність зв’язку між суспільством і природою, між гуманітарними та природничими знаннями. У цьому контексті можна розглядати екологічну освіту як процес набуття, з одного боку, знань про навколишнє середовище, а з іншого – про екологічні проблеми, передбачення їх негативних наслідків, необхідності та можливості їх розв’язання в разі виникнення. Отже, екологічна освіта має йти, на нашу думку, у двох напрямах: як теоретичне знання про навколишнє середовище і про межі практичного втручання людини у природу. Тобто екологічна освіта постає не тільки як суто наукова, але й антропологічна проблема, екологічне знання має сприяти формуванню екологічного мислення, його ноосферізації та розвитку екологічної культури як невід’ємного компонента екологічної політики, яка спрямована на збереження природи. Постнекласичний етап розвитку освіти вимагає необхідності поєднання науки та етики, що є характерною ознакою постнекласичного етапу розвитку наукового знання, тобто відбувається посилення значення антропологічної складової для освіти взагалі та екологічної освіти зокрема.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Драйден Г., Революція в навчанні /Г. Драйден, Д. Вос, пер. М. Олійник. – Львів : Літопис, 2005. – 542 с.

2. Конох М. Філософія освіти як предмет соціально-філософського аналізу /М. Конох // Філософська думка. – 2001. – № 4. – С. 127–146.

3. Крисаченко В. Реформа національної освіти України та викладання життєзнавства в контексті сучасного світового досвіду / В. Крисаченко // Формування екологічної культури учнів та студентів: зб. наук. праць. – К. : Інститут філософії НАН України, 1997. – С. 149–163.

4. Миркин Б. М. Мировоззренческая направленность экологического воспитания / Б. М. Миркин // Тезисы докладов республиканской научно-практической конференции «Экологическое образование и воспитание в республике Башкортостан». – Уфа : Экология, 2001. – С. 36–38.

5. Огнев'юк В. О. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку / В. О. Огнев'юк. – К. : Знання України, 2003. – 448 с.

6. Платон. Государство // Собрание починений: в 3 т. / Платон. – М, 1971. – Т. 3. – Ч 1. – 580 с.

7. Спенсер Г. Синтетическая философия / Г. Спенсер. – К. : Ника-Центр, 1997. – 512 с.

8. Nicolas A. T. de. Introduction // Habits of mind / ed. by A. T. de Nicolas. – New York, 1989. – P. 3–70.

9. Samuelson W. G., Markowitz F. A. An introduction to philosophy in education / W. G. Samuelson, F. A. Markowitz. – New York, 1988. – 190 p.

РЕЗЮМЕ

И. В. Кныш. Проблемы становления современного образовательного дискурса.

В статье рассмотрены проблемы становления современного образовательного дискурса относительно экологизации современного образования и воспитания. Выяснили, что именно решение проблем экологического образования в постнеклассический период развития научного знания должно способствовать формированию экологического мышления, его ноосферизации и развитию экологической культуры.

Ключевые слова: *образование, эссенциализм, энциклопедизм, идеализм, прагматическая образовательная программа, экологическое мировоззрение, аллармизм, сциентизм, консевационизм.*

SUMMARY

I. V. Knysh. The Problems of Formation of the Modern Educational Discourse.

The article tackles the problems of formation of the modern educational discourse concerning ecological aspect of modern education and up-bringing. It was found out that solving problems of environmental education during post-non-classical period of scientific knowledge development must facilitate shaping of ecological mentality, its noospherisation and ecological culture development.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

Key concepts: *education, essentialism, encyclopedic learning, idealism, pragmatic educational programme, ecological outlook, alarmism, scientism, conservationism, ecological realism.*

УДК 130.123

Н. Ф. Юхименко
ДВНЗ Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ ДІЯЛЬНО-ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ (ДІАЛЕКТИКА ДУХОВНИХ ПОТРЕБ)

У статті здійснено спробу дослідити найбільш суттєві аспекти ролі потреб у системі самореалізації особистості через її гуманістичні параметри. Зазначено, що потреби є безпосередньою умовою поєднання власного досвіду людини та її особистісного буття з універсальністю життєвого досвіду людства.

Ключові слова: *особистість, суспільство, потреби, духовні потреби, самореалізація.*

Актуальність. У процесі історичного розвитку людство намагалося не лише пізнавати та перетворювати світ, але й готувати нащадків до буття в суспільстві, що постійно оновлюється й розвивається. У всі часи перед людством поставала одна й та сама проблема: що саме передати нащадкам у спадок? Чи правильно визначено загальнолюдські пріоритети та цінності? Адже від того, що нащадки отримають у спадок, залежить їхнє майбутнє.

У сучасній Україні «філософію освіти» визначають як сукупність світоглядних теорій (ідей), що зумовлюють методологію виховання і навчання, становлення відповідного типу особистості.

Перспективи реформування освітньої системи в Україні вбачаються в актуалізації гуманістично-культуротворчої філософії освіти, а її стратегічна мета полягає у становленні творчо-гуманітарної особистості як цілісного суб’єкта культури. В основу педагогічного процесу варто покласти нову світоглядну установку, новий тип особистості, а відповідно і змінити методику виховання та навчання.

Постановка проблеми. Людину до пізнавально-творчої діяльності, вироблення культурних цінностей спонукають духовні потреби. Тому у статті ми спробуємо розкрити діалектику духовних потреб та їх вплив на формування відповідного типу особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед сучасних вітчизняних учених, які розглядали різні аспекти потреб особистості, слід відзначити О. О. Подольську, В. Ф. Сіренка, Л. В. Сохань, В. І. Тарасенка та інших. Досить важливим у нашому дослідженні є момент морального розвитку особистості в

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

умовах перетворень сучасного українського суспільства. Цій проблемі приділяли увагу такі вчені, як Ю. М. Вільчинський, Г. І. Волинка, Є. І. Головаха, В. Г. Кремень, О. І. Левицька, М. І. Михальченко, М. М. Мокляк, В. М. Ткаченко, В. І. Шинкарук, В. І. Ярошовець та ін.

Означену темою проблематику у своїх дослідженнях частково розкривають такі вітчизняні дослідники, як В. Андрущенко, С. Клепко, В. Лутай, М. Михальченко, С. Ніколаєнко, Н. Сухова, С. Черепанова та ін.

Мета статті – проаналізувати духовні потреби особистості та їх роль у процесі формування діяльно-творчої особистості шляхом саморозвитку та самовиховання.

Сьогодні суспільство – це найвища форма розвитку і руху матерії. Розвиваючись, воно є перетворюючою силою усього, що є навкруги, і цього вже змінити не можна. Загальносвітову тенденцію до розвитку культури визначає перехід від постіндустріального суспільства до інформаційного. Інформація набуває пріоритету серед усіх інших культурних цінностей і вважається їх підґрунтям.

Протягом життя людина часто потрапляє в ситуації, коли постає проблема вибору альтернативних потреб та інтересів серед багатьох інших. Людина вирішує, від чого слід відмовитися, а чому віддати перевагу, тобто виникає необхідність порівнювати різні мотиви подальших власних дій. І саме в таких випадках типові для суб’єкта потреби, інтереси і переживання виконують роль орієнтира.

Кожна людина формує індивідуальну ієрархію цінностей, тобто проводить своєрідну диференціацію, що допомагає вибудовувати свої ціннісні орієнтації, серед яких – орієнтації на самоствердження, самореалізацію, самодіяльність.

Усе починається з потреб. Не секрет, що існує об’єктивна залежність людини від навколишнього природного і соціального середовищ, адже існує співвідношення між тим, що є об’єктивно необхідним для людського існування та розвитку, і тим, що реально вона може використовувати. Т. Й. Захарова визначає потребу «…як процес, що виникає під впливом порушення внутрішньої рівноваги організму, що спонукає і спрямовує до здійснення вчинків, які їй відповідають. З появою потреби в індивіда виникає напруження організму, який інтенсивно “переживає” об’єктивну нужду. За допомогою свідомості “висвітлюється” об’єкт потреби і вона набуває усвідомленого характеру» [2, 86]. Але найбільш об’єктивним є розуміння потреб як синтезу та єдності залежності людини і від природного та соціального середовищ, і від суб’єктивно пережитого прагнення до задоволення актуальних нужд.

К. А. Гельвецій визначає потребу як принцип і діяльності, і людського щастя. Щоб бути щасливим, треба мати бажання, задовольняти їх з певним трудом, але доклавши зусиль, бути певним, що матимеш від цього задоволення [1, 286].

У кожної людини закладено потенції, які вона прагне актуалізувати, прагне до самовираження, самовтілення. І, «як правило, людина починає

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

відчувати потребу в самоактуалізації тільки після того, як задовольнить потреби нижчих рівнів» [4, 90].

Воля і знання сприяють керуванню потребами. Тому виникає запитання про те, як влаштовані потреби і як ними керувати. Самовдосконалення полягає у розвиткові здібностей керувати своїми потребами. Тож самопізнання насамперед має дати відповідь на запитання кожної людини про те, які потреби у неї переважають і за яких обставин вони визначають її поведінку? Напевно, люди відрізняються один від одного тим, як вони реагують на збудження потреб, як вони можуть керувати своїми потребами і яким чином їх задовольняють. Той, хто повністю перебуває під владою потреб, дуже відрізняється від того, хто контролює чи стримує свою потребу, може одну потребу замінити іншою чи зовсім відмовитися від якоїсь із них. Отже, пізнання самого себе полягає не лише в тому, щоб знати, які у тебе потреби, але й у тому, щоб розуміти, наскільки вони тебе слухаються. Потреба майже завжди є потребою у визначених діях, що приводять до її задоволення. Такі дії ми можемо назвати технікою задоволення потреби. Очевидно, що значення будь-якої потреби легко описати, вказавши, які дії необхідні для задоволення цієї потреби.

Дії задоволення можуть бути розумовими. Наприклад, коли ми дивимося фільм, то задовольняємо потребу у пізнанні чи у співчутті героям. Дії сприйняття також можуть працювати на задоволення потреб, наприклад насолода від споглядання прекрасної квітки. Можна виділити і мануальні (ручні) дії, коли ми отримуємо абсолютне задоволення від майстерної ручної праці.

Від чого залежить задоволення потреб? Іноді буває так, що людина начебто має всі можливості задовольнити певну потребу, але відчуває дивне відчуття незадоволення. Задоволенням же є повнота дій задоволення, їх кількості, інтенсивності, насиченості переживаннями. Такі дії задоволення можна назвати гедоністичними діями. Ю. М. Орлов стверджує, що в кожній потребі є дві сторони: одна полягає в отриманні задоволення шляхом емоційної насиченості, а інша – у дійсному задоволенні, внаслідок цього ця потреба на певний час повністю зникає. Першу сторону потреби ми можемо назвати апетитом, а другу сторону – нестачею, нуждою [5]. І так у всякому бажанні є дві сторони: гедоністична та внутрішня. Потреби також мають свої назви. Позначаючи словами свої потреби, людина навчається відрізняти їх одну від іншої не тільки у собі, але й в інших людях. Людина – мисляча істота, а не тільки така, що переживає свої потреби. Крім того, що вона хоче, вона ще й усвідомлює своє хотіння, позначає його словом і виробляє ідею, яка лежить в основі значення слова. Цей процес утворення ідеї потреби прискорюється, якщо є слова для позначення потреби і людина ними користується.

Ускладнення та диференціація людської діяльності приводять до безкінечного різноманіття потреб, до їх збагачення. Людські потреби є досить складною багаторівневою системою. У літературі розрізняють матеріальні, соціальні і духовні потреби.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

Духовні потреби – це потреби духовного освоєння світу, у творчості, естетичному відношенні до дійсності, а також морально-психологічні потреби.

Духовні потреби особистості в суспільстві формуються за умови активності їх носія у засвоєнні цінностей, вироблених людством. Вони виникають на ґрунті духовного життя особистості, її участі у праці, життєдіяльності колективу, суспільства і передбачають певний рівень її культурного розвитку та освіти. Їх потребнісна ситуація не містить простого факту вичерпності життєвих засобів, що є характерним для потребнісної ситуації матеріальних потреб. Іншими словами, це ситуація не вичерпання, а збагачення духовного світу особистості.

Щоб сформувалась духовна потреба, зовсім недостатньо включення в орбіту життя індивіда якої-небудь духовної цінності та її привласнення. Тут потрібен активний процес освоєння і засвоєння у межах різних повсякденних культурно-побутових занять. Щодо суб'єктивних властивостей особистості, які опосередковують виникнення духовних потреб, то вони специфічні. Так, дослідники естетичних потреб зазначають, що останні безпосередньо породжуються естетичною здатністю, естетичним почуттям та естетичним сприйманням. Як опосередкований елемент моральні потреби виділяють звичку до моральної поведінки і морального почуття. Таким чином, духовні потреби особистості також формуються як наслідок активного привласнення й освоєння життєвих благ, зокрема духовних цінностей.

Певна специфіка формування властива також потребам, об'єкти задоволення яких не предмети і цінності, а форми діяльності. Умовно їх можна назвати функціональними потребами.

Споживацькі властивості і можливості особистості визначаються як поставлені її об'єктивними та суб'єктивними властивостями, положенням у суспільстві, способом життя, рівнем розвитку, спосіб присвоєння межі, у межах якої вона може використовувати необхідні для її життєдіяльності умови. Потреба, виражаючи ці здібності та можливості, фіксує також і певні якісні параметри носія, якому притаманна у споживанні конкретна межа насиченості. У результаті вона сама отримує власний розмір, відмінний від суспільно необхідного розміру, притаманний особистості на певному етапі життя і обумовлений споживацькими здібностями та можливостями. Емпірично цей розмір можна фіксувати або через винайдення бажаної споживачем межі задоволення своєї потреби (бажаного об'єму благ), або через фіксовані відношення цієї бажаної межі (об'єму) до величини науково розроблених споживацьких норм.

На основі диференціації двох розмірів можна говорити про два види соціальних потреб особистості – абсолютні (особисті) та відносні (сумісні), що розрізняються також спрямованістю й різною мірою збігу із суспільною необхідністю. Спільні потреби виражають її залежність від інших людей в умовах спільної з ними життєдіяльності й однаково необхідні як для особистості, так і для суспільства в цілому. Суб'єктом цих потреб особистість виступає разом з іншими людьми, колективом, суспільством. Наприклад,

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

потреба в розвитку виробничих сил. Це спільна потреба людей, що збігається з такими ж потребами інших людей, груп, суспільства. Завдяки задоволенню цієї потреби відтворюється життєдіяльність не лише певної особистості, але й усіх членів суспільства.

Таким чином, суспільні потреби особистості безпосередньо випливають із суспільної необхідності та збігаються з нею. Навпаки, особисті потреби безпосередньо пов'язані з необхідністю самозбереження, самоутвердження особистості і можуть збігатися чи не збігатися із суспільною необхідністю. Вони виражають індивідуальність, споживацькі і творчі здібності свого носія і відтворюють лише його життєдіяльність.

Отже, не всі потреби особистості існують як власні, особисті. У широкому розумінні ознакою потреби можна назвати будь-яке явище, що виконує роль детермінанти або проявника її властивості. Ознака потреби – це ситуативна характеристика через явище-визначальник, явище-знак, явище-вимірювач. Відповідно ознака постає у відношенні властивості до причини або відображення, відповідності, визначення виміру. Оскільки ознака є ситуативною характеристикою, то із зміною ситуації одну й ту саму потребу можуть представляти різні ознаки – як прямі, так і другорядні. Таким чином, властивість й ознака потреби не тотожні. Властивість безпосередньо не спостережувана, ознака ж може спостерігатися. Властивості контролюють потребу як певне явище, а ознаки свідчать про неї. Нарешті, властивості характеризують існування і сутність потреби, а ознаки – її прояв. Зрозуміло, що повна характеристика потреби залежить від виявлення її властивостей за ознаками-детермінантами та ознаками-проявниками, від розгляду єдності її існування і прояву, які не тотожні один одному.

Ми вже говорили, що у кожної потреби своя предметна галузь, що становить її обсяг. Останній дорівнює сумі предметів, послуг, цінностей, форм діяльності, що відповідають потребі і потенційно можуть бути засобом її задоволення, стати її об'єктом. Обсяг відповідно характеризує відношення потреби до загальної кількості життєвих засобів, що відповідають їй своєю споживацькою формою. Межі обсягу потреби визначаються в кінцевому підсумку можливостями суспільного виробництва.

Власний предметний розмір потреби особистості визначається її споживацькими здібностями і можливостями безвідносно до величини засобу виробництва. Це є розмір споживацького відношення, заданий особистості не ззовні, а її власними споживацькими властивостями, максимально розвинутими на базі обраного нею образу і стилю життя, положення в суспільстві, яке дорівнює її культурно-професійному розвитку.

Одним із вимірів потреби є, власне, її суспільний масштаб, що встановлюється по лінії сукупного числа її носіїв. Суспільний масштаб потреби розкривають такі показники:

1) міра її поширення (масовості) у суспільстві;
2) сумарна величина [6, 50].

Основне смислоутворююче значення у людській життєдіяльності належить діяльності як висхідній та фундаментальній передумові людського життя. Саме завдяки діяльності люди здійснюють поставлені цілі, задовольняють свої потреби, підтримують і розвивають певний спосіб життя, саме через діяльність виявляється якісна визначеність, конкретність потреб.

Духовні потреби історично, за своїм змістом і функціями, органічно пов'язані з матеріальними. Людські потреби виражали багатство відношень людини до світу, багатогранність її діяльності і, набуваючи через це також багатогранного характеру, були внутрішньо пов'язані між собою в одну природну систему. У процесі праці на основі соціального спілкування відбувається олюднення потреб людини.

Як продукти історичного розвитку, потреби людей змінюються і розвиваються у зв'язку із суспільним прогресом. З розподілом праці на основі появи приватної власності і розпаду суспільства на класи, а також з відділенням розумової праці від фізичної відбувається відокремлення духовних потреб від матеріальних, більше того, їх протиставлення, антагонізм, викликає теоретичний спосіб відношення людини до світу, що відображає в духовно-теоретичному, науковому освоєнні дійсності і який стає долею обраних – пануючих класів, що є володарями засобів виробництва і зосередили у своїх руках політичну владу в суспільстві. Думки пануючих класів також стають пануючими. Цим визначається і характер розвитку духовних потреб.

Кожна з людських потреб, що входить у великі групи їх класифікації – матеріальні, соціальні і духовні, є також досить складним утворенням, що створює особливий колорит у людській життєдіяльності і виражає багатство відношення людини до світу.

Російський учений Б. А. Бабін розкрив цю особливість потреб на прикладі потреби в одязі. Одяг має слугувати захистом від негативних впливів середовища, підтримувати мікроклімат тіла. Тепер одяг має ще одне призначення: задовольняти потреби у самовираженні та самоутвердженні, потреби престижу, задовольняти потреби праці, побуту, відпочинку людей. За допомогою одягу виражається національна (етнічна), класова та інша належність. Також виражаються статеві та вікові особливості людей. А ще існує лікувальний одяг.

Зрозуміло, що потреби відіграють винятково важливу роль у життєдіяльності людини. Так, у структурі особистості потреби виконують досить значні для неї функції, зокрема такі:

а) спонукальна функція, що є основою всякої практичної діяльності;

б) пізнавальна, що задовольняється особистістю завдяки пізнанню предмета потреби;

в) оцінна, яка служить своєрідним критерієм оцінки речей, явищ дійсності, а також дій і вчинків самої особистості [2, 19].

До зазначених функцій можна ще додати комунікативну, що слугує своєрідним «містком» у системі людських відносин, соціального та індивідуального спілкування.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

Найзагадковіші таємниці, дії і вчинки, що не підлягають поясненню, незвичайні перетворення і парадоксальні непорозуміння і разом з тим прості, щоденні дії, які відбуваються у житті людини, є не що інше, як боротьба, зіткнення і вирішення потужних потоків людської енергії, які ми називаємо простим, земним словом «потреби».

Потреба є властивістю усього живого, що виражає первинну, висхідну форму її активного, вибіркового ставлення до умов зовнішнього середовища. Потреба також є внутрішнім стимулом до всякої життєдіяльності. Одночасно вона є відношенням організму, суб'єкта дії до необхідних умов свого буття, без задоволення вихідних, базисних потреб неможливе існування ані біологічного, ані соціального організму. У цьому значенні слова потреба є вираженням необхідності.

Тож ми можемо визначити природу потреб людини. Потреби коріняться у невід'ємній властивості цієї живої природи, яка дає їй можливість існувати і довільно розвиватися. Людина є найбільш досконалою часткою живої природи, вищим з усіх нині відомих рівнів її організації. Найважливішою якісною відмінністю людини, порівняно з усіма представниками тваринного світу, першим актом, що виділив людину із тваринного світу, є виробництво нею предметів для задоволення власних потреб.

До виникнення людини не було істоти, яка б спеціально для задоволення своїх нужд і потреб що-небудь створювала. Існуюча в живій природі вибірковість потреб, що дозволяють, наприклад, тварині безпомилково вибрати їжу чи лікарські рослини при захворюванні її організму, переросла в процес свідомої трудової діяльності людини, у вибіркове ставлення останньої до оточуючого природного і соціального середовища. Таким чином, ці два моменти виявились якісною перехідною ланкою між природними, біологічними потребами живого світу і людськими потребами. Зв'язок потреби і діяльності, що розглядається у самому загальному плані, має двосторонній характер. Потреба стимулює діяльність, є її першопричиною і загальною основою. Але й сама діяльність стає предметом потреби. Організм, у якому згасає усяка життєдіяльність, – помирає. Крім того, діяльність викликає формування нових потреб завдяки тому, що вона сама потребує засобів, необхідних для її здійснення. Ця обставина виявляється вирішальною для розуміння специфіки суспільного життя.

Висновки. Командно-адміністративний стиль управління процесами, що відбувалися в суспільстві, виховання й освіта, які були спрямовані на некритичне засвоєння кожним індивідом соціального досвіду протягом багатьох десятиліть, підривали та знищували ініціативу, ентузіазм і формували в особистості конформістську психологію. Тому поряд з іншими гострими проблемами існує не менш актуальна проблема самовиховання, самоперетворення та самореалізації. Адже кожен з нас прагне самореалізації з тим, щоб виконати себе, знайти притаманне лише своїй природі місце в суспільній ієрархії. Кожен індивід протягом життя звертає особливу увагу на

те, ким він є на даний момент і що може й повинен зробити в майбутньому, щоб досягти життєвого оптимуму. На певному етапі своєї життєдіяльності індивід усвідомлює, що формування власних людських якостей є не лише важливою метою, але й відповідальним способом життя. Від сформованих суспільством і самим індивідом соціальних сил у структурі особистості індивіда залежить його самореалізація, самоствердження і соціальний статус.

Таким чином, сучасні реалії актуалізували проблему сформованості суб'єкта та його готовності до сприймання змінених умов життєдіяльності і здатності бути активною перетворюючою силою.

Матеріали дослідження можуть бути використані у подальших дослідженнях з філософії освіти, зокрема з проблем формування та розвитку творчої, соціально активної особистості, а також під час підготовки спецкурсів з філософії освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гельвецій К. А. Про людину, її розумові здібності та її виховання / Клод Адріан Гельвецій. – К. : Основи, 1994. – 415 с.

2. Захарова Т. И. Гуманистические параметры социальной активности личности (Социально-философский анализ) : дисс. ...канд. филос. наук : 09.00.11 / Захарова Т. И. – К., 1994. – 150 с.

3. Здравомыслов П. Г. Потребности. Интересы. Ценности / П. Г. Здравомыслов. – М. : Политиздат, 1986. – 223 с.

4. Маслоу А. Г. Мотивация и личность / Абрахам Гарольд Маслоу. – СПб. : Евразия, 1999. – 478 с.

5. Орлов Ю. М. Восхождение к индивидуальности / Юрий Михайлович Орлов. – М. : Просвещение, 1991. – 287 с.

6. Тарасенко В. И. Социальные потребности личности: формирование удовлетворения, развитие / В. И. Тарасенко. – К. : Наук. думка, 1982. – 168 с.

РЕЗЮМЕ

Н. Ф. Юхименко. Философия образования деятельно-творческой личности (диалектика духовных потребностей).

В статье совершена попытка исследовать наиболее существенные аспекты роли потребностей в системе самореализации личности через ее гуманистические параметры. Отмечено, что потребности есть непосредственным условием соединения собственного опыта человека и его личностного бытия с универсальностью жизненного опыта человечества.

Ключевые слова: *личность, общество, потребности, духовные потребности, самореализация.*

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

SUMMARY

N. F. Yukhimenko. Philosophy of Education the Active-Creative Personality (dialectics of spirituals wants).

In the article are essential aspects of role the want in system of self-realization personality though its humanistic parameters. Indicated, that wants are the direct condition of connecting of own experience the man and theirs personal existence from universality of vital experience of humanities.

Key words: *personality, society, wants, spiritual wants, self-realization*.

УДК 1+378

Л. М. Харченко
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет»

ФІЛОСОФІЯ І БОЛОНСЬКИЙ ПРОЦЕС

У статті розкрито систему вищої освіти України на сучасному етапі: основні завдання і тенденції розвитку в контексті формування єдиного європейського освітнього та наукового простору. Визначено місце і роль філософії у становленні молодої людини як фахівця.

Ключові слова*: особистість, суспільство, пізнання, культура, культурна людина, філософія, розвиток, світогляд, наука, європейський.*

Актуальність. Європейський вибір України – невід'ємна складова її подальшого розвитку. У культурно-цивілізаційному аспекті європейська інтеграція означає для України входження до єдиної сім'ї європейських народів, повернення до європейських політичних і культурних традицій. У загальному контексті європейської інтеграції розвиток України визначається орієнтацією на такі фундаментальні цінності західної культури, як парламентаризм, права людини, права національних меншин, лібералізація, свобода пересування, свобода отримання освіти будь-якого рівня тощо. І це є невід'ємним атрибутом громадянського демократичного суспільства.

Отже, як свідомий суспільний вибір перспектива європейської інтеграції – це вагомий стимул до успіху економічної і політичної трансформації, що може стати основою національної консолідації, переходу від закритого тоталітарного до відкритого демократичного суспільства.

Завдяки винятковим досягненням останніх кількох років процеси, що відбуваються в Європі, набули більш конкретного характеру, стали більш повно відповідати реаліям країн Європейської спілки та її громадян. Перспективи, що відкриваються у зв'язку з цим, поряд із відносинами, що поглиблюються з іншими європейськими країнами, забезпечують ще більші можливості для розвитку. Через те, на нашу думку, зростає розуміння дедалі більшої частини політичного й академічного світу в потребі встановлення

якісно тісних зв'язків у цілій Європі, яка розвивається, у формуванні й зміцненні її інтелектуального, культурного, соціального й науково-технологічного потенціалу.

Постановка проблеми. Саме тому у дослідженні ми зосередимо увагу на проблемі співвідношення науки і філософії та ролі болонського процесу під час реалізації нових гуманістичних орієнтирів.

Здавна ведуться дискусії про співвідношення філософії і науки, про те, де проходить межа між ними, що може дати філософія для розвитку науки, яка роль науки в розвитку філософії.

Аналіз останніх досліджень. Порівняння пізнавальних можливостей філософії і конкретних наук, з'ясування місця філософії в системі знань має давні традиції в європейській культурі. Ще в період античності Платон і Арістотель намагалися розмежувати особливості науки і філософії. Арістотель стверджував, що філософія – наука наук тому, що вона пізнає природу сущого, а його зовнішню сторону й окремі прояви залишає мистецтву і наукам. Однак у цей час знання древніх, що іменувалося «філософією», мало синкретичний характер і містило зачатки і наукового, і філософського знання, різноманітні конкретні спостереження з їх емпіричними узагальненнями, і теоретичні, умоглядні міркування про світ і людину, про цінності і сенс життя.

На сучасному етапі окресленій проблемі приділяють свою увагу такі дослідники, як В. П. Андрущенко, С. Ф. Клепко, Н. М. Сухова, С. А. Черепанова та ін.

Мета статті – проаналізувати співвідношення філософії та освіти у Болонському процесі.

Накопичення і розвиток знань у процесі тривалої еволюції європейської культури змінювали уявлення про пізнавальну цінність філософії і науки, про характер їх співвідношення. Тривалий час конкретно-наукове знання мало дослідний та описовий характер, а філософія прагнула будувати теоретичну (умоглядну) картину світу, формувати уявлення про зв'язки різних явищ, їх єдність, тенденції і закономірності зміни і розвитку. При цьому теоретична могутність філософії – прагнення логічно обґрунтувати знання, виразити його в теоретичній формі – виявлялася незрівнянною з можливостями конкретних наук. Це давало підґрунтя протягом століть – від Арістотеля до Гегеля – вважати філософію «наукою наук» [1, 25].

Однак, починаючи з XIX ст., у конкретно-науковому знанні збільшується питома вага теорії: теоретичні узагальнення, що раніше виконувала умоглядна філософія, почали формуватися окремими науками, які досягли теоретичної зрілості.

Проблема співвідношення науки і філософії активно обговорювалася й у XX ст. Одні мислителі стверджують, що філософія і наука розрізняються об'єктами досліджень, інші – що межа проходить усередині досліджуваних проблем, які філософія і наука розглядають з різних сторін [1, 9]. Філософію і науку зближує те, що і філософське, і наукове знання, спираючись на досвід і розум, відображають світ у загальних та абстрактних поняттях, для них

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

спільними є пошук істини і прагнення логічно обґрунтувати знання, виразити його в теоретичній формі; критичність і скептичне відношення до авторитетів, інтелектуальна самостійність.

Однак філософія – це не тільки система об'єктивного знання про світ, але й світогляд, система ціннісних орієнтацій. Тому вона виконує не тільки низку функцій, що різнять її з наукою, але й виконує ті функції, які не можуть виконувати окремі науки.

Завдання з'ясування ціннісних основ науки і культури в цілому має філософський характер, оскільки предметом філософських міркувань є не світ сам по собі, а відношення «людина і світ». У філософії формується самосвідомість науки, досліджуються проблеми сутності й особливостей науково-пізнавальної діяльності. Філософські міркування над наукою сприяють кращому розумінню її можливостей і перспектив, механізмів, рушійних сил зростання наукового знання, характеру його відносин з іншими формами суспільної свідомості, способом життя, культурою.

Останнім часом своєчасною і надзвичайно актуальною стала ініціатива деяких європейських країн щодо загальноосвітньої взаємоузгодженої і толерантної підготовки людини до життя у «новій Європі», яка відома як Болонський процес [2, 10]. Болонський процес – це своєрідний рух освітніх національних систем до єдиних критеріїв і стандартів, які утверджуються в Європі. Головна його мета – консолідувати зусилля наукової та освітянської громадськості й урядів для істотного підвищення конкурентоспроможності європейської вищої освіти і науки у світовому вимірі, а також для посилення ролі цієї системи у соціальних перетвореннях. Адже важливість освіти й освітньої співпраці в розвитку та зміцненні стійких, мирних і демократичних суспільств універсальна і підтверджується як першочергова.

«Європа знань» тепер уже широко визнана як незмінний чинник соціального й гуманітарного розвитку, а також як необхідний компонент об'єднання та збагачення європейської людності, спроможного до надання її громадянам необхідних відомостей для протистояння викликам нового тисячоліття поряд із розумінням спільності цінностей і належності до загального соціального й культурного простору.

У сучасному світі, коли незалежність України стала незаперечним фактом, а освіта – власною справою українського народу, розбудова системи освіти та її докорінне реформування мають стати основою відтворення інтелектуального, духовного потенціалу народу, виходу вітчизняної науки і техніки на світовий рівень, інтеграції України у світовий культурний та економічний простір.

На сьогодні національна система вищої освіти досягла належного рівня, що дозволило Україні 19 травня 2005 р. на Бергенському (Норвегія) саміті міністрів освіти 40 європейських країн-учасниць приєднатися до Болонської співдружності [3, 125]. Першочерговим завданням української вищої освіти нині є якнайшвидша адаптація до єдиних європейських освітянських критеріїв і стандартів. Рішення про входження України до Болонського процесу було

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

проголошено на найвищому рівні Указом Президента України від 17 лютого 2004 р. Відповідно до цього указу Кабінет Міністрів затвердив «Державну програму розвитку вищої освіти на 2005 – 2007 роки».

Особливості освіти в різних країнах склалися історично: під впливом церкви і держави, культури, форми устрою, мовного різноманіття, індустріалізації та демократизації, розвитку законодавчої бази тощо. Тому система освіти в різних країнах суттєво відрізняється одна від одної, насамперед відмінна від тієї, яка склалася в Україні та країнах колишнього СРСР. Нині існує більше освітніх структур, ніж країн у світі. У зв'язку з цим у країнах існує невідповідність між організаційною структурою інститутів, термінами навчання, різними ступенями (бакалавр, магістр) та дипломами, що надають своїм випускникам навчальні заклади. Однак, система освіти будь-якої країни обов'язково містить: дошкільне виховання; початкову освіту; загальну середню освіту; позашкільне навчання й виховання; професійно-технічну освіту; середню фахову освіту; вищу освіту підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів; підвищення кваліфікацій й перепідготовку кадрів.

Передусім варто оцінити європейські культурні цінності у розвитку глобальної освітянської політики. Так, історія свідчить про те, що інтелектуальний розвиток у Європі йшов від класичної античності через Ренесанс та епоху Просвітництва до модернізму й постмодернізму, що й позначилося на формуванні сучасних науки, освіти і культури. Європейська культура сьогодні поширилася по всьому світу. Протягом понад 400 років європейські держави експортували у свої колонії європейські мови, філософію, здобутки літератури й мистецтва. Саме Європа заклала фундаментальні основи наукових знань, які стали поширеними у всьому світі, систематизувала наукову думку, сформулювала загальні напрями подальшого розвитку літературної мови й устрою суспільства та протягом тривалого часу істотно впливала на розвиток інших культур. Європа привносила в ці культури свої класичні принципи освіти, класичну музику й живопис, свій стиль, звичаї. Вона дала світу ідею створення Гумбольдтського університету – вищого навчального закладу для одержання академічної освіти, в якому дослідницька робота й навчальний процес зливаються воєдино й спрямовані на створення суспільства високоосвічених людей.

В останньому десятилітті XX ст. національні системи вищої освіти європейських країн фактично були підготовлені не тільки до сприйняття положень Болонської декларації, але й до практичного їхнього здійснення. Подібні трансформації характерні і для систем вищої освіти країн інших регіонів світу. Проте чітко простежуються національні особливості ступеневої, кваліфікаційної, спеціалізованої, а отже, й організаційної підготовки, яка спричиняє суттєві труднощі під час переходу громадян з країни у країну як для отримання чи продовження освіти, так і під час визнання кваліфікацій для отримання робочих місць. Тому останнім часом у зв'язку із глобалізаційними та євроінтеграційними процесами назріла гостра необхідність в уніфікації

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ступенів та кваліфікацій через зближення структури, організації та змісту освіти в різних країнах Європи [4].

На всіх етапах Болонського процесу було проголошено, що цей процес: добровільний; полісуб'єктивний; такий, що ґрунтується на цінностях європейської освіти і культури; такий, що не нівелює національні особливості освітніх систем різних країн Європи; багатоваріантний; гнучкий; відкритий; поступовий. Незважаючи на інтеграційні процеси у Європі, практика доводить, що його складові можуть розвиватися по-різному. Не слід й ідеалізувати Болонський процес. Він нерівномірний, суперечливий, складний. Його цілі ще дуже гіпотетичні. Як приєднання до цього процесу, так і неприєднання мають свої переваги та ризики. Утім з урахуванням усіх «за» і «проти» для країн, які ставлять за мету економічний і суспільний розвиток і, зрештою, вступ до Європейського Союзу, альтернативи Болонському процесові немає.

Акцент на європейське спрямування освіти не повинен руйнувати ті позитивні надбання, які накопичені у традиціях національних систем освіти країн континенту. Власне, Європейський освітянський простір із самого початку формувався в контексті взаємодії національних моделей освіти, а сам Болонський процес якраз і спрямований на підтримку і розвиток національних освітніх традицій з тим, щоб використовувати їх потенціал у створенні спільного європейського освітнього простору.

Болонський процес географічно не обмежений рамками Європейського Союзу. Його учасниками можуть стати країни-члени Європейської культурної конвенції, які доведуть свою готовність щодо дотримання цілей та принципів Болонського процесу у своїх системах вищої освіти.

Прийняття Болонської декларації – це ще один доказ того, що зміни в освіті не якесь раптове відкриття, а швидше – результат поступового усвідомлення взаємодії процесів європейської економічної та політичної інтеграції, результат розвитку ідей та інновацій у сфері освіти, які передували Болонській декларації та стали її основою. У Болонській декларації знайшли конкретизацію основні напрями зусиль європейських університетів з урахуванням досвіду та відповідно до цивілізаційного процесу початку XXI ст.

Доцільно відзначити, що освітні трансформації відповідно до вимог кредитно-модульної системи – це не тільки і не стільки рівні, модулі, експерименти, кредити, рейтинги тощо. Передусім це – нова філософія освітньої діяльності, нові принципи організації навчального процесу, новий тип відносин між викладачем і студентом, це, зрештою, нові "технології" опанування знань тощо.

Динамічні процеси сучасного суперечливого світу ставлять кожну людину в надзвичайно складні умови соціального життя. Радикальна зміна ціннісних орієнтацій, гостра необхідність у постійному пошуку і швидкому знаходженні життєво важливих рішень, стресові ситуації – усе це проблеми повсякденного людського буття, сфера практичного застосування світоглядної культури, основу якої становить філософія.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

Сучасна філософія є узагальненою філософською думкою людства. Ідейною основою сучасної філософії є загальнолюдські цінності і пріоритети. Вивчення філософії стає однією з головних передумов входження кожної молодої людини в загальнокультурний світовий контекст.

Філософії як сфері духовної творчості притаманне широке розмаїття методологічних підходів і теоретичних систем. Воно знаходить належне відображення в навчальному курсі. Вивчаючи філософію, необхідно пам'ятати, що вона є не просто сукупністю істин, які можна уявити у формі, легкій для запам'ятовування. Філософія – це динамічний світ понять, ідей і концепцій, проблем, питань і сумнівів. Навчитися орієнтуватися у цьому світі, звичайно, зовсім непросто. Істину студент має осягнути власним розумом. Це потребує від молодої людини самостійних роздумів, формування власних поглядів і переконань [5].

У більшості країн світу філософія посідає чільне місце в системі гуманітарних дисциплін, які вивчаються у вищій школі. Загальновідомо, що від гуманітарної освіти значною мірою залежить творчий потенціал особистості. Оволодіння основами філософських знань допомагає студенту стати фахівцем, який уміє глибоко мислити і діяти самостійно.

Юність, студентські роки – це така пора людського життя, коли схильність до філософського осмислення дійсності виявляється найбільш виразно. Осягнення істини багато в чому залежить від звернення студента до філософської спадщини, праць найбільш відомих філософів, що становлять скарбницю філософської культури людства.

Вивчення філософії у вищому навчальному закладі – це не просто доповнення до формування спеціаліста, який буде використовувати її положення у своїй професії, а й ті загальні засади формування духовного світу особи, що завдяки усвідомленню людиною себе як особистості, завдяки усвідомленню сенсу свого буття відіграють значною мірою визначальну роль у становленні молодої людини як фахівця.

На основі засвоєння основних ідей зі світової історичної скарбниці філософії, усвідомлення світоглядної та методологічної значущості основних принципів, законів та категорій кожна людина здатна оновлювати, доповнювати власну філософську концепцію, трансформувати свої позиції у відповідь на виклики сучасного життя. Для цього потрібно осмислити та навчитися захищати вищі моральні та естетичні цінності свого буття, запроваджувати у власному оточенні принципи етики ділового спілкування, сприяти підвищенню своєї логічної культури.

Отже, філософія відкрита для всіх, і кожна людина певною мірою філософствує, однак дійсне оволодіння нею – це глибока й систематична робота мислення, вимагає певного настрою душі, коли у значущих явищах ми вбачаємо закони гармонійного та розумного устрою буття і розуміємо своє дійсне місце в межах світового цілого.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

Отже, стратегічним завданням реформування вищої освіти в Україні є трансформація кількісних показників освітніх послуг у якісні. Цей трансформаційний процес має базуватися на таких засадах:

- національна ідея вищої школи, зміст якої полягає у збереженні та примноженні національних освітніх традицій. Вища освіта покликана виховувати громадянина держави України, гармонійно розвинену особистість, для якої потреба у фундаментальних знаннях та підвищенні загальноосвітнього і професійного рівня асоціюється зі зміцненням своєї держави;
- розвиток вищої освіти повинен підпорядковуватись законам ринкової економіки, тобто закону розподілу праці, закону змінності праці та закону конкуренції, оскільки економічна сфера є винятково важливою у формуванні логіки суспільного розвитку. Адже Україна має високий показник освіченості громадян, який становить 98%. Тут ми маємо очевидне протиріччя між таким людським потенціалом й темпами економічних перетворень у країні. Водночас необхідно враховувати не менш важливі чинники – соціальні, політичні, духовного життя, суспільної свідомості, культури та морально-психологічних цінностей. Значна частина проблем, що накопичилися в системі вищої освіти, насамперед пов’язані із розбалансованістю комплексу зазначених чинників суспільних перетворень;
- назріла необхідність суттєво скоригувати спрямованість освітнього процесу. Світ вступив у період, коли зміна ідей, технологій, знань відбувається швидше, ніж зміна поколінь людей. Звідси очевидно, що навчити дитину на все життя не можна, тому не треба зводити навчання лише до засвоєння учнем чи студентом певної суми знань. Окрім цієї функції навчального процесу з’являється завдання навчити самостійно навчатися, оволодівати новою інформацією, виробити в учня, студента життєво важливі для нього компетенції. Освіта повинна готувати людину, здатну сприймати зміни, творити їх, розцінювати змінність як органічну складову власного способу життя. Інноваційний характер сучасної цивілізації та сучасної економіки потребує людини інноваційного типу, яку може сформувати лише інноваційна у самій своїй суті освіта;
- модернізацію вищої освіти треба розглядати у контексті тенденцій розвитку світових освітніх систем, у тому числі європейських.

ЛІТЕРАТУРА

1. Базалук О. Філософія освіти: [навч. посіб.] / Олег Базалук, Наталія Юхименко. – К. : Кондор, 2010. – 161 с.
2. Журавський В. С. Вища освіта як фактор державотворення і культури в Україні / В. С. Журавський. – К., 2003. – 416 с.
3. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI ст. – К., 2002. – 24 с.
4. Ніколаєнко С. Вища освіта і наука – найважливіші сфери відповідальності громадянського суспільства та основа інноваційного розвитку / С. Ніколаєнко // Вища школа. – 2005. – № 1. – С. 13–30.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

5. Подольська Є. А. Освіта як чинник розвитку особистості в соціокультурному контексті / Подольська Є. А., Назаркіна В. М., Яковлєв А. О. – Харків, 2002.

6. Ярошовець В. І. Людина в системі пізнання / Володимир Іванович Ярошовець. – К., 1996.

РЕЗЮМЕ

Л.Н. Харченко. Философия и Болонский процесс.

В статье раскрыта система высшего образования Украины на современном этапе: основные задания и тенденции развития в контексте формирования единого европейского образовательного и научного пространства. Определяны место и роль философии в становлении молодого человека как специалиста.

***Ключевые слова**: личность, общество, познание, культура, культурный человек, философия, развитие, мировоззрение, наука, европейский.*

SUMMARY

L.M. Kharchenko. Philosophy and Bolonian process.

The system of higher education of Ukraine at the contemporary stage: the main tasks and tendencies of the development in the contest of formation the united educational and scientific space is discovered in the article. The place and role of Philosophy in the condition of a young man as a specialist are determined.

***Key words**: personality, society, familiarization, culture, man of culture, philosophy, progress, world outlook, and science, European.*

УДК 1:37:32

А. О. Рубан
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет ім. Григорія Сковороди»

ВПЛИВ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ НА ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ

У статті досліджено вплив філософії освіти на формування політичної культури особистості, громадянської освіченості, компетентності, досвіду громадянської участі в життєдіяльності суспільства та громадянської зрілості особистості. Особлива увага приділена проблемі формування і висловлення власної думки, раціонально-критичного мислення з проблем політичного життя суспільства.

***Ключові слова:** філософія освіти, політична культура, політичне виховання, політична свідомість, політична поведінка, політична освіта.*

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

Генеза демократичних засад суспільного життя, трансформації, що відбуваються в економіці, суспільному і духовному житті та у ціннісних орієнтаціях українського соціуму, спрямування інтеграційного вектора України в бік європейських структур зумовлюють розвиток відповідної системи освіти, яка за своїм змістом і методологією покликана формувати особистісні риси громадянина України, сприяти його європейській ідентифікації, формувати його демократичну ментальність.

Тому не випадково запровадження в Україні складової системи освіти на громадянській основі одержали досить глибоку наукову розробку й широке практичне застосування, оскільки формування демократичної громадянськості є нагальною потребою усіх розвинених країн, але насамперед тих країн, що перебувають на етапі суспільно-політичної трансформації. Як зауважує В. Огнев'юк [3, 120], метою громадянської філософії освіти є формування особистості з високою громадянською культурою, що усвідомлює взаємозв'язок між індивідуальною свободою, правами окремої людини та її громадянською відповідальністю, готовністю до компетентної участі в політичній життєдіяльності суспільства.

Тематика філософії освіти, як і громадянського суспільства, нині культивується в широких масштабах, і можна без перебільшення твердити, що вона впродовж останніх років почала посідати одне з центральних місць у сучасних педагогічних, філософських і політичних концепціях. Особлива увага звертається на молоде покоління, яке продовжуватиме розбудову української державності.

Інкорпорована до концепції навчання і виховання в нашій країні вона має передбачати формування системи знань, переконань, цінностей, ідеалів і традицій, притаманних для громадян країн з усталеною демократією, або, іншими словами, формування культури громадянськості.

Усе це робить актуальним дослідження стану політичної культури перехідного суспільства й побудови програми громадянської освіти, що спирається на реально наявні особливості ставлення людей до сфери суспільно-політичного життя, їх знань, віри та готовності до дії.

Розвиток політичної освіти громадян (її ще називають «громадянською освітою» – «civic education») є важливим завданням, що постає перед сучасними країнами світу, зокрема Україною.

Як концептуальне поняття «політична культура» з'являється в середині XX ст. у працях представників американської школи – Г. Алмонда, С. Верби, Л. Пая. Це досить складне, багатогранне, глибоке за змістом поняття. Сучасний аналіз феномену політичної культури, філософії освіти можна простежити у працях багатьох дослідників, в яких розглядаються питання щодо сутності, домінуючих цінностей, регіональних відмінностей, механізмів і засобів формування їх сучасної моделі. У сучасній українській філософській і політологічній літературі цієї теми активно торкаються В. Андрущенко, О. Бабкіна, В. Бебик, І. Бех, І. Варзар, М. Головатий, В. Горбатенко, В. Кремень,

І. Надольний, В. Огнев'юк, М. Остапенко, В. Ребкало, С. Рябов, Л. Шкляр, П. Шляхтун, А. Ярошенко та ін.

Аналіз ступеня розробленості проблеми засвідчує, що в основному дослідники проблем впливу філософії освіти на політичну культуру особистості визначають сутність громадянської освіти як набуття вмінь розв'язувати конфлікти та запобігати їх виникненню через створення у школі педагогічного клімату довіри і співпраці між учнями і вчителями, активізацію громадського життя. Водночас поки ще не так багато значних наукових праць, у яких приділялася б увага набуттю відповідних знань, умінь і навичок, необхідних громадянину сучасного демократичного суспільства. Цей аспект дослідження є дуже важливим, тому що для молодої української демократії громадянська освіта, будучи суттєвим чинником політичної соціалізації особистості, має полягати у культивуванні цінностей прав, свобод і гідності людини, розвитку вміння відстоювати власні права в разі зазіхань на них з боку інших людей або влади, формуванні громадянської компетентності, прихильності до цінностей демократії, поширенні критичного ставлення людей до уряду й продукованих ним настанов і рішень, а також у мотивуванні індивідів до участі у розв'язанні проблем громадянського життя. Оскільки, як засвідчує суспільно-історична практика, суб'єкти політики (держава, еліти, партії, ЗМІ) поряд з інформуванням, освітою, залученням громадян до участі в політичному процесі дедалі більше схильні до використання маніпулятивних методів і технологій, прихованого керування масовою свідомістю й поведінкою громадян.

Постановка проблеми. У статті буде здійснено спробу розглянути основні проблеми впливу філософії освіти на формування політичної культури особистості, яка вимагає від неї не лише політичної активності, але й усвідомлення нею власної ролі і значення в життєдіяльності суспільства, а також дій відповідно до власних переконань і цінностей.

Мета статті – розкрити вплив філософії освіти на формування політичної культури особистості.

Процес дослідження вимагав виконання таких завдань: проаналізувати та вказати на тенденції впливу філософії освіти на формування політичної культури особистості.

Під поняттям «громадянська освіта» західні дослідники розуміють набуття відповідних знань, умінь і навичок, необхідних громадянину сучасного демократичного суспільства. Але при цьому у країнах Заходу поширені різні концепції громадянської освіти. За одними – громадянська освіта є засобом розвитку почуття патріотизму і національної ідентичності, за іншими – засобом формування системи цінностей і мотивацій особи до належного виконання своєї частки завдань і несення певної відповідальності.

Як зауважує В. Огнев'юк громадянська освіта – це один з основних чинників формування громадянської культури. В сучасній геополітичній ситуації громадянська культура особистості має формуватись не лише на основі національної культури й національних цінностей, але й з урахуванням

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

цивілізаційної спадщини людства, плюралізму віросповідань та систем ідей, а також прагнення до універсалізації загальних правил і цінностей [3, 120].

Погоджуємося з думкою С. Рядова про те, що політична культура громадян є визначальним компонентом політичної системи сучасного суспільства. Демократія – це, крім того, ще й стан світосприйняття та самовідчуття людей, характер їхніх уявлень про самих себе, свої права, можливості та відповідальність, про умови стабільності й імперативності чинного порядку, засади авторитетності влади [5].

В освітніх системах східноєвропейських країн, зокрема країн СНД, відбувається перехід від ідеологічно-державних стереотипів до цінностей демократичного суспільства. Як відзначає відомий дослідник освіти В. П. Андрущенко, означена тенденція «реалізується у двох головних вимірах: як система навчання демократії і як перебудова навчалько-виховного процесу на демократичних засадах» [1, 16].

У наш час боротися за демократію означає насамперед сприяти оновленню політичної культури, здійснювати політичну систему громадян або громадянську освіту. Як наголошує Френсіс Фукуяма, боротьба за ліберальну демократію у найближчому майбутньому відбуватиметься не у площині природи інституцій (з цього приводу вже досягнуто певне спільне розуміння в усьому світі), а на рівнях громадянського суспільства та культури [7].

Громадяни демократичних суспільств мають володіти необхідним мінімумом знань, умінь, позицій, підходів та прихильності до ідеалів і цінностей, що становлять основу демократичної політичної культури. Ця культура, як зауважує С. Рябов [5], означає не тільки цінування значення прав людини, їх застосування й дотримання, знання того, як улаштоване суспільство й інститути урядування у ньому, готовність дотримуватися чинних суспільних правил, а й уміння не дозволяти владі обмежувати правомірні інтереси людей, брати участь у громадянському житті, розв’язувати конфлікти, вступати у спілкування й співпрацю. Зміст демократичної громадянської освіти утворюють також відповідні цінності – свобода, справедливість, рівність можливостей, здатність жити разом, повага до честі й людських прав, солідарність, міжкультурне взаєморозуміння, захист довкілля, відданість миру тощо.

Поряд з наданням знань і формуванням умінь суспільно-політичної дії ця освіта приводить до формування певного морально-духовного стану людей – відчуття власної свободи та разом з тим відповідальності, віри в суспільні цінності. Саме такий стан позначаємо поняттям «громадянськість».

Громадянськість – це інтегративна якість особистості, яка дає змогу людині відчувати себе юридично, соціально, морально, політично дієспроможною. Головними елементами громадянськості є моральна і правова культура, тобто почуття власної гідності, внутрішня свобода особистості, дисциплінованість, повага і довіра до громадян й органів влади, здатність виконувати свої обов’язки, гармонійно поєднувати патріотизм із почуттям поваги до інших народів. Моральна культура громадянина базується на національних і загальнолюдських моральних цінностях, а правова культура є суб’єктивною основою й передумовою

існування правової держави, для якої притаманний високий ступінь потреби у громадянських якостях особистості.

Як уважає В. Огнев'юк, саме довкола правової культури має розбудовуватись громадянська освіта, що відповідає сучасним суспільним вимогам. Оскільки правова культура не зводиться до формального вивчення нормативних положень, а вимагає роздумів, усвідомлення особистого та універсального, то вона:

– сприяє залученню молоді до громадянської освіти й формуваннюб цивілізаційної компетентності;

– формує критичне вивчення законів, спонукає до участі у їх створенні та застосуванні;

– вводить юнаків і дівчат у суть дилеми прав і обов'язків, допомагає усвідомленню ними свободи і прав особи в межах, що регулюються нормами моралі;

– сприяє розвитку у молоді відчуття спільності Європейського дому, як субстанції права і демократії, моралі і суспільних цінностей;

– допомагає удосконалювати життя в навчальному закладі, засвоювати компоненти цивілізаційної компетентності;

– забезпечує системне вивчення проблем суспільства та їх аргументацію, створює умови для впровадження в життя правових знань молоді;

– сприяє поєднанню теоретичних знань з практикою суспільного життя [3, 114].

Разом з тим необхідно виховувати громадянські якості особистості, які мають живити її прагнення до участі в демократичному самоврядуванні. Формування у молоді розсудливості, здорового глузду, самостійності, сміливості, чутливості до проблем суспільного життя, вміння публічно обстоювати особисту думку, критичності та самокритичності, вміння сприймати критику, здатність до об'єднання з іншими людьми має стати основою виховання громадянина в сім'ї та навчальному закладі.

Зміст громадянської освіти має спрямовуватись на досягнення визначених цілей як у навчанні, так і у вихованні. Успішність цієї освіти слід оцінювати не стільки за обсягом набутих учнями знань і вмінь, скільки за результативністю їх трансформування у світоглядні пріоритети і ціннісні настанови, формування громадянської культури особистості. Також громадянська освіта має бути спрямована на формування здатності громадян розібратися в тому, що є повсякденним, але водночас досить складним – у законах, правилах, культурі співжиття, життя громадою; на плекання філософії свободи й людської гідності. Важливим завданням громадянської освіти, як сутнісної складової демократичної політичної культури, є формування звички до діалогу.

Громадянська освіта може розглядатися як комплекс інтегрованих знань (зміст), а також як процес розвитку й поширення цих знань – невід'ємного компонента громадянського суспільства.

Як комплекс інтегрованих знань громадянська освіта є складною динамічною системою, що поєднує:

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

– громадянські знання, на основі яких формуються уявлення щодо форм і способів функціонування громадянина в політичному, правовому, економічному, соціальному та культурному полі демократичної держави;

– громадянські вміння й досвід участі в соціально-політичному житті суспільства та практичного застосування знань;

– громадянські чесноти – норми, настанови, цінності та якості, притаманні громадянину демократичного суспільства.

Як зауважує М. Остапенко [4, 50], важливою ланкою політичної соціалізації є політичне виховання. Це процес цілеспрямованого і систематичного впливу на політичну свідомість і поведінку громадян з метою формування певних політичних якостей. Цілеспрямованість і систематичність – два головні чинники, що виділяють політичне виховання із загального контексту політичної соціалізації. Основне завдання політичного виховання – закріпити в політичній свідомості і поведінці людини домінуючі в певній системі політичні цінності, норми, орієнтації і зразки, сформувати певний тип політичної культури. Політичне виховання включає два основні компоненти: раціональний та емоційний.

Раціональний компонент полягає в передачі через систему політичної освіти необхідної політичної інформації і у формуванні певної системи політичних знань. Політична освіта – це потужне знаряддя політичної соціалізації, інтегрування особистості в політичну систему, джерело формування політичної свідомості особистості – політичних знань, переконань, поглядів, оцінок, настанов та ідеалів. Будучи однією з основ формування і розвитку громадянського суспільства, політична освіта здатна забезпечити істотну протидію політичній дестабілізації, конфронтації та загрозам національної безпеки. Сучасне суспільство потребує, щоб кожна людина усвідомлено ставилася до політичних подій, що відбуваються в межах країни та у світі, змогла дати їм об’єктивну світоглядну оцінку, оволоділа практичними навичками участі у громадянському житті.

Політична освіта як чинник формування політичної культури має не лише давати політичні знання, на основі яких формуються уявлення відносно форм і способів функціонування громадян у політичному, правовому, економічному, соціальному та культурному полі демократичної держави, а й формувати певні політичні вміння, якості та чесноти. Щодо цього великого значення набуває система громадянської освіти, мета якої – не лише сформувати знання людини про світ, а й утвердити її свідому громадянську позицію, забезпечити потребу людини бути почутою і потрібною суспільству.

Філософія освіти формує образ «людини майбутнього», зорієнтовуючи та змістовно наповнюючи педагогіку новими знаннями, методами, способами, цілями, які через процес освіти втілюються у формуванні внутрішнього світу конкретного покоління.

О. Базалук та Н. Юхименко у своєму навчально-методичному посібнику «Філософія освіти» трактують її як філософську дисципліну, що зорієнтовує, сплановано впливає, наперед передбачивши ідеальний образ, заради якого і

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

здійснюється означений вплив як на конкретну людину, так і на мікро та макро соціальної групи [2, 10].

У сучасній Україні філософію освіти визначають як сукупність світоглядних теорій (ідей), які зумовлюють методологію виховання і навчання, становлення відповідного типу особистості.

Перспективи реформування освітньої системи в Україні вбачаються в актуалізації гуманітарно-культуротворчої філософії світи, а її стратегічна мета полягає у становленні творчо-гуманітарної особистості як цілісного суб'єкта культури. В основу педагогічного процесу варто покласти нову світоглядну установку, новий тип особистості, а відповідно і змінити методику виховання та навчання.

На думку В. Андрущенка [6] та інших дослідників, філософію освіти немає сенсу виокремлювати в окрему галузь філософії. Адже філософія освіти розвивається у межах соціальної філософії, створюючи комплексне та міжгалузеве вивчення системи освіти. Вона поєднує «зовнішні», щодо системи освіти соціальні науки із «внутрішніми» – педагогікою. У широкому розумінні предмет філософії освіти – не лише філософське осягнення самого процесу отримання знань, умінь і навичок, але й більшою мірою масштабне вивчення культурних досягнень та цінностей, покликаних задовольняти потреби системи освіти. Філософія доповнює педагогіку тим основним, чого їй бракує, – масштабним баченням соціальних трансформацій і домінуючими у даному історичному періоді світоглядними концепціями, з-поміж яких важливо виділити планетарно-космічну. Саме розуміння кожною людиною закономірності свого виникнення у структурі світобудови дає можливість шукати відповіді на одвічні філософські запитання: «Про сутність людського життя», «Про походження життя і людини», «Про перспективи розвитку людського суспільства» тощо.

Складовими громадянської культури є громадянська освіченість, компетентність, досвід громадянської участі в життєдіяльності суспільства та громадянська зрілість особистості, що визначається духовно-моральними якостями, ціннісними орієнтаціями і світоглядно-психологічними характеристиками особи.

Тому зміст філософії освіти має бути спрямованим на здобуття учнями та студентами досвіду громадянських вчинків й основних громадянських умінь. Громадянська філософія освіти повинна допомагати людям свідомо ставитися до засадничих цінностей і принципів чинної системи, готувати особистість до компетентної й відповідальної участі у житті суспільства.

Навчальні заклади системи освіти демократичного суспільства повинні «прищеплювати» молоді толерантність щодо таких політичних поглядів, за умови дотримання їх носіями вимог законодавства.

Висновок. Отже, щоб дотримуватися певного політичного курсу, щоб здійснити політичні, економічні і структурні перетворення сьогодні, щоб у перспективі сформувати стійку політичну націю, представники якої не усвідомлюватимуть себе поза межами держави, необхідно проводити розумну,

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

виважену і цілеспрямовану гуманітарну політику, яка формуватиме новий імідж України й українця, готуватиме громадську думку в державі і за її межами до позитивного сприйняття нашої країни. Для цього необхідно створити нову політичну культуру, нову філософію буття, на це можна направити подальші дослідження у цій галузі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрущенко В. Основні тенденції розвитку вищої освіти України на рубежі століть. Спроба прогностичного аналізу / В. Андрущенко // Вища освіта України. – 2001. – № 1. – С. 12–23.

2. Базалук О. О. Філософія освіти: навч.-метод. посіб. / О. О. Базалук, Н. Ф. Юхименко. – К. : Кондор, 2010. – 164 с.

3. Огнев'юк В. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку / В. Огнев'юк. – К. : Знання України, 2003. – 450 с.

4. Остапенко М. А. Політична культура суспільства : навч. посіб. / М. А. Остапенко. – К. : МАУП, 2008. – 96 с.

5. Рябов С. Г. Особливості громадянської освіти у формуванні політичної культури перехідного суспільства / С. Г. Рябов. – Режим доступу:
http: // www.iteach.com.ua.

6. Філософія освіти : навч. посіб. / [за заг. ред. В. Андрущенка]. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – 328 с.

7. Фукуяма Ф. Главенство культуры / Ф. Фукуяма // Русский журнал. – Режим доступа:
http: koi.Aha/ru/pinskij7fukujama.htm.

РЕЗЮМЕ

А.О. Рубан. Влияние философии образования на пути формирования политической культуры личности.

В статье исследовано влияние философии образования на формирование политической культуры личности, гражданской образованности, компетентности, опыта гражданского участия в жизнедеятельности общества и гражданской зрелости личности. Особенное внимание уделено проблеме формирования и выражения собственной мысли, рационально-критического мышления по проблемам политической жизни общества.

Ключевые слова: *философия образования, политическая культура, политическое воспитание, политическое сознание, политическое поведение, политическое образование.*

SUMMARY

A. O. Ruban. Influence of Philosophy on Philosophy on Ways of Formation to Political Culture of Person.

Influence of philosophy education on the formation of political culture of person, civil erudition, and competence, experience of civil participation in world's activity of society and civil maturity of person is researched in the article. Separate grants

attention of problem the formation and giving one's view, rational-critical thought from the problem of political life society.

Key words: *philosophy of education, political culture, political education, political faint, political behavior, political education.*

УДК 261.5

А. О.Кислий
Чернігівський національний педагогічний
університет ім. Т. Г. Шевченка

РЕЛІГІЙНА ОСВІТА ТА НАУКА В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

У статті розглянуто систему релігійної освіти та науки в Україні. Розкрито її сучасний стан, визначено основні шляхи розвитку в суспільному середовищі. Проаналізована проблема співвідношення релігійної та світської освіти і науки в Україні.

Ключові слова: *релігійна освіта, духовні навчальні заклади, богослов'я, християнська етика.*

Сучасне релігійне життя в Україні відзначається позитивними зрушеннями та наявністю вагомих проблем у суспільному середовищі. Очевидним стає інтерес громадськості до релігії та церкви. Використання гуманістичних цінностей релігії для значної частини суспільства є основним шляхом виходу із суспільної та духовно-моральної кризи. Актуальним у сучасних умовах формування українського громадянського суспільства є питання релігійної освіти та науки.

Особливо значущі у дослідженні цієї проблематики зауваження наукових діячів та духовенства. Служителі церкви обґрунтовують та доводять беззаперечні переваги релігійної освіти у школі та громадському середовищі, обстоюючи свою віру та релігійне вчення. Конститутивними в такій роботі є висновки науковців та державних діячів (В. Бондаренко, М. Закович, Н. Кочан, М. Новиченка, Т. Тхоржевської та ін.), що, відкидаючи заангажованість церковного простору в умовах сучасного суспільства, намагаються визначити перспективи у цій сфері.

Зі становленням України як незалежної держави активно розпочали працювати традиційні церкви, які попри втрати, пов'язані з протидією їм з боку тоталітарної влади, зберегли значні можливості виконувати першочергові функції: проповідувати і навчати людей вірии. Новий характер державно-церковних відносин та вільний розвиток релігійних організацій зумовили нові можливості для розвитку та вдосконалення цієї роботи і насамперед осмислити і реалізувати їхні плани щодо участі церкви в освітньо-виховному та науковому процесах. Керуючись чинним законодавством, влада розуміє роль церкви в

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

історії українського народу і в сучасному суспільному житті як інституту Божого для просвітницького та морального оздоровлення суспільства, передусім через виховання віруючих.

Маючи багатий досвід роботи у суспільному середовищі церква виконує не тільки віроповчальні функції, а й сформувала на даний час фундаментальну освітню та наукову базу. Релігійні організації, що діють в Україні, створили на основі своєї ідеології та віровчення систему освітніх закладів. За роки української державності загальна кількість установ духовної освіти збільшилась у кілька разів, і на сьогодні становить 196 духовних академій, університетів, семінарій, інститутів, вищих духовних шкіл, біблійних коледжів, колегій, училищ та 12 633 недільних шкіл [4]. Стає зрозумілим, що церква має значний потенціал у справі навчання та виховання молодого покоління, розвитку науки.

До духовних навчальних закладів різних релігійних організацій приймаються особи, що отримали освіту в загальноосвітній школі і володіють теоретичними знаннями та практичними навичками з основ богослов'я. Такі вимоги визначають певне коло людей, що бажають і в перспективі можуть отримати духовну освіту.

У роботі окремих релігійних навчальних закладів застосовуються передові освітні досягнення. Програми навчальних предметів з підготовки спеціалістів та науковців в основі містять новітні напрацювання, що перевірені історичним досвідом й ефективно працюють з підготовки необхідних спеціалістів у сучасних умовах як України, так і зарубіжних держав. Участь в освітньому процесі викладачів, серед яких значний процент становлять доктори наук, професори з багатьох країн світу, підносить науковий авторитет такої роботи.

Географічне розташування релігійних навчальних закладів визначається історичними передумовами поширення віровчення та сконцентрованістю парафій. Спостерігається нерівномірне охоплення території України та формування окремих осередків духовної освіти. Такий стан визначає проблематичність у становленні єдиної системи духовної освіти і демонструє складність у взаємовідносинах між церквами. Окремі релігійні організації мають свої навчальні заклади практично у всіх областях України, що є свідченням широкомасштабної освітньої роботи з підготовки проповідників для задоволення власних потреб, але не свідчить про її якість.

Релігійні навчальні заклади виконують широкі освітні функції, головне завдання яких – підготувати майбутніх пастирів і педагогів відповідного рівня. Навчання не обмежується вивченням окремих предметів та оволодінням певною сумою знань. Важлива увага приділяється формуванню християнського світогляду і глибокій церковній свідомості, адже в навчанні спостерігається суттєвий відрив від духовних переконань і посилюється зв'язок зі світським середовищем. На навчальні заклади вище духовенство покладає великі надії щодо необхідності систематизації богословської науки та консолідації зусиль для підготовки високоосвічених священнослужителів. Освітні заклади різних

релігійних конфесій, формулюючи свої академічні принципи, фундаментують особливості духовної освіти.

У духовних навчальних закладах розв'язується проблема підготовки наукових кадрів з-поміж своїх вихованців та підвищення кваліфікації. Для потреб церкви вони готують магістрів та докторів відповідних наук, професорів академічних кафедр. На сьогодні в Україні недостатньо науковців-богословів і тому значний відсоток наукової продукції надходить із-за кордону. А відсутність учених рад із захисту дисертацій з окремих спеціальностей свідчить про недостатній рівень наукових досліджень. Тому для здобуття наукового ступеня часто необхідно продовжувати навчання за кордоном.

В Україні існує розвинута мережа православних навчальних закладів. Структура навчальних закладів створена на основі моделі православної духовної освіти. Така модель освіти тримається на історичних традиціях православного християнства і ввібрала досягнення останніх років, що внесли корективи і визначили специфіку сучасної освітньої системи та окреслили основні шляхи її розвитку. Модель духовної освіти спрямована на максимальне задоволення потреб церкви необхідними кадрами священнослужителів.

Рівень богословської освіти визначає для церкви основні магістральні шляхи реалізації власних потенційних можливостей у суспільному середовищі. Сучасний стан духовної освіти вимагає формулювання концептуальних засад реформування. Це поступовий, тривалий та складний процес. Така діяльність націлена на ближню перспективу – якнайшвидше підготувати кадровий потенціал та дальню – розробка стандартів для вдосконалення богословської освіти й науки, а також пошук шляхів взаємодії зі світськими навчальними закладами.

Становлення освітньої системи, яке було пов'язано з тривалим періодом гонінь, долаючи окремі труднощі, вже майже завершено, хоча якість духовної освіти залишається в різних навчальних закладах досить неоднорідною і неодмінно потребує свого подальшого вдосконалення. Не всі духовні навчальні заклади можуть матеріально забезпечити навчальний процес, рівноцінні за професійністю навчальних програм, достатньою підготовкою викладачів, а отже, і результатами діяльності. Значна частина релігійних організацій є новими на українських землях. Їхні освітні системи розроблені за кордоном і керуються передусім власними потребами, характерними для інших країн. Механічне перенесення запозичених стандартів ускладнює діяльність і перспективність окремих духовних шкіл. Тому головним завданням є не лише досягнення власної мети, а й адаптація до умов, що склалися в Україні [2, 41–45]. Наприклад, більшість протестантських релігійних організацій не сформували стабільної освітньої системи й постійно потребують освітнього підживлення з-за кордону, головну увагу приділяють проповідницькій роботі серед населення. У специфіці діяльності таких навчальних осередків спостерігається формування синтетичної моделі освіти, що поєднує вітчизняні освітні здобутки і всю розмаїтість освітніх норм запозичених за кордоном [2, 41].

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

Позитивним є той факт, що духовні навчальні заклади, спрямовуючи свою діяльність на підготовку кадрів священиків, намагаються надати своїм вихованцям і більш широкі знання з окремих світських дисциплін. Це викликано необхідністю випускників спілкуватися з людьми поза межами церкви, маючи при цьому необхідну підготовку.

Важливою ланкою роботи церкви є загальнопросвітницький напрям. Катехізація населення, тобто релігійна освіта, що здійснюється через систему навчальних закладів, направлена на передачу інформації з метою підвищення релігійної освіченості населення. Основним освітнім інститутом з катехізації населення є недільна школа. Це одна із форм апостольського служіння церкви, що бере на себе місію першочергового навчання дітей основ віри.

Невід'ємною складовою стрімкого зростання релігійного середовища є розширення освітньої діяльності, що свідчить про розв'язання основних проблем у внутрішньому житті церкви. У процесі визначення високих моральних ідеалів як головної складової державного суспільного розвитку церква намагається відновити просвітницьку роботу, тобто здійснювати свою навчально-виховну діяльність поза власне церквою, прагнучи використати найрізноманітніші освітні форми у світському середовищі. Між представниками державних органів, церквами, науковою елітою, громадськістю ведуться дискусії у цій сфері.

Особливо гостро постає питання щодо запровадження освітнього курсу «Теологія» у державних навчальних закладах. Слід указати, що теологія – це не лише релігійна дисципліна. Вона поряд з іншими знаннями включає цілісну систему обґрунтованих учень про Бога, сукупність вироблених тією певною доказів істинності догматики, релігійної моралі, правил та норм життя духовенства і віруючих, богоустановленості віровчення і церкви. Теологія – цілий комплекс гуманітарних наук, які, крім богословських, мають серйозні філологічні, філософські, історичні наукові знання, що підтверджується як історією науки, так і сучасним світовим досвідом. Вони утворюють величезний світовий досвід, накопичений багатьма століттями. Теологія – це науковий напрям, який не обмежується розробкою власної наукової тематики. Він збагачує культуру, науку, філософію, має важливе загальнонаукове і практичне значення. Поліконфесійність українського суспільства ускладнює вирішення поставленого завдання, адже необхідно говорити про «Теологію» православну, католицьку, протестантську, мусульманську тощо. Отже, необхідно обґрунтувати важливість вивчення і визначення конкретних механізмів розв'язання існуючої проблеми.

Актуальним питанням у церковно-світських відносинах є ліцензування богословської освіти. Церква наголошує на тому, що готує висококваліфіковані кадри, надає їм не гірші знання, ніж у державних освітніх закладах, але їхні стандарти не визнаються офіційною владою в Україні. Держава може визнати таку освіту, але церкві необхідно прийняти державний освітній стандарт, підготувати заклад до акредитації та залучити до викладання окремих предметів фахівців з державних ВНЗ. Крім того, органи освіти повинні

контролювати навчально-виховний процес та якість підготовки спеціалістів у цих закладах, але такого контролю державні органи забезпечити не зможуть, оскільки це буде втручанням у внутрішні справи церкви, що суперечить чинному законодавству.

Порушується питання й про необхідність прирівняти богословські наукові ступені до державних, тобто науковцями будуть особи, які не мають повної вищої освіти і рівень знань яких не відповідає державним стандартам. Тому особі, яка прагне одержати науковий ступінь, необхідно, крім духовної освіти, оволодіти знаннями на рівні повної вищої освіти та отримати документ про закінчення державного вищого навчального закладу, а потім, маючи таку основу, займатися науковим дослідженням згідно з Положенням ВАК України. Разом з тим у перелік спеціальностей, за якими проводиться захист дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата наук і доктора наук, присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань включено спеціальність богослов'я. Тобто можна говорити про реальні кроки, здійснені з метою порозуміння у сфері богословської та світської науки [3].

Сьогодні всі традиційні християнські церкви в Україні проголошують здатність до реалізації власних програм у світському середовищі, наполягають на відкритті церквам доступу до школи та викладання основ релігії. Особливо за останні роки Церква та широкі кола українського суспільства жваво дискутують запровадження в загальноосвітній школі предмета «Основи християнської етики». Проведені дослідження засвідчили, що існує ціла низка серйозних проблем, пов'язаних з можливим уведенням «Основ християнської етики» у школі. Проекти впровадження цього предмета не мають досконалої програми з вивчення курсу, методичного забезпечення викладання, матеріальної бази, відповідних кадрів тощо. Та головною перешкодою стали конфесійні протистояння, що показало складність виокремлення моральних цінностей християнства в масиві релігійних інститутів, хоча він не є безкінечним. У деяких випадках предмет було зведено до катехізаторської роботи, що тільки загострило міжконфесійні протиріччя. Проведена робота продемонструвала реальний ступінь готовності церкви до ведення такої широкомасштабної діяльності, а перед суспільством постала проблема посилення духовно-морального впливу церкви на дітей та молодь.

Соціологічні дослідження, проведені у країні, підтверджують зростання релігійності сучасного українського суспільства. Значна частина громадян позитивно ставиться до діяльності церкви та її навчальних закладів, похвально сприймає присутність релігійних предметів у світській освіті. В суспільстві відома постановка такого питання й виробилась думка щодо його можливого позитивного вирішення. Стає зрозумілим, що більшість підтримує можливість навчання і виховання дітей та молоді на основі християнської моралі [5]. Такий фактор засвідчує перспективність реалізації церквою освітньої програми у суспільному середовищі, що буде корисним і бажаним для окремих людей.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

Останнім часом простежується тенденція до залучення нових форм та методів у системі богословської освіти. Досвід роботи приватних навчальних закладів під патронатом церкви, що практикується в багатьох державах світу, сприяє пошуку шляхів до відкриття в Україні подібних навчальних закладів. Такі навчальні заклади будуть покликані не лише надавати релігійну освіту, а й у межах освітніх державних стандартів готувати спеціалістів зі світських спеціальностей. Випускники, володіючи необхідними знаннями з окремих дисциплін, будуть необхідні церкві як релігійній організації, що намагається проникнути у всі сфери життя не тільки людини, а й держави. Тому саме церкві необхідно звернути увагу на відкриття навчальних закладів, що практикується у державі, під своїм патронатом, зробити рекламу такої освіти та показати її доцільність і переваги порівняно з іншими навчально-виховними установами. Це знімає цілий ряд проблем і дозволяє в сучасних умовах здійснювати свою просвітницьку діяльність.

Активна дискусія на тему «школа і церква» набрала по суті форму діалогу. З одного боку, сторона (всі провідні християнські церкви та зацікавлені у цьому особи), що порушує питання про перегляд змісту світської освіти, статус якої закріплений законодавством держави. З другого боку, компетентні органи державної влади, що керуються Конституцією України. Держава має свої інтереси й цілі і тому діалог в існуючій царині ще не набув завершеного вигляду. Його давні історичні традиції демонструють усю складність розвязання проблем, що особливо гостро постали сьогодні.

Хоча ця проблематика залишається нерозв’язаною й має перспективний характер, на сьогодні вже можна говорити про зрушення у цій сфері. На думку В. Бондаренка, представники органів державної влади та релігійних організацій у результаті дискусій дійшли спільної думки про те, що релігійна і світська освіта та наука не можуть бути розділені непроникною стіною. Розглядаючи пройдений шлях, можна стверджувати, що у справі просвітництва і виховання світська школа і церква зближуються у питаннях взаємної співпраці [1, 13]. Про можливість позитивного розв’язання проблеми свідчить практика навчального процесу в багатьох країнах світу, а головною складністю є багаторічна ізоляція духовної школи.

Варто наголосити на значенні церкви у формуванні духовності та моральності нашого суспільства. Як зауважує більшість церковнослужителів, духовний вакуум, штучно створений у минулі десятиліття, сьогодні поступово заповнюється зовсім не моральними цінностями, що стоять далеко поза основ релігійних віровчень, тому церква, держава, система освіти повинні допомогти нашій молоді у формуванні моральних життєвих засад. Необхідно, щоб система освіти спиралася на світогляд, в основі якого були б духовні цінності, духовні і моральні орієнтири. Духовенство вважає необхідним, беззаперечним та важливим виховання молоді у любові до Бога, адже наше цивілізоване майбутнє залежатиме від рівня моральності та духовності підростаючого покоління.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

На сьогодні відбувається розвиток духовної освіти за алгоритмом, закладеним останніми роками: розширюється та вдосконалюється система навчальних закладів, велика увага приділяється підготовці науковців та викладачів, проводиться робота з налагодження міжнародних міжвузівських відносин, простежується прагнення активно впливати на світську систему освіти. Показовим є той факт, що церква намагається максимально впливати на всі сфери суспільного життя, а не тільки освітню, водночас внутрішня діяльність уважається справою лише церковною.

Отже, в Україні постає унікальна за значенням, змістом і формами діяльності система релігійної освіти та науки, що базується на культурно-історичному досвіді українського народу в його органічному поєднанні з найновішими досягненнями сучасної науки, культури і соціальної практики. До неї поступово входить усе передове й прогресивне, вивірене досвідом багатьох країн світу, зокрема європейських. Теоретичні та практичні освітні та наукові напрацювання релігійних інституцій переконливо доводять беззаперечне їх значення в сучасному українському суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаренко В. Світська школа і Церква в сучасній Україні: у пошуках співпраці / В. Бондаренко // Освіта. – 2005. – № 45. – С. 13.
2. Любащенко В. Що таке ЄААА? / В. Любащенко // Людина і світ – 2001. – № 5. – С. 41–45.
3. Перелік спеціальностей, за якими проводяться захист дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата наук і доктора наук, присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань. – Режим доступу : http://www.vak.org.ua/specrada3.php.
4. Релігійні організації в Україні (станом на 1 січня 2010 р.). Дані Державного комітету у справах національностей та релігій. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/resourses/statistics/ukr2010.
5. Церква в українському суспільстві. Матеріали соціологічного дослідження / [авт. кол.: В. П. Перебенесюк (кер.-ред.) та ін.]. – К. : «ВІП», 2004. – 52 с.

РЕЗЮМЕ

А. А. Кислый. Религиозное образование и наука в Украине: современное состояние и тенденции развития.

В статье рассмотрена система религиозного образования и науки в Украине. Раскрыто ее современное состояние, определены основные пути развития в общественной среде. Проанализирована проблема соотношения религиозного и светского образования и науки в Украине.

Ключевые слова: *религиозное образование, духовные учебные заведения, богословие, христианская этика.*

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

SUMMARY

A. O. Kysliy. Religious Education and Science in Ukraine: the Modern State and Tendencies of Development.

In the article the system of religious education and science in Ukraine is considered. Its modern state opens up and the basic ways of development in a public environment are determined. The problem of correlation of religious and society education and science in Ukraine is analyzed.

Key words: *theological education, spiritual educational institutions, theology, christian ethics.*

УДК 376.1:114 – 056.3

Т. В. Золотарьова
Сумський державний педагогічний
університет ім. А. С. Макаренка

ФРАКТАЛЬНІСТЬ КОРЕКЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ

У статті зроблено спробу визначити структуру цілеспрямованого корекційного процесу. Здійснено порівняльну характеристику процесів прямої та оберненої корекції. Розглянуто особливості зовнішнього та внутрішнього впливу на системи «особистість» і «дефект» дітей з психофізичними порушеннями.

Ключові слова: *корекція, процес, метод, фрактал.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку корекційної педагогіки існує досить велика кількість різноманітних методів роботи з дітьми з психофізичними порушеннями (далі – ПФП). Та всі ці методи мають один недолік: дитина не навчається – її навчають, вона не виховує себе – її виховують інші, а її дефекти коригують майже без її відома. Отже, зазвичай дитина бере мінімальну участь у корекційно-розвивальному процесі. Більшість зусиль витрачається з боку дорослих. Така корекція не породжує у дитини бажання позбавитися недоліків розвитку, не пробуджує самостійності в подоланні дефектів і становленні власного «Я». Тому корекційна робота не завжди буває дієвою, навіть якщо і враховується стохастичність корекційного процесу. Як цьому запобігти? На нашу думку, необхідно застосовувати синергетичні методи прямої корекції – способи стимуляції власної діяльності дитини, спрямованої на процес розпаду підсистем дефекту та формування і вдосконалення відповідних підсистем особистості.

Аналіз актуальних досліджень. Аналізуючи синергетичні методи корекції, ми зіткнулися з тим, що кожен метод містить не просто набір, групу прийомів – вони є системою, структури якої багаторазово повторюються у процесі корекції. Дотепер у відомій нам літературі такий підхід до вивчення процесу корекції не зустрічався.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

Мета статті – з'ясувати структуру корекційного процесу та її практичне значення для корекційних педагогів і дітей з ПФП.

Виклад основного матеріалу. Пригадаємо сутність корекції. Пряма корекція – процес розпаду підсистем дефекту та формування і вдосконалення відповідних підсистем особистості. Обернена корекція – процес розпаду підсистем особистості та формування і вдосконалення відповідних підсистем дефекту.

У процесі дослідження було з'ясовано, що корекція об'єднує по чотири етапи змін у системах «особистість» і «дефект» у дітей з ПФП (табл. 1), отже, є восьмиактним процесом, який включається сам у себе кілька десятків разів і тому є утворюючим елементом і цілеспрямованого, і стихійного компонентів цілісного корекційного процесу. Між утворюючими елементами цілеспрямованої корекції функціонують такі зв'язки, за яких наступний восьмиактний процес не може початися доти, поки не закінчився попередній, оскільки в кожному з цих процесів порядок руйнування й утворення горизонтальних і вертикальних зв'язків у підсистемах особистості та дефекту є інваріантним. Стихійний компонент корекційного процесу розглянемо пізніше.

Таблиця 1.

Порівняльна характеристика процесів прямої та оберненої корекції

Пряма корекція	Обернена корекція
Пряма горизонтальна корекція – процес розпаду горизонтальних зв'язків між підсистемами особистості і дефекту й утворення горизонтальних зв'язків між підсистемами особистості.	**Обернена горизонтальна корекція** – процес розпаду горизонтальних зв'язків між підсистемами особистості і дефекту й утворення горизонтальних зв'язків між підсистемами дефекту.
Пряма вертикальна корекція – процес розпаду вертикальних зв'язків між елементами підсистем дефекту й утворення вертикальних зв'язків між відповідними елементами підсистем особистості.	**Обернена вертикальна корекція** – процес розпаду вертикальних зв'язків між елементами підсистем особистості й утворення вертикальних зв'язків між відповідними елементами підсистем дефекту.
Розпад горизонтальних зв'язків між існуючими елементами особистості і дефекту: зона найближчого регресивного розвитку горизонтального зв'язку між елементами підсистеми № 1 системи «особистість» та елементами підсистеми № 1 системи «дефект»; зона актуального регресивного розвитку горизонтального зв'язку між елементами підсистеми № 1 системи «особистість» та елементами підсистеми № 1 системи «дефект».	**Розпад горизонтальних зв'язків між існуючими елементами особистості і дефекту:** зона найближчого регресивного розвитку горизонтального зв'язку між елементами підсистеми № 1 системи «особистість» та елементами підсистеми № 1 системи «дефект»; зона актуального регресивного розвитку горизонтального зв'язку між елементами підсистеми № 1 системи «особистість» та елементами підсистеми № 1 системи «дефект».

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

Розпад вертикальних зв'язків між існуючими елементами дефекту: зона найближчого регресивного розвитку вертикального зв'язку елемента підсистеми № 1 системи «дефект»; зона актуального регресивного розвитку вертикального зв'язку елемента підсистеми № 1 системи «дефект».	**Розпад вертикальних зв'язків між існуючими елементами особистості:** зона найближчого регресивного розвитку вертикального зв'язку елемента підсистеми № 1 системи «особистість»; зона актуального регресивного розвитку вертикального зв'язку елемента підсистеми № 1 системи «особистість».
Утворення вертикальних зв'язків між існуючими та новими елементами особистості: зона найближчого прогресивного розвитку вертикального зв'язку елемента підсистеми № 1 системи «особистість»; зона актуального прогресивного розвитку вертикального зв'язку елемента підсистеми № 1 системи «особистість».	**Утворення вертикальних зв'язків між існуючими та новими елементами дефекту:** зона найближчого прогресивного розвитку вертикального зв'язку елемента підсистеми № 1 системи «дефект»; зона актуального прогресивного розвитку вертикального зв'язку елемента підсистеми № 1 системи «дефект».
Утворення горизонтальних зв'язків між існуючими елементами особистості: зона найближчого прогресивного розвитку горизонтального зв'язку між елементами підсистеми № 1 системи «особистість»; зона актуального прогресивного розвитку горизонтального зв'язку між елементами підсистеми № 1 системи «особистість».	**Утворення горизонтальних зв'язків між існуючими елементами дефекту:** зона найближчого прогресивного розвитку горизонтального зв'язку між елементами підсистеми № 1 системи «дефект»; зона актуального прогресивного розвитку горизонтального зв'язку між елементами підсистеми № 1 системи «дефект».

Управління даним процесом складається з п'яти синергетичних методів, які водночас є етапами корекції будь-якої підсистеми систем «особистість» і «дефект» й утворюючими елементами цілеспрямованого корекційного впливу. Послідовність синергетичних методів корекції залишається постійною, незалежно від особливостей підсистем, у яких відбувається корекція: 1) нелінійний корекційний діалог; 2) пробуджуюча корекція; 3) гештальткорекція; 4) самокорекція; 5) корекція як фазовий перехід. Кожен із цих методів включається у вигляді прийому сам у себе та в інші методи по 16 разів (отже, за один процес корекції кожен метод повторюється 80 разів), оскільки кожен метод (усього їх п'ять) містить по чотири прийоми (прийом установлення взаємно однозначної відповідності базується на принципі відкритості, прийом вибору базується на принципі нелінійності, прийом установлення ієрархії базується на принципі підпорядкування, прийом співпраці для досягнення спільної мети базується на принципах кооперативності та когерентності), кожен з яких поділяється на чотири частини (роль дорослого в прийомі для себе та для дитини, роль дитини в прийомі для себе та для дорослого), кожна з яких містить по п'ять прийомів (збігаються з назвами методів). Під час прямої корекції за кожен з цих найдрібніших прийомів певна підсистема системи «дефект» проходить по дві зони розвитку в горизонтальному та вертикальному компонентах (зону найближчого регресивного розвитку і зону актуального регресивного

розвитку), відповідна їй підсистема системи «особистість» проходить по дві зони розвитку у вертикальному та горизонтальному компонентах (зону найближчого прогресивного розвитку і зону актуального прогресивного розвитку). Під час оберненої корекції за кожен з цих найдрібніших прийомів певна підсистема системи «особистість» проходить по дві зони розвитку у горизонтальному та вертикальному компонентах (зону найближчого регресивного розвитку і зону актуального регресивного розвитку), відповідна їй підсистема системи «дефект» проходить по дві зони розвитку у вертикальному та горизонтальному компонентах (зону найближчого прогресивного розвитку і зону актуального прогресивного розвитку). Таким чином, цілеспрямована корекція однієї підсистеми дефекту (як і особистості) є не восьмиактним, а багатоактним процесом у просторово-часовому відношенні, оскільки містить велику кількість корекційних процесів різних масштабів, що відображає ієрархічний принцип побудови корекції.

Під час повторення корекції в межах будь-якої пари підсистем особистості та дефекту система синергетичних прийомів корекції забезпечує самоподібність процесу корекції: в просторі ззовні (з боку впливу інших людей – вплив дорослого на дитину і дитини на дорослого) і зсередини (з боку впливу людини самої на себе – вплив дитини на себе, вплив дорослого на себе) та в часі (коли б не застосовували корекцію – вчора, сьогодні, завтра, – зберігається просторова структура внутрішнього та зовнішнього застосування прийомів та сутність відповіді систем на вплив).

Зупинимося на особливостях прямої корекції, оскільки під час оберненої корекції вдосконалюється система «дефект».

Методи і прийоми цілеспрямованого зовнішнього корекційного впливу повторюються вранці і ввечері вдома (вплив батьків) та вдень у школі (вплив педагогів). Але це не означає, що вдома на дитину впливають тільки батьки, а у школі – тільки педагоги. Цілеспрямовані впливи школи та сім'ї є дискретними і чергуються один з одним протягом усього періоду корекції певного дефекту (схема 1). Коли дитина знаходиться вдома, педагог на неї впливає опосередковано, через знання, уміння і навички (далі – ЗУН), яких він допоміг набути дитині під час здійснення педагогічного процесу; коли дитина знаходиться у школі, батьки на неї впливають опосередковано, через ЗУН, яких вони допомогли набути дитині вдома. Згодом, коли у дитини виникає потреба чинити так, як учили дорослі, опосередкований зовнішній вплив стає внутрішнім – відбувається інтеріоризація ЗУН. Внутрішній вплив також є дискретним, оскільки перемежовується із зовнішнім впливом: коли дитина впливає сама на себе, вона не може сприймати впливу іншої людини і навпаки, сприймаючи вплив іншої людини, дитина не може впливати сама на себе.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

Схема 1. **Переміжність цілеспрямованого корекційного впливу батьків та педагогів на дитину**

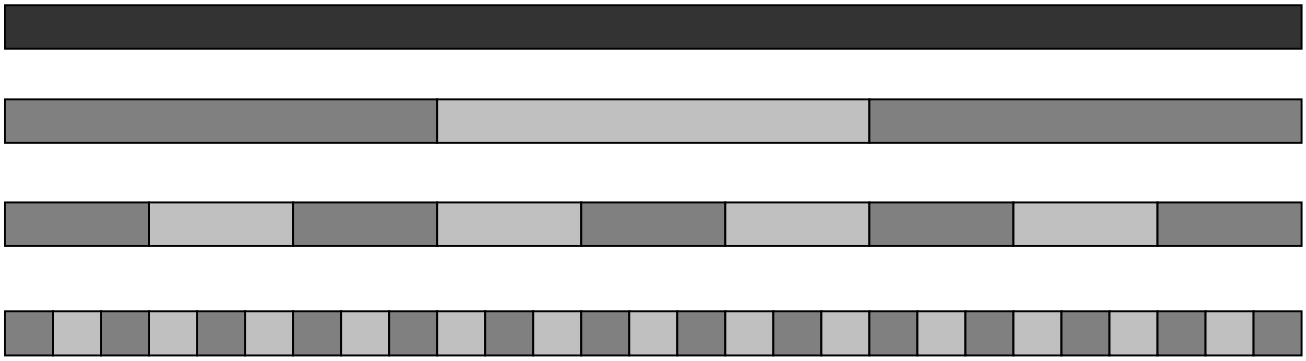

Пояснення до схеми 1. *Найтемнішим прямокутником* позначено цілеспрямований зовнішній корекційний вплив. *Темно-сірими прямокутниками* позначено вплив сім'ї на дитину. *Світло-сірими прямокутниками* позначено вплив школи на дитину.

Мета цілеспрямованого корекційного впливу залишається постійною за зміниі масштабів його реалізації (структурних одиниць-прийомів різних рівнів підпорядкування):

1) метою прийому *нелінійного корекційного діалогу* є прийняття людиною факту наявності у неї дефекту, встановлення взаємозв'язку з дорослим (дитиною) на рівні даної структурної одиниці;

2) метою прийому *пробуджуючої корекції* є постановка мети, загальної для даної структурної одиниці; необхідно усвідомити той факт, що дефект заважає досягти цієї мети, а також виявити, як і наскільки дефект заважає досягти цієї мети; поява бажання подолати дефект;

3) метою прийому *гештальткорекції* є створення в уяві детального чуттєвого образу відповідної підсистеми; також необхідно запропонувати кілька варіантів досягнення кожної деталі образу та вибрати з них по одному найоптимальнішому;

4) метою прийому *самокорекції* є перетворення можливості (створеного в уяві чуттєвого образу) в дійсність (реально існуючу підсистему деталей) – практична реалізація корекційної роботи;

5) метою прийому *корекції як фазового переходу* є перехід певної підсистеми дефекту на нижчий рівень розвитку і відповідної їй підсистеми особистості на вищий.

Таким чином, за зміни масштабу прямого та оберненого цілеспрямованих корекційних процесів порядок зміни системних властивостей підсистем системи «особистість» і системи «дефект» та структура управляючого впливу залишаються інваріантними.

Отже, цілеспрямована корекція є фрактальним процесом. Фрактальний процес – це самоподібний процес, фрагменти структури якого повністю повторюються через певні часові проміжки. Таке визначення ми дали на основі

визначення, запропонованого О. М. Князєвою: «Фрактальні об'єкти – об'єкти, які мають властивість самоподібності, чи масштабної інваріантності, тобто такі, деякі фрагменти структури яких повністю повторюються через певні просторові проміжки» [2, 241]. «…Фрактал складається з однотипних елементів різних розмірів і, по суті, є візерунком, що повторюється при зміні масштабів. Малий фрагмент такого об'єкта подібний до іншого, більш великого фрагмента або навіть до структури у цілому. Тому говорять, що фрактал є структурою, що складається з частин, які подібні до цілого» [4, 25]. Указані особливості фрактальних множин характерні й для системи корекційних процесів, які здійснюються під час реалізації синергетичних методів корекції та підпорядковуються єдиній меті – корекції конкретної підсистеми дефекту чи особистості. Процес цілеспрямованої корекції має здатність багаторазово повторюватисяь без зміни структури протягом життя людини.

Цілісний корекційний вплив на дитину є дискретним і переміжним, оскільки складається з: 1) цілеспрямованого внутрішнього впливу дитини самої на себе; 2) цілеспрямованого зовнішнього впливу на дитину сім'ї, школи та інших інститутів соціалізації (оскільки корекція є складовою частиною процесу соціалізації); 3) стихійного внутрішнього впливу дитини самої на себе; 4) стихійного зовнішнього впливу на дитину навколишнього середовища. Необхідно відзначити, що фрактальним є тільки процес цілеспрямованої корекції, а стихійна (неорганізована, некерована, випадкова) корекція не є фрактальною. Стихійна корекція може вклинюватись у цілеспрямовану корекцію між будь-якими її елементами, тому цілісний корекційний процес також не буде фрактальним.

Усе сказане стосується, з деякими відмінностями (таблиці 2 і 3), і процесу реабілітації: якщо до впливу патогенного для особистості фактора дитина мала елемент дефекту, то буде здійснюватись корекція, якщо елемент особистості, – то реабілітація. Це відображено й у назвах методів: нелінійний реабілітаційний діалог, пробуджуюча реабілітація, гештальтреабілітація, самореабілітація, реабілітація як фазовий перехід. Отже, пряма та обернена цілеспрямована реабілітація також є фрактальним процесом.

Таблиця 2

Прямі корекція та реабілітація

	До впливу патогенного для особистості фактора		Після впливу патогенного для особистості фактора			
			До процесу		Після процесу	
Процеси	**Елементи системи «особистість»**	**Елементи системи «дефект»**	**Елементи системи «особистість»**	**Елементи системи «дефект»**	**Елементи системи «особистість»**	**Елементи системи «дефект»**

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

Корекція	Ніколи не було	Завжди був (раніше дитина цього не вміла, але відразу навчилася робити це неправильно)	Немає	Є	Є	Немає
Реабілітація	Завжди був (раніше дитина цього не вміла, але відразу навчилася робити це правильно)	Ніколи не було	Немає	Є	Є, оскільки є можливість знову приєднати такий самий елемент до цієї ж підсистеми	Немає

Таблиця 3

Обернені корекція та реабілітація

Процеси	**До впливу патогенного для дефекту фактора**		**Після впливу патогенного для дефекту фактора**			
			До процесу		**Після процесу**	
	Елементи системи «дефект»	**Елементи системи «особи-стість»**	**Елементи системи «дефект»**	**Елементи системи «особи-стість»**	**Елементи системи «дефект»**	**Елементи системи «особи-стість»**
Обернена корекція	Ніколи не було	Завжди був (раніше дитина цього не вміла, але відразу навчилася робити правильно)	Немає	Є	Є	Немає
Обернена	Завжди був (раніше дитина цього не вміла, але відразу навчилася робити неправильно)	Ніколи не було	Немає	Є	Є, оскільки є можливість знову приєднати такий самий елемент до цієї ж підсистеми	Немає

У подальшому необхідно з'ясувати, чи є фрактальними цілеспрямовані процеси навчання, виховання, абілітації, компенсації, адаптації, соціалізації.

Висновки. Розуміння цілеспрямованої корекції як фрактального процесу дозволяє холістично аналізувати процес зміни системних властивостей систем «особистість» і «дефект» дітей з ПФП. Практичне значення фрактальності процесу корекції для дітей з ПФП полягає в тому, що у них унаслідок багаторазового повторення однотипних дій виробляється навичка самостійного своєчасного пошуку та виправлення недоліків розвитку, а також значно зростає їхня самостійність в інших видах діяльності, що є найважливішим показником результативності корекційної роботи. У корекційних педагогів з'являється можливість планувати і проектувати освітнє середовище і його параметри для точнішого і прицільнішого впливу на дитину з психофізичними порушеннями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранцев Р. Г. Синергетика в современном естествознании / Р.Г. Баранцев. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 144 с.

2. Князева Е. Н., Курдюмов С.П. Синергетика: нелинейность времени и ландшафты коэволюции / Е.Н. Князева, С.П. Курдюмов. – М. : КомКнига, 2007. – 272 с.

3. Мандельброт Б. Фрактальная геометрия природы / Б. Мандельброт. – М. : Институт компьютерных исследований, 2002. – 656 с.

4. Опанасюк А. С. Сучасна фізична картина світу : навч. посібник / А.С. Опанасюк. – Суми : Вид-во СумДУ, 2005. – Ч. 1, 2. – 223 с.

РЕЗЮМЕ

Т. В. Золотарёва. Фрактальность коррекционного процесса.

В статье сделана попытка определить структуру целенаправленного коррекционного процесса. Проведена сравнительная характеристика процессов прямой и обратной коррекции. Рассмотрены особенности внешнего и внутреннего влияния на системы «личность» и «дефект» детей с психофизическими нарушениями.

Ключевые слова: *коррекция, процесс, метод, фрактал.*

SUMMARY

T. V. Zolotaryova. Correction is a Fractal Process

The author of the article makes an attempt to define structure of purposeful correctional process. Comparative description of processes of straight and reverse correction is conducted in the article. Features of external and internal influence on systems «personality» and «defect» of children with psychophysical disorders are examined in the article.

Key words: *correction, process, method, fractal.*

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ФІЛОСОФІЯ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ ТА КУЛЬТУРИ

УДК 17.023.33+179.3«12»

Г. В. Губенко
Сумський державний педагогічний
університет ім. А. С. Макаренка

БІОЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОСТІ: ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

Проблеми, висвітлені у статті, мають безпосереднє відношення до життя сучасного суспільства. Їх зміст заповнюється роллю біоетики як науки, що постійно змінюється і різко посилюється. Біоетика спрямована шукати відповіді на етичні питання, які стосуються медицини, наук про життя та пов'язаних з ними технологій. Процес гуманізації сучасної науки не може бути здійснений без розвитку біоетичних принципів

Ключові слова: *білетика, біотичні проблеми, біотичні принципи, нанотехнологія, суспільство ризику, трансгуманізм.*

Мета статті – розкрити значення і зміст біоетики, її правила та принципи. Об'єднати дослідження етичних, моральних, психологічних, суспільних проблем в одну – біоетичну сферу, дати визначення терміна «біоетичні проблеми».

Коли вперше чуєш термін «біоетика», зазвичай те, що спадає на думку – це всі ті питання та проблеми, які пов'язані з евтаназією, клонуванням, генною інженерією. І тоді наша свідомість починає показувати фантастичні уявлення «клонованих себе», а хтось згадує сценарії сучасних науково-фантастичних фільмів, де використовуються інкубатори людей для пересадки органів тощо. В цілому всі ці фантазії навіть у вільній формі, відображають сутність медичної біоетики – одного з напрямів сучасної біоетики.

Але ж біоетика має набагато ширший спектр вивчення. Тривалий період науковці, зокрема й деякі філософи, керувалися визначенням поняття «біоетика», яке давалося в Оксфордському словнику (1989), як дисципліни, що має справи з «етичними проблемами, які виникають в результаті прогресу медицини і біології», яка займається вивченням «етичних проблем, що є наслідком медико-біологічних досліджень, і їх застосуванням у таких галузях як трансплантація, генна інженерія і штучне запліднення» [8, 35]. Дуже багато сучасних проблем медицини і біології людини тісно пов'язані з розв'язанням етичних, моральних, психологічних, суспільних проблем, а тому і виникла пропозиція об'єднати дослідження і вирішення цих проблем в одну, вивченням якої займається біоетика.

Розглядаючи проблему виникнення та визначення біоетики, автор ознайомився із значною кількістю публікацій англо-американських

дослідників, російських, польських та українських учених. І винайшов таке визначення: *біоетика* – це не лише нове міждисциплінарне знання, а й новий метод регуляції та контролю людської діяльності, за допомогою якого можна розумно використовувати досягнення науково-технічного прогресу, сприяти поліпшенню якості життя нинішнього та майбутніх поколінь на основі коеволюції суспільства та природи.

Тому біоетика не може обмежуватися винятково сферою людських відносин, але має поширюватися на всю біосферу як ціле, регулюючи втручання людини у сферу різноманітних проявів життя. І у цьому значенні концепція біоетики набуває значно ширшого, ніж усі традиційні етичні системи, світоглядного та методологічного змісту [4, 17].

Як відзначалося на Четвертому національному конгресі з біоетики, що проходив у Києві, сучасна біоетика покликана вирішувати етичні питання, що стосуються медицини, наук про життя та пов'язаних з ними технологій, з урахуванням соціальних, правових та екологічних аспектів. Світова наукова спільнота та міжнародні організації, такі як ЮНЕСКО, ВООЗ, ЮНЕП, Рада Європи надають великого значення цій проблемі. Свідченням цього є нещодавно прийнята ЮНЕСКО «Загальна декларація про біоетику та права людини».

Процес гуманізації сучасної науки, що відбувається останнім часом, повинен здійснюватися на основі розвитку етичних принципів. Застосування багатьох новітніх біотехнологій, таких, як клонування, використання стовбурових клітин, генна інженерія тощо та непередбаченість їхніх наслідків потребують належної уваги з точки зору біоетики. В останній час виникло ще багато проблем, вирішення яких тісно пов'язано з біоетикою. Найактуальнішими серед них є нанотехнології та біобезпека [9, 3] .

Отже, попередні Національні Конгреси з біоетики, які були проведені у 2001, 2004 та 2007 роках, не тільки підтвердили зростаючий інтерес до проблем біоетики в Україні, а також дали імпульс до подальшої роботи у цій галузі. Біоетика починає з переосмислення місця людини у світі та її відносин із природою (коеволюції), з утвердження моральних цінностей, принципів та правил. Відповідно до цього мають формуватися біоетичні принципи.

Принцип благоговіння перед життям – визнання життя як вищої категорії серед етичних цінностей. Цей принцип має стати одним із базових. Отже, головний постулат виділеного принципу – необхідність із кожною істотою звертатися біоетично, тобто спираючись на такі основні правила: *ненасильства і поваги до життя; солідарності; терпимості.*

Наступним є *принцип соціальної справедливості для всіх*.

Соціальна справедливість означає можливість для кожної людини жити і підтримувати своє здоров'я на належному рівні й задовольняти основні людські потреби, а також виховувати своїх дітей так, щоб вони в майбутньому стали гідними громадянами, тобто відчували обов'язок перед державою, що забезпечила соціальну справедливість [1, 189].

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

Хоча моральні норми і теорії можуть бути універсальними, моральна практика має різну текстуру, особливо з погляду глобальної справедливості. Простіше кажучи, утвердження справедливості, тобто рятування від убогості і гноблення, більшою мірою завдання багатих і владарюючих, ніж бідних, пригноблених і підлеглих. Утвердження моралі (моральності) серед них, у тому числі біоетичних чеснот, вимагає насамперед стратегії емансипації, стратегії, спрямованої на забезпечення для бідних, пригноблених і підлеглих хоч якоїсь волі й самоврядування. «Культивування людяності» – це, таким чином, двофокусне (тобто і моральне, і політичне) завдання [3, 26].

Отже, головними правилами цього принципу є *солідарність і справедливість* економічного і політичного порядку, крім того, *рівність прав і співробітництва* між чоловіками й жінками. У сучасних контекстах багато факторів сприяють виникненню гендерних розбіжностей під час формування особистої ідентичності: чоловіча ідентичність звичайно більше пов'язана з абстрактними, деконтекстуалізованими правилами, тоді як жіноча ідентичність – з конкретними особистісними прихильностями.

Зупинимося ще на одному принципі – *принципі толерантності*. За всього різноманіття визначень толерантності цілком очевидною є наявність в її осмисленні деяких усталених загальновизнаних елементів. Їх спільною основою постає насамперед етимологічне значення латинського дієслова tolerantia – «несу», «витримую», «терплю». Бути толерантним передусім означає терпіти, витримувати іншого – таким, яким він є. Так, Український філософський словник визначає «толерантність» як терпимість інших поглядів, звичаїв, звичок. Толерантність необхідна відносно особливостей різних народів, націй і релігій. Вона є ознакою впевненості у собі й усвідомлення надійності своїх власних позицій, ознакою відкритої для всіх ідейної течії, яка не боїться порівняння з іншими точками зору і не уникає духовної конкуренції.

Необхідність створення толерантного підходу стає зрозумілою на засадах нового біоетичного світогляду, який радикально змінює існуючу систему ставлення людини до світу. Саме на цьому шляху можливе біоетичне прозріння для впровадження відповідної культури з метою виховання біоетичної особистості. Чітке усвідомлення цього факту поступово приводить до принципової зміни як наукових, так і соціальних уявлень, властивих поточному століттю.

Автор виокремлює також й інші принципи глобальної білетики.

Принцип єдності життя та етики. Якщо життя є вищим проявом упорядкованості у світі природи, то етика є вищим вираженням сил, що протистоять хаотичності в суспільстві. Необхідно постійно враховувати етичні норми як у науці, так і на практиці.

Принцип коеволюції системи «суспільство і природа» – налагодження оптимальних відносин між людиною і природою. Цей принцип передбачає пошук шляхів перетворення біосфери в ноосферу і запобігання можливості її знищення.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

Принцип поваги до цілісності. Згідно з цим принципом немає несанкціонованого доступу до інформації, що стосується характеристик особистості. Цілісність є сполученість життя, її повнота, які не можуть порушуватися. Під цілісністю також розуміють сферу досвіду, творчості та самовизначенності особистості. Цілісність пов'язана із свободою суб'єкта [5, 106].

Усі ці принципи повинні бути застосовані в такій відносно новій галузі, як нанотехнології. В сучасній літературі неологізм «нанотехнологія» може бути використаний у вузькому та широкому розуміннях. У вузькому розумінні він означає будь-яку технологію, яка оперує атомами, атомарними та молекулярними структурами. У широкому розумінні цей неологізм означає або суму всіх потенційних нанотехнологій, або конкретну трансдисциплінарну галузь нанодосліджень.

За допомогою наноінструментів людина вже зараз втручається у фундаментальні першооснови природного та соціального життя. Найближчим часом з'являться такі молекулярні машини, які придатні самостійно не тільки маніпулювати окремими атомами, але й самовідтворюватися; створювати з довільних підручних матеріалів (земля, вода, повітря) будь-які корисні речовини, матеріали, машини, одяг, їжу; подорожувати в людському організмі та відновлювати ДНК, покращувати генні структури, тобто підтримувати довготривале існування живих організмів і навіть удосконалювати людську тілесність [6, 17].

У межах нанотехнологій виокремлюють такі проблеми: проблеми ризику; захист приватного життя і проблеми «трансгуманізму». На нашу думку доцільно зупинитися і на цих проблемах.

Проблеми ризику, пов'язані з такими явищами [2, 30–31]:

1) невизначеність і майбутнє. Невизначеними є наслідки, які повязані з ухваленням рішення. Вони можуть привести як до позитивних, так і до негативних наслідків. Ризик як рішення призводить до нестабільного стану в майбутньому. За допомогою розрахунку ризику ми намагаємося зробити дві речі: скористатися перевагами майбутнього та обмежити збитки, які можуть виникнути в результаті своєї діяльності. Ризик, таким чином, стає однією із форм ухвалення рішення, яке за своєю природою є рефлексивним;

2) за допомогою ризикованих рішень ми пов'язуємо час і таким чином намагаємося зробити майбутнє залежним від сучасності, майбутнє, яке ми не знаємо, але яке вже визначає, де горизонт діяльності. Отже, визначається той факт, що ризик є легітимною дитиною сучасної раціональності, форма діяльності якої була втілена у форму «мета – засіб»;

3) залежність ризикованих рішень від знань. Можна, звичайно, ухвалювати рішення на основі інтуїції, але форма розрахунку приводить до того, щоб збирати дані та відомості про потенційні ситуації, іншими словами, зробити їх піддатливими для розрахунку;

4) суб'єктування небезпеки. Загрози з'являються незалежно від діяльності людини. Ризики виникають свідомо, за наслідки несуть

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

відповідальність і вони можуть у вигляді рішення бути віднесені до конкретної людини. У випадку небезпеки ми посилаємося на причинний зв'язок, у випадку ризику переважає досвід сполучення ознак;

5) ризиковані рішення є одночасно самореферентними і парадоксальними. Диференціація ризику і відсутність ризику зникають, оскільки ухиляння від ухвалення рішення також так чи інакше є рішенням. Ризик є парадоксальним: якщо деякий вибір буде реалізований, то збільшується невизначеність у плані наслідків цього вибору, а якщо не буде реалізований, то з'являється невизначеність наслідків.

Зрозуміло, що тема ризику є основним індикатором сучасного індустріального суспільства щодо досягнень у науково-технічній цивілізації.

Останнім часом виникає багато нових проблем, розв'язання яких пов'язують з біоетикою. Проблеми «трансгуманізму» в нанотехнології часто порівнюють з удосконаленням окремих властивостей людини за допомогою генетики. Нанотехнологи стверджують поняття про розширення меж таких речей, як вік і мораль, емоційний зв'язок з іншими людьми, ставлення до інших живих істот. Фундаментальні зміни людини можуть означати, наприклад, суттєве збільшування віку людини, наближаючи її до безсмертя.

Так, в Америці створюються фонди (Maximum Life Foundation –Фонд максимально тривалого життя), семінари з проблем довголіття (листопад 2010 – Longevity Summit). Один із методів лікування – це використання ембріональних клітин. Наприклад, американський чений Майкл Уетс (Michael West) є одним із перших учених, який клонував людський ембріон [7, 125].

Отже, ***біоетичні проблеми*** – сукупність етичних, моральних, психологічних, суспільних проблем сучасності, наявність яких являє загрозу життю людини, рішення яких вимагає регулювання втручання людини у сферу різноманітних проявів життя.

Автор умовно поділив біоетичні проблеми на такі групи: проблеми, що пов'язані з використанням нанотехнологій (проблеми ризику; захист приватного життя; проблеми «трансгуманізму»); проблеми, що пов'язані з використанням біотехнологій (клонування, використання стовбурових клітин, генна інженерія тощо).

Наголосимо, що поява вищезазначених проблем – результат стрімкого розвитку сучасної науково-технічної революції, особливо в галузі біологічних та генетичних досліджень. Пошук нових підходів до етичної оцінки зазначених феноменів стає важливим напрямом розвитку сучасної біоетики. Вони відображаються у таких принципах: принцип благоговіння перед життям, принцип соціальної справедливості для всіх, принцип толерантності, принцип єдності життя та етики, принцип поваги до цілісності, принцип коеволюції системи «суспільство і природа». Особлива складність професійно орієнтованих проблем біоетики зумовлена тим, що їх не завжди можна розв'язати так само, як проблеми, наприклад, професійної етики (педагогічної або службової).

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ЛІТЕРАТУРА

1. Аболіна Т. Г. Етос і мораль у сучасному світі / Т. Г. Аболіна, А. М. Єрмоленко. – К. : ПАРАПАН, 2004. – 200 с.

2. Бехман Г. Современное общество как общество риска / Г. Бехман // Вопросы философии. – 2007. – № 3. – С. 26–46.

3. Современная биоэтика : материалы Четвертого национального конгресса по биоэтике (Киев, 20–23 сентября 2010). – К. : Национальный научный центр медико-биотехнических проблем, 2010. – 167 с.

4. Даллмар Ф. Глобальная этика: преодоление дихотомии «универсализм» – «партикуляризм» / Ф. Даллмар // Вопросы философии. – 2003. – № 3. – С. 13–29.

5. Кулініченко В. Л. Біоетика як етична концепція / В. Л. Кулініченко, С. В. Пустовіт // Науковий світ. – 2006. – № 5. – С. 16–19.

6. Летов О.В. Уважение целостности субъекта как принцип биоэтики / О. В. Летов // Вопросы философии. – 2008. – № 7. – С. 106–114.

7. Лукъянец В. С. Наукоемкое будущее. Философия нанотехнологии / В. С. Лукъянец // Практична філософія. – 2003. – № 3. – С. 10–27.

8. На острие жизни. Новости биоэтики [Электронный ресурс] / Человек. – 2010. – № 3. – С. 125. – Режим доступа к журн. :
http://www/bioedge/org.

9. Сгречча Э. Биоэтика / Э. Сгречча, В. Тамбоне. – М. : Библейско-богословский институт Св. апостола Андрея, 2002. – 413 с.

РЕЗЮМЕ

А. В. Губенко. Биоэтические проблемы современности: философский аспект.

Проблемы, освещаемые в статье, непосредственно касаются жизни современного общества. Их содержание задается постоянно изменяющейся и резко усиливающейся ролью биоэтики как науки. Биоэтика призвана решать этические вопросы, касающиеся медицины, наук о жизни и связанных с ними технологий. Процесс гуманизации современной науки не может осуществляться без развития биоэтических принципов.

Ключевые слова: *биоэтика, биоэтические проблемы, биоэтические принципы, нанотехнология, общество риска, трансгуманизм.*

SUMMARY

A. V. Gubenko. Bioethical Problems: Philosophical Aspect.

The problems highlighted in the article are directly related to the life of modern society. Their content constantly and dramatically stipulates the role of bioethics as a science. Bioethics aims to seek answers on ethical issues that are related to medicine, sciences about life and technologies connected with them. The process of humanization of modern science can not be carried out without the development of bioethical principles.

Key words: *bioethics, bioethical problems, bioethical principles, nanotechnology, society of risk, transhumanism.*

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

УДК 177:321.7:341.231.14:342.731:297(045)

J. Joe Bishop, Ph.D.
Eastern Michigan University
Ypsilanti, USA

DEMOCRACY, HUMAN RIGHTS, AND ISLAM

This article seeks to determine whether or not Islam is compatible with democracy. First, the core concepts of democracy are identified and then the degree to which Islam is compatible with those core concepts and human rights is analyzed and assessed. Finally, it is concluded that while there is no necessary incompatibility between Islam and democracy, the state needs to ensure its educational system teaches about difference and promotes understanding of others.

Key words: *core concepts of democracy, conception of democracy, human rights, Islam, citizenship, civil society, social justice, educational system, understanding of others.*

Most observers of the international arena would probably agree that the fundamental solution to the problems facing the world today is learning how to live with others, that is, with difference. As perhaps the best method of politically organizing diversity, democracy emerges as the unsurpassed means of permitting the coexistence of harmonious difference. In fact, in *Islam Today*, Ahmed notes, of democracy, that, while "far from perfect… there is no better way of conducting affairs in our times"(1990: 138). In this essay, I am concerned with addressing the general question: Is Islam compatible with democracy? [3] It should be noted that the complement of this question—is democracy compatible with Islam—is not addressed in this paper.[4] More specifically, I am interested in determining whether or not there is room for Islam in a contemporary, multicultural state that necessarily includes notions of human rights. In what follows, I first briefly identify core concepts of democracy and then focus on assessing the degree to which Islam is compatible with those core concepts and human rights before making some final comments.

Part I: CORE CONCEPTS OF DEMOCRACY

John J. Patrick (2003a) notes that free elections constitute a minimal definition of democracy, and proposes a conception of democracy that is globally applicable

---

[3] Krämer (1993: 4) argues that "it is not possible to talk about Islam and democracy in general, but only about specific Muslims" and while this assertion (and its counterpart in re: democracy) does hold some veracity, specific cases do illustrate generalities just as generalities subsume specific cases. Thus, this paper, while acknowledging that differences of kind and degree do exist, does not focus on the specifics precisely because it seeks to locate and identify a space for Islam within democracy. The counter to that latter act resides in another paper.

[4] Given that approximately 50% of respondents in a 1981 survey in the USA held extremely negative views of Muslims and Islam (Slade, 1981 as reported in Gerges, 1997), and given that post 11 September 2001 those views have most likely increased, it is primarily this and similar audiences in Europe and elsewhere to which the current essay is directed.

with 6 core concepts. He elaborates on these core concepts (2003b) and argues that they include: Representative Democracy (Republicanism), Rule of Law (Constitutionalism), Human Rights (Liberalism), Citizenship (Civism), Civil Society (Communitarianism), and Market Economy (Capitalism). Unfortunately, this approach is biased in favor of republican capitalism and, as there are numerous conceptions of democracy (see, e.g., Bishop and Hamot, 2001; Esposito and Voll, 2001; or Wikipedia: http://en.wikipedia.org/wiki/Democracy), I will temper his proposal as follows and delineate 5 core concepts of democracy.

I intend to dispense with his notion that a market economy is a necessary component of democracy. While it is certainly true that most contemporary democracies have a market economy, it is not a necessary feature of democracy. In fact, as the Wikipedia entry on Economic System indicates (http://en.wikipedia.org/wiki/Economic_system), market economy is a right wing system and there are other centrist and left wing systems as well as the more recently constructed participatory (*parecon*) economic system. Furthermore, since the economic system focuses on the production, distribution, and consumption of goods and services, and since I am concerned with the existence and organization of social difference in the pluralist / multicultural state, I will not include that component herein. Additionally, while Patrick considers private property rights in that component, I will include those in the human rights category.

In terms of the 5 components I include, they are listed below, with a brief commentary:

1. Popular sovereignty: While Patrick argues that this involves free and competitive elections, majority rule for the common good, and representative government, since other conceptions of democracy (e.g., direct democracy) entail for greater participation than that provided via representatives, I begin with the assumption that the key, no matter the particular form it may take, is popular sovereignty through free and competitive elections.
2. Constitutionalism: This component recognizes the existence of the rule of law, limited government, and equality, liberty, and justice under law.
3. Human Rights: These include political, personal, economic, social, cultural, environmental, individual, and collective rights. I include property rights here (both individual and group) as well as the protection of minority group rights.
4. Citizenship: This component emphasizes that membership arises through legal qualifications and that people have rights and responsibilities as a result of that citizenship.
5. Civil Society: This includes voluntary membership in various groups, freedom of association/assembly, social choice, and a free and open social system.

Part II: ISLAM AND THE CORE CONCEPTS OF DEMOCRACY

Esposito and Voll (2001; see also Mayer, 1991 and International Crisis Group, 2005.) note that Islam is not a monolith and (as I noted above about democracy) there is a range of beliefs about the relationship between Islam and democracy (these range

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

from incompatible to necessary)[5]. It seems clear, however, that there is no fundamental incongruity between Islam and democracy. Zartman (1992: 188) suggest as much when he argues that

> There is no inherent incompatibility between democracy and Islam. Like all scripture, the Quran can be interpreted to support many different types of political behavior and systems of government.

In fact, "the Islamic mainstream has come to accept crucial elements of political democracy: pluralism (within the framework of Islam), political participation, government accountability, the rule of law and the protection of human rights" (Krämer 1993: 8). As the intent of this paper is not to convince those who favor incompatibility, but rather, to determine if there is room within a multicultural democratic state for Islam, those arguments will not be subjected to a sustained examination in this essay.

In terms of popular sovereignty, both Esposito and Voll (2001) and Mayer (1991) note the existence of a number of states in which Muslims participate in the electoral process (see also, Scwhedler, 1998). Indeed, as Esposito and Voll (2001) note, Muslims opposed to democracy generally do not participate in elections but "[m]any prominent Islamic intellectuals and groups, however, argue that Islam and democracy are compatible." Moreover, there is precedent for Muslim participation in government. For instance, the introduction to *Kitab Al-Imara* (The Book on Government) notes that the Prophet Muhammad said: "The government is the guardian of those who have no guardian" and, though discussing a theocracy in which God has supreme sovereignty, it is ruled "by the whole community of Muslims including the rank and file." Furthermore, the participation of at least some of the people in choosing leaders has long roots: as noted in *The Rightly-guided Caliph*, Abu Bakr was elected as the leader of Islam after the death of Muhammad. Islam does not separate the religious from the political domain (e.g., Nasr, 2003: 110) and the leader is expected to ensure Divine Law reigns in the Islamic community. The people were obliged to follow the leader as long as his rule followed Divine law. As recorded in the *Kitab Al-Imara (*Book 020, Number 4560), clearly there would have been a strong sentiment against withdrawing support of the government and thus, it is doubtful, one would do so without obvious support in the Islamic tradition(s):

> It has been narrated (through a different chain of transmitters) on the authority of Ibn Abbas that the Messenger of Allah (may peace be upoh [sic] him) said: One who dislikes a thing done by his Amir should be patient over it, for anyone from the people who withdraws (his obedience) from the

[5] van Ess (2001) notes that internal political differences have existed since the beginning of Islam. Certainly, this is something that must be kept in mind when multicultural states render commentary on Islam as if it were a monolithic entity. Too, this is something Muslims ought to keep in mind as they interact with others in multicultural states, the goal of which, after all is to organize diversity. Furthermore, El-Sohl (1993), points out that those who highlight anti-democratic Islamist ideas may contribute to a weakening of democracy in the Arab world.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

> government, even to the extent of a handspan and died in that conditions, would die the death of one belonging to the days of jahilliyya.

It should be emphasized here, that the preceding applies to the Islamic community, not necessarily to a pluralist state (though obeying Islamic law would be incumbent on Muslims in a multicultural state) and this may be part of the reason some Muslims are against a democratic, multicultural state. There is, however, precedent for a multicultural state in Islam as witnessed by the existence and acceptance of the People of the Book in historic Islamic societies. *Dhimmis* (non-Muslims) were not required to pay *zakāh* (a religious tax; Nasr, 2003: 95), though (at least in Bosnia) there were some "traditional discriminatory laws which were applied to non-Muslim subjects" (Malcolm, 1994/2002: 66). Nevertheless, non-Muslims were taxed in order to contribute toward society. Certainly in contemporary state societies taxation is a necessary component of the state and of those that allow the deduction of religious tithes from income, they are thus not penalizing those who pay religious taxes. It could be argued that these sorts of contemporary taxation allowances fall under the rubric of constitutionalism, at least in the sense that the tax law (and any accommodation of religious tax obligations) applies equally and legally to all.

In sum, constitutionalism refers to the rule of law and this is potentially one point of contention between any and all individuals and groups in a multicultural state. Certainly, it is not appropriate for the state to require laws that go against the religious (or other) beliefs of member groups, except when those beliefs would (or could) operate to prohibit the ability of another group (or individual) to practice its beliefs. Given the historic tolerance of *dhimmis* in Islamic states, the crucial objective necessary for a sane future is a state structure that does not arrogate preferential treatment of one group over another. More specifically, the crucial issue here, with respect to all people(s) in a society, is that one group not have the power to impose its views on others. Of course, this becomes increasingly problematic when one or more groups believe their views necessitate the development and implementation of their theological views in the world of everyday action.

In fact, the existence of a civil society permitting voluntary association, coupled with the notion of citizenship that grants membership in the society with specific rights and responsibilities on the basis of legal qualifications for that membership follows clearly from the argument above. I contend that the essential element here is the notion of universal human rights and that without such an foundation, either the state is doomed to failure or some select members of the state are doomed to be exploited, harmed, transgressed against, and so on. Thus, it is with the latter notion that the remainder of this essay is concerned.

Part III: HUMAN RIGHTS

Mayer (1991) is correct to dispense with the elitist, cultural relativist argument that the West should dispense with the notion of universal rights (p. 5) for a number of reasons, including the fact of "universal endorsement of international human rights by Muslim governments"(p. 16). With the preceding comment sufficing to support

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

the contention that there are universal human rights, as Mayer notes elsewhere, clearly, Muslims do not necessarily desire the same rights in the same way as, for example, the USA does (p. 20). This is precisely the critical element inhering in the tension between a multicultural and monocultural state, whether that latter be a Muslim, Christian, or even an atheist state, etc. It is, indeed, relatively easy to find material asserting that Islam does not deny human rights, though Islamic apologists would also clearly note that the Islamic state derives "its law from the Qur'an and Sunnah" (*Ten Misconceptions about Islam*).

Obviously such statements identify the locus of the conflict between mono- and multicultural states.[6] It needs to be recognized that those accustomed to living under conditions of diversity will not stomach the imposition of singularity, just as those choosing to live under conditions of singularity may well refuse to be governed by conditions of diversity. More concretely, pluralist states must find room for Muslims as equally as Islamic states must either find room for diversity or, at least, permit people with differing viewpoints to leave that state should they so choose. In practice, of course, this is significantly more difficult than it sounds and clearly hinges on the ability to identify universal human rights agreeable to all.

An informative web page indicates that

> Islam has laid down some universal fundamental rights for humanity as a whole, which are to be observed and respected under all circumstances whether such a person is resident within the territory of the Islamic state or outside it, whether he is at peace or at war. (*Human Rights in Islam*)

The authors of the document continue, explicitly providing Quranic support for the following human rights in an Islamic state (see also, Said, 1979, for a similar list):

- The Security of Life And Property
- The Protection of Honor
- Sanctity and Security of Private Life
- The Security of Personal Freedom
- The Right To Protest Against Tyranny
- Freedom of Expression
- Freedom of Association
- Freedom of Conscience And Conviction
- Protection of Religious Sentiments
- Protection From Arbitrary Imprisonment
- The Right To Basic Necessities of Life
- Equality Before Law
- Rulers Not Above The Law
- The Right To Participate In The Affairs Of State

Even a cursory consideration of these topics provides nothing inherently against notions of universal human rights as developed in the West. However, as

[6] It is worth noting that some of the issues discussed herein could equally apply to other religions such as Eastern Orthodoxy (see, e.g., Pollis, 1993).

noted above, from the perspective of some Muslims, human rights guarantees that go against the religious laws of Islam will be suspect. Moreover, though views on human rights range from narrow to broad, it seems clear that there is agreement on the basic categories (Beitz, 2001: 271): personal rights, rule of law rights, political rights, economic and social rights, and community/minority group rights. Obviously, there is significant overlap of these human rights categories with Patrick's core concepts of democracy as well as with those human rights enumerated above applicable in an Islamic state.

One problem, as Dwyer (citing Bourdieu) notes is that of universalizing the particular (1997: 17). This is seen for instance, when human rights issues in the Middle East, such as *hadd* punishments, limits on the rights of women and non-Muslims, restrictions on freedom of religion, and non-democratic forms of government are taken as international concerns (Dwyer, 1997: 17). There may be some merit to this position. For instance, Mayer (1991) notes a variety of restrictions in various Islamic Human Rights schemes such as those of the Iranian Constitution and the Universal Islamic Declaration of Human Rights (UIDHR; e.g., Mayer, 1991: 89). Clearly, these limitations restrict individual rights in favor of societal rights. As the rights of the individual are primary in international human rights (Mayer 1991: 66), this tension between individual and societal concerns may well be the locus of contention for those who argue that Islam and democracy are incompatible.

One brief example should suffice to demonstrate that even in Islam there is a range of opinions and viewpoints. Mayer notes that in Islamic approaches to human rights, women do not have equal rights with men (1991: 136). One of the common examples utilized to illustrate this thought is that of the act of veiling in public arenas. The general argument employed to justify veiling is that Islamic law requires it, yet obviously, as in other domains, this is clearly not only a matter of interpretation, but also one rooted in particular social orders. In fact, as Bullock (2003) reports, there are some Muslim women who choose to veil. Among feminists in Iran there has been a range of thought on the matter and various arguments for granting an array of rights to women including some who argue against veiling (Moghadam, 2002). Meyer, Rizzo, and Ali (1998) citing Barakat pointed out "the subordination of women is probably associated more with the prevailing social order…" (132). Their random sample study of 1500 Kuwaitis discovered "that only strong adherents to some of the Islamic practices opposed extending citizenship to women." (1998: 143).

Part IV: COMMENTS

Said (1979) has noted that in Islam, the purpose of the state is to enforce Islamic laws (p. 68) and this includes the goal "to achieve social justice and promote public good" (p. 69). Just what social justice and the public good are is open to debate, and, at least in a democracy, ought to be debated. Just as it is clear that there are various viewpoints internal to Islam as illustrated above, so too are there

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

"competing theories of social justice" (Shapiro, 1996: 579) and of human rights schemas. Bielefeldt suggests that in our increasingly pluralist societies, "we understand human rights as the center of a cross-cultural 'overlapping consensus'" that includes equal gender rights (2000: 114, 115). Given some of the examples mentioned in this paper, it is doubtful that some Muslims will be able to stomach such an occurrence, but given the range of discussion occurring among Muslims themselves (e.g., the Iranian feminists), the possibility for eventual acceptance of this view exists.

Furthermore, the complexities of the modern state require orchestrating the needs of many diverse peoples in such a way so as to not elevate and legitimate the viewpoints of one group (or individual) over another. Likewise, a pluralist state needs to balance the rights of the individual, constituent groups, and the society at large. Undoubtedly, an Islam that seeks to use the apparatus of a multicultural state to impose its worldview on others will fail, precisely because those others in that state will not willingly render themselves complicit in such an undertaking. Likewise, a state that seeks to compel all to adhere to an individualistic ethic at the expense of some group centered ethic held by members of a constituent group is bound to create conditions ripe for dissent.

How to achieve a balance between these competing expectations is the pressing matter of the day. As a means for organizing diversity, democracy is capable of achieving such an outcome. Democratic states need clearly to articulate a domain of shared consensus such that there are certain fundamental individual and group rights that none may transgress just as all constituent groups need to participate in determining those rights and subsequently abiding by the shared consensus. In the case of the veil, for instance, the state could ensure that none are coerced to veil, just as, however, a women ought also to have the right freely to choose to veil for religious reasons. Too, it means that the state must organize its educational system to teach about difference and to raise its citizens to understand others. If we do not organize ourselves to live and interact with different others, there may just come a time in the near future where there are no others with whom to live. Truly, that would be an abomination of inconceivable arrogance.

REFERENCES

1. Ahmed, Akbar S. 1999 [1993]. *Islam Today: A Short Introduction to the Muslim World*. NY: I. B. Tauris Publishers.

2. Beitz, Charles R. 2001. "Human Rights as a Common Concern." *The American Political Science Review*, 95(2): 269-282

3. Bielefeldt, Heiner. 2000. "'Western' versus 'Islamic' Human Rights Conceptions?: A Critique of Cultural Essentialism in the Discussion on Human Rights." *Political Theory*, 28(1): 90-121.

4. Bishop, J. Joe and Gregory E. Hamot. 2001. "Democracy as a Cross-Cultural Concept: Promises and Problems." *Theory and Research in Social Education*. 29(3): 463-487.

5. Bullock, Katherine. 2003. *Rethinking Muslim Women and the Veil: Challenging Historical & Modern Stereotype*. London: International Institute of Islamic Thought

6. Dwyer, Kevin. 1997. "Beyond a Boundary?:'Universal Human Rights' and the Middle East. *Anthropology Today*, 13(6): 13-18.

7. El-Solh, Raghid. 1993. "Islamist Attitudes towards Democracy: A Review of the Ideas of al-Ghazali, al-Turabi, and 'Amara." *British Journal of Middle Eastern Studies*, 20(1): 57-63.

8. Esposito, John L. and John O. Voll. 2001. "Islam and Democracy." *Humanities: The Magazine of the National Endowment for the Humanities*. November/December 2001. Available online:

http://www.neh.gov/news/humanities/2001-11/contents.html

9. Gerges, Fawaz. A. 1997. "Islam and Muslims in the Mind of America: Influences on the Making of U.S. Policy." *Journal of Palestine Studies*, 26(2): 68-80.

10.International Crisis Group. 2005. "Understanding Islamism." Middle East/North Africa Report N°37, 2 March 2005. Available online: http://www.crisisgroup.org/home/index.cfm?id=3300&l=1

11.*Human Rights In Islam*. III&E Brochure Series (No. 7). Chicago, IL: The Institute of Islamic Information and Education (III&E). Available online:

http://www.usc.edu/dept/MSA/humanrelations/humanrights/

12.*Kitab Al-Imara* (The Book on Government). Collected by Sahih Muslim (Abul Husain Muslim bin al-Hajjaj al-Nisapur). Abdul Hamid Siddiqui (Trans.). Available online:

13.http://www.usc.edu/dept/MSA/fundamentals/hadithsunnah/muslim/020.smt.html#020.4560

14.Krämer, Gudrun. 1993. "Islamist Notions of Democracy." *Middle East Report*, 183: 2-8.

15.Malcolm, Noel. 1994/2002. *Bosnia: A Short History*. London: Pan Books.

16.Mayer, Ann Elizabeth. 1991. *Islam and Human Rights: Tradition and Politics*. Boulder, CO: Westview Press.

17.Meyer, Katherine, Helen Rizzo, and Yousef Ali. 1998. "Islam and the Extension of Citizenship Rights to Women in Kuwait." *Journal for the Scientific Study of Religion*, 37(1): 131-144.

18.Moghadam, Valentine M. 2002. "Islamic Feminism and Its Discontents: Toward a Resolution of the Debate." *Signs*, 27(4): 1135-1171.

19.Nasr, Seyyed Hossein. 2003. *Islam: Religion, History, and Civilization*. NY, NY: Harper Collins.

20.Patrick, John J. 2003a. "Teaching Democracy." *ERIC Digest* (ED480420). ERIC Clearinghouse for Social Studies/Social Science Education. Available online: http://www.ericdigests.org/2004-2/democracy.html

21.Patrick, John J. 2003b. "Teaching Democracy Globally, Internationally, and Comparatively: The 21st-Century Civic Mission of Schools." Available online: http://www.civiced.org/articles_patrick_global.pdf

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

22. Pollis, Adamantia. 1993. "Eastern Orthodoxy and Human Rights." *Human Rights Quarterly*, 15(2): 339-356.

23. *The Rightly-guided Caliphs*. Published by the National Muslim Student Association of the USA and Canada. Available online: http://www.usc.edu/dept/MSA/politics/firstfourcaliphs.html

24. Said, Abdul Aziz. 1979. "Precept and Practice of Human Rights in Islam." *Universal Human Rights*, 1(1): 3-79.

25. Schwedler, Jillian. 1998. "A Paradox of Democracy? Islamist Participation in Elections." *Middle East Report*, No. 209: 25-29, 41.

26. Slade, Shelley. 1981. "The Image of the Arab in America: Analysis of a Poll on American Attitudes." *Middle East Journal*, 35(2).

27. Shapiro, Ian. 1996. "Elements of Democratic Justice." *Political Theory*, 24(4): 579-619.

28. *Ten Misconceptions about Islam*. USC0-MSA Compendium of Muslim Texts. Available online:
http://www.usc.edu/dept/MSA/notislam/misconceptions.html

29. van Ess, Joseph. 2001. "Political Ideas in Early Islamic Religious Thought." *British Journal of Middle Eastern Studies*, 28(2): 151-164.

30. Zartman, I. William. 1992. "Democracy and Islam: The Cultural Dialectic." *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 524: 181-191.

РЕЗЮМЕ

Джо Бішоп. Демократія, права людини та іслам.

У статті автор намагається з'ясувати, чи сумісний іслам з демократією. Перш за все, визначені основні поняття демократії. Проаналізовано та подано оцінку ступеня сумісності ісламу з цими основними поняттями та правами людини. Зроблено висновок, оскільки не існує очевидної несумісності ісламу та демократії, то держава повинна вжити необхідні заходи щодо забезпечення висвітлення системою освіти існуючих відмінностей та сприяти розумінню інших людей.

Ключові слова: *основні поняття демократії, концепція демократії, права людини, іслам, громадянськість, громадянське суспільство, соціальна справедливість, система освіти держави, розуміння інших людей.*

РЕЗЮМЕ

Джо Бишоп. Демократия, права человека и ислам.

В статье автор стремится выяснить, действительно совместимы ли ислам и демократия. Прежде всего, дано определение основным понятиям демократии. Проанализирована и оценена степень, в которой ислам совместим с этими основными понятиями и правами человека. И, наконец, беря во внимание тот факт, что не существует явной несовместимости ислама и демократии, государство должно сделать все возможное, чтобы система образования освещала существующие отличия и способствовала пониманию других людей.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

Ключевые слова: *основные понятия демократии, концепция демократии, права человека, ислам, гражданственность, гражданское общество, социальная справедливость, система образования, понимание других людей.*

УДК 1111:572

В. А. Косяк
Сумской государственный
педагогический университет

К МЕТАФИЗИКЕ СИЛЫ

Человеку необходимо быть сильным,
ибо сила – лекарство от недугов мира.
Свами Вивекананда

В статье сделана попытка осмысления силы как сущности реальной и виртуальной, проявляющей себя в образах сакрального движителя миров, всеобъединяющего и созидающего Духа, в мысленно-чувственных фигурах мифологии, в форме «динамической человеческой воли» в пространстве магии, в силовом поле мистицизма и других эпистемах мысли.
Ключевые слова: *сила, дух, мифология, магия, мистика.*

Проблемой статьи выступает усмотрение сущности и видимости, умопостигаемого и чувственного в феномене силы; метафизическая его рефлексия, артикулирующая явные и имплицитные модусы его бытования, не манифестирующие себя, но «властно» осуществляющие свое присутствие в универсуме.

Сила может мыслиться диверсивно: натуралистически-онтологически, феноменологически, метафорически, метафизически, с апелляцией к чувственному восприятию, с углублением в эзотерическое познание, с отрешением в сакральное трансцендирование, что в целом множит «силовые» ассоциации и экспликации. Традиционно сила мыслится как мера жизненной активности, степень развития целостных систем.

В философской рефлексии сила может представать феноменом, тотально присутствующим во Вселенной, динамическим началом, все в ней упорядочивающим и все организующим. У Анаксагора сила есть Ум (Нус) – начало, движущее всей Вселенной. Из неисчислимого множества стихий сила устраивает всеобъемлющую гармоническую систему. Эта сила – Ум как Закон – лежит в основе бытия, она заключает в возможности все благое, самосохраняется в своем развитии, имеет в себе меру, торжественно воцаряется над бытием и управляет движением. Сакральное величие силы, возможно без кеносиса, нисходит и в профанный мир, и здесь, в мире дольнем, она остается

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

благородной и величавой. Нисходя в человека, она наделяет (одаривает) его особыми достоинствами.

В религиозно-философской мысли Востока: «Сила – это движитель миров, и чем бы она ни была – Знанием-Силой, Любовью-Силой, Жизненной Силой, Силой Действия или Телесной Силой – она всегда духовна по своему происхождению и божественна по своему качеству» [3, 93]. Так возвеличивал силу индийских мистик Шри Ауробиндо. «Христианская вера в Божье прощение и спасение дает подчас огромное утешение, – учил интерпретатор и комментатор древнеиндийских Вед Свами Вивекананда. – Но утешение подобно опимуму, оно ослабевает человека, а миру нужна сила. Человеку необходимо быть сильным, ибо сила – лекарство от недугов мира. Слабость же есть причина всех мирских страданий. От нашей слабости мы лжем, предаем, совершаем преступления; и умираем мы от того, что слабеем». А потому, как настаивает Ф. Ницше, следует отбрасывать от себя все, что напоминает нам о слабости и болезни, что может быть их причиной.

Сила в разных ее ипостасях может черпаться в молитве, медитации и духовной жизни. Так говорил современный индийский гуру Шри Чинмой, в 53 года занявшийся тяжелой атлетикой, чтобы показать, что возраст не преграда возможностям человека. Ведь люди просто уговаривают себя быть немощными и слабыми. Через три–четыре года занятий Шри Чинмой получил сертификаты Книги рекордов Гинесса за поднятие тяжестей. Лишь благодаря собственным силам, как учит восточная религиозно-философская мудрость, человек, пройдя Десять миров нравственного совершенствования, может освободиться от власти кармы и стать Буддой.

Издревле в философско-религиозном сознании сакральным величием творящей силы наделяется также вседержитель дух, и толкования Анаксагором Ума в его трактате «О природе» как вселенской силы в полной мере могут быть приложимы и к осмыслению духа, осуществляющего творческую экспансию по отношению ко всему материальному, ибо «материальный мир есть эпифеномен духа» (Н. А. Бердяев). У Гегеля в его «Философии духа», дух все объединяет, владеет разумом и волей, создает объективный мир человека, дает энергию социальной жизни и мировой истории, порождает всю действительность, природу и самого человека, и он есть «абсолютный дух».

В христианстве дух наделяется недосягаемо высоким статусом. В средневековом сознании все создано богом-духом и тело человека пронизано духом, и природа несет на себе отпечаток божественного (духовного) начала, и материя не есть только косная сила, – она тоже спиритуализируется [5, 167]. Приоритет силы духа вот уже две тысячи лет держится в христианской теологии, опирающейся на иерархические представления и образы мира в категориях господства и подчинения.

Духовность (дух) всеми безоговорочно признается как высшая иерархическая ценность в мире дольнем (иерархия ценностей – материальное, интеллектуальное, духовное, сверхъестественное). Если человек утрачивает эту ценность, например, по причине «отмены» бога, то в нем остается только

физический индивид [2, 256–257]. Ослабленный духовно человек утрачивает свою целостность, он «расщепляется» и «дробится», теряет смысложизненные ориентиры, не знает «по каким звездам жить». Дух поднимает (трансцендирует) к тому, что выше человека физического, и устремляет его к тому же, возвышая жизнь человеческую. Существования духа дает человеку ощущение того, что он никогда не бывает совсем один, ибо дух находится в нем в виде «внутреннего голоса», голоса daimona, который предостерегал от неправильных поступков Сократа и повелевал многим жизненно важным действиям Г. С. Сковороды. Благодаря духу в нем, человек способен в творческом акте самосозидать свою личность, строить и изменять свою жизнь сообразно избранным критериям. Здесь и эзотерика как духовная работа над собой, усвоение представлений о том, что каждый из нас складывается под воздействием силы рока (формирующего жизнь целых поколений), силы провидения (предопределяющего жизнь отдельного человека) и силы воли (духа) его самого.

Первый опыт чувствования и познания метафизики силы люди получили, по-видимому, в мифологии, магии и мистике – предметах, тяготеющих к сакральному. В архаические времена миф выражал в слове первичную синкретичность и обобщенную целостность жизненных представлений первобытных людей, воспринимавших все их окружающее одушевленным и исполненным силы, той природной живой силы, в сравнении с которой физическая слабость человека обнаруживается особенно отчетливо. Поэтому слабый человек поклоняется живым силам природы, сакрализирует их, трепещет перед их мощью, испытывает к ним пиетет, создает их культы, обожествляет их. Величие одушевленных сил природы подавляет дикаря. В сравнении с ними собственная жизнь представляется ему жалким существованием. Деревья, реки, ветер во всех отношениях превосходит его, поэтому они – боги [13, 263–264]. Блеск молнии, свет костра, пылание кузнечного горна, лесного пожара или очага – это обобщенный мысленно-чувственный образ огненной силы, которая огнем же живет, им является и им управляется. Имя этой силы – Гефест. Все многообразие цветения, созревания и земного плодородия обобщает он в слове «Деметра». Пробуждение растительного царства весной и умирание его осенью – Адонис. Источники олицетворяют Нимфы, море – Посейдон, таинственную и странную власть над жизнью людей – Мойры или Майи, бездонное небо и светоносный день – Зевс (жизненная сила, которой пронизана вся Вселенная), прелесть и привлекательность жизни – Хариты, могущественную силу, влекущую одно живое существо к другому, благодаря которой рождается все живущее и продолжается род людской, – Амур (Эрот) [8, 135] и т. д. Злые силы в образах духов, бесов, дьяволов и пр. приобретают облик человека, выступая в качестве трикстеров – существ, соединяющих в себе «светлое» и «темное» царства.

Все это богатство устрашающих образов закрепляется в более поздних формах мистицизма, оккультизма, эзотерических системах знания и становится душой соборного искусства готики в виде звериных мотивов и зоологических

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

символов. Средневековые бестиарии становятся сокровищницами соответствующих аллегорий. Миру чистоты, света и духовной красоты (миф о Марии) противостоит его оборотная сторона, которая являет собой одну из вершин готики – это мир дьявола, который пронизывает все творение, который всегда в засаде. Повсюду рыщут в человеческом образе кобальды, приведения, ведьмы, оборотни и гротескные фигуры чертей, обильно питая мир художественного воображения ваятелей и живописцев. Каждый знал, что мир полон нечистой силы, повсюду ощущали ее присутствие. Эта мифическая "реальность" до оснований потрясала существование человека. В нее верили такой верой, что мысль о доказательствах отбрасывалась как кощунство. Каждый жил в сознании неимоверной опасности, исходившей от ада [14, 441–442]. Мир был наполнен сонмами разного рода нелюдей, оборотней. Причем в разряд ангелов и носителей злой, разрушительной силы, колдунов и колдуний общество нередко зачисляло тех, кто чем-то отличался внешне от обычных людей – уродов, карликов, просто старух и стариков, т. е. людей ущербных.

Связь с мифологическим началом проявляется в поклонении воображаемому Абсолюту, в специфическом поведении индивида как неотъемлемой части его связи с ирреальным [4, 103]. Черты мифологического переживания реальности продолжают обнаруживаться в обыденном сознании простых и образованных людей, в искусстве, науке, политике, несмотря на столетия новоевропейского «расколдовывания» мира, чему невольно способствовали Гомер и Гесиод, затем – Александрийские риторы «здравого смысла», бестиарный аллегорический метод, христианство, приравнявшее языческих богов к бесам, нечистой силе. Отношения с мифом («истинным сказанием о сакрально значимых первособытиях», – так вначале означивался миф во всех европейских языках) продолжают оставаться осевой проблемой европейской истории.

Все Средневековье полно мифологическим чувствованинием и мышлением. Таково рыцарство с его культом Прекрасной Дамы и Любви. Мифологичны по движущим силам крестовые походы с их стремлением освободить Иерусалим и объединить народы вокруг него как вокруг сакрального центра мира. Мифологичны ожидания конца света. Мифологично и отношение к монархам, которым вплоть до XVII века приписывались чудодейственные силы. В Средневековье же в европейские умы вошел архаичный миф о всеобщем возрождении, который в эпоху Просвещения принял вид уверенности в скорой победе разума.

В учении Маркса о пролетариате узнается архаичный миф о справедливом герое-искупителе, который своими усилиями и страданиями в борьбе со Злом радикальным образом улучшит онтологию мира. В идее Маркса о бесклассовом обществе отразилась мифологема Золотого века. Можно допустить, что именно мистическая (мифологическая) сила сделала марксизм столь влиятельным в XX веке.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

Мифологическое сознание сопутствует всем значительным событиям и «подпитывается» ими. Открытие Америки, например, имело следствием появление мифов о добродетельных дикарях, которых не коснулась европейская испорченность. Эти мифы дали толчок развитию популярной впоследствии мифологемы «естественного» («простого», «непосредственного», «подлинного»), противоставляемого «искусственному» («ложному», «произвольному», «испорченному»), которая сильна и в наши дни. Эта мифологема изначально породила научный философский интерес ко всему «естественному» – «естественная религия», «естественное право», ставшие предметами внимания мыслителей XVII века.

С началом Нового времени стало распространяться ценностное отношение к научному познанию мира. Но культивировавшиеся в это время доверие и пиетет к сциентизму, шли рука об руку с бумом мифологического чувствования и мышления. Многочисленные процессы над ведьмами, завершавшиеся их удушением или сожжением, длились на всем пути продвижения Европы к рационализму вплоть до второй половины века Просвещения. Сам Френсис Бэкон («знание – сила»), основоположник опытного знания, не сомневался в том, что с ведьмами надо бороться. Миф, таким образом, оказывается совместимым и со «здравым смыслом», и с наукой, и с высокой религиозностью – он залегает в их глубине, образует самую их основу.

Для любой культуры мифология представляет собой наиболее значимую часть исторического наследия. На основе древнейшей мифологии возникли и эволюционировали мифологии и культуры классической античности, оказавшие столь сильное влияние на формирование современных исторических, литературных и религиозных мифов и представлений.

Возращения мифа в наше время – прямое следствие проекта Просвещения. Объявив рационально постигаемые истины единственно достойными знания истины, Просвещение бросило вызов всему сложившемуся до него миру. Но рационализм просветителей вызвал к активной, осознанной жизни в недрах европейской культуры и все то, что не вписывалось в рамки «разума». На вызов Просвещения последовал ответ, прозвучавший в полной мере в XX веке. Наружу вырвались сдерживаемые до того хтонические силы мифологических масштабов, сильно подорвавшие представления о человеке как о существе рациональном. Миф снова стал реальностью, не считаться с которой оказалось также невозможно, как и в прежние времена. К мифологическим и подобным им сюжетам стала обращаться литература: Джойс, Кафка, Йетс, Элиот, О'Нил, Т. Манн, Маркес. Миф стал обретать статус модуса непрофессионального, общекультурного, массового восприятия мира. Он сделался излюбленным термином публицистики, политической риторики, литературной и художественной критики. Опыт давней, забытой целостности восприятия мира продолжает передаваться из поколения в поколение неявно, безмолвно, но как неизбежное основание для всякого другого более осознанного опыта. Благодаря ему человек и сегодня может чувствовать

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

далекое – близким, чужое – своим, невозможное – возможным, часть – образом целого [1]

В сознании людей всегда, наверное, присутствует вербально невыразимое желание чуда, легкого достижения цели, чувство расположенности к приятию и обоснованию таинств мира, к сокращению разрыва между мизерностью человека и величием сил универсума, к интуитивному предвосхищению некоторых истин, минуя или опережая разум, к достижению необычных состояний сознания (сатори, самадхи, нирваны и др.). Как следствие – появление многочисленных экстрасенсов, целителей, специалистов по оздоровительной активации процессов биоэнергетики и биосинтеза, ясновидящих, магов, основой деятельности которых является использование знания или чувствования физических, природных сил.

Вера в силу магии укреплялась вместе с развитием главного свойства человека – речи. Это развитие привело к гипостазированию – приписыванию слову самостоятельного существования и активного функционирования – таким образом, оно приобрело масштаб и значение природных сил. Будучи противопоставленным человеку, слово обрело над ним непреложную власть. Не случайно именно речевые действия были самыми сильными средствами магии. Человечество всегда верило в магическую силу слов, посредством которой можно познать нечто, лежащее за пределами повседневного опыта, и воздействовать на материальный мир для решения различных практических задач: лечения болезней, удлинения жизни, приобретения знатности, богатства, сексуальных наслаждений, для эмансипации себя от времени и пространства, для вреда и пользы ближнему – вообще для всего, что близко человеческому сердцу [6, 246], что «динаминизированной человеческой волей» можно воздействовать на эволюцию живых сил природы в смысле ее ускорения. Именно магии мы обязаны исторически первыми идеалами активного, силового отношения к миру.

Слаженные и скоординированные действия каждого и всех по выслеживанию, преследованию и «загонянию» зверя закреплялись, в случае удачи, в охотничьем обряде и считались обязательными и необходимыми, приобретшими магическую силу, и потому повторялись всякий раз накануне охоты стереотипно, как предписания алгоритмического типа, гарантирующие полный успех [10, 408]. В магии заключен, по-видимому, неистребимый соблазн для избранных всех времен властвовать над людьми, над их телом и душой. В магии же «реализуется» возможность вступить в сговор с Дьяволом и повелевать им. Для огромного большинства представителей человеческого рода, как считает Д. Д. Фрэзер, вера в силу магии является единой и поистине вселенской. В Европе система магии во многом та же, что существовала тысячелетия назад в Индии и Египте и продолжает существовать у самых диких племен, сохранившихся до настоящего времени в отдаленных уголках мира. Эта глубинная сила дикости в жизни каждого общества, не затрагиваемая поверхностными изменениями религии и культуры, таит в себе реальную угрозу разрушения всего, что достигнуто цивилизацией. Противостоит этой

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

опасности сила импульсивной энергии меньшинства, поднимающая человечество к иным вершинам, преодолевая мертвый груз предрассудков большинства, людей слабых, невежественных исуеверных [12, 60–63]. Магические представления прочно укоренились в массовом сознании на уровне архетипа, и они довлеют, не подвергаясь рациональному переосмыслению.

Материализм XIX, социалистическая революция начала XX века и культивируемые затем в нашей стране на протяжении семидесяти лет атеизм и научное мировоззрение не смогли вытравить из народной традиции веру в силу мистики и магии. Более того, исследователи отмечают магичность эпохи постмодерна и современного массового сознания в целом [9], что характерно для имеющего место быть периода коренных преобразований, сохраняющего кризисную напряженность, связанную с потерей традиционных ценностных ориентаций [11, 74–75].

Вера в силу магии укрепляется и ее апелляцией к современным научным представлениям об информационных посылах, содержащихся в каждом слове, о влиянии сочетаний слов на психику человека и через нее – на его сому. Теория и практика магии многообразны. Среди множества существующих магических традиций наибольшим разнообразием методик отличается европейская магия, основывающаяся на кельтской традиции (друиды, руническая магия, магия северных народов); еврейской (кабалистика, вобравшая частично халдейскую и египетскую магию); античной и др. Европейская магия приняла также в свое тело индийскую систему магического развития – йогу, китайский даосизм (с множеством направлений, среди которых цигун, фэн-шуй, даосская алхимия, ушу); алхимию, вампиризм, любовную магию, телепатию, ясновидение, магию сна. Существуют и соответствующие магическим системам взглядов методики, которые обнадеживают адептов развитием магической силы.

Если вы не родились с колдовскими силами, уверяют учителя магии, то вы можете их развить, и превзойти тех, кто владеет этим высшим даром. Для этого нужно совершать предписанные колдовские действия и ритуалы, посредством которых вы, мобилизуя свои воображения, веру и волю и концентрируя свое внимание, будете использовать энергию четырех стихий: Воды, Огня, Земли, Воздуха. Найдя присутствие этих стихий в себе (всего-то. – В. К.) и правильно их используя, вы непременно научитесь управлять как своими силами, так и силами природы. Стихия Воды поможет вам в дружеских и партнерских отношениях, очистит ваши души от зла (для этого нужно всего-то «слушать, как каждая клеточка вашего тела впитывает принадлежащую воде энергетику»); стихия Огня понадобится вам для сильных эмоций и чувств, для здоровья, силы и успеха; стихия Земли обеспечит вам правильные поступки и действия, способность добывать и зарабатывать; стихия Воздуха укрепит ваше мышление, поможет в творчестве. Воспользовавшись покровительством названных стихий, вы можете рассчитывать на максимальный успех в делах, чувствах и отношениях. («Все гениальное – просто»: нужно всего лишь интериоризировать энергию стихий. – В. К.) [7].

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

Если дикий человек объясняет проявление необычных физических и духовных сил одержимостью сверхъестественным существом, вселением в человека демона, духа, призрака и т. п., то цивилизованные люди не прочь подобным образом истолковать проявление своих необычных способностей. Наш вышеупомянутый современник индийский философ и духовный Мастер Шри Чинмой приписывал свой впечатляющий прогресс в развитии физической силы воле своего «Внутреннего кормчего».

С незапамятных времен человечество находится также в «чарах» силового поля мистицизма. Мистико-философское силовое поле Новейшего времени привлекает немало писателей, философов и других искателей истины, поскольку это силовое поле вместе с другими эпистемами мысли является важным компонентом современной духовной и политической жизни. К постижению мистического можно прийти, согласно учению мистика Плотина, сдерживанием и обузданием влечений тела и развитием духовных сил. И только на высшей, экстатической ступени восхождения душа, освободившаяся от объятий постылого тела, воссоединяется с богом. Согласно неоплатоникам (Саккас и Гипатия в Египте, Плотин в Риме, Ямвелих в Сирии, Прокл в Афинах и др.), и высшая ступень философии может быть достижима только через мистический экстаз, через непосредственную, интуитивную связь с потусторонним миром, через мистическую интуицию, дающую сознанию видение и понимание сложности всей Вселенной, – сложности, которая превосходит всю сумму и все хитросплетения наших внешних видимых связей.

Если мистиками считать тех, кто под видимым умеет разглядеть незримое, то в разряд мистиков с неотвратимостью попадают многие философы, писатели, поэты, областью познания и научных интересов которых являются потаенные силы внутреннего мира человека, которые скрываются в нем изначально, с момента Творения. Знания, добываемые мистиком в непосредственном общении его «Я» с Высшими Силами, дают ему право на исключительность, поэтому сколько мистиков, столько и систем сокровенных знаний и соответствующих им индивидуальных систем мироощущения.

Дальнейшее исследование «метафизики силы» видится автору как осмысление живых сил природы, жизненной силы человека (его соматики, моторики, творчества); движущих сил прогресса, сильной, масштабной личности, интенсивной жизни (жизни по максимуму); онтологии сил зла, находящих свое воплощение в агрессивности и жестокости; сопротивления злу силой; аксиологии телесной силы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Белла. Мифология мира / Белла. – Режим доступа: http:// www.znanie-sila.ru

2. Бердяев Н. А. О назначении человека / Н. А. Бердяев // Мир философии. – М. : Политиздат, 1991. – Ч. 2. – С. 56–57, 256–262.

3. Вандерхилл Э. «Мистики XX века». энциклопедия: / Э. Вандерхилл – М. : Миф-Локид, 1996. – 522 с.

4. Волков С. Н. Тотемизм как форма эзотерических верований и способ существования / С. Н. Волков, С. Е. Кузина // Социологические исследования. – 2009. – № 9. – С. 103–106.

5. Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры / А. Я. Гуревич. – М. : Искусство, 1984. – 350 с.

6. Иллюстрированная история суеверий и волшебства. От древности до наших дней / [сост. докт. Леманн]. – К. : Украина, 1991. – 400 с.

7. Магические силы [электронный ресурс]. – Режим доступа :
http:// www.abcmag.ru / sila.htm

8. Мифы в искусстве старом и новом / [по Р. Менару ; Заключит. очерк Г. П. Чистякова]. – [Репринт. воспроизведение изд. 1990 г.]. – М. : Молодая гвардия, 1992. – 284 с.

9. Свечников В. С. Магичность массового сознания / В. С. Свечников // Человек. – 2004. – № 2. – С. 165–175.

10. Токарев С. А. Ранние формы религии / С. А. Токарев. – М. : Политиздат, 1990. – 622 с.

11. Филатова В. Ф. Магия и народное православие / В. Ф. Филатова // Человек. – 2009. – № 6. – С. 70–81.

12. Фрэзер Д. Д. Золотая ветвь: Исследование магии и религии / Д. Д. Фрэзер. – [2-е изд.]. – М. : Политиздат, 1986. – 703 с.

13. Чистяков Г. П. Заключительный очерк / Г. П. Чистяков // Мифология в искусстве старом и новом / По Р. Менару. – [Репринт. воспроизведение изд. 1990 г.]. – М. : Молодая гвардия, 1992. – С. 257–273.

14. Шпенглер О. Закат Европы / О. Шпенглер. Т. 2. (фрагменты) // Культурология XX век: Антропология. – М. : Юрист, 1995. – С. 432–453.

РЕЗЮМЕ

В. А. Косяк. До метафізики сили.

У статті зроблено спробу осмислення сили як сутно реальної і віртуальної та її проявів в образах сакрального рухівника світів і загальнооб'єднуючого та створюючого Духу, у мисленно-чуттєвих фігурах міфології, у формі «динамічної людської волі», у просторі магії, у силовому полі містицизму та інших епістемах думки.

Ключові слова: *сила, дух, міфологія, магія, містика.*

SUMMARY

V. A. Kosyak. To metaphysics of power.

It is attempted to comprehend powerof as real and virtual essence and its displays in the images of sakral mover of the worlds, general uniting and constructive Spint in ideal sensual figures of mythology, in the area of magic, in the forcefield of mysticism and other epistemes of thought.

Key words: *force, spirit, mythology, magic, mystic.*

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

УДК 11:007.5

А. П. Возний
Медичний інститут СумДУ

ФІЛОСОФСЬКИЙ ДИСКУРС МОДЕЛЮВАННЯ ФЕНОМЕНА ЖИВИХ СИЛ ЛЮДСЬКОЇ ТІЛЕСНОСТІ

Постлюдський час – це час господарювання дедалі потужніших наномедичних, молекулярно-біологічних, геномних, нейронних, комп'ютеро-мережевих, робототехнічних та інших зверхтехнологій. Постлюдським він називається тому, що практика використання цих технологій на користь людини, перетворює його в постлюдину. У статті зроблено спробу провести філософський дискурс моделювання феномена живих сил людської тілесності, розкрити їх сутність, висвітлити етапи розвитку науки та її характерні риси, дослідити феномен живих сил людської тілесності в робототехніці.

Ключові слова: *зверхтехнології, моделювання, живі сили, людська тілесність, система, організм, діюча сила, активна сила, наукова робототехніка, тіло, душа, розум.*

В епоху розвитку зверхтехнологій формується новий погляд на можливості людини. Його прихильники ставлять перед собою мету звільнити людство від біологічних «пут». Зверхтехнології, які породив постлюдський час, дозволяють відтворювати світ неживої та живої матерії, починаючи з атомів, наноструктур, нанопроцесів. Навіть фундаментальні дослідження у природознавстві стають дедалі більш проблемно та проектно орієнтованими на вирішення конкретних науково-технічних задач, що робить їх дуже схожими з технічною наукою і виражаються у позначенні цього нового етапу розвитку науки як технонауки. У зв'язку з процесами зрощення науки і техніки, наприклад у робототехніці, виникає і цілий ряд нових концептуальних, а по суті філософських проблем, які вимагають свого спеціального розгляду. Однією з таких проблем стає нове розуміння машини [3, 97–115]. Так, уже для Рене Декарта будь-яка відмінність між природним та штучним у разі потреби зникає, оскільки світ, природу він трактується як машину. Таке розуміння природного та штучного прямо протилежно арістотелівському уявленню, згідно з яким природне протиставлялося створеному людиною, а фізика – механіці як мистецтву, а не науці [6, 539–540].

Для нашого дослідження принциповим є визначення протилежності між фізичною (механічною) силою і живою силою організму. Тому постановку проблеми про живі сили людської тілесності ми визначаємо через рід, у якості якого виступає єдине і системне різноманіття змісту «живого організму» і життя як таке, і видові відмінності, з яких складається системне різноманіття, і способи прояву живої сили.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

Перше визначається головним чином як здатність зробити роботу (у фізичному розумінні) або вивести зі стану спокою деяке фізичне тіло. На противагу цьому живу силу людської тілесності ми розглядаємо як креативність, тобто таку творчо активну силу організму, що забезпечує його відтворення, збереження і системно-цільовий вибірковоспрямований розвиток, зміст якого виявляється (для людини) в усвідомлено поставленій меті, тобто в ідеалі (зокрема душі, залежно від стану і потенційних можливостей наявних матеріальних сил людської тілесності).

Найбільш вагомий внесок після Арістотеля і мислителів середньовіччя в розвиток знань про природу живих сил людської тілесності зробили Ф. Бекон, Р. Декарт, Г. Лейбніц, Б. Спіноза, представники класичної німецької філософії (І. Кант, Г. В. Ф. Гегель, Л. Фейєрбах, К. Маркс). У більш пізній період – це М. Фуко, Ф. Достоєвський, Е. Гуссерль, І. Кон, П. Флоренський, Е. Юнгер, М. Мерло-Понті, Г. Бондарев, Ю. Габермас, Р. Барт, Ж. Дельоз, Е. Газарова, В. Косяк та ін.

Цілісність живих сил людської тілесності розпадається як ціле на складові її частини, що органічно взаємодіють: природна (небесна і земна) сила; біологічноактивна, диференційно-вибіркова, інстинктивно-рефлекторна і самоорганізаційно-регуляторна поведінкова активність тіла; психологічна адаптивність (пристосовність) до мінливих умов біопсихосоціального середовища і психологічна сила самоорганізації тіла (воля до життя). Сила соціальної комунікації і творчої активності може мати цивілізаційні форми насолоди, змагання і суперництва в різних формах прояву людської тілесності, її природних схильностей і здібностей або антигуманні й агресивно-звірині (інстинктивні), соціально зумовлені форми агресії, пов’язані з придушенням більш слабкого у кожних із зазначених відносин: природному, біологічному, психологічному, соціальному. І, нарешті, сила духу, ядром якої є істина, добро і краса.

У духовній силі тілесності живі сили організму сполучаються з ідеальними силами і прагненнями: спритністю, хитрістю, волею до досягнення мети, цілеспрямованою вибірковістю поведінки, розумовою здатністю, фізичними і біопсихологічними, фізико-культурними і соціокультурними навичками.

Різноманіття підходів до дослідження цієї і пов’язаних з нею досить різних дослідницьких завдань подано у численній науковій літературі минулого і сучасності. У статті ми спробуємо провести філософський дискурс моделювання феномена живих сил людської тілесності.

Проблема моделювання антропоморфних властивостей людського організму, його тілесності, духовності, інтелектуальних здібностей і ментальностей у різних сферах сучасної науки, включаючи праці зі створення штучного інтелекту й експериментальних досліджень у сфері робототехніки, приховує у собі безліч змістів і наукових підходів [13, 21–22].

Для розгляду нашого питання вважаємо за потрібне з усього «полотна» історико-філософських і наукових текстів звернутися до концепцій І.Канта. Жива сила тіла – це не тільки «діюча сила», уведена у сферу

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

метафізичних досліджень Лейбніцем, але також і кантівська сила активності матерії взагалі й особливо органічного тіла, тобто «активна сила». «Я думаю, – відзначає І. Кант, – що в мене є всі підстави дотримуватись настільки гарної думки про вирок світла, якому і передаю ці сторінки, що сміливість, яку я беру на себе, заперечуючи великим мужам, не буде поставлена мені в провину як деякий злочин» [9, 5]. Діючи, тіло прагне дійти такого стану, за якого воно не діє, тобто треба думати: не діє воно само, спонукуючи власною дією діяти інші тіла.

У взаємодії двох тіл не можна визначити, кому і якого роду, якою мірою властивий певний різновид «активної сили». Для цього з простого, так би мовити бінарно-одновимірного дослідження цих сил, варто перейти до більш складного. І. Кант іменував його, порівняно з першим, «другим виміром» [активних сил], що виявляється «... саме в послідовному ряді речей» [9, 17].

Легко зрозуміти і таке парадоксальне положення: як можливо, щоб матерія, про яку думають, начебто вона не могла породити нічого, крім рухів, викликала в душі визначені уявлення й образи? Тому що матерія, приведена в рух, діє на все, що пов’язано з нею просторово, тобто і на душу; іншими словами, вона змінює внутрішній стан душі, оскільки цей стан належить до зовнішнього [9, 19].

Дослідження конкретних закономірностей у «рядопроявах» активної сили, які поступово наростають або зменшуються, – це і є одне із завдань пізнання сутності живих сил усякого організму, у тому числі людської тілесності.

Якщо в такому контексті торкнутися питання людини, то можна відзначити, що її організм – це складноорганізована система, яка еволюціонує, у якій не тільки фізіологічні, а й метафізичні «частини», такі, як душа, тіло, розум втілюють безліч якісно різних сфер і способів прояву живих сил людської тілесності. Принцип системності (у цьому разі у розгляді живих сил людської тілесності) припускає, що властивістю цілого не володіє жодна з його частин [10, 221–225]. Це означає, що цілісна сукупність живих сил людської тілесності має тріадичну структуру: тіло – душа – розум і не зводиться до будь-яких бінарних опозицій або сполучень елементів цієї тріади.

Будемо думати, що в людському організмі діюча сила виконує функцію «тілесної» сили, тоді як активна сила виконує функцію «душевної» сили, що певним чином впливає на загальний стан організму і його фізичну силу, фізичне здоров’я і фізичну культуру тіла.

Виникає необхідність у моделюванні феномена живих сил людської тілесності в робототехніці, що у своєму розвитку давно перевершила сміливі пророцтва великих мислителів з далекого минулого щодо розвитку людських здібностей.

Пам’ятаючи про принцип міждисциплінарності і парадигмальних щеплень, ми не можемо не припустити, що завдання і підходи, що виникають у робототехніці, були якимось чином пов’язані з проблемами некласичної і постнекласичної науки. Саме цей взаємозв'язок ми спробуємо висвітлити у

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

нашій статті, маючи на увазі не тільки технічний, а й антропологічний аспекти. Припустімо, що, як і в будь-якій фундаментальній природничій науці, тут повинні бути присутні елементи всіх трьох етапів її розвитку: класичного, некласичного і постнекласичного. Коротко зупинимося на характерних ознаках кожного із зазначених етапів розвитку науки.

Наука зародилася у Древній Греції, що було зумовлено наявністю демократичного духу, необхідного для наукових дискусій, і проголошенням істини як єдиної цінності наукових пошуків. Це пов'язано з епохальною зміною, що відбулася (згідно з А. Тойнбі) під час переходу від традиційного суспільства до техногенної цивілізації, - виникненням нової системи цінностей. Наука вивчає все в людському світі, виходячи за межі предметних структур виробництва і повсякденного досвіду.

Наука починається з появи теоретичного знання, що поряд з емпіричним дає можливість здобувати емпіричні залежності з теоретичних постулатів. Евклідова геометрія – перший приклад наукової теорії, але в той момент ще не було теоретичного природознавства, оскільки стародавні греки не сприймали експеримент як шлях пізнання природи. Лише в епоху Відродження виникає думка про те, що природі можна ставити теоретичні питання й здобувати на них відповіді шляхом експерименту.

Галілей уперше звернув увагу на важливість експерименту, а Френсіс Бекон і Рене Декарт заклали основи дослідницької програми, що спирається на вже відомі дані. Ньютон і Лейбніц створили нову математику – диференціальне й інтегральне числення, без яких не могли бути сформульовані постулати класичної механіки – закони Ньютона. Потім зусиллями Даламбера, Лагранжа, Гамільтона, Якобі була розроблена аналітична механіка, що набула найбільш строгого (з математичної точки зору) вигляду. Механіка у XVIII - XIX ст. була домінуючою наукою. Так, Р.Бойль намагався застосувати принципи механіки в хімії, а «...ідея світу як упорядкованої механічної системи явно мала перевагу в умах творців американської конституції...» [19, 585–586].

Які ж ознаки класичної науки можна знайти в теоретичній робототехніці? Розглядаючи це питання, звернемо увагу на його математичну інтерпретацію, оскільки «...математичні засоби активно беруть участь у самому створенні абстрактних об'єктів теоретичної схеми, визначають їхні ознаки» [18, 117]. Насамперед, досить очевидно, що можна користуватися рівняннями механіки, заснованими на законах Ньютона. Для того щоб спроектувати робота, а потім керувати ним, у нас повинна бути математична модель, що спирається, наприклад, на рівняння Лагранжа або загальні рівняння динаміки – рівняння Даламбера-Лагранжа [2, 139].

Один із найпоширеніших роботів-маніпуляторів з відкритим (незамкнутим) кінематичним ланцюгом присутній у праці «Puma» фірми Unimation. Цей робот може демонструвати як ліву, так і праву руки, причому три перші, найближче розташовані до основи кінематичні пари (шарніри), «відповідають» за позиціонування вихідної ланки (схвату), три останні пари забезпечують орієнтацію схвату. Ланки маніпулятора (тверді тіла, які з'єднуються

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

шарнірами) відіграють роль плеча, передпліччя і кисті руки людини. Безумовно, кількість ступенів волі цього пристрою набагато менша, ніж кількість ступенів волі людської руки, однак деяка аналогія існує [2, 138].

Одним з істотних моментів, що зв'язують робототехніку з класичною наукою, є математичне моделювання приводів маніпулятора, зокрема для згаданого пристрою – це електричні приводи. Тут використовується представлення електродвигуна, засноване на рівняннях Максвелла, хоча під час розрахунків ці рівняння трохи спрощені. Наприклад, для двигуна постійного струму момент прямо пропорційний току, тоді як насправді можливі режими насичення, пов'язані з максимумом магнітного потоку.

Ознаками класичної науки є: чіткий поділ між дисциплінами, між суб'єктом і об'єктом; неупередженість, що проголошується науковою етикою; об'єктивність, зумовлена правилами індукції; практична спрямованість, що спирається на досвід. Одним із найвидатніших математиків XVIII ст., який вивів кінематичні і динамічні рівняння обертального руху твердого тіла, був Ейлер. Ці рівняння згодом набули особливого значення для опису динаміки маніпуляторів.

Однією з домінуючих подібностей людини машині в період класичного природознавства, здійсненій на основі досить теоретично розвинутих матеріалістичних світоглядних позицій, служили філософські розробки Ламетрі. Однак і він цілком усвідомлено вказував, що відокремлення, не говорячи про ізоляцію душі від тіла, можливе тільки при аналітичних дослідженнях і супутніх їм абстракціях. «Душу, звільнену за допомогою абстракції від тіла, настільки ж неможливо собі уявити, як і матерію, що не має форми. Душа і тіло були створені одночасно, немов одним помахом руки. За висловом одного великого богослова, що мав сміливість мислити, вони були кинуті в ту саму форму для виливки. Тому той, хто хоче пізнати властивості душі, повинен спершу відкрити властивості, що явно виявляються в тілах, активним началом яких є душа» [14, 121].

Класичній науці не вдалося звести всі взаємодії до осьових впливів матеріальних точок одна на одну – дослідження Фарадея і Максвелла привели до виникнення поняття поля, однак це не похитнуло підвалини класичної механіки.

Некласична наука виникла у результаті кризи фізики наприкінці XIX – на початку XX ст. з появою теорії відносності і квантової механіки. Квантово-механічний опис характеризується тим, що в ньому теоретичні характеристики об'єкта даються через посилання на характер приладів, на істотні взаємодії між ними й атомними об'єктами.

Цей період розвитку науки в галузі робототехніки пов'язаний зі створенням програмнокерованих механічних маніпуляторів. А до початку 60-х років у галузі штучного інтелекту був розроблений ряд методів автоматичного розв'язання задач, прийняття рішень, розпізнавання зорових образів. Тоді ж з'явилися ЕОМ, продуктивність яких могла забезпечити практичну

реалізацію таких методів. Усе це стимулювало спроби об'єднати наявні можливості в єдиному автономно-функціональному пристрої – роботі.

У той самий період активно проводилися дослідження, пов'язані з побудовою роботів на основі даних про закони функціонування нервової системи людини і структуру людської поведінки. Були розвинуті евристичні методи розв'язання задач і сформульовані основні положення евристичного підходу. Ці роботи пов'язані з іменами Л. Сутро, У. Килмера, Дж. Слейгла, М. М. Амосова та ін.

У другій половині XX століття основну увагу було приділено розробками, присвяченимі поглибленому вивченню технічних проблем, створенню робототехнічних пристроїв за методами розрахунку динаміки маніпуляторів, вибору оптимальних конструкцій і матеріалів, а також створенню роботів низького ступеня інтеграції для розв'язання практичних завдань. Ці питання робототехніки залишаються основними і сьогодні. Створено і широко впроваджуються у виробництво високоефективні промислові роботи. Останнім часом знову спостерігається тенденція до збільшення ступеня інтеграції промислових роботів, що диктується характером і потребами сучасного виробництва.

У сучасній науці особливого значення набувають комплексні програми досліджень, реалізація яких «породжує особливу ситуацію зрощування в єдиній системі діяльності теоретичних і експериментальних досліджень прикладних і фундаментальних знань інтенсифікації прямих і зворотних зв'язків між ними». Зазначені програми можна розглядати як «людинорозмірні» комплекси, прикладом яких можуть служити «... медико-біологічні об'єкти, об'єкти екології, включаючи біосферу в цілому, об'єкти біотехнологій... системи «людина – машина» (включаючи складні інформаційні комплекси і системи штучного інтелекту)» [19, 585–586].

Проаналізувавши етапи розвитку науки, відзначимо, що постнекласичний характер сучасних теоретичних побудов зовсім не зумовлює повне зникнення ознак, властивих більш раннім стадіям зазначеного процесу. Особливо це стосується робототехніки, оскільки вона поєднує методи технічних, природних і гуманітарних наук. Робот повинен робити рухи, подібно до людини, йому потрібно зберігати і переробляти інформацію, планувати свої дії згідно з поставленою метою. Створюючи робота як спрощену копію себе самої, людина певною мірою вдається до акту самопізнання. Крім того, роботи дають можливість полегшити здійснення принципу спостереження – ці пристрої досліджують поверхні планет і глибини океану, а будучи виконаними в мініатюрних масштабах, вони здатні проникати навіть у кровоносні судини людини.

Сьогодні у більшості досліджень у галузі штучного інтелекту безпосереднім об'єктом моделювання є структури і процеси в нервовій системі людини і тварин. За модельного підходу до вивчення нервової системи у полі зору дослідника виявляються насамперед окремі

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

нервові клітини – нейрони і структури їхніх взаємозалежних клітин – нейронні мережі.

Кора великих півкуль головного мозку людини містить близько 14 млрд. нейронів. їх короткі і довгі відростки-дендрити, якими надходять вхідні впливи і аксони, що відводять вихідні реакції, утворюють найскладніше переплетення зв'язків. Закони функціонування самого нейрона також дуже складні. Тому при моделювання нейронів користуються спрощеним описом. Такі спрощені моделі нейронних мереж називають нейроноподібними мережами [11, 21–23].

Робототехнічні системи є принципово новим технічним засобом комплексної автоматизації виробничих процесів. За умов їхнього використання можна найбільш повно виключити ручну працю як у допоміжних, так і в основних технологічних операціях. Як основний регулюючий елемент при лінійній постановці задачі (у малих відхиленнях) був виявлений негативний зворотний зв'язок, коефіцієнт підсилення якого визначає стійкість системи і швидкість відпрацьовування керованого сигналу. Умови стійкості нелінійних систем (якими за ближчого розгляду виявляються всі системи) вперше сформулював А. М. Ляпунов. Ці умови потім набули особливого значення для керування роботами.

Першими робототехнічними пристроями (у тому розумінні, що вони імітували людську руку і давали можливість перепрограмування), уважаються патенти С. Кенварда і Д. Девола. Однак раніше виникли копіювальні маніпулятори, які призначені для роботи з радіоактивними матеріалами й утримують по дві механічні «руки», одна з яких зв'язана з рукою людини-оператора, а інша маніпулює в небезпечному середовищі, цілком повторюючи рухи першої. Цей пристрій не може працювати за власною програмою, але всі ступені волі тут керуються одночасно, тобто даний об'єкт ближче до задоволення принципів органо-проекції Е. Каппа, відповідно до якого всі елементи і властивості механізмів так чи інакше відбивають властивості елементів людського тіла або психіки [20, 20].

Однак перші автоматичні маніпулятори, на відміну від людської руки, містили поступальні кінематичні пари-зчленування, що давали змогу ланкам, які сполучаються, переміщатися лінійно одна відносно одної (нібито передпліччя висувалося з плеча). Іноді висловлюється думка про те, що цей факт пов'язаний із труднощами розв'язання задач про положення для антропоморфних схем. Але з появою більш досконалих засобів й алгоритмів обчислення виникають ангулярні, антропоморфні схеми (без поступальних пар). Сьогодні відкриті (незамкнуті) кінематичні ланцюги (як у людській руці) дедалі більше поступаються місцем багаторазово замкнутим, так званим рівнобіжним структурам, що мають вищі показники щодо точності і вантажопідйомності.

Практика засвідчила, що традиційні засоби не дають можливості автоматизувати безліч допоміжних ручних операцій. Це стримує розвиток та інтенсифікацію виробництва. Тому виникла нагальна потреба у створенні і

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

широкому застосуванні промислових роботів, у яких основними виконавчими пристроями є маніпулятори – багатоланкові механізми з керованими приводами за всіма ступенями рухливості. Під дією автоматичної системи керування робота його маніпулятори роблять рухи, подібні до рухів рук людини у процесі її трудової діяльності.

У систему керування робототехнічної системи може бути «вбудована» людина-оператор. Це, насамперед, було на тих етапах, коли спостерігалися біотехнічне керування та системи, які стежили. Однак система керування може бути вибудована ієрархічним чином, бо людині передається керування у позаштатних ситуаціях для ухвалення рішення (прикладом є відомий місяцехід). До речі, іноді людина в системі керування тлумачиться як ланка чистого запізнювання.

Екскурс в історію розвитку робототехніки дає можливість зробити висновок про те, що робот – це машина, здатна певною мірою «усвідомлювати» сама себе. У цій машині повинна бути модель (математичне уявлення про власну структуру і параметри), усвідомлення поставленої задачі і контроль за її виконанням. Це свідчить про антропоморфність розглянутих пристроїв, особливо з огляду на те, що антропоморфність наявна і в самій механічній структурі таких машин (прикладом є імітація людської руки).

Крім того, робот – це ієрархічно побудована система, оскільки всі перелічені етапи розвитку принципів керування наявні в будь-якому роботі найвищого покоління. На нижньому рівні необхідно мати сервосистему (двигуни), що працюють за принципом приводу, який стежить; на вищому рівні є обчислювач, який і під час біотехнічного керування перераховує швидкість вихідної ланки, що задається, у приріст узагальнених координат (кутів повороту у зчленуваннях); і, нарешті, на вищому рівні необхідний комп’ютер, що повинен спланувати траєкторію на основі сплайн-функцій.

Таким чином, розгляд робототехнічних систем свідчить про їх ієрархічність й антропоморфність. У процесі руху робот як самоорганізуюча система повинен розв’язувати проблему подолання точок біфуркацій – це характерно для систем не тільки із замкнутим, а й з розімкнутим кінематичним ланцюгом.

У точках біфуркацій варто сформувати алгоритм керування для самоорганізації системи, щоб зменшена кількість ступенів волі щонайкраще використовувалась з погляду близькості до запропонованого руху.

У процесі розвитку робототехнічних систем властиві, системність і кооперативність постійно підсилюються. Відповідно до цього структура роботехнічних систем зазнала істотних змін – від відкритих кінематичних ланцюгів, що імітують людську руку, до замкнутих багатоконтурних механізмів рівнобіжної структури, що сприймають навантаження подібно до просторових форм, завдяки чому мають підвищені показники точності і вантажопідйомності [2, 146].

У робототехнічних системах, як у жодному іншому технічному пристрої, людина намагається виявити свої потреби в інсайті [2, 147]. Ще з

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

часів Фауста існував «проект» створення якогось гомункулуса, тому невипадково, що в робототехніці створюються системи, що не мають, на перший погляд, ніякої промислової значущості, але які імітують людину. Йдеться, наприклад, про роботів, що вміють грати на фортепіано або гітарі (хоча існують електронні звукові пристрої, які синтезують будь-який звук), про роботів, здатних виражати мімікою емоції або вживати їжу, придатну для людини.

Зовсім недавно в Японії здійснено досить дорогий проект двоногого крокуючого робота, що повинен мати систему, яка включає комп'ютер й, очевидно, сукупність гіроскопів та інших пристроїв, що забезпечують стабілізацію під час ходьби. Усе це свідчить про те, що принципи антропоморфності стають дедалі властивіші робототехніці.

Отже, підіб'ємо короткі підсумки. Зверхтехнологіі, породжувані постлюдським часом, дозволяють відтворювати світ неживої і живої матерії, починаючи з атомів, наноструктур, нанопроцесів. Практика їх застосування не просто змінює все те, що породжене природою, вона конструює квазіприродне (тобто штучне, сурогатне) середовище, в яке занурює людину. Завдяки цій практиці сурогатне стає не тільки фізичним середовищим. Практика генетичної модифікації молекул ДНК поступово робить сурогатною біологічну природу практично всіх живих істот, починаючи з найпростіших бактерій і закінчуючи людиною. Усе це означає, що в еру зверхтехнологій людина незворотно занурюється у світ сурогатних онтологій, що суперечать біологічній природі людини.

Прагнучи подолати ці суперечності, людина, яка розпоряджається дедалі потужнішими зверхтехнологіями, прагне вдосконалити себе з їх допомогою, починаючи з генного рівня. З цією метою вона далеко не без ризику вторгається у сховище своєї спадкової інформації – в людський геном, змінює його на свій страх і ризик. Звідси і складний комплекс драматичних процесів, які відбуваються нині на перетині гуманітарії і природознавства, які пов'язані з практикою розшифрування гігантської спадкової інформації, закодованої в людських генах.

Нова дисципліна, що виникла в результаті міждисциплінарної взаємодії, – наукова робототехніка, яка почала з багатьох причин мати риси некласичної науки. Причиною цього виявилися парадигмальні щеплення з фізики. Тут йдеться про ефекти квантування інформації і дії, а також про відносність часу і положення різних частин робототехнічних пристроїв.

Ця наукова дисципліна дедалі більше набуває характеру постнекласичної науки. Це зумовлено тим, що робот як технічний пристрій найбільше відповідає принципам антропоморфності. Це виявляється і у структурі його механічної частини, і в побудові систем керування, в які може бути «вбудована людина-оператор». Об'єднання робототехнічних пристроїв різного призначення (транспортних, вимірювальних, технологічних) приводить до появи нових, ієрархічно організованих систем, зв'язаних, наприклад, із гнучким автоматизованим виробництвом.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

Обмеження рухів у людському організмі аж ніяк не зводиться до механічних або ж анатомічних обмежень, які накладають природа і навколишнє середовище на біофізичну структуру організму, що піднімає його функціональні можливості порівняно з існуючими машиноподібними моделями і пристроями різного призначення.

Машина переміщається у просторі і часі. Людина, навпаки, опановує простір і час, сама створює еталони його виміру, змінює за необхідності, відповідні системи координат, активно і вільно обирає траєкторію свого руху і діяльної доцільності, за винятком ситуацій твердої й однозначної детермінованості її поведінки під тиском визначальних факторів зовнішнього середовища.

Обмеження в машині – суто технічні і, як правило, механічні. Обмеження ж у людському організмі часто мають соціальний характер, наприклад, як відмовлення від марних або безрезультатних поведінкових реакцій, а також можуть набувати форми розумних самообмежень тощо. Обмеження людських рухів мають, крім механічних, також біофізичні, анатомічні і біосоціальні набори доцільностей.

Отже, моделювання феномена живої сили людської тілесності в робототехніці переходить зі сфери метафізичних знань у розряд взаємозалежних природничо-наукових досліджень та експериментальних розробок у галузі фізико-математичних, біотехнічних, кібернетичних та інших наук, що вивчають і моделюють системну цілісність і механізми руху всіх життєво важливих функцій людського тіла, його взаємозв'язку з розумом і піднесеними пориваннями людської душі.

На наш погляд, майбутня практика створення дедалі потужніших нейроінплантантів і технологій генетичного перепрограмування людської ДНК з часом зітруть межу між людиною та біологічною машиною. Люди, які мають надлюдські можливості, будуть функціонувати в інтеграції з надскладними біологічними машинами. Виникнуть гібриди біологічних машин, складність функціонування яких у кілька разів перевершить складність людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бальсевич В. К. Физическая культура для всех и для каждого / В. К.Бальсевич – М. : Здоровье, 1988. - С.18-20.

2. Глазунов А. Робототехника и постнеклассическая наука / А. Глазунов // Вопросы философии. – 2002. – № 2. – С.135–148.

3. Горохов В. Г. Трансформация понятия «машина» в нанотехнологии / В. Г. Горохов // Вопросы философии. – 2009. – № 9. – С. 97–115.

4. Гримак Л. П., Системы формирования жизненных резервов человека / Л. П. Гримак, О. С. Кордобовский // Человек. – 2009. – № 1. – С. 19–24.

5. Гуревич П. С. Феномен деантропологизации человека / П. С. Гуревич // Вопросы философии. – 2009. – № 3. – С. 19–31.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

6. Декарт Р. Избранные произведения / Р. Декарт . – М. : Наука, 1950. – С. 539–540.

7. Интеллект и информационные технологии // Круглый стол Института философии РАН и журнала «Человек» // Человек. – 2009. – № 1. – С. 79–87.

8. Кайдаков С. В. Человек в своей метафизической сущности / С. В. Кайдаков // Человек. – 2009. – № 2. – С. 49–61.

9. Кант И. Метафизические начала естествознания / И. Кант. – М. : Мысль, 1999. – С. 3–30.

10. Капра Фритольф. Павутина життя. Нове наукове розуміння живих систем / Фритольф Капра. – К. : ПАРАПАН, 2002. – С. 221–225.

11. Касаткін А. М. Роботи і штучний інтелект / А. М. Касаткін. – К. : ПАРАПАН, 1983. – С. 21–25.

12. Кольцов В. К. Евгеника(Улучшение человеческой породы) / В. К. Кольцов // Человек. – 2009. – № 1. – С. 67–78.

13. Косяк В. А. Людина та її тілесність в різних формах культури/ В. А. Косяк // Суми. : Університетська книга, 2010. – 318 с.

14.Ламетри Ж. О. Сочинения / Ж. О. Ламетри. – М. : Наука, 1983. – С. 121–127.

15. Летов О. В. Человек и «сверхчеловек»: этические аспекты трансгуманизма / О. В. Летов // Человек. – 2009. – № 1. – С. 19–24.

16. Лукьянец В. С. Наукоемкое будуще. Философия нанотехнологии. Загадка silentium universi / В. С. Лукьянец // Практична філософія – 2009. – № 3 (№9). – С. 11–27.

17. Москалев И. Е. Становление автопоэтического наблюдателя / И. Е. Москалев. – М. : Мысль, 2000. – С. 122–123.

18. Нариньяни А. С. Между эволюцией и сверхвысокими технологиями: новый человек ближайшего будущего / А. С. Нариньяни // Вопросы философии. – 2008. – № 4. – С. 3–15.

19. Степин В. С. Теоретическое знание / В. С. Степин. – М. : Прогрес-Традиция, 2000. – С. 585–586.

20. Философия техники: история и современность. – М. : Наука, 1997. – С. 20.

21. Эпштейн М. Техника – религия – гуманистика / М. Эпштейн // Вопросы философии. – 2009. – № 7. – С. 19–29.

РЕЗЮМЕ

А. П. Возный. Философский дискурс моделирования феномена живых сил человеческой телесности.

Постчеловеческое время – это время господства все болем могущественных наномедицинских, молекулярно-биологических, геномных, нейронных,компьютерно-сетевых, робототехнических и других сверхтехнологий. Постчеловеческим оно называется потому, что практика применения названных сверхтехнологий во благо человека преобразует

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

последнего в постчеловека. В статье сделана попытка провести философский дискурс моделирования феномена «живых сил» человеческой телесности, раскрыть их, показать этапы развития науки и ее характерные черты, исследовать феномен живых сил человеческой телесности в робототехнике.
Ключевые слова: *сверхтехнологии, моделирование, живые силы, человеческая телесность, система, организм, действующая сила, активная сила, научная робототехника, тело, душа, разум.*

SUMMARY

A. P. Voznyi. Philosophic Discourse of Live Forces Man's Corporality Phenomenon Modelling.

Posthuman time is the time when move serious nanomedical, molecular-biological, genomic, neural, computer-networked, robotics and other supertechnologies are used. It is called posthuman because the practice of the usage of these supertechnologies to the human being benefit transfers the latter into posthuman being.

The article presents the effort to give definition of the living human physicality forces conception. It discovers the essence of the conception, specifies the ways of science development and it representative features, shows opportunity to research phenomenon of the living human physicality forces in the research robotics field.
Key words: *modeling, living forces, human physicality, system, organism, effective force, research robotics, body, soul, mind.*

УДК 130.121:159.964.26

А. В. Вертель
Сумской государственный педагогический
университет им. А. С. Макаренко

КОНЦЕПЦИЯ СОЗНАНИЯ В ПСИХОАНАЛИТИЧЕСКОЙ ФИЛОСОФИИ З. ФРЕЙДА

В статье совершен философский анализ комплекса вопросов, связанных с пониманием и интерпретацией проблемы сознания в классическом психоанализе З. Фрейда. Изложены основные положения психоаналитической философии сознания, показана динамика развития психоаналитических идей в системе бессознательное – предсознательное – сознание.
Ключевые слова*: бессознательное, предсознательное, сознание.*

Актуальность темы исследования определяется несколькими позициями: важностью критического философского исследования проблемы сознания в классическом психоанализе; необходимостью адекватного включения психоаналитических идей в общую картину философских представлений о

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

человеческой природе; возрастающим интересом к психоанализу в современном обществе.

В философской литературе интенсивно обсуждается теоретическая значимость психоанализа, его эпистемологические функции, место в системе наук, статус психоанализа как коммуникации, а также психоаналитический подход к решению фундаментальных философских проблем.

Становление психоаналитической парадигмы и эпистемологические функции психоанализа обсуждаются в работах М. Вайсфельда, А. М. Руткевича, А. Т. Бочоришвили, В. М. Лейбина. Методологические аспекты психоанализа анализировались в работах В. П. Зинченко, М. К. Мамардашвили, В. А. Подорогой, А. Е. Шерозией. К сожалению, проблематика, связанная с феноменом сознания в психоаналитической философии, остается достаточно неразработанной в силу увлеченности исследователей проблемой бессознательного.

В своей первой фундаментальной работе раннего периода «Толкование сновидений» З. Фрейд вводит понятие «психического аппарата», который базируется на идее бессознательного. «Психический аппарат» З. Фрейд рассматривает в двух аспектах – топографическом и динамическом. При топографическом подходе З. Фрейд выделяет три сферы или системы этого аппарата: сознание, предсознательное и бессознательное. Сознание рассматривается им как «чувственный орган для восприятия психических качеств» [7, 320]. Он исходит из того, что в бодрствующем состоянии сознание доступно раздражению в двух пунктах: из периферии «психического аппарата», т. е. из системы восприятия и из раздражений приятного и неприятного чувства, являющихся психическими качествами при изменениях энергии внутри этого аппарата. Отсюда вытекает предположение З. Фрейда о том, что «приятные и неприятные ощущения автоматически регулируют ход процессов заполнения сознания» [7, 321]. Впоследствии у З. Фрейда возникла необходимость сделать представления более независимыми от ощущений неудовольствия, в результате чего система предсознательного оказалась наделенной качествами воспоминаний о словах. Благодаря качествам этой системы сознание, бывшее до сих пор лишь чувственным органом для восприятий, становится таковым и для части наших мыслительных процессов. Таким образом, как считал основатель психоанализа, образовались две чувственные плоскости: одна, обращенная к восприятиям, другая – к предсознательным мыслительным процессам.

Для З. Фрейда эффект сознания являлся лишь отдаленным психическим результатом бессознательного процесса. Не случайно он подчеркивал, что отказ от чрезмерной оценки сознания становится необходимой предпосылкой всякого правильного понимания происхождения психического. Это означало, что сознание рассматривалось им с точки зрения наличия предварительной бессознательной стадии, а привилегия сознательной деятельности – как скрывающая от человека его глубинные психические проявления. Вместе с

тем З. Фрейд считал, что все возможные случаи отклонения от сознания и неполного проникновения в него являются психоневротическими феноменами.

З. Фрейд критически отнесся к тем новым психоаналитическим концепциям, в соответствии с которыми не проводились различия между сознанием и бессознательным, а вместо этого предлагал рассматривать сознание с точки зрения различных степеней осознанности (ясное сознание, темное сознание, бессознательное сознание). Он пытался удержать контроль над психоаналитическим движением путем изгнания из его рядов тех членов, которые не соглашались с его мнением, требуя от остальных необычайной преданности его собственной позиции. К. Г. Юнг, А. Адлер и О. Ранк покинули З. Фрейда после повторяющихся разногласий по теоретическим вопросам сознания и бессознательного. В частности, в статье «Несколько замечаний по поводу понятия «бессознательное» он выступил против представлений о делимости сознания и о том, что отдельные мысли могут образовывать особую область сознательного, выделившуюся из сознательной психической деятельности и ставшей чуждой для нее [5, 91]. Подобные представления рассматривались им как основанные на неправильном употреблении понятия «сознательное». В связи с этим основатель психоанализа подчеркивал, что «мы не имеем никакого права настолько расширить смысл этого понятия, чтобы обозначать им «такое сознание, о котором обладатель его ничего не знает, а существование бессознательного сознания кажется мне еще менее приемлемым» [5, 91–9 2].

Дальнейшее развитие представлений о сознании нашло свое отражение в работе З. Фрейда «Я и Оно». «Быть сознательным – это, прежде всего, чисто описательный термин, который опирается на самое непосредственное и надежное восприятие» [8, 378]. Психический элемент, скажем представление, обычно не бывает длительно сознательным. Наоборот, характерно, что состояние сознательности быстро проходит; представление в данный момент сознательное, в следующее мгновение перестает быть таковым, однако может вновь стать сознательным при известных, легко достижимых условиях. Каким оно было в промежуточный период, мы не знаем; можно сказать, что оно было латентным и в любой момент способно стать сознательным. Если мы скажем, что оно было бессознательным, мы также дадим правильное описание. Это бессознательное в таком случае совпадает со скрыто или потенциально сознательным.

Понятие бессознательного было сформулировано З. Фрейдом в ходе разработки им учения о вытеснении [4, 108]. Под вытеснением в психоаналитической традиции подразумевается активный процесс устранения из сознания тех импульсов, идей и представлений, которые несовместимы с установками личности. Вытеснению могут быть подвергнуты инстинктивные проявления и аффекты. Когда вытесняется та или иная идея, сопутствующий ей аффект «переносится» на другую идею, присутствующую в сознании, хотя связь этих идей может быть отдаленной. Если вытеснению подвергается

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

аффект, идея сохраняет свое место в сознании и связывается с другим противоположным аффектом [7, 348].

Вытесненное рассматривается как типичный пример бессознательного, которое может быть двояким: скрытым, но способным стать сознательным, и вытесненным, которое само по себе и без дальнейшего развития не может стать сознательным. «Скрытое бессознательное, являющееся таковым только в описательном, но не в реально-динамическом смысле, называется нами предсознательным; термин бессознательное мы применяем только к вытесненному динамическому бессознательному; таким образом, мы имеем теперь три термина: сознательное Brewpub – (Bw), предсознательное Vorbewubt – (Vbw) и бессознательное Unbewubt – (Ubw)» [8, 843].

З. Фрейд исходит из того, что всякий душевный процесс существует сначала в бессознательном и только затем может оказаться в сфере сознания. Он указывает, что не все психические акты становятся сознательными. Причем переход в сознание – это не всегда обязательный процесс. «Наиболее упрощенное и удобное для нас представление об этих системах (Bewubt, Vorbewubt, Unbewubt) – пространственное. Мы сравниваем сферу бессознательного с большой передней, в которой находятся все душевные движения, а сознание – с примыкающей к ней узкой комнатой, салоном. На пороге между передней и салоном стоит на посту страж, который не только пристально разглядывает каждое душевное движение, но и решает вопрос о том, пропускать ли его из одной комнаты в другую или нет. Если какое-либо душевное движение допускается стражем в салон, то это вовсе не означает, что оно тем самым становится непременно сознательным. Бессознательное превращается в сознательное только тогда, когда привлекает к себе внимание сознания, находящегося в конце салона» [3, 188]. Следовательно, если передняя комната – это обитель бессознательного, то салон, по сути дела, вместилище предсознательного, и только за ним расположена келья собственно сознательного, где, находясь на задворках салона, сознание выступает в роли наблюдателя.

Новую структуру психики З. Фрейд изложил в работах «По ту сторону принципа удовольствия», «Массовая психология анализа человеческого *Я*», «*Я* и *Оно*». Предложенная им модель представляет собой взаимодействия трех уровней, находящихся между собой в взаимозависящих соотношениях. Это – *Оно (Id)*, т. е. глубинный уровень бессознательных влечений, своеобразный резервуар бессознательных иррациональных психических реакций и импульсов. Это основа деятельности личности, та психическая инстанция, которая руководствуется собственными законами. *Оно* является единственным источником «психической энергии» и руководствуется только принципом удовольствия.

Стремление к удовлетворению потребностей, не учитывающее реальных жизненных условий, привела бы человека к гибели. Поэтому в процессе развития у человека появляется *Я (Ego)* как сознательное начало, действующее с учетом принципа реальности и выполняющее функции посредника между

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

иррациональными стремлениями и желаниями *Оно* и требованиями социума. *Я*, как сфера сознательного, соизмеряет требования бессознательного *Оно* с конкретной реальностью, целесообразностью и необходимостью. Наконец, *Сверх-Я (Super-Ego)* – это внутриличностная совесть, т. е. инстанция, олицетворяющая собой ценности и установки общества. *Сверх-Я* выступает своего рода моральной цензурой, которая призвана обуздать эгоцентрические бессознательные порывы, стремления и желания человека и подчинить их требованиям культурной и социальной реальности конкретного общества. В процессе эволюции *Сверх-Я* стала неотъемлемой частью, внутренним элементом личности.

Для образного описания взаимоотношений между *Я* и *Оно* З. Фрейд прибегает к аналогии отношений между всадником и лошадью. Всадник движется только благодаря энергии лошади, но формально управляет ею именно он. Всадник должен сдерживать и направлять лошадь, иначе появляется вероятность погибнуть. И все же есть отдельные моменты, когда лошадь не только дает энергию передвижения, но и сама определяет путь и направление (всадник заснул или тяжело болен). Положение *Я* существенно сложнее, чем положение лошади (*Оно*). Во-первых, *Я* должно учитывать требования и условия реального окружающего мира, т. е. следовать принципу реальности. Во-вторых, *Я* испытывает постоянное давление со стороны мощного *Оно*, и этот конфликт между требованиями внешнего мира (*Сверх-Я*) и потребностями глубинных уровней личности (*Оно)* порождает у *Я* постоянную внутреннюю тревогу и беспокойство. В-третьих, *Я* подвергается отдельному нажиму *Сверх-Я,* как моральному прессу совести, что, в свою очередь, вызывает у человека глубинное чувство вины [4, 110–111]. Эти конфликтные взаимоотношения уровней личности, по мнению З. Фрейда, являются по сути неразрешимыми. По своему положению и функциям в психике человека *Сверх-Я* призвано осуществлять переключение антикультурных порывов *Оно* в социально приемлемые виды деятельности *Я*.

Данное представление содержит в себе суть проблемы соотношения сознательного и бессознательного в психике, которое заключается в том, что З. Фрейд в попытках объяснить поведение и деятельность индивида как нечто целостное пришел к выводу о трехуровневом строении психики. Отсюда следовало, что деятельность и психика не могут быть представлены линейно, в одной плоскости. В соответствии с идеей суперпозиционного строения психики в психоанализе происходит отказ от универсальной единицы исследования, поэтому предлагается строить определенную таксономию специальных единиц, адекватных каждому из уровней [1, 71].

З. Фрейд подчеркивает, что психоанализ не может считать сознание сутью психики, а должен смотреть на сознание как на качество психики, которое может присоединиться к другим качествам или может отсутствовать. Сознание является поверхностью «психического аппарата» и представляет собой систему, пространственно наиболее близкую к внешнему миру.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

Сознание – это восприятия, приходящие извне, т. е. чувственные восприятия, то, что называется ощущениями.

С точки зрения психоаналитической философии, все знание человека связано с сознанием. Бессознательное можно узнать только путем перевода его в сознательное. Но сознательным может стать только то, что когда-то уже было «сознательным восприятием» и что, помимо чувства изнутри, хочет стать сознательным. Следовательно, сознательным может стать нечто при помощи следов воспоминания. В то же время сознание связано как с внешними, так и с внутренними восприятиями. Ощущения и чувства становятся сознательными только тогда, когда оказываются в системе восприятия. Говоря о сознании, З. Фрейд соотносил его с восприятиями внешнего и внутреннего мира и тем самым вводил в структуру «психического аппарата» систему «восприятие-сознание». Именно эта система рассматривалась им в качестве ядра *Я*, где *Я* представлялось связной организацией психических процессов личности.

В «Очерке о психоанализе», опубликованном посмертно, З. Фрейд отмечал, что сознательные процессы находятся на периферии *Я*, однако внутренние процессы в *Я* также могут приобретать свойство сознательного, чему способствует работа функций речи, обеспечивающая устойчивую связь материала *Я* с отпечатками в памяти зрительных и слуховых восприятий. Идеи и мыслительные процессы могут стать сознательными, но для этого требуется специальная методика – «проверка на реальность». Таким образом, по мнению З. Фрейда, уравнение «восприятие = реальности» уже не подходит. Ошибки, которые могут при этом возникнуть, он трактовал как галлюцинации. Они характерны для сновидений и для некоторых психических заболеваний.

Классический психоанализ З. Фрейда поражает разнообразием понятия сознания, его толкований и оценок. По словам Э. Фромма: «Фрейд никогда ничего не упрощал – он скорее усложнял и переусложнял все настолько, что где-то к середине его интерпретации создается впечатление, как будто попал в лабиринт» [9, 45].

Наш весьма предварительный анализ феномена сознания в концепции З. Фрейда дает основания утверждать, что психоаналитическая философия сознания способна понять нормальную функцию психики не в большей степени, чем значение сновидений. В ее распоряжении находятся данные сознательного самовосприятия. Как оказалось, этого недостаточно для постижения сложности психических процессов, раскрытия их взаимосвязей и нарушений. В отличие от психологии сознания, психоаналитическая философия основывается на гипотезе о «психическом аппарате», расположенном в пространстве, структурированном и развивающимся в соответствии с потребностями жизни, которые обусловливают сознание лишь в определенной точке и при определенных условиях. Основываясь на данной гипотезе, психоанализ предлагает технические приемы «заполнения пробелов в явлениях нашего сознания».

ЛИТЕРАТУРА

1. Зинченко В. П. Изучение высших психических функций и категория бессознательного / В. Зинченко, М. К. Мамардашвили // Бессознательное: многообразие видения : сб. статей. Серия: Гуманитарная коллекция. Т. I – Новочеркасск : Сагуна, 1994. – С. 69–77.

2. Лейбин В. М. Фрейд, психоанализ и современная западная философия / Валерий Лейбин. – М. : Политиздат, 1990. – 397 с.

3. Фрейд З. Введение в психоанализ. Лекции / Зигмунд Фрейд. – М. : Наука, 1989. – 456 с.

4. Фрейд З. Вытеснение / Зигмунд Фрейд // Основные психологические теории в психоанализе. Очерк истории психоанализа. – СПб. : Алетейя, 1998. – С. 108–123.

5. Фрейд З. Несколько замечаний по поводу понятия «безсознательное» // Основные психологические теории в психоанализе. Очерк истории психоанализа / Зигмунд Фрейд. – СПб. : «Алетейя», 1998. – С. 88-97.

6. Фрейд З. Психология бессознательного / Зигмунд Фрейд. – СПб. : Питер, 2006. – 400 с.

7. Фрейд З. Толкование сновидений / Зигмунд Фрейд. – К.: Здоров'я, 1991. – 384 с.

8. Фрейд З. Я и Оно: Сочинения / Зигмунд Фрейд. – М. : Эксмо, 2009. – 864 с.

9. Фромм Э. Величие и ограниченность теории Фрейда / Эрих Фромм. – М. : АСТ, 2000. – 448 с.

РЕЗЮМЕ

А. В. Вертель. Концепція свідомості в психоаналітичній філософії З. Фрейда.

У статті здійснено філософський аналіз комплексу питань, пов'язаних з розумінням та інтерпретацією проблеми свідомості у класичному психоаналізі З. Фрейда. Викладені основні положення психоаналітичної філософії свідомості, показана динаміка розвитку психоаналітичних ідей у системі позасвідоме – передсвідоме – свідомість.

***Ключові слова**: позасвідоме, передсвідоме, свідомість.*

SUMMARY

A. V. Vertel. The Conception of Consciousness in Z. Freud's Psychoanalytic Philosophy.

The paper philosophically analyses the complex of questions related to the comprehension and interpretation of the problem of consciousness in classical Freudian psychoanalysis. The basic provisions of the psychoanalytical philosophy of consciousness are set forth, the dynamics of the psychoanalytical ideas in the unconscious – preconscious – consciousness system developing is shown.

***Key words:** unconscious, preconscious, consciousness.*

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

УДК 008: 316.7

К. А. Іванова
Національний фармацевтичний університет

ПРОБЛЕМА РІЗНОМАНІТНОСТІ ФОРМ І МЕХАНІЗМІВ КУЛЬТУРНИХ ЗМІН

У статті розглянуто питання існування традиційних культурних цінностей у сучасному світі, який охопили процеси фундаментальних змін. Автор наполягає на тому, що культурні зміни мають як зовнішній, так і внутрішній характер. Культура постає як нерівноважна система, здатна перетворюватися у хаос і переживати радикальні трансформації.

Ключові слова: *культура, культурні зміни, цілісність культури, фрагменти-віруси.*

Актуальність. Особливу важливість проблема культурної зміни як автономний процес набуває у процесі становлення незалежної України. Виникли незворотні, цілком практичні питання про джерела культурного розвитку, його рушійних сил і спрямованості. Оскільки безпосередньо було поставлене завдання конституювання української нації, зміни психології і культурних стереотипів цілих прошарків і груп населення сучасної України.

Мета статті – виявити й уточнити форми і механізми культурних змін у сучасному суспільстві.

Аналіз досліджень. Тривалий час у західній культурі переважав прогресистський підхід до змін, які в цілому розглядалися як розвиток, поліпшення, ускладнення організації. Однак останні десятиліття XX – початок XXI століття засвідчили, що розвиток має відносний характер і може мати своїм змістом негативну зміну. Крім того, у філософії та на загальносвітоглядному рівні було поставлено під сумнів подання про законоцілісний розвиток. Сформувалися погляди про «відкритість» як необхідні умови розвитку людини й суспільства (А. Бергсон), про конкуруючі альтернативи як умови розвитку, а також про неприйнятність самої постановки про закон розвитку людського суспільства навіть у гносеологічному плані, оскільки це небезпечно з практичної точки зору (К. Поппер). Ще раніше виникло розуміння того, що людина, як істота, наділена свідомістю та волею, не може підкорятися природничо-науковим закономірностям (Г. Ріккерт). Згодом дедалі більше формувалось переконання в тому, що людина здатна до спонтанної зміни умов свого життя й діяльності, оскільки спонтанність узагалі панує у світі явищ і є визначальним моментом у процесі безперервного становлення (І. Пригожин) [1; 4; 5; 7].

Структуру взаємодії в культурному просторі створює безперервна людська діяльність, тому все штучне, тобто те, що не належить до природного світу (світу натури), вимагає безперервної підтримки. Відповідно й окремі елементи культури також вимагають такої підтримки. Проте у процесі

культурних змін не спостерігається повного заміщення одних елементів культури іншими.

Уся сукупність різноманітних елементів культури зберігає всередині залишки тих зв'язків і відносин, в які вони були вмонтовані у «вихідному» («початковому») стані. Вони зберігають сліди свого походження, що свідчить про вихідну точку генезису. Наявність подібних залишкових елементів попередньої цілісності (природної чи культурної) створює ситуацію, коли знову створена людиною структура характеризується неповнотою, як внаслідок доповнюючої її констатуючої діяльності, так і через присутність фрагментів сторонніх зв'язків та відносин, які не можуть бути частиною цієї структури. Цілісність і є результат інтегруючої діяльності людини, безперервно вимушеної на метасистемному рівні «виправдовувати» наявність таких фрагментів.

Разом з діяльністю людини такі фрагменти є вихідними точками, чинниками і механізмами культурної зміни індукційного типу у разі квазіструктурного їх об'єднання. Самі фрагменти видалених структур зберігаються неминуче внаслідок того, що інакше неможливо зберігати завершеність елементів, які є основою створюваної людиною структури. Не можна вилучити «проміжок», «ніщо», межу, тобто те, що знаходиться між. Так само неможливо мобілізувати це на реалізацію позитивного «проекту». Такі культурні фрагменти, з одного боку, можуть розглядатися як чинники цілісності, що не «враховуються», з другого боку, як чинники дезінтеграції цього цілого або «тільки» його структури.

Можна сказати, що ці фрагменти втілюють негативний бік діяльності людини у процесі культуротворення. Вони пов'язані з перебуванням «ніщо» на межах будь-якого структурного елементу системи і культури в цілому. «Ніщо» розділяє взаємодіючі елементи. З цим пов'язана безперервність діяльності людини в культурі. Проте фактично людина не може мати справи з «ніщо» і тому розчленовує примикання як збіги, що мають «математичну» межу. Тому поряд з фрагментами відкинутих елементів вона допускає всередину створюваної структури ніщо, відчуження. У результаті системи регулярності і законодоцільності, що виявляються на макрорівні, доповнюються флуктуаціями в локусах, пов'язаних з «неповнотою» людини, людської діяльності, фрагментарністю і неповною розмірністю тих елементів реальності, які використовуються людиною у процесі творення культури, – як структури і як цілісності.

Іншими словами, обривки «сторонніх» зв'язків завжди присутні в культурі, навіть коли немає ситуації контакту з іншими культурами. Вони можуть викликати хворобливі прояви або, навпаки, приводити до позитивних, з адаптивної точки зору, наслідків у розвитку культури.

Як правило, таких точок присутності «сторонніх» елементів досить багато у структурі культури, хоча вони не завжди очевидні. Тому у стаціонарному стані культури вони не справляють істотного впливу на процеси змін. Проте у нерівноважному стані «шум», що викликається ними, на межах структурних елементів або всередині них, оскільки вони можуть мати

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

комплексну природу і включати кілька фрагментів-вірусів, може приводити до різноманітних і непередбачуваних змін усередині культури, з точки зору підтримки її автентичності, «етості».

Ці «віруси-фрагменти» є тими «агентами» індуктивних змін, які можуть притягнути блукаючі інфи інокультурного походження, про яких говорилося раніше, але переважно сприяють спонтанним флуктуаціям і процесам як внутрішнього чинника змін.

«Віруси-фрагменти» – це та «друга сторона медалі», яку людина вимушена мати разом з «першою», як разом з дровами, джерелом енергії, вона приносить у будинок джерело ентропії і хаосу у вигляді загрози виникнення пожежі. Це не означає, що використання «дров» завжди викликатиме катастрофу, але очевидно, що з певною вірогідністю періодично або неперіодично траплятимуться пожежі, точне місце і час виникнення яких передбачити важко. Чинники, що запускають подібні події, можуть, як правило, розглядатися у стаціонарному стані системи як малозначні, що не заслуговують на увагу.

Ще один приклад зі сфери громадського життя. Так, разом з політичною свободою за встановлення нового порядку присутній «вірус» свавілля, тобто можливість деструктивної неконтрольованої асоціальної поведінки, що спричиняє хаос. Історія свідчить про те, що прояв форм асоціальної поведінки також важко передбачуваний для конкретної ситуації. Відомо лише, що вони вірогідні. Таким чином, «друга сторона медалі», або неконтрольований агент-вірус, є джерелом деструктивності в суспільно-політичній діяльності. Отже, разом із забезпеченістю соціально-економічних прав людини у політичну систему втягується елемент або структура тотального контролю.

Ці явища пов’язані з неповною розмірністю або фрактальністю культури як системи і цілісності. З одного боку, в будь-якому елементі відтворюється властивість системи в цілому, а з другого – є можливість широкого набору спонтанних варіацій, непередбачуваних, за певних умов ані на мікро-, ані на макрорівні. Тому в аспекті міжкультурної взаємодії сторонні «інфи» можуть включатися у внутрішньокультурні взаємодії, вступаючи у зв’язки і сприяючи перетворенню елементів менталітету і навіть культурного субстрату.

Насправді контакт, взаємодія з інокультурними інфами є різновидом внутрішнього механізму змін, вбудованого у функціонування культури як системи з «неповною» розмірністю, цілісність, яка виникає в результаті безперервної людської діяльності.

Менталітет є механізмом зв’язування елементів субстрату в систему образів та інтеграції позасистемних елементів культури. Мобілізація можливостей цих елементів двояко впливає на формування цілісності культури. З одного боку, активізуються «імуномоделюючі» можливості самої структури, спрямовані проти «фрагментів-вірусів» на захист системи (вузьке розуміння). З другого боку, мобілізується невизначений потенціал самих цих фрагментів. Унаслідок того, що вони не мають чинників, які б протидіяли їм у межах «попереднього» цілого, вони мають дуже високий «енергетичний» потенціал і

здатність різноспрямованих еволюцій. Як окремі елементи сукупності, вони набувають можливостей, яких не мали у власному генезисі. У результаті цієї подвійної мобілізації формується цілісність культури, ядром якої є менталітет. За надлишку енергії фрагменти працюють на ціле. Якщо їх не вистачає, вони починають «руйнувати» структуру, а потім трансформують цілісність, створюючи основу для формування нової культурної системи.

У будь-якому випадку ці фрагменти є найбільш активною частиною системи, здатної утворювати через несистемне походження і функціонування різноспрямовані і неприродні з точки зору логіки системи зв'язки. Вони сприяють процесу дезінтеграції менталітету і фундаменту культури на інфи та їх еманації. Вони є критичними точками обертання інформації, оскільки в місці цих точок збираються флуктації, «шум». Саме тут втрати в передачі сигналів є максимальними, а можливість індивідуальної рефлексії – малообмежена. У результаті можуть створюватися новації, потенційно адаптивні, але загрозливі для конкретної культурної системи. Інфи завжди несуть відбиток «ніщойності» «фрагментів-вірусів». З цим пов'язана їх здатність утворювати широкий спектр зв'язків, впливати позасистемно і водночас сприяти адаптуючим змінам у межах культурної цілісності.

З енергетичної точки зору зв'язкиу «закоротко», в обхід існуючих структур, призводять до порушення впорядкованого руху ресурсів, життєво важливих для системи. Періодично виникають енергетичні перевантаження в окремих елементах структури культури. Це призводить до того, що культура, як дисипативна структура, перестає бути ефективною. Не лише з точки зору накопичення деструктивної енергії на власних структурних рівнях, але й з точки зору витягання ресурсів з периферії. Адже чим більше система здатна розсіяти енергії, тим більше вона її втягує.

Відповідно до винятків із правил мінімального виробництва ентропії для відкритих систем, сформульованого І. Пригожиним, культура як відкрита система майже завжди знаходиться у стані нерівноваги. Це відповідає як постмодерністським, так і діалектичним трактуванням синергетики й основним підходам до синергетики як такої.

На думку І. Пригожина, в ситуації нерівноваги система виробляє більше ентропії, ніж у стаціонарному стані, яка є станом динамічної рівноваги системи із середовищем і для якого властиве мінімальне виробництво ентропії, оскільки культура у нерівноважному стані починає розсіювати більшу кількість енергії для підтримки власного статус-кво [5]. Інакше дисипативний процес був би неможливий, оскільки не мав би достатньої кількості «енергії». Отже, чим більше енергії структура розсіює, тим більше її вона може мобілізувати із зовнішнього середовища. Руйнуючи існуючі зв'язки, інфи тим самим блокують шляхи розсіювання енергії, виведення відпрацьованого культурного матеріалу. Під останнім розуміють речі, процеси, відношення, що стали неефективними: елементи соціальних та інших технологій, що втратили функціональність форми, види мистецтва, морально застарілі знаряддя та засоби виробництва, елементи політичних структур тощо.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

Продукти культурної ентропії накопичують енергію хаосу в тому сенсі, що, продовжуючи існувати в межах культурної системи, перестають виконувати функції, пов'язані з вилученням ресурсів з культурної периферії. Але при цьому продовжують їх споживати. Вилучення і скидання енергії в культурній системі нерозривно пов'язані, оскільки у цьому полягає процес безперервної зміни як такий. Тому разом з втратою системної ролі вони втрачають і механізми стоку енергії. Вони стають самодостатніми можливостями, автономними відносно діючої структури, здатними створювати елементи альтернативної структури, блокуючи розвиток початкової або «материнської» культури.

Так, застарілі політичні або правові інститути, не здатні до розв'язання соціальних суперечностей, приводять до їх накопичення в культурній системі, перешкоджаючи можливим адаптивним змінам. Зворотною стороною активності продуктів розпаду культури є їх нестійкість. В ідеальній ситуації нестійкість цих «уламків» домінує таким чином, що вони відразу зникають з культурного горизонту. Така поведінка продуктів культурної ентропії домінує в системі, що знаходиться у стаціонарному стані. У цьому проявляється ключовий парадокс стаціонарного стану культури: чим стрімкіше відбувається зміна елементів структури, чим стійкіше процес змін, тим ближче система до стану динамічної рівноваги, оборотної і детерміністично передбачуваної. Навпаки, стрімкість і безповоротність змін визначається процесами консервативного характеру, відсутністю однозначного «автоматичного» зв'язку між вибуванням елементу з формально-рольової структури культурної цілісності і фактичним припиненням його існування.

У позитивному сенсі затримка процесів виведення продуктів культурної ентропії пов'язана з тим, що елементи, які виводяться, завжди вилучаються не повністю. Залишаються фрагменти втрачених зв'язків і відносин, які стають «фрагментами-вірусами» відносно «материнської» культури, що витіснила їх. Ці фрагменти і залишки культурем, що вилучаються і набувають характеру самодостатніх можливостей, створюють простір для культурних альтернатив. Крім того, збереження фрагментів елементів зв'язків, речей і відносин, що втрачаються, сприяють підтримці спадкоємності культури і поряд з тим забезпечують безперервність процесу змін як такого. Отже, інфи породжуються не лише процесом акультурації, у перебігу якого відбувається спрощення структур менталітету і культурного субстрату в цілому.

Як уже відзначалося, культурний феномен виникає в результаті спонтанної рекомбінації вихідних культурних генів («мемів»). Чим більш випадковою є така комбінація, тим більше у неї можливостей або для спонтанного зникнення, або для отримання стійкості як маргінального елементу системи або перспективної універсальної адаптивності. Випадковість рекомбінації, не пов'язана з безпосереднім функціональним призначенням речі або явища, що знову виникає, максимально забезпечує широту потенційного використання в межах системи. В онтологічному сенсі функціональна

«неприв'язаність», невизначеність речі, явища або процесу, пов'язаного з людською діяльністю, є *змістовним аспектом культурної цілісності*.

Цілісність – це позитивно виражений наслідок рекомбінації елементів культури у свідомості і практичній діяльності індивідів. Це те, що не прив'язано до вирішення вузьких системних завдань, сфера відкритості, вибору невизначених можливостей, неспеціалізованості, творчості культурної системи та індивідів, акультурованих нею. Але також це і загроза хаосу, з яким цілісність (через свою невизначеність) нерозривно пов'язана. Цілісність реальної культури завжди набувається у процесі обертання інформації, але у цьому ж процесі вона і втрачається. Обертання інформації вивільняє агенти-віруси, «запаковані» в цілісність, але існуючі поза структурою. Щодо цього у цілісності немає буття, але є безперервне становлення не лише з тієї точки зору, що цілісність реалізується в безперервній практичній діяльності людей. Крім того, вона безпосередньо формується у процесі безперервного обертання інформації, що супроводжується рекомбінацією елементів культурного субстрату.

Ця суперечлива роль потоку інформації в житті культури повністю відповідає уявленням про інформаційну сферу як дисипативну структуру, що реалізовує порядок у породжуваному нею ж процесі ентропії, хаосі. Потік інформації може сприяти встановленню порядку тією самою мірою, як і хаос. Характер проявів інфів, як уже відзначалося, має принципово непередбачуваний характер. Наприклад, потік інформації, пов'язаний з високою оцінкою людської праці, може мати деструктивний характер відносно традиційних уявлень про працю, а може бути і конструктивним початком, що сприяє модернізації суспільства.

Характер цих наслідків визначається значною мірою еволюцією фрагментів вірусів, рухом інфів і культурем, що задають неповноту культури, непередбачувані траєкторії культурної зміни. Ця антиномічність порядку і хаосу цілком відповідає суперечливій природі цілісності, яка визначається у своєму становленні наявністю фрагментів-вірусів, які разом з тим можуть бути чинником руйнування структури культури або трансформації цілісності.

Як було нами показано раніше, культура є дисипативною структурою, яка існує у процесі безперервних змін, що мають варіативний характер унаслідок своєї спонтанності. Остання проявляється як наслідок чутливості культури як системи до малих «роздратувань». У нормі взаємодії людей гасять флуктуації, що виникають у процесі діяльності (по рецепції і відтворенню культурних стереотипів). У нестійкому стані спонтанні події стають основою варіативності.

Чим вужче локус, тим більш варіативні зміни внаслідок того, що чим менша кількість чинників змін, тим більш важливою стає роль кожного з них. У цьому парадокс локальної зміни: ситуація нерівноваги тут задається самою вузькістю локусу. Нестійкість і породжувані нею зміни у цьому розумінні завжди локальні. Тому для стабільного існування культури необхідно мінімальний простір – від геометричного до віртуального, наприклад

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

інформаційного. Це простір для різноманітності всередині норми, акциденцій у межах субстанції, якостей у межах суті.

Процес змін включає три види змін. *Еволюційними* є зміни у межах якісної ідентичності речі або процесу в межах системи вищого порядку. *Дифузними* є зміни, пов'язані із зовнішнім проникненням у річ або процес. *Індукційні* зміни пов'язані з наявністю всередині культури неінтегрованих елементів, що виходять за межі системи, але при цьому є одночасно частиною цілісності культури. Індукційні зміни можуть бути двох типів. Перший тип пов'язаний з розвитком сторонніх елементів на культурному субстраті, що слабшає. Другий – з механізмом трансформації, з одного боку, елементів субстрату, а з другого – неінтегрованих елементів. Останні є «невидимою» в нормі частиною системи, потенціалом її «адаптивних інтуїцій».

Неінтегровані елементи – це не елементи, «не помічені» спостерігачем, а чинники прихованої від системи різноманітності в межах цілісності. Унаслідок того, що ці чинники не пов'язані з прямими системними завданнями, вони надають *цілому* стійкість у момент, коли система впадає в хаотичний стан. Вони є не метафізичними і не «функціональними» чинниками, але агентами порядку в ході змін. В умовах стабільного існування як моменту у процесі неперервних змін ці чинники забезпечують ефект цілісності. Вони відповідають за активний захист культурного субстрату від процесів дифузії.

Саме тому процеси дифузних змін (просторових, «геометричних») є найбільш повільним типом змін. Це «істинно випадкові» зміни, змістом яких є «кінетичний» процес розширення культури в «чужий» простір. Це вторгнення відбувається без перетворення. Воно позитивно пов'язано з процесом змін, але лише у тому розумінні, що віднімає енергію у культури, яка розміщується цьому локусі. Тут дифузна зміна в основному виступає чинником зовнішньої нерівноваги. Для дифузної зміни необхідна субстанціональна, родова або сутнісна єдність взаємодіючих елементів. Щодо цього дифузія є «реалізацією із запізненням». В іншому випадку дифузія не відбувається внаслідок того, що інша культура «не може помітити» і прийняти агентів дифузії.

Інтенсивність індукційних змін (квалітативістських на противагу кінетичним – як «геометричним», так і кількісним) є максимальною, оскільки «середовище» не виробляє проти них «антитіл». Вони не адаптовані до виконання якого-небудь системного завдання і через це потенційно невизначені й універсальні. Тому тільки вони можуть бути чинниками відкритості системи – як щодо її нестійкості, так і щодо здатності до самоорганізації в умовах хаосу, оскільки хаос і відкритість пов'язані між собою. Через це вони і є чинниками цілісності. Індукційні зміни не пов'язані з поняттям прогресу, регресу або розвитку. З точки зору логіки культурної системи вони мають спонтанний характер. Із системної точки зору вони є агентами хаосу в порядку і агентами порядку в хаосі. Тому індукційні зміни можуть як руйнувати, так і встановлювати порядок.

У цьому випадку мова не йде про міжкультурну комунікацію. В останній беруть участь культурні системи. Результатом міжкультурної

комунікації може бути обмін «мертвими фрагментами» культури (речами або інститутами), складовими елементами, але не «сумативними» ефектами. Результатом міжкультурної комунікації є дифузія; підсумком індукції – рецепція, тобто адаптація запозичуваного змісту з фундаментальною його зміною.

Джерелом індукційної зміни є поведінка індивідів, що характеризується у психології як контрсугестивне. Сугестія передбачає розгортання потенцій культурної системи і може бути пов'язана із змінами еволюційного типу. Контрсугестія існує завдяки наявності індивідуальної рефлексії, наділеності людини свідомістю і волею. Індукційні зміни пов'язані з наявністю «симбіотичних агентів».

«Симбіотичний агент» має здатність до рекомбінації елементів культурної субстанції і заповнення лакун, що виникають у процесі відтворення культурної матриці. Лакуни виникають у результаті зміни умов середовища, помилок у функціонуванні культурної системи. Лакуни і помилки зявляються тоді, коли еволюційна зміна стає несумісною з культурною матрицею, наприклад, у разі різких змін географічних або кліматичних умов, аномального зростання (падіння) енергооснащеності, науково-технічного відкриття, зовнішнього культурного виклику.

Рекомбінація і заповнення лакун відбувається у результаті дії «симбіотичних агентів» на потік інформації, який відтворює культурна система через вироблені нею засоби масової комунікації. Індивідуальна рефлексія призводить до безперервних спотворень у процесі трансляції культурної матриці, які знаходяться в межах несуттєвих флуктуацій, «шумом», що супроводжують процес інформаційного відтворення культурної матриці. «Шум» зачіпає нестійкі стани, але не зачіпає властивості культури, що характеризуються стійкістю.

В умовах нестійкості, що задається зовнішніми чинниками, акцидентальний «шум», створюваний «агентами індукції» у процесі сприйняття і ретрансляції культурних зразків, зачіпає властивості або повільно змінювану сутність культури (культурну матрицю). Акциденції перестають бути межами зміни речі як такої і виступають як відірвані від всякого субстрату квазісамостійні сили. Іншими словами, окремі флуктуації можуть перетворитися на чинник глобальної зміни системи. Логічно субстрат може змінюватися, оскільки цим забезпечується безперервність не лише існування, але й процесу зміни сутності. Фізично субстрат повинен змінюватися, оскільки культура розуміється як адаптивний механізм, вироблений людиною у процесі її діяльності. Результатом такої зміни може бути злам культурної системи або її трансформація, деградація цілісності культури, що передує виникненню нової цілісності або генезису. З точки зору ідентичності культури як цієї індукційна зміна завжди має руйнівний характер. Культура допускає переростання «шуму» у чинник якісної зміни, коли утворюється надто багато лакун і накопичується критична кількість помилок, що роблять функціонування культури як системи дезадаптивним з точки зору зовнішніх викликів.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

«Шум» відбувається у процесі безперервної акультурації індивідів, що залучаються в цю спільноту через засоби масової комунікації. «Шум» породжується індивідуальною рефлексією і рецепцією культурних зразків, що у сукупності становлять культурну матрицю, сутність культури. Щодо цього «шум» можна розглядати як відомий опір акультурації, що породжується особливостями індивідуального сприйняття, здатністю індивідуальної свідомості не лише сприймати, але й створювати образи, маніпулювати ними. Разом з тим, «шум» щодо культурних флуктуацій можна розглядати як простір виникнення й існування цілісності культури, місце вироблення адаптивних новацій. У цьому розумінні простір флуктуацій є джерелом, місцем розгортання і процесом культурних змін.

Оскільки мова йде про індивідуальну рефлексію, то у своєму виникненні флуктуації мають випадковий характер. Вони заповнюють помилки функціонування структури, але не «фільтруються» системою. Унаслідок того, що вони випадкові відносно сукупності інших флуктуацій, відбір у результаті хаотичної взаємодії окремих флуктуацій також має випадковий характер. У результаті не існує будь-якої певної тенденції до перетворення конкретної флуктуації в подію, що направляє розвиток системи і розглядається як спонтанна.

Спонтанна подія не є «істинно випадковою», оскільки породжується рухом елементів цієї культурної цілісності. Випадковим відносно культурної сутності є процес дифузії сторонніх культурних елементів. Тоді як індукційна зміна припускає розгортання культурної цілісності, тобто процес, що генетично передує формуванню культурної системи.

Джерелами спонтанності може бути вузькість культурного локусу і чинники, що редуковані до енергооснащеності (географія, клімат, демографія, виклик з боку конкуруючої культури, техніко-технологічні відкриття), але безпосереднім суб’єктом є індивід, наділений свідомістю і волею, у процесі його безперервної акультурації.

Таким чином, культурна зміна – це іманентний стан культури, оскільки йдеться не про «археологію» матеріальних або нематеріальних речей, а про процес, в основі якого лежить необхідність безперервної акультурації індивідів і відтворення у процесі мислення і діяльності індивідів фундаментальних стереотипів культури не акцидентального, а сутнісного характеру, ретрансляції *властивостей* системи. Саме тому система зберігає простір процесу культури, не контролюючи *стану* цієї культури, як поверхні культурної матриці, яка зазнає впливу потоком актів індивідуальної рефлексії. Індивідуальна свідомість буквально віддзеркалює направлені йому культурним субстратом повідомлення і відкидає їх назад. «Шум» – це результат відображення культурем в індивідуальній свідомості і, набір спотворених образів (речей, стандартів поведінки та ін.), що виникає між субстратом та індивідом. Це – результат їх індивідуальної рецепції, місце прояву волі і свідомості людини щодо властивостей культурної системи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бергсон А. Два источника морали и религии / А. Бергсон ; [пер. с фр., послесл. и прим. А. Б. Гофмана]. – М. : Канон, 1994. – 384 с.
2. Босенко В. А. Всеобщая теория развития / В. А. Босенко. – К., 2001. – 470 с.
3. Гальчинський А. Глобальні трансформації: концептуальні альтернативи, методологічні аспекти / А. Гальчинський. – К. : Либідь, 2006. – 312 с.
4. Поппер К. Р. Открытое общество и его враги / К. Р. Поппер. – М. : Феникс, 1992. – 448 с. – (т. 1).
5. Пригожин И. Конец определенности / И. Пригожин. – М. : Ижевск, 2001. – 235 с.
6. Пригожин И. Р. Сетевое общество / И. Р. Пригожин // Социс. – 2008. – № 1. – С. 9–26.
7. Риккерт Г. Науки о природе и науки о культуре / Г. Риккерт. – М. : Республика, 1998. – 416 с.

РЕЗЮМЕ

К. А. Иванова. Проблема разнообразия форм и механизмов культурных изменений.

В статье рассмотрен вопрос существования традиционных культурных ценностей в современном мире, который охватили процессы фундаментальных изменений. Автор настаивает на том, что культурные изменения имеют как внешний, так и внутренний характер. Культура прдеставляется как неравновесная система, способная превращаться в хаос и переживать радикальные трансформации.

Ключевые слова: *культура, культурные изменения, целостность культуры, фрагменты-вирусы.*

SUMMARY

K. A. Ivanova. The Problem of Diversity of Forms and Mechanisms of Cultural Changes.

In the article the question of existence of traditional cultural values is examined in the modern world which was overcame by the processes of fundamental changes. An author insists that cultural changes have both external and internal character. A culture appears, as a non-equilibrium system, able to grow into chaos and experience radical transformations.

Key words: *culture, cultural changes, integrity of the culture, fragments-viruses.*

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

УДК: 17+340

І. В. Єфремова
Донецький національний технічний університет

СВОБОДА ЯК МОРАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ФЕНОМЕН: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМИ

Человек рожден свободным, однако, повсюду он в цепях…
Ж.-Ж. Руссо

У статті розглянуто свободу як морально-правовий феномен, досліджено його феноменологію, суперечливу природу, способи конституювання і логіко-понятійні варіанти маніфестації. Особливу увагу приділено екзистенційному виміру свободи, яка тлумачиться як свобода волі.

***Ключові слова**: свобода, мораль, право, моральна свобода, свобода волі, відповідальність, совість.*

Постановка проблеми. Проблема свободи в контексті морального і правового дослідження, без сумніву, може бути названа однією з важливих філософських проблем, оскільки вона торкається найбільш значущих аспектів людського існування. Ступінь значущості проблеми легко проілюструвати зверненням до історії питання. Уже з першого погляду переконуємося, що вона не лише нині, але й раніше хвилювала й надихала європейську політичну філософію протягом багатьох століть, починаючи від І. Канта і Г. Гегеля до Дж. Роулза, К.-О. Апеля і Ю. Хабермаса. При цьому будь-який результат, отриманий на певному відрізку історії людської думки, як правило, не влаштовував наступні покоління, будучи стимулом до нових пошуків та інтерпретацій. Це пов’язано зокрема з тим, що стрімкі зміни, що відбуваються в сучасному світі, спричиняють дедалі нові аспекти цієї проблеми. Не випадково російський філософ Б. Вишеславцев, торкаючись цієї теми, писав, що «проблема свободи й рабства, свободи й тиранії є зараз центральною світовою проблемою» [6, 160].

Зміна умов соціального життя, стрімке збільшення могутності людини та її влади над природою, нарешті, спроба побудови демократії в нашій країні змушують нас знову звернутися до цієї проблеми з позицій сучасної людини, яка позбулася багатьох наївних метафізичних уявлень колишніх епох і здатна поглянути на цю проблему під кутом зору сучасних гуманітарних наук і філософії, для яких проблема свободи у сфері моралі та права є передусім проблемою конкретного життя в конкретних соціально-історичних умовах.

Мета статті – розглянути свободу як морально-правовий феномен.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню цього питання присвячені праці, як мислителів минулого (І. Кант, Г. Гегель, М. Бердяєв, Б. Чичерін, Є. Трубецькой), так і сучасних учених (В. Нерсесянц, В. Бачинін, С. Алексєєв, Г. Гребеньков, О. Орлова, Г. Чернобель).

Виклад основного матеріалу дослідження. Свобода за всієї уявної простоти – це предмет складний і для розуміння, і для практичного втілення у формах, нормах, інститутах, процедурах і відносинах громадського життя [12, 23]. В науці і в житті поняття «свобода» вживається щодо багатьох явищ і процесів дійсності. «Ми говоримо про свободне падіння тіл, свободу електрона. Проте, незважаючи на все це, поняття свободи є суто людським поняттям у тому розумінні, що воно застосовується для характеристики певних дій тільки людини. У прямому розумінні слова свобода є притаманною тільки людині» [13, 4]. Як зазначає А. Черненко: «Серед багатьох інших істотних характеристик природи людини свобода посідає ключове місце. Свобода, як здатність і можливість людини діяти відповідно до своїх потреб, інтересів і цілей, постає, за справедливим зауваженням Сартра, не властивістю, а субстанцією людини. Усе це свідчить про те, що вона має фундаментальне значення у визначенні людини як мислячого і самостійно діючого суб'єкта, вибору, що має можливість, відповідно до своєї волі. Через це визначення права через свободу і за її допомогою є оптимальним шляхом пізнання права. Як свобода для людини складає субстанцію, так і для права вона є його субстанцією і загальним початком» [21, 46–47].

Саме тому право, як і мораль, покликані до життя для впорядкування свободи людей. Оскільки «мораль і право блокують, глушать рокові виходи свободи в темне бісівське царство зла на найбільш уразливих ділянках її буття, з одного боку, у сфері ціннісної регуляції поведінки, з другого – в духовному житті суспільства» [1, 96]. Природа розпорядилась так, що мораль упорядковує, «оцивілізовує» свободу людей тим, що дає жорсткі моральні імперативи й жорстко через владу, державні органи, каральні санкції визначає її межі обмежуючи свавілля й караючи за порушення моральних норм. У свою чергу, право досягає здійснення того самого завдання іншим, власним шляхом – багато в чому через ті самі явища, закони, визначаючи й гарантуючи реалізацію свободи людей у практичному житті, безпосередньо у формах практичного буття цієї свободи, причому в таких, що дають простір активності людей, їх творчості, творчій діяльності та збагачені раціональним початком, розумом.

Свобода як одна з основних філософських категорій характеризує суть людини та її існування. У кожної людини складається певна цілісність її внутрішніх соціально значущих якостей, що характеризують її ставлення до себе, інших людей, держави і суспільства. У цьому проявляється індивідуальність людини. Разом з тим людина, реалізуючи свою індивідуальність, проявляючи свою волю, має діяти в певних межах, що відповідають вимогам громадянського суспільства, його ціннісно-

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

нормативним правилам. Очевидно, саме тому найбільш важливим є трактування свободи як правової категорії, яка постає масштабом, мірою свободи [8, 76]. Не випадково, мабуть, російський дослідник права І. Ільїн зарахував *свободу до «аксіом» права*, при цьому розуміючи, що *свобода є первинним принципом існування як права, так і моралі*. Проте «в контексті права, аксіома свободи за І. Ільїним набуває іншого, ніж в етиці смислу. Вона тлумачиться ним як «закон автономії» (здатність до самозобов'язування і самоврядування)» [9, 161]. Іншими словами, для І. Ільїна «свобода волі» як атрибутивна ознака людини не є тотожною «свободі особи» як іншій характеристиці людини соціальної.

Моральна свобода – це не просто вибір варіантів поведінки, а перетворення моральних вимог на внутрішній вибір, який є вільним, коли до нього залучені всі інтелектуальні й вольові здібності особи та коли моральні вимоги поєднуються з її внутрішніми потребами. Він обмежений і скутий, коли місце розуму займають почуття страху або обов'язку, викликані зовнішнім примусом або свавіллям, а волевиявлення особи ускладнене суперечностями між «хочу», «можу» і «потрібно». Моральна свобода проявляється у вмінні: робити усвідомлений моральний вибір дій і вчинків; давати їм моральну оцінку; передбачати їх наслідки; здійснювати розумний контроль за своєю поведінкою, почуттями, пристрастями, бажаннями. Таким чином, *внутрішня свобода становить сферу моралі. Правом же визначаються* не внутрішні спонукання, а *зовнішні дії*. Але оскільки зовнішні дії залежать від внутрішніх спонукань, то право не може не враховувати внутрішньої свободи індивіда. У будь-якому випадку, поки особа діє в межах наданої їй законом зовнішньої свободи, праву немає справи до помислів цієї особи, «але як тільки вона (особа) переступає ці межі й порушує закон, відразу з'являється необхідність визначити її провину, а це неможливо зробити, не порушивши меж внутрішньої свободи. Тут народжуються поняття про осудність, про більшу або меншу злочинність дії, залежної від міри збочення волі, про вибачаючі обставини. Усе це становить завдання права карного» [23, 63].

У наші дні переважна більшість громадян практично не пов'язує поняття «свобода» з правом. Вони вважають, що свобода знаходиться в соціально-економічній сфері. Проте свобода як правова категорія, на думку О. Орлова, «це, з одного боку, володіння суб'єктивними правами, якими особа може скористатися на власний розсуд, а з другого, – права (як міра свободи), забезпечені загальнообов'язковістю норми права і захищені примусовим апаратом держави» [16, 76]. Так, ще давні філософи обґрунтовували значущість категорії «свобода», при цьому зазначаючи, що предмет (під час переходу певних меж) перетворюється на свою протилежність. У зв'язку з цим можна говорити про право як юридичну свободу і несвободу як міру права. «Свобода, – писав М. Бердяєв, – це передусім право на несвободу» [5, 147]. З другого боку, як зауважував М. Абрамов, «добровільна відмова від свободи, вибір несвободи – це теж

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

свобода, що сама собі заперечує» [14, 21]. Так, якщо міра визначається за допомогою правових меж, то право можна вважати мірою юридичної свободи. Проте свобода, яка втратила свою міру, стає свавіллям. Очевидно, що свобода у праві не може бути абсолютною. В іншому разі право втратить свою регулятивну здатність.

Значення і смисл *свободи* як *морального* і *правового феноменів* будуть і *схожими* й *відмінними*. *Схожість* полягає в тому, що вони є сукупністю правил, створених розумом (І. Кант), і правила ці мають характер імперативів «належного бути» (категоричний імператив); ці «належне бути» формулюються у формі жорстких норм, приписів, законів, що підпадають під поняття «благо». *Відмінності* ж випливають із самої природи свободи як морального і правового явища. *Свобода в моралі – передусім «свобода для»*, свобода екзистенційна, де вибір здійснюється відповідно до власної системи цінностей і власних цілей. *Право ж обмежує «свободу для»* необхідністю примусу ззовні як формою реалізації соціабельної *«свободи від»* [9, 166]. Цю закономірність досліджував Б. Чичерін, який уважав, що право і мораль визначають дві різні сфери людської свободи: «перше стосується винятково зовнішніх дій, друге дає закон внутрішнім спонуканням. Зрозумілим є й те, що право не є тільки нижчим ступенем моральності, як стверджують моралізатори юристи і філософи, а самостійний початок, що має власне коріння в духовній природі людини. Суспільство може складатися для суто практичних цілей окрім будь-яких моральних вимог; але оскільки воно складається з вільних осіб, що діють на загальному терені, то свобода одних неминуче зіштовхується із свободою інших. Звідси необхідність загальних норм, які визначають, що належить одному і що іншому, що кожен може робити, не зазіхаючи на чужу свободу. Ця вимога випливає з природи людини, як розумно-вільної істоти, що знаходиться у відношенні до інших собі подібних» [19]. Тому для права дуже важливо, щоб людина не лише розуміла, що вона є вільною, але й чітко собі вимальовувала ту міру свободи, яка не несе заряд руйнування, зла й несправедливості. На думку М. Штирнера, «усе обертається навколо питання: наскільки може бути вільною людина? Що людина має бути вільна, у цьому ніхто не сумнівається, у цьому питанні всі дотримуються ліберальної позиції. Але як приборкати чудовисько, яке приховане в кожному з нас? Як зробити так, щоб разом з людиною не звільнити нелюдину»? [25, 173]. У цьому разі *мораль*, яка змушує зсередини за допомогою таких феноменів моральної свідомості, як почуття *совісті*, *провини*, *розкаяння*, може й не прийти на допомогу. Саме тут з'являється *право*, яке припускає *примус ззовні* за допомогою відповідних *норм і законів права*, які виразно й недвозначно виражають ті межі, за які зовнішня свобода соціальних суб'єктів не повинна поширюватися. Так, на думку М. Байтіна, людина діє вільно тоді, якщо поводиться відповідно до права, в межах правомірної поведінки учасників громадських відносин. «Якщо людина виходить за межі правомірної поведінки, свідомо порушує

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

юридичні обмеження, обов'язки, заборони, скоює злочин або інше правопорушення, вона діє скуто, для неї настають небажані наслідки матеріального, фізичного, психічного характеру, передбачені відповідною нормою права (юридична відповідальність). У такий спосіб право постає мірою юридичної свободи, еталоном правомірної, законної поведінки, у межах якої особа є вільною» [2, 79]. Тому в умовах сучасної правової держави особа повністю відповідає за вибір своєї поведінки. При цьому здійснення людиною своїх прав і свобод, тобто реалізація правової свободи, не повинно порушувати права і свободи інших. «У цьому полягає один з проявів принципу формальної рівності. Свобода – завжди відповідальність за свою власну долю» [16, 76].

Свободу не можна розуміти як абсолютну незалежність від держави. Це поняття припускає формування активної, ініціативної, а головне – відповідальної особи в державі. Відповідальної щодо вибору лінії своєї поведінки із задоволення особистих інтересів, не порушуючи при цьому загального інтересу, а, можливо і з метою розширення матеріального й духовного благополуччя суспільства і держави. Поза всяким сумнівом, норми й закони права адресовані особі як вільному суб'єктові, проте вона (особа) має можливість вибору й має право або підкорятися нормі і закону, або ні. Тут проявляється *внутрішня свобода людини*, яка є реально явленою свободою щодо звільнення людини всередині від кайданів власних упереджень, уявлень та образів. Тому оцінка альтернатив й ухвалення остаточного рішення – її внутрішня справа. Проте держава має деякі можливості й має право втрутитися у сферу наслідків вільного вибору особи. Адже *свобода* – це *право робити все, що дозволено державою*, постаючи представником суспільства, яке є відповідальним перед народом і виконує певні обов'язки щодо дотримання й захисту прав і свобод особи. Тому в сучасній правовій державі свобода особи – це не лише свобода вибору своєї поведінки, але й урахування інтересів інших індивідів, суспільства загалом. Якщо все ж таки людина відступить від норми права, то тоді виникає «якісно нова ситуація її юридичної відповідальності за порушення» [3, 204]. Хоча крім цього *зовнішнього чинника* існує ще й *внутрішній*, який можна назвати ще й *моральним*. Так, за правопорушення й злочини, пов'язані із завданням шкода іншим людям, людина може розплачуватися ще й відчуттям провини й розкаяння. Іншими словами, «її негативно орієнтована свобода здатна натрапити і на *зовнішні*, і на *внутрішні перешкоди*, що загрожують і *правовими*, і *моральними наслідками*» [3, 204]. Якщо ж особа добровільно дотримується норм і законів права навіть там, де їх можна було б ігнорувати або безкарно порушувати, то нагородою їй за це служить усвідомлення власної гідності. Цю думку підтримував і російський філософ-правознавець Б. Чичерін. «Усвідомлення свободи, – писав він, – може виникнути тільки тоді, коли я усвідомлюю, що можу робити осоружне тому, що я роблю, а цієї свідомості немає, якщо я почуваю себе змушеним, хоч би причина була мені

невідомою. Вільний тільки той, хто усвідомлює себе вільним, а усвідомлює себе вільним той, хто дійсно вільний. Такою може бути тільки розумна істота, що носить у собі усвідомлення Абсолютного, бо тільки воно здатне відмовитися від будь-якого вузького визначення і стати абсолютним початком своїх дій» [24, 97]. Відповідальність завжди припускає свободу й одночасно її обмеження. «Дозволь людині робити все, що вона хоче, – писав Ш. Монтеск'є, – і тим самим знищиш її» [11, 242]. «Тільки відповідальний є вільним, і тільки вільний є відповідальним», – зауважував ліберал М. Бердяєв [4, 212].

Отже, *право не зазіхає на людську потребу* в самостійному ухваленні рішень, а тільки окреслює зовнішні межі простору соціальної свободи. Так, коли І. Кант, Г. Гегель та інші їх послідовники визначали право через свободу, вони спочатку здогадувалися, що людська свобода насправді не може бути безмежною і потребує розумних моральних і правових обмежень. Суть природного призначення свободи полягає в тому, що свобода не просто деяке благо взагалі, не один лише простір для самозадоволення, а простір активності, розгортання нових можливостей людини з метою створення себе в історії за допомогою засобів, не даних природою, у тому числі права. Тобто люди є вільними в міру їх буттєвої рівності і рівні в міру їх свободи. На думку великих філософів, «місія права «щодо визначення» і «збереження» свободи не зводиться до одного тільки встановлення для неї обмежень – вона полягає в тому, що мають існувати належні правові форми і способи, правовий механізм (позитивне право), що визначають і забезпечують свободу. Таким чином, право має існувати як «друга природа» і в такій якості разом з усіма іншими направляти гру свободи людини» [20, 267]. Наприклад Є. Трубецькой зазначав, що «право є зовнішньою свободою, наданою й обмеженою нормою» [18, 30]. На його думку, правова вимога – це норма, що обмежує зовнішню свободу одних осіб в ім'я зовнішньої свободи інших. Тому, як уже було відзначено, *однією з найважливіших цілей права є зовнішня свобода*. Так, ще у «Дигестах» Юстиніана зустрічається тлумачення свободи як природної здатності кожної людини робити те, що не заборонено законом. А у «Декларації прав людини і громадянина» (1789) свобода трактується як властива людині можливість робити все, що не завдає шкоди правам інших.

Цивілізована людина з розвиненою правовою свідомістю, що живе в умовах сучасної цивілізованої державності, легко знаходить правові форми і способи для реалізації своєї потреби у свободі. *Правові обмеження*, що поширюються тільки на її *зовнішню, соціальну свободу*, не завдають їй ніяких незручностей або страждань. Людина з ними абсолютно спокійно мириться, як мириться, наприклад, з існуванням земного тяжіння, що не дозволяє їй літати. «Їй немає про що тривожитися, якщо враховувати, що головна зі свобод, свобода внутрішня, духовна, моральна, завжди залишиться при ній, за межами досяжності норм права та адміністративних щупалець держави» [3, 205]. Адже *духовний світ людини та її свобода* у цій

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

сфері – це вже царство *морального закону*, який свободна моральна воля сама собі створює або добровільно приймає. Так, Т. Ойзерман, пославшись на слова І. Канта про волю, підпорядковану законам («вільна воля і воля, підпорядкована законам, це одне й те саме» [10, 179–181]), пояснює: «Зрозуміло, тут йдеться про закони моральності: лише підпорядкування цим законам разом з дійсною вільною волею» [15, 70]. Хоча, за І. Кантом не «можна заперечувати, що значення морального закону до такої міри є великим, що він має силу не лише для людей, але й для всіх розумних істот узагалі» [17, 55].

Зрештою, *мораль стосується й зовнішніх вчинків, зовнішньої свободи людини.* Але в основному все ж таки тією мірою, в якій у зовнішніх діях проявляється мораль людини, домінування в її поведінці моральних принципів та ідеалів. З цих позицій власною, одвічною територією моралі є внутрішній світ людини, її свобода у внутрішньому духовному житті [10, 54]. Саме тут формується моральна особа, саме тут здатність сприймати повагу до моральних принципів й ідеалів постає як сам по собі достатній мотив поведінки людини, а у зв'язку з цим – моральних максим, імперативів й особистої відповідальності людини. Одним словом, саме у цій сфері реалізується прагнення І. Канта піднести «людину саму над собою (як частину чуттєвого світу, що осягається)» [10, 221].

Таким чином, можна з упевненістю сказати, що *свободу як морально-правовий феномен* слід розглядати як вільний вибір моральної і правової поведінки, міра яких конвенційно визначена конкретною моральною і правовою акцією на громадському або державному рівні. *Свобода волі в системі моральних і правових відносин* має свою моральну і правову міру відповідно. Незважаючи на те, що свобода проникає у сферу моралі, найбільш важливою є її співпраця з правом, оскільки «певні правові обмеження, так само як і правові свободи, є необхідними складниками системи прав людини. «Правової свободи не існує без дотримання загальноприйнятих правил правової поведінки. Людина не може мати права на те, що шкодить іншій людській особистості, суспільству загалом. Суть правової свободи зводиться до обов'язку здійснювати певні вчинки, дії не лише собі на благо, але й на благо інших» [22].

У суспільстві найбільш повноцінними й продуктивними є прояви свободи тих людей, які можуть цінувати свободу і права всіх інших. У таких випадках цивілізованих суб'єктів здатні поєднати разом не лише зовнішня нужда або практичні інтереси, але й внутрішні, духовні чинники, як, наприклад, повага до прав і свобод один одного. Отже, *право управляє зовнішніми відносинами свободи однієї особи до свободи інших, а мораль – внутрішніми спонуканнями особи.* Тут доречно згадати німецького філософа Г. Гегеля, який відзначав: «Я тільки тоді є істинно вільним, якщо й інший так само є вільний і мною визнається як вільний. Ця свобода одного в іншому поєднує людей у внутрішній спосіб; тоді як потреба і нужда, навпаки, зводить їх разом тільки зовні» [7, 248]. Іншими словами, особі потрібний визначений і при цьому

досить-таки високий рівень розвитку не лише правової, але й моральної свідомості. Тільки людина, що має значний духовний потенціал, здатна бути по-справжньому вільною.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеев С. С. Философия права / С. С. Алексеев. – М. : Норма, 1998. – 336 с.

2. Байтин М. И. Сущность права (современное нормативное правопонимание на грани двух веков) / М. И. Байтин. – М. : ООО ИД «Право и государство», 2005. – 544 с.

3. Бачинин В. А. Морально-правовая философия. – Х. : Консум, 2000. – 208 с.

4. Бердяев Н. Судьба России: опыты по психологии войны и национальности / Н. Бердяев; предисл. Л.В. Полякова. – М. : Изд-во МГУ, 1990. – 256 с.

5. Бердяев Н. А. Философия неравенства / Н. А. Бердяев. – М. : ИМА-Пресс, 1990. – 288 с.

6. Вышеславцев Б. П. Этика преображенного эроса. Что такое я сам? / Б. П. Вышеславцев. – М. : Грааль, 2002. – 68 с.

7. Гегель Г. Философия права / Г. Гегель. – М. : Мысль, 1990. – 526 с.

8. Головистикова А. Н., Права и свободы человека. Трактовка свободы как важнейшего принципа права / А. Н. Головистикова, Л. Ю. Грудцына // Адвокат. – 2006. – № 7. – С. 76–84.

9. Гребеньков Г. В. Очерки по философии права: [монография] / Г. В. Гребеньков; Донецкий юридический институт Луганского государственного университета им. Э.А. Дидоренко. – Донецк, 2009. – 216 с.

10. Кант И. Сочинения на немецком и русском языках: [в 4 т.] / И. Кант; [под ред. Б. Бушлинга, Н. Мотрошиловой]. – М. : Московский философский фонд, 1997. – Т. 3. – 784 с.

11. Монтескье Ш. О духе законов / Ш. Монтескье; сост. А.В. Матешук. – М. : Мысль, 1999. – 672 с.

12. Нерсесянц В. С. Философия права: учеб. для вузов / В. С. Нерсесянц. – М. : Норма, 1997. – 652 с.

13. Никонов К. М. Свобода и её содержание / К. М. Никонов // Свобода и её содержание. – Волгоград, 1972.

14. О свободе: Антология мировой либеральной мысли (I половина XX века) / РАН. Институт философии ; отв. ред. М. А. Абрамов. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – 696 с.

15. Ойзерман Т. И. К характеристике трансцендентального идеализма И. Канта: метафизика свободы / Т. И. Ойзерман. // Вопросы философии. – 1996. – № 6. – С. 66–72.

16. Орлова О. В. Правовая свобода личности в гражданском обществе / О. В. Орлова // Журнал российского права. – 2007. – № 5. – С. 76 –83.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

17. Судаков А. К. Любовь к жизни и запрет самоубийства в кантианской метафизике нравов /А. К. Судаков // Вопросы философии. – 1996. – № 8. – С. 54–65.

18. Трубецкой Е. Н. Энциклопедия права. / Е. Н. Трубецкой. – М., 1908. – С. 30–61.

19. Философия права / Б.Н. Чичерин. – С.-Пб. : Наука, 1998. – 656 с.

20. Философия права : учеб. [под ред. О. Г. Данильяна]. – М. : Изд-во «Эксмо», 2005. – 416 с.

21. Черненко А. К. Философия права / А. К. Черненко. – Новосибирск : Наука, 1998. – 153 с.

22. Чернобель Г. Т. Право как мера социального блага / Г. Т. Чернобыль // Журнал российского права. – 2006. – № 6. – С. 83–95.

23. Чичерин Б. Н. Собственность и государство / Антология мировой правовой мысли: [в 5 т.]. – М. : СПб, 1999. – Т. 5. – С. 63–64.

24. Чичерин Б. Н. Философия права / Б. Н. Чичерин– М. : Типо-литогр. т-ва Кушнеров и Ко, 1900. – 341 с.

25. Штирнер М. Единственный и его собственность / М. Штирнер; пер. с нем. Б. В. Гиммельфарба, М. Л. Гохшиллера. – СПб. : Азбука, 2001. – 448 с.

РЕЗЮМЕ

И. В. Ефремова. Свобода как морально-правовой феномен: социально-философский аспект проблемы.

В статье рассмотрена свобода как морально-правовой феномен, исследованы его феноменология, противоречивая природа, способы конституирования и логико-понятийные варианты манифестации. Особое внимание уделено экзистенциональному измерению свободы, которая трактуется как свобода воли.

Ключевые слова: *свобода, мораль, право, нравственная свобода, свобода воли, ответственность, совесть.*

SUMMARY

I. V. Iefremova. Freedom as morally-legal phenomenon: socially-philosophical aspect of problem.

In the article consider freedom as morally-legal phenomenon, examines the phenomenology for him, contradictory nature, methods of constituting, logical and conception the variants of manifestation. A ponderable place gave existentional to the measuring of the freedom which is interpreted as a free agency.

Key words: *freedom, moral, law, moral freedom, free agency, responsibility, conscience.*

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

УДК 113

О. П. Кравченко
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький
ДПУ ім. Григорія Сковороди»

ЛЮДИНА І СВІТ В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ РАННІХ УКРАЇНСЬКИХ ГУМАНІСТІВ

У статті проаналізована латиномовна творчість представників католицької Русі кінця XIV – XVI ст., які започаткували розвиток культури Відродження в Україні. Реконструйована ренесансно-гуманістична концепція людини як частки природи з гармонійно поєднаними духовним і тілесним началами, що приводить до поступового усвідомлення необхідності за допомогою людського розуму пізнавати об'єктивний світ і його природні закономірності.

Ключові слова: *гуманісти, Бог, людина, моральні якості, пізнання, природа, розум, світ, світобудова, щастя.*

Постановка проблеми. У житті українського суспільства період XIV – XVI ст. посідає особливе місце. Спираючись на глибинні народні основи та історичні традиції, український народ зробив вагомий крок уперед у галузях соціально-економічного, політичного, релігійного і культурного життя. Саме у цей період було закладено підвалини для становлення вітчизняної ранньоновітньої думки в її різних проявах, для виникнення професійної філософії, для трансляції духовного здобутку княжої доби в культуру українського бароко. Тому вивчення комплексу ренесансно-гуманістичних ідей сприяє глибшому розумінню загальної традиції релігійно-філософської думки України, подоланню розриву у власній духовній культурі, забезпечує історичне опертя і потужний стимул для подальшого розвитку.

Аналіз останніх досліджень. Уперше на значення латиномовної літератури у розвитку ренесансно-гуманістичних тенденцій в Україні звернув увагу російський дослідник – емігрант І. Голєніщев-Кутузов. Наприкінці 60-х–70-х років тема українського Ренесансу зазвучала у працях українських учених, таких, як І. Іваньо, І.Лоський, Д. Наливайко, Г. Нудьга, Д. Олянчин. За останні десятиріччя інтенсивно вивчають вітчизняну спадщину – як літературно-культурну, так і філософсько-наукову. Ренесансно-гуманістичні ідеї стали об'єктом історико-філософських досліджень В. Горського, Л. Довгої, І. Захари, С. Йосипенка, М. Кашуби, В. Литвинова, В. Нічик, І. Огородника, І. Паславського, А. Пашука, М. Роговича, Я. Стратій, В. Табачковського та інших. Однак доводиться констатувати, що аналіз ечень про людину, що побутували в Україні у XIV – XVI ст.? є важливою й малодослідженою складовою створення цілісного уявлення про розвиток вітчизняної культурно-філософської спадщини, що, власне, і зумовило потребу в їх систематичному осмисленні та висвітленні.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

Мета статті – проаналізувати концептуальні особливості розв'язання проблеми людини і світу у творах ранніх українських гуманістів.

Виклад основного матеріалу. Ще з X ст., після запровадження у Київській Русі християнства, антропологічна проблематика стає центральною у філософських роздумах тогочасних мислителів, а світоглядна орієнтація зміщується на осмислення духовного світу людини, як наслідок існування відносно ізольованого культурного світу, що спирався на єдину сакральну основу, репрезентовану Святим Письмом і церковним православним авторитетом.

Інтерес до людської особистості з гармонійно поєднаними духовним і тілесним началами, утвердження сприймання людини як неповторного індивіда, творця самого себе в Україні відбулось у XV ст., коли в елітарних освічених колах з'являються діячі, так звані ранні гуманісти, які пишуть латинською мовою, орієнтуються на Західну Європу, не пориваючи при цьому з національним ґрунтом. Це – Юрій Дрогобич, Павло Русин з Кросна, Станіслав Оріховський-Роксолан, Шимон Шимонович, Іван Домбровський, Лукаш з Нового Міста та ін.

Високоосвічені особистості, видатні поети, публіцисти, вчені, вони боролися за національні ідеали і започатковували зародження нової інтелігенції. «Це були люди нового середовища, їх об'єднувала спільна мета й етичні ідеали, вони орієнтувалися на міжнародні зв'язки європейської "республіки вчених", конфесійно належали до католицизму і вважали себе підданими Польської Корони... Це була нова еліта і цим пояснюється елітарний характер їхньої творчості, ідейний потенціал якої дуже поволі проникав у товщу української духовної традиції і давав поштовх до її трансформації», – відзначає В. Литвинов [4, 51]. Світогляд українських гуманістів формувався під величезним впливом античної культури, яка сприймалась як еталон, недосяжний взірець культури європейського Ренесансу, адже «тип візантійсько-слов'янської християнської філософії, який визначав зміст духовного життя України попереднього періоду» їх уже не задовольняв [1, 52].

У середовищі ранньоукраїнських гуманістів утверджується уявлення про гармонійну єдність земного й небесного, про сутнісну причетність матеріального до Божественного, про Бога як внутрішню досконалість і сутність світу. Тому з'ясувати, як тогочасна людина уявляла собі світ і себе саму, неможливо без з'ясування її розуміння Бога. Так, досить своєрідним було бачення Бога у С. Оріховського, підвалинами чого послугували головним чином погляди на цю проблему Арістотеля, Цицерона і концепція підпорядкованої розумним засадам вільної Божественної волі Фоми Аквінського. Розмірковуючи про сутність Бога, С. Оріховський прямо не йде за Ф. Аквінським, який характеризує Бога як арістотелівську першу причину, як самодостатнього і безмежно досконалого. У вченні Ф. Аквінського перше місце, як відомо, посідає теологічне доведення буття Бога, тоді як природниче (космологічне) доведення відсунуте в нього на другий план. С. Оріховський такий погляд не зовсім поділяє, як і не приймає він концепцію троякого роду

пізнання Бога, а також доведення існування Творця, виходячи з його справ. Йому цілком вистачає Арістотелевого доведення Бога як першорушія. «Аби були два найвищих небесних винуватці, – пише автор, – то були б або однакової сили, або нерівні. Якщо нерівні, то даремним був би один із них, тому що сильніший може робити свою справу без слабшого. А якби силою були рівні, то небесна справа згинула б від їхньої незгоди, коли один перешкоджав би іншому» [6, 354]. Відмовляє Богові у безпосередньому спілкуванні зі світом Ю.Дрогобич, наділяючи його тільки законодавчою владою, а виконавчу віддає небові. Небо, таким чином, є посередником між Богом і світом, бо «все у підмісячнім світі живе за законами неба» [3, 95].

Характерним для творчості ранніх гуманістів також було співіснування християнського Бога з античними богами, персоніфікованими природними силами, явищами. «З ласки Господньої все ти вже маєш, от тільки хай Зірка роки продовжить тобі…», – поєднує персонажів біблійної історії й античної міфології Ю. Дрогобич [3, 95]. У ренесансному дусі розв’язував філософ і проблему співвідношення небесного та земного світів. Так, у передмові до твору «Прогностична оцінка 1483 року» він вирішував це питання, виходячи з неоплатонівської ідеї космічної любові, якою сповнений Всесвіт. Не схильний протиставляти два світи й С. Оріховський, зараховуючи до фізики не тільки земні, але й «небесні» речі, полишаючи для метафізики тільки речі «нерухомі, невідомі, позбавлені матерії, тобто Бога і святих його ангелів» [12, 74].

Наслідком такого розуміння стало виникнення інтересу до довкілля й обожнення природи. Остання вже не розглядається як «многопопечительная суєта», як щось незначне і другорядне з огляду на таку важливу для християнина мету, як спасіння своєї душі. На відміну від античного уявлення про природу як вічну і прекрасну даність, а також від середньовічного її розуміння як результату творення надприродної особистості, людина Відродження вперше відчула природу як естетично значущу конкретність, як предмет незацікавленого самодостатнього споглядання і задоволення. Філософи зображують природу як утілення повноти, гармонійності творіння, невичерпне джерело краси й насолоди, як таку, що призначена служити людині. Зокрема Ш. Шимонович у творі «Женці» в типовому ренесансному дусі змальовує красу літнього дня, центральною фігурою якого є «сонечко милесеньке, око дня ясного» [10, 178]. Звертаючись до муз, описує рідну природу України й І. Домбровський: «Кличу я муз пієрійських (бо ти, захисниче, здоровий); і вельми любих вже маю, не хочуть вони оглядати славні долини Сарматії і краєвиди зелені там, де верхівка Парнасу й забуте джерело Кірійське…» [2, 217]. Такі мислителі, як С. Пекалід, І. Калимон, С. Кленович, П. Русин утверджують красу навколишньої природи, бачать її духовно насиченою, прекрасною дійсністю, об’єктом мистецького зображення. Отже, зацікавлення світом умоглядним і трансцендентним відступає у творчості ранніх гуманістів на задній план, поступаючись місцем яскравим описам природи.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

Проте українські мислителі не тільки виявляли зацікавлення природою, а й намагалися її пояснити. Таким чином, природа з об'єкта замилування ставала об'єктом наукового пізнання, хоча це й не призвело до значних досягнень у природознавстві та фізиці порівняно з європейським Заходом. Уже Ю. Дрогобич, першим серед вітчизняних мислителів, вирахував географічні координати кількох міст України, припускав залежність погоди певної місцевості від географічної широти, був переконаний у можливості прогнозування погодних умов.

Прагнення пізнати природу і впливати на неї, спираючись, як їм здавалося, на знання про глибинні взаємозв'язки світу, привело гуманістів до занять астрологією. Остання, як учення про зведення кінцевих причин усіх явищ до впливу небесних тіл, у ті часи була наївною і фантастичною спробою дати природне, а не теологічне пояснення всім подіям і фактам, що відбуваються в зовнішньому світі. Навіть становище Папи Римського, його місце на престолі є не волею Всевишнього, а наслідком випадку – щасливого розташування небесних тіл у день його народження: «Певно, любов'ю Венери й Юпітера стиснене Сонце правити світом тебе поставило колись» [3, 95]. Однак астрологія сприяла і пізнанню законів природи з метою їх використання у земному житті. Йдеться передусім про точне вирахування сонячного й місячного затемнень, закономірність їх виникнення, що зривало ореол Божественності з космічних явищ і робило їх прогнозованими. Саме Ю. Дрогобич складав гороскопи та написав «Прогностикон 1478 року», в якому передбачалися майбутні місячні затемнення та подавалася схема розташування планет на 11 березня 1478 року. Пізніше в Україні зацікавлення астрономією та астрологією певним чином виявляв К. Сакович, який прагнув пояснити затемнення Сонця, а замислюючись над питанням, чому діти народжуються інколи не схожими на батьків, відповідав так: «Часом це відбувається відповідно до руху й обертання небес» [9, 406]. Тобто він ставив людину в більшу залежність від природних сил, ніж від Божих.

Також українські мислителі XV ст. чільне місце відводили проблемі світобудови, що виявляється у поширенні таких творів, як «Космографія», «Шерстокрил», «Тлумачена Палея», «Християнська топографія світу» Козьми Індикоплова, «Трактат про сферу» Йоана де Сакробоско. У них викладалася геоцентрична арістотелівсько-птолемеївська картина світу з висновками про кінечність світу, центральне положення Землі та її нерухомість. Рух небесних тіл пояснювали самообертанням рухомих сфер, «що в глибокім небі мирно кружляють» [7, 445]. Щодо складу речей, які містяться у світі, то, категорично заперечуючи атомізм, учені використовували античну концепцію елементів в її арістотелівській інтерпретації. Водночас спостерігається тенденція до зняття властивого Арістотелю і прийнятого Середньовіччям протиставлення земної і небесної матерії, приходить нове уявлення про однорідність Всесвіту.

Над проблемою виникнення і складу світу розмірковував С. Оріховський. При цьому обидві тези – як про створення світу Богом з «нічого», так і про те, що світ не має ні початку, ні кінця, – він подає без

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

доведення. Усю різноманітність речей філософ пояснював, спираючись на вчення про матерію і форму. Щодо останнього, то цю проблему українські гуманісти розв'язували переважно в річищі перипатетичної традиції, але при цьому спиралася не тільки на середньовічні інтерпретації Арістотеля, а й на його повноцінні твори, коментовані найвизначнішими гуманістами епохи Відродження. Тому С. Оріховський критично ставився до твердження про створення і можливість знищення матерії, наголошував на її вічності та незнищенності, на єдності матерії і форми. Матерія, набуваючи форми певного предмета, прагне до зміни, бо має уроджену властивість «позбавлення». Це «позбавлення» форм дозволяє матерії набувати іншої форми, оскільки вона не має власної сталої форми, хоча й не може без неї існувати. Змінній матерії С. Оріховський протиставляє «єдине», що є першопричиною, Богом, а також вмістилищем усіх форм, які впорядковують матерію, і водночас є найдосконалішою формою. До того ж «єдине» саме для себе є метою і задає одночасно мету існування всім речам. Отже, думка філософа про невід'ємне від форми існування матерії цілком відповідала ренесансній тенденції до зближення матеріального і духовного начал.

Подібно до того, як в уявленні про світ у творчості ранніх українських гуманістів утверджується переконаність у сутнісній причетності матеріального світу до Божественного, так в уявленні про людину відбулися зміни від протиставлення в ній духовного й тілесного первнів до утвердження їх гармонійної єдності. Погляди на проблему співвідношення душі і тіла сформувалися загалом на основі синтезу вчення Святого Письма та елементів відповідних античних і пізньосхоластичних концепцій, що, власне, відображало гуманістичну тенденцію в підходові до розв'язання цієї проблеми. С. Оріховський, як і Фома Аквінський, уважав душу результатом Божої діяльності, тому – безсмертною. Водночас його розуміння душі засвідчує вплив і суто Арістотелевий, без нашарувань пізніших інтерпретацій. Про це свідчить і твердження С. Оріховського про те, що здатністю до мислення душа наділена завдяки Найвищому Розумові, який освітлює людину так само, як сонце освітлює землю. Щодо питання смертності душі автор посилається на Авероеса, коментатора філософії Арістотеля. Так, він пише, що «мисляча душа, завдяки якій живе наше тіло, вмирає разом з нами. А той загальний розум лишається цілим і продовжує світити іншим людям…» [11, 40]. Таким чином, природа людини полягала в нерозривній єдності душі і тіла.

Спираючись на такі висновки, ранні гуманісти вбачали призначення людини не в намаганні подолати тілесну її частину шляхом аскетизму і віддалення від світу, а у прагненні до насолоди через земні блага, втілення особистого інтересу, а найбільше – у реалізації в земному житті творчого потенціалу. Адже Бог уважався потужним творчим началом, і через це уподібнення до нього, що розглядалося як найвище завдання людини, обов'язково передбачало самоствердження людини у сфері творчості, активній земній життєдіяльності. Схильність до якогось виду діяльності людина змушена була осягнути через самопізнання. Саме здатність до самопізнання, як

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

одна з основних чеснот, допомагає людині досягти внутрішнього, духовного оновлення, морального самовдосконалення і щастя.

Серед згаданих мислителів найбільше працював над цією проблемою С. Оріховський. Як стверджував він, людина, пізнавши всі земні і небесні речі, а до того ж саму себе, домоглася того, що справді рівною Богові стала [12, 74]. Водночас головне призначення людини він убачав у тому, щоб, спираючись на свою Божественну натуру, осягнути Бога та через спасіння досягти вічного життя. Загалом же С. Оріховський неоднозначно оцінює відомий вислів «Пізнай себе самого». Услід за Арістотелем, він твердить, що пізнання людиною самої себе – найвища для неї мета і благо. Разом з тим він не погоджується з давньогрецьким філософом, що не може бути нічого кращого для людини, крім того, потрібна ще віра в спасіння. С. Оріховський був переконаний, що будь-яке самопізнання повинно здійснюватись заради віднайдення у самому собі творчих потенцій до певного роду діяльності, важливого у земному житті, тобто кінцева мета цих пошуків має бути спрямована назовні – на вияв особистої доблесті й суспільно корисну працю. С. Оріховський, посилаючись на сформульований ще Ф. Аквінським принцип етичного інтелектуалізму, вважав, що людина діє згідно зі своєю волею, яка у свою чергу регулюється вищим над нею розумом. Розум є інструментом для духовного спасіння, засобом пізнання навколишнього світу і свого Божественного єства. Філософ порівнює розум зі світлом, що «наявні в потенціальному стані барви робить очевидним». Він наполягає на необхідності творчого вдосконалення, розвитку розумових здібностей особи, бо «людина, що знехтує наукою, нічого не дасть, гідного похвали». Справи полководця, його успіх залежать насамперед від його таланту й організаторських здібностей, яким підкоряється навіть зрадлива фортуна. Бо тільки «розум підкаже, проте, як ту біду відвернути» [3, 95]. З великою повагою ставиться до знання П. Русин. Його твори «Похвала поезії», «До книжечки», «Промовляє книга», – це вірші, де прославляється книжне слово як скарбниця всіх знань.

С. Оріховський радить не тільки самому королеві керуватися у всіх справах більше розумом, ніж афектами, але й добирати собі розумних дорадників. Крім того, наскільки бракує людині розуму, рівно настільки ж вона є зухвалою й більш здатна до війни.

Важливу роль у підвищенні спроможності розуму скерувати людську волю у правильному напрямку С. Оріховський відводив моральному вихованню. Від кожної людини залежить, чи стане вона гідною вищих моральних надбань суспільства, чи перетвориться на нікчемну тварину. Тому ранні гуманісти проповідували насамперед особисту, а не тільки родову гідність людини, її здатність завдяки власним зусиллям, виявленню доброчесності або доблесті досягти земного безсмертя. Утверджувалася думка про те, що той, хто не одержав дару у вигляді «шляхетності крові», може набути «шляхетності духу» завдяки наполегливості, доброчесності, самовдосконаленню. С. Кленович суть морального вдосконалення вбачав у поєднанні його з розумовим розвитком, а однією з головних чеснот – уміння

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

підкорити свої бажання розумові. Філософ звеличував саме ті риси характеру людини, які середньовічна церква вважала гріховним виявом надмірної гордості, оскільки вони суперечили проповідуваним нею послуху, сумирності й однотипності у поведінці та способі думок. П. Русин найвищими якостями людини вважає не багатство, посади, титули, а її розумові здібності, мужність, чесність. Лукаш з Нового міста у філософських поглядах утверджує право людини на власне земне життя з необхідністю постійного вдосконалення. Таким чином, цінність людини українські мислителі визначали за ознаками індивідуальної, особистої довершеності її фізичних і моральних сил, благородства, а не за аристократичне походження.

Однак до збагачення гуманісти ставилися неоднозначно. Виправданим із морального погляду вважали тільки матеріальний достаток, створений працею власних рук і розуму. Наприклад, знову ж таки С. Оріховський, загалом схвалюючи активну діяльність людини та її прагнення до заможності, критикував крайнощі: зухвалість і надмірне користолюбство. «Не надавай переваги даремній силі, ненависним багатствам, жадобі панування, бездумній і нещирій правді», – радив він [5, 151]. Навіть, услід за Платоном, уважав рідкісним і майже неможливим явищем поєднання великого багатства з найвищими людськими чеснотами. До такого висновку дійшов під час перебування в Римі, де бачив, як «жадоба до грошей вже багато років приносить всі нещастя...».

Українські гуманісти XV – початку XVI ст. поціновували такі людські якості, як особиста доброчесність, доблесть, відвага, мужність, героїзм, шляхетність, мудрість, справедливість, чесність, поміркованість, доброчинність, патріотизм, братерство, людинолюбство і намагалися виховувати їх у своїх учнів. С. Пекалід утверджує ренесансно-гуманістичну у своїй основі думку про спроможність людини своїми силами, завдяки доброчесності або доблесті, піднятися до рівня Богоподібності, досягти земного безсмертя. Він мріє про час, коли зникне «злочинне безглуздя» і запанують чесноти.

На думку ранніх українських гуманістів, досягти доброчесності й повного земного самоствердження можна було, завдяки літературній, поетичній творчості. Адже поетичне слово, як уважає П. Русин, є даром богів, а поезія – хранителькою всіх найважливіших справ. Також способом досягнення доброчесності, обов’язком і призначенням людини своєї доби є її вміння проникати в таємниці світобудови, пізнавати природу, займатися просвітницькою діяльністю. Сила розуму людини, зміцнена доброчесністю, дозволяє їй набути відповідного рівня моральної досконалості, робить людину щасливою: «Діянь великих прагне Чеснота ця й трудів незмірних; чи ж не тому вона, єдина вказує до щастя справжнього й святості шлях достойним?» [8, 19].

Так, С. Оріховський у пошуках остаточної мети життя людини зупиняється на твердженні Арістотеля про те, що «доброчесність і наука є двома речами, які наш розум полюбляє від свого народження і вживає як свою природну найсолодшу страву» [12, 77]. Тому кожен індивід здатен і повинен

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

забезпечити собі «щасливе і добре існування», як мету і сенс життя. С.Оріховський не погоджується з Арістотелем у твердженні, що будь-яке щастя починається і закінчується в земному світі. Він називає людське життя «actio», тобто «дія», після якого залишається «справа», тому, «живучи розважно, чесно і побожно на землі», а також повноцінним, творчо-активним земним життям, можна досягти спасіння. Також існує «factio» – «діяння», яке, подібно до гри на лютні, гине разом із своєю причиною, тому всі помисли людини у земному житті мають спрямовуватися на досягнення «Богомислення». На думку гуманістів, земне покликання людини – діяти і пізнавати – рівнить людину з Богом і навіть дає їй можливість уподібнитися Богу за своєю суттю. Таке уподібнення потрібне було філософам передусім для того, щоб підкреслити творче начало в людині. Проте швидкоплинне життя на землі завершується вічністю і вічним блаженством, тому провідною ідеєю і найвищим змістом людського життя є Бог.

Висновки. Творчість ранніх українських гуманістів дає можливість реконструювати ренесансно-гуманістичну концепцію людини як частки природи з гармонійно поєднаними духовним і тілесним началами. Стверджується самостійність і цінність природи, залежність долі людини від природних і космічних сил, що засвідчує зміну напряму розвитку української філософської думки від містичного само- і Богопізнання та «життя в істині» до поступового усвідомлення необхідності за допомогою людського розуму пізнавати об’єктивний світ і його природні закономірності. Сама ж логіка історичного розвитку тогочасної України як інтегральної частини європейської культурної цілісності поступово приводила її філософсько-світоглядний потенціал до відповідності до загальноєвропейського філософського процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горський В. С. Історія української філософії : навч. посіб. / В. С. Горський. – К. : Наук. думка, 2001. – 376 с.

2. Домбровський І. Дніпрові камені / І. Домбровський // Українські гуманісти епохи Відродження : у 2 ч. – К. : Наук. думка, 1995. – Ч. 1. – С. 200–220.

3. Дрогобич Ю. Вступ до книги «Прогностична оцінка 1483 року» / Ю. Дрогобич // Історія української філософії : навч. посыб. – К. : Україна, 2000. – С. 95–96.

4. Литвинов В. Уявлення про людину ранніх українських гуманістів / В. Литвинов // Філософія. Історія культури. Освіта : доповіді та повідомлення III Міжнародного конгресу україністів. – К. : Ока, 1996. – С. 50–56.

5. Оріховський-Роксолан С. Напучення королеві польському Сігізмунду-Августу / С. Оріховський-Роксолан // Українська література XIV – XVI ст. – К. : Наук. думка, 1988. – С. 113–152.

6. Оріховський С. Квінкункс, тобто взірець устрою польської держави / С. Оріховський // Українські гуманісти епохи Відродження : у 2 ч. – К. : Наукова думка, 1995. – Ч. 1. – С. 294–405.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

7. Русин Павло із Кросна. Похвала поезії / П. Русин // Українська література XIV – XVI ст. – К. : Наук. думка, 1988. – С. 445–448.

8. Русин П. Похвала Валерію Максіму / П. Русин // Українські гуманісти епохи Відродження : у 2 ч. – К. : Наук. думка, 1995. – Ч. 1. – С. 19–21.

9. Сакович К. Арістотелівські проблеми / К. Сакович // Пам'ятки братських шкіл на Україні кінець XVI – початок XVII ст. : тексти і дослідження. – К. : Наук. думка, 1988. – С. 337–442.

10. Шимонович Ш. Женці / Ш. Шимонович // Українські гуманісти епохи Відродження : у 2 ч. – К. : Наук. думка, 1995. – Ч. 2. – С. 178.

11. Lichtensztul J. Poglady filozoficzno-prawne Stanislawa Orzechowskiego / J. Lichtensztul. – Warszawa, 1939.

12. Sinko T. Erudycja klasyczna Orzechowskiego / T. Sinko. – Krakow, 1939.

РЕЗЮМЕ

Е. П. Кравченко. Человек и мир в интерпретации ранних украинских гуманистов.

В статье проанализировано латиноязычное творчество представителей католической Руси конца XIV – XVI в., которые положили начало развитию культуры Возрождения в Украине. Реконструированная ренессансно-гуманистическая концепция человека как части природы с гармонично соединенными духовным и телесным началами, что ведет к постепенному осознанию необходимости с помощью человеческого ума познавать объективный мир и его естественные закономерности.

Ключевые слова: *гуманисты, Бог, человек, моральные качества, познание, природа, ум, мир, мироздание, счастье.*

SUMMARY

O. P. Kravchenco. Man and Word in Interpretation of Early Ukrainian Humanists.

The Latvian creation of agents of Catholic Russi of the XIV-th – XVI-th century, theirs began of development the culture of Renaissance in Ukraine is analysed in the article. The Renaissance-humanistic concept of man as a part of nature from harmonious connecting of necessity and corporal beginnings is reconstructed, it direct to realization of necessity by man's mind to recognize the objective world and her natural regularities.

Key words: *humanists, God, man, moral qualities, familiarization, nature, mind, world, world-building, happiness.*

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

УДК: 316.47

С. З. Вінтонів
Кримський університет культури,
мистецтв і туризму (м. Сімферополь)

ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ

У статті проаналізовано проблеми формування етнокультурної самоідентифікації, виявлено закономірності та базові принципи, згідно з якими здійснюється процес самоусвідомлення етнічними спільнотами.

Ключові слова: *етнокультурна самоідентифікація, ідентичність, етнос, етнічна свідомість.*

Останнім часом спостерігається особлива зацікавленість учених проблемами національної та етнокультурної ідентичності. Вкрай важливим є це питання і для українського суспільства, що проходить процес становлення і досі перебуває у пошуках власної ідентичності у полікультурному і поліетнічному просторі.

Глибинна потреба в самоідентифікації викликана тим, що людині необхідні ціннісні орієнтири, норми, ідеали, зразки поведінки, які може йому надати лише деяка референтна (бажана для самого індивіда) група. Людина усвідомлено (а частково і несвідомо) приймає норми і цінності групи, з позиції яких і намагається пізніше оцінювати власне Я. Одна із причин сучасних криз – це відсутність самоідентичності, що з філософської точки зору можна позначити як втрату себе, нерозуміння однієї із ключових бінарних опозицій «Я – Інший».

Дослідженню етнічної свідомості та етнічної самоідентифікації присвятили свої праці вітчизняні та зарубіжні дослідники, серед яких: Г. Айзекс, Б. Андерсен, Дж. Армстронг, А. Арутюнов, Ф. Барт, П. Бергер, Е. Гелнер, В. Горлова, Е. Гофман, Р. Додонов, О. Картунов, К. Левін, Т. Лукман, О. Майборода, Г. Мід, Л. Нагорна, К. Шестакова, Е. Шилз та ін.

Мета статті – з’ясувати принципи формування етнокультурної самоідентифікації.

Відповідно до мети можна виділити такі завдання:

- проаналізувати основні підходи до вивчення етнокультурної самоідентифікації;
- дати визначення понять «ідентичність», «самоідентифікація», «ідентифікація», «етнічна свідомість»;
- на міждисциплінарному рівні обґрунтувати важливість проблеми самоідентифікації;
- сформувати базові принципи, за якими відбувається етнокультурна самоідентифікація, дати їх характеристику.

Значні труднощі виникають через те, що в кожному теоретичному дослідженні використовується власний категоріально-понятійний апарат, тому іноді важко усвідомити різницю між такими поняттями, як «ідентичність», «ідентифікація», «само ідентифікація» тощо. Спробуємо, спираючись на попередні дослідження у цій галузі, розмежувати ці схожі за змістом поняття.

Ідентифікація є способом визначення соціального статусу особи, формуванням соціальних груп і політичних течій; процес установлення тотожності різних об'єктів. Під ідентифікацією також розуміють прийняття індивідом соціальної ролі, усвідомлення групової належності, формування соціальних установок. Необхідно також зауважити, що йдеться не лише про усвідомлення власного Я, завжди є присутньою спроба визначити Іншого, зрозуміти світ і оточуючу реальність з точки зору «Я – Інший», «Ми – Вони». Ідентифікація завжди включає як емоційні, так і раціональні, як усвідомлені, так і підсвідомі елементи.

Дослідник проблеми ідентичності Е. Еріксон уважає, що можна розглядати вищезазначене явище у двох аспектах:

1. «Я-ідентичність», що, у свою чергу, складається з двох компонентів:

1) органічний (фізичний зовнішній вигляд та природні задатки людини);

2) індивідуальний (усвідомлення індивідом неповторності, прагнення до розвитку та реалізації власних здібностей та інтересів).

2. Соціальна ідентичність, що також має дві складові:

– групова (включеність особистості в різні спільності, вона підкріплена суб'єктивним відчуттям внутрішньої єдності зі своїм соціальним оточенням);

– психосоціальна (те, що дає людині відчуття значущості свого буття в межах певного соціуму). Е. Еріксон виокремлює у структурі ідентичності позитивні та негативні елементи. Формування ідентичності супроводжується їх протиборством. Негативна ідентичність будується за схемою «я (ми) не такі» і включає тотальне протиставленя «нас – їм» та неприйняття певного соціального об'єкта.

Самоідентифікація – це процес, у результаті якого формуються уявлення про себе як про самототожну, цілісну й унікальну особу. Етнічна самоідентифікація є складником етнічної ідентичності. Питання самовизначення певного етносу може також розглядатися з точки зору усвідомлення своєї мовної, культурної, територіальної, релігійної та іншої належності. Уважається, що саме давньогрецькі мислителі сформулювали мовний принцип ідентичності (кожен, хто розмовляє грецькою мовою, – еллін, а хто розмовляє незрозумілою мовою, – варвар). Ідентифікація себе і свого етносу з певною територією, також належить грекам. Згадаємо термін «ойкос», «ойкумена». Релігійна ідентичність є не менш важливим чинником консолідації етнічної групи і справляє істотний вплив на процес самоідентифікації. Як стверджує дослідник В. Григорьянц, «прояви релігійної конфліктності реалізуються не лише в конфессийной, але і в етнорелігійній формі, причому релігія виступає тут як компонент націоналізму – одна з головних складових етнічної мобілізації» [4, 293].

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

Ідентифікувати себе індивід може з певною групою (зазвичай референтною). Прийнято розрізняти такі різновиди самоідентифікації: статева, вікова, соціальна, професійна, гендерна, національна, етнічна, культурна, мовна, конфесійна тощо. Проте саме етнокультурна самоідентифікація, на наш погляд, є визначальною для людини й одночасно однією з найскладніших форм самоідентифікації. Можемо знайти також інші класифікації, згідно з якими, наприклад, можна виділити такі різновиди етнічної самоідентифікації [2, 88]:

- моноетнічна (індивід ідентифікує себе з єдиною (зазвичай власною) етнічною групою);
- біетнічна (відбувається подвійна самосвідомість особи, індивід є компетентним у двох культурних традиціях);
- змінена (індивід ідентифікує себе з чужою етнічною групою);
- маргінальна (індивід знаходиться на межі між двома культурами, але є неадаптованим до жодної з них).

Немає нічого дивного в тому, що людина може ідентифікувати себе та оточуючих, одночасно виходячи з різних позицій. Це зумовлено ситуативністю людського буття. Отже, можемо дійти висновку про те, що аутоідентифікація може мати і ситуативний характер. Носії кількох культурних традицій здатні виступати як медіатори, які можуть забезпечити конструктивний діалог культур.

Етнічна спільнота є однією із форм існування соціуму, що закріплює форми спільного існування людей, які постали історично. Незважаючи на розбіжності визначень феноменів категорії етнічного, важливою характеристикою є те, що етнічна група має набір певних ознак, які з нею не поділяють інші. Уявлення етносу про винятковість підкріплюються саме цими рисами. Важко дати чітку та однозначну відповідь на запитання, завдяки чому тримається єдність етносу: на сукупності структур колективної свідомості (або підсвідомості), колективної пам’яті чи може на духовних засадах?

Етнокультурна самоідентифікація формує особливий тип поведінки, притаманний індивідові, що ототожнює себе з певною групою. Виокремлюють також термін етнокультурна компетентність особи, що означає, наскільки людина здатна орієнтуватися у культурних кодах свого етносу.

Якщо в особистісному вимірі самоідентифікація може визначатися як бінарна опозиція «Я – Вони» («Я – Оточуючий світ»), то в етнокультурному вимірі це завжди протиставлення «Ми – Вони», що у свою чергу, свідчить про наявність як позитивної («Ми» як референтна група), так і негативної самоідентифікації («Вони» як небажана група, що дуже часто наділяється, незавжди справедливо, низкою негативних рис).

Уважається, що національна свідомість є вищою за етнічну, бо індивід починає ототожнювати себе не лише з локальною етнічною спільнотою. Певно, ще вищим щаблем є рівень державницької самоідентифікації, як стверджує О. Волович: «Якщо утворення етнічної нації базується на спільній етнічності, то формування політичної нації базується на спільному громадянстві... Політичні нації є результатом діяльності держави та політичної і

культурницької еліти, спрямованої на консолідацію різноетнічного населення країни; змістом цієї діяльності є інтеграція представників усіх етнічних і національних меншин у єдину політичну спільноту та формування у всіх верств населення усвідомлення єдності країни та спільності інтересів її населення» [2, 89]. На наш погляд, етнічність визначається насамперед походженням людини, її належністю до певної етнічної групи (частково це є отриманий від народження соціальний статус). Культурна та національна ідентичність формується під впливом багатьох факторів.

Як зазначає О. Антонюк, розмірковуючи про проблеми державницької самоідентифікації, у науці вирізняють три основні концепції щодо формування нації: етнічна, територіальна та етнотериторіальна. Згідно з етнічною концепцією, процес виникнення націй передбачає певні стадії розвитку, культурного і політичного дозрівання, а саме: від згуртування споріднених племен у ширші етнокультурні об'єднання і аж до перетворення цих об'єднань у свідомі спільноти, що стають на шлях творення власної держави. Етнічний підхід загалом розглядає націю як особливий стан і водночас певний етап розвитку та зрілості етносу, пов'язаний з «політизацією» його суспільної свідомості, творенням національно-державних символів та атрибутів, загальнонаціональних інтересів, національної ідеї і національної культури. Прихильники територіальної концепції вважають, що нації – це державні народи, які сформувалися там, де сильна держава виникла раніше, ніж відбулася культурна консолідація народу. За цих обставин різноманітні політичні інституції були спроможні розв'язувати проблеми консолідації, прискорювати її, інколи використовуючи із цією метою навіть методи примусу. Територіальна концепція представляє націю як етнополітичну спільноту, яка має спільну територію, громадянську культуру, економіку, правову і політичну системи. Етнотериторіальна концепція поєднує засади двох попередніх підходів (етнічного та територіального) і вважає, що формування нації відбувається навколо історичних цінностей корінного етносу, зокрема історичної назви звичаїв і національно-державної символіки та спільної території тощо [1].

Етнічна свідомість спільноти визначається особливостями чуттєвих і логічних форм пізнання, оцінки, сприйняття, специфічним колоритом почуттів та емоцій, стійких етнічних рис, звичок і традицій. Етнічна свідомість формується, як духовність спільноти, що ґрунтується на природно даних передумовах. Нерозвиненість процесів виробництва і спілкування, замкнутість культурного процесу переважно межами етносу, підвладність силам природи і пов'язаність індивіда з культурним процесом зв'язками невільної співналежності визначають характер і зміст етнічної свідомості. Етносвідомість як етнобуття соціуму розглядається як сукупність образів, що регулюють етнонаціональні відносини, оскільки це є вища форма відображення об'єктивної дійсності, з розвитком якої формуються культурні цінності, завдяки чому збільшується вплив культури на все суспільство. Свідомість – це властивий людині спосіб ставлення до світу через суспільно вироблену систему знань, закріплених у мові; здатність усвідомлювати навколишній світ і саму

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

себе, пізнаючи явища дійсності через їхні співвідношення з набутими знаннями. Етносвідомість поступово набуває, крім суто ідентифікаційних аспектів, ширшого значення, включаючи настанову на дію, певні зміни й перетворення в етнічній, національній спільноті, навіть пасіонарно наповнену суспільно значущу діяльність особи [3, 7–8]. Дослідник С. Грабовський охарактеризував тісний зв'язок ментальності з етнічною свідомістю: терміном ментальність «охоплюються шари свідомого та несвідомого, шари духовних традицій, те, що є спільного у даній цілісності людей, які живуть на конкретній території, спілкуються за допомогою конкретних мов і якимось чином себе називають ім'ям – етнічним, національним, субетнічним» [4, 12].

Отже, постає закономірне запитання: завдяки чому та на яких засадах формується етнокультурна самоідентифікація? Спробуємо визначити базові принципи формування етнокультурної самоідентифікації:

– соціокультурний (відображає єдність культури та соціальної системи, завдяки чому індивід отримує можливість ідентифікувати себе відразу як представника певної соціальної спільноти з особливою культурою і традиціями);

– територіальний (дозволяє індивідові або певній соціальній групі ідентифікувати себе з певним топосом);

– історичний (дає можливість ідентифікації з не лише за територіальною ознакою, але і з певною епохою);

– аксіологічний (самоідентифікація обумовлена ціннісною компонентою. Процес взаємовідношення є амбівалентним: з одного боку, саме етнокультурна самоідентифікація здебільшого визначає ціннісну систему індивіда, з другого боку, аксіологічний вимір обумовлює процес самовизначення).

Ідентичність формується за допомогою базових культурних цінностей. Етнокультурна самоідентифікація – це система етнічних констант, яка є призмою, через яку людина дивиться на світ: «Засадою консолідації української нації слід вважати пошук та створення системи цінностей, цілісність і збалансованість якої й дають можливість здійснити державно-національну ідентифікацію України. Саме вони забезпечують державі необхідний рівень політичної стабільності, відкривають широкі перспективи для успішної модернізації країни. Цінності є найглибшим підґрунтям ідей, вірувань, переконань. У широкому розумінні цінності – це не тільки абстрактний привабливий зміст або ситуативні цінності, а й стабільні, важливі для особи конкретні матеріальні блага. У більш вузькому значенні прийнято вести мову про цінності як про духовні ідеї, що мають високу ступінь узагальнення. Прагнучи до цінностей, або відстоюючи ті, що вже є, людина виявляє наполегливість та завзятість, навіть може йти на конфлікт» [1].

Найбільш актуальною проблема формування самоідентифікації є для поліетнокультурних регіонів (таких як Автономна Республіка Крим), в яких є присутніми як зовнішньополітичні, так і внутрішньополітичні чинники, що здатні істотно ускладнити міжетнічні відносини.

Проведене дослідження дає нам змогу зробити такі висновки:

1. Ідентифікація є одним з найважливіших процесів, що, у свою чергу, справляє вплив на процеси соціалізації, становлення особистості, пізнання навколишнього світу. Єдність етносу тримається насамперед завдяки тому, що він усвідомлює свою цілісність, має змогу відокремити себе від інших етнічних груп. Від того, як відбувається процес самоідентифікації безпосередньо залежить ставлення до інших етносів і культур, здатність існувати в полікультурному просторі. Таким чином, питання етнокультурної самоідентифікації тісно пов'язано з проблемою формування толерантного ставлення до інших етносів.

2. Визначено зміст таких понять: «ідентифікація» (процес ототожнення, усвідомлення, розпізнавання себе та інших), «ідентичність», (уявлення про себе та інших, що утворюється в результаті процесу ідентифікації), «самоідентифікація» (самовизначення, рефлексія людини або спільноти відносно самої себе).

3. У сучасну епоху глобалізації, коли масова культура визначає ключові цінності і пріоритети, проведення дослідження, присвяченого проблемам етнокультурної само ідентифікації, може виявитися вирішальним, допомогти представникам етнокультурних груп усвідомити себе, зберегти свою культуру, автентичність, сповідуючи при цьому толерантне і шанобливе ставлення до культури інших народів.

4. Одна з ключових проблем полягає в тому, що не визначена загальна державна стратегія етнокультурного розвитку, без чого неможливі позитивні зміни у сфері міжнаціональних відносин. Продуктивним із цієї точки зору видається розгляд можливості формування єдиної національної ідентичності в Україні з урахуванням регіонального чинника.

5. Визначено базові принципи формування етнокультурної самоідентифікації: соціокультурний (відображає єдність культури та соціальної системи, завдяки чому індивід отримує можливість ідентифікувати себе відразу як представника певної соціальної спільноти з особливою культурою та традиціями); територіальний (дозволяє індивідові або певній соціальній групі ідентифікувати себе з певним топосом); історичний (дає можливість ідентифікації не лише за територіальною ознакою, але і з певною епохою); аксіологічний (самоідентифікація обумовлена ціннісною компонентою. Процес взаємовідношення є амбівалентним: з одного боку, саме етнокультурна самоідентифікація здебільшого визначає ціннісну систему індивіда, з другого боку – аксіологічний вимір обумовлює процес самовизначення).

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонюк О. Державна самоідентифікація України в процесі реалізації національних інтересів / О. Антонюк // Персонал – 2007. – № 11. – Режим доступу до журн. :
http://www.personal.in.ua/index.php?ind=74.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

2. Волович О. Проблеми самоідентифікації російськомовних українців / О. Волович, Т. Воропаєва // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 5. – С. 86–90.

3. Горлова В. М. Українська національна ідентичність: компаративний аналіз націоналістичних дискурсів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / В. М. Горлова. – Харків, 2005. – 21 с.

4. Григорьянц В. Е. О некоторых особенностях процесса возрождения ислама в Крыму / В. Е. Григорьянц // Крымский архив. – 2002. – № 8. – С. 293–296.

РЕЗЮМЕ

С. З. Винтонив. Принципы формирования этнокультурной самоидентификации.

В статье проанализированы проблемы формирования этнокультурной самоидентификации, выявлены закономерности и базовые принципы, в соответствии с которыми осуществляется процесс самоосознания этническими общностями.

Ключевые слова: *этнокультурная самоидентификация, идентичность, этнос, этническое сознание.*

SUMMARY

S. Z. Vintoniv. Principles of forming of etnoculture self-identification.

The problems of forming of etnoculture self-identification are analysed in the article, conformities to law and base principles come to light which the process of consciousness of ethnic group is carried out in accordance with.

Key words: *etnoculture self-identification, identity, etnos, ethnic consciousness.*

УДК 262.7:291.16:94(477)

Ю. В. Брюховецька
Сумський державний педагогічний
університет ім. А.С. Макаренка

СТАНОВЛЕННЯ ТА ЕВОЛЮЦІЯ ХРИСТИЯНСЬКОЇ КУЛЬТОВОЇ ПРАКТИКИ В КОНТЕКСТІ ДВОВІР'Я, РЕЛІГІЙНОГО СИНКРЕТИЗМУ ТА ЯЗИЧНИЦЬКИХ ТРАДИЦІЙ КИЇВСЬКОЇ РУСІ

У статті розглянуто сутність, структуру та форми українського язичництва; розкрито феномен трансформації язичницької культової практики у християнську; визначено особливості становлення та еволюції християнської культової практики в Київській Русі в контексті двовір'я, релігійного синкретизму та язичницьких традицій.

Ключові слова: *християнство, релігійний синкретизм, двовір'я, православний релігійний культ, язичництво, традиція.*

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

Політичні перетворення кінця 80-х – початку 90-х років XX ст. стали поштовхом до офіційного відродження в нашій державі релігійного культу та церковного життя як важливих складових духовної культури нації. Такі зміни не могли не вплинути на пожвавлення інтересу українського народу до власної духовної спадщини у всіх її формах. Адже християнська віра була для східнослов'янських етносів тим фундаментом, на якому трималася національна культура, духовність, мораль. Тому питання дослідження української культової традиції ніколи не було позбавлено актуальності.

Виникнення та утвердження в Україні християнства, його обрядово-культову сторону досліджували вітчизняні науковці В. Бондаренко, В. Даркевич, С. Головащенко, С. Зінченко, Г. Кулагіна, І. Мозговий, В. Пащенко, Н. Стилокос, Є. Чальцева та ін.

Проблеми двовір'я та релігійного синкретизму в руському православ'ї торкалися у своїх працях російські науковці Л. Гумільов, В. Іванов, Н. Нікольський, В. Петрухін, С. Смірнов. Але в релігієзнавстві ще недостатньо простежена тенденція до трансформації язичницької культової практики у християнську, що обумовлює актуальність проблеми.

Християнська релігія як історичний, культурний та духовний феномени народжувалася з трагічного переплетення різноманітних факторів, у якому навіть важко перерахувати всі його частини: біблійна традиція, автохтонна палестинська культура, іудаїзм, римська цивілізація, неосяжна елліністична культура, язичницькі релігії сходу тощо. І замість колапсу – народження небаченого синтезу. Тому синкретизм як явище об'єднання різних релігій, навіть ураховуючи моноїстичний характер християнства, є типовою складовою для всіх ранніх християнських конфесій.

Для позначення синкретичного світогляду доби руського середньовіччя, що сполучає християнський релігійний культ з дохристиянським, використовується такий термін православного апологетичного богослов'я XI ст., як «двовір'я». Поняття «двовір'я» стало поширеним і у світовій науці. Цей термін, здається, міг говорити про хибкість, неповноцінність християнської віри руських неофітів, які традиційно зберігали відданість елементам язичницької релігії. Однак наявність у культурі та свідомості індивідів двох різних релігійних структур не вплинула на збереження у світогляді двох рівних релігійних домінант.

Язичницьке світобачення, яке виявилося цілком підготовленим до позитивного сприйняття християнства, залишалося протягом тривалого часу домінуючим, тому інтерпретувало нову релігійну систему як продовження попередньої. Заміна язичницької домінанти на християнську не свідчила про зникнення язичницьких елементів узагалі. У новому контексті частина з них почала сприйматися вже як частина християнської традиції. Спробуємо розібратися, як же відбувалася така адаптація.

На відміну від християнства, що становить цілісну, стійку, структурно однакову, закриту систему догматів та релігійних символів, слов'янський язичницький культ був неоднорідною, відкритою системою з яскраво

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

вираженою містичною складовою. Якщо скористатися традиційною науковою термінологією, можна сказати, що слов'янське язичництво містило не тільки властиві ранній стадії релігійного розвитку аніматичні вірування, але й такі, що з'єднані з поглядом про трансцендентність душі та про властивості персонажів до різних метаморфоз (перетворень то у хорта, то у змію, у кота, у копицю сіна та ін.).

Надприродні істоти мали антропоморфний, зооморфний чи змішаний антропоморфно-зооморфний вигляд і були носіями надприродної сили. На думку давніх слов'ян, ними був заселений увесь Всесвіт. З ними доводилося мати справу, і вона була небезпечна, хоч і не вела до поганого або трагічного кінця. Носіїв цієї сили можна було умилостивити чи відлякати за допомогою спеціальних ритуалів.

Не вдаючись у подробиці язичницького культу слов'ян, Л. Гумільов виділив дві містичні категорії слов'янських божеств. Одні уособлювали природу, інші – духів. Перші були прихильними, других слов'яни боялися (русалки, упирі, лісовики, навнії) [1, 234]. Люди займали так званий середній ярус між вищим та нижчим. Ці категорії паралельно вживалися у слов'янському релігійному культі. Перше вступне завдання нововлаштованого в Русі християнського культу полягало в тому, щоб установити в язичницькій душі руської людини нову християнську віру. Виконання цього завдання на своїй першій стадії полегшувалося суттю язичницьких релігійних переконань узагалі.

Християнська релігія традиційно, але не завжди вмотивовано перетворила язичницьких богів і духів на злих та підступних демонів. Слов'янська концепція світла і темряви, добра і зла була переведена християнством на інший, вищий рівень інтерпретації. Кульмінацією слов'янського язичницького культу став представлений у Києві «за теремним двором» пантеон князя Володимира (остаточно складений, очевидно, на початку – в середині 80-х років X століття). У пантеон увійшли: загальнослов'янський бог грому та блискавок Перун, особистий покровитель князя та дружини, боги сонця Хорс та Даждьбог, бог стихій Стрибог, химерна істота Симаргл та «мати – сира земля», загальнослов'янська богиня Мокош [2, 33]; [5, 251].

Початки християнства в Київській Русі пов'язують з охрещенням князя Аскольда у 867 р. [6, 91–92] та існуванням християнської партії за часів княгині Ольги (охрестилася приблизно у 955 р.) [6, 103]. Певний час язичницька та християнська партії мирно співіснували одна з одною, однак поразка військ князя-язичника Святослава в Болгарії викликала глибокі ексцеси, подальшу загибель князя та міжусобну війну, де син Святослава, Володимир, виступив як ватажок язичників, партії, яка вже тоді не підтримувалася киянами [1, 278]. Можливо, саме в силі київської християнської партії необхідно шукати причину охрещення князя Володимира та знищення щойно створеного язичницького пантеону. Нова релігія приймалася язичниками з порівняльною зручністю тому, що для них усі релігії були однаково істинні, усі боги однаково реальні. Тому

для них була немислима і зміна віри, тобто заперечення старої і прийняття на її місце нової. Отже, християнізація Русі відбувалася важко, з різними темпами в різних соціальних прошарках та різних племінних групах. Довго не приймали християнства новгородські словени. Близький до Києва Чернігів було охрещено лише у 992 році, Смоленськ – у 1013 р. Інші підвладні київському князю племена (кривичі та радимичі) довго ще зберігали звичний світогляд [1, 279]. Родоплемінні і громадські традиції, так само як і пов'язані з ними дохристиянські пережитки, та дивне, на наш погляд, поєднання кількох вір трималися тривалий час і проявляли себе по-різному в різному соціальному середовищі. Найбільш різкі форми двовір'я, що викликали переслідування християнських ідеологів, були властиві для народної неофіційної культури (вони фіксувалися в усній творчості, побутовій сфері, забобонах, обрядовості).

Повільність успіхів у місіонерській справі руської церкви залежала від нечисельності освітніх засобів, що знаходилися в її розпорядженні: майже не було народних шкіл, не було книг, не було вчителів. Темне, напівграмотне духовенство нерідко саме було захоплене двовір'ям.

Після прийняття християнства в Русі міські ідольські требища були розорені, і служіння старим богам було заборонене, але прості люди ніяк не могли стати такими зухвалими раціоналістами, щоб заперечувати існування національних богів, і, звикаючи до християнського Бога, водночас благоговійно шанували і свої колишні святині. Молитва у християнському храмі не заспокоювала полохливої думки руського неофіта, і людина поспішала помолитися в хлібне поле, в гай, до води, щоб не образити одвічних покровителів свого буденного життя, і приносила звичайні жертви на болотах і у колодязів. Період такого чистого і свідомого двовір'я, як звичайне явище в народному житті, судячи по часу написання пам'яток, в яких йдеться про нього, обіймав XI, XII, частково навіть XIII ст.

З часом під впливом наполегливих переслідувань духовенства, суду якого підлягали злочини проти християнської віри, і нехитрої проповіді про те, що язичницькі боги – це злі демони, виразна віра в старі божества поступово меркла у народній свідомості. Однак докорінна зміна світоглядних стереотипів в руській державі не могла пройти безслідно; долаючи язичницьку опозицію, руське християнство проходить певну трансформацію свого віровчення. Тлумачивши нову віру крізь містичні образи старої, народ сам дав у руки духовенству спосіб депаганізації народно-релігійної свідомості, зокрема через підміну кількох язичницьких богів образами християнських святих (боги немовби замаскувалися і зникли з горизонту народного світогляду). Так, пантеон численних християнських святих увібрав певні функції та містичні властивості колишніх язичницьких божеств, а у шануванні святих були присутні переосмислені і перероблені язичницькі уявлення. Відверто язичницьку природу мав культ Бориса і Гліба, а бога-громовика Перуна неформально було ототожнено із святим Іллею. Деякі специфічні атрибути Перуна (його борода, зброя, стріли, запряжена кіньми колісниця) виявилися в наборі атрибутів, які існували відповідно до народних повір'їв для Іллі. З

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

другого боку, Ілля замінив собою колишнє божество жнив, можливо, жіноче [6, 28]. Особливий інтерес може викликати дослідження трансформації після прийняття християнства жіночого божества давньослов'янського пантеону Мокоші. Для визначення функцій цього божества істотним є те, що в літописі під час переліку богів Київської Русі Мокош замикає цей перелік, що починається з Перуна. Безпосереднім продовженням образу Мокоші було персоніфіковане уявлення про непарний день тижня – П'ятницю. Містичний образ П'ятниці є двояким, під час порушення заборони П'ятниця карає. В п'ятницю заборонено прясти, по п'ятницям не можна купати дітей, хто в п'ятницю не поститься, може втопитися. З водною стихією пов'язані дванадцять лихоманок, які ототожнюють з дванадцятьма п'ятницями. П'ятниці українці приносили жертву, кидаючи в колодязь тканину, пряжу, вовну. У пізній народній демонології атрибути Мокоші можуть бути перенесені і на інші жіночі низові персонажі, у тому числі на «кікімору», яка вночі виходить з-під підлоги та пряде. Вона одягається у звичайний жіночий одяг і в неї розплетене волосся, відповідно у цьому віруванні можна бачити відображення того жіночого обряду, продовженням якого і була П'ятниця. Богиню Мокош ототожнюють із святою Параскевою-П'ятницею. З порядком переліку давньоруських богів, можна порівняти порядок зображень у серіях святителів на деяких іконах, де на початку зображуються Ілля-пророк, а у кінці свята – Параскева-П'ятниця [3, 398–400]. З давніми язичницькими божествами пов'язують й імена святих Власа та Георгія, з Велесом та Ярилом відповідно (Ярило, культ якого реконструюється на основі пізніших свідчень, для давнього часу міг бути однією з іпостасей іншого бога – змієборця, можливо, навіть Перуна) [3, 403].

З утратою свідомої віри у прадідівських богів закінчився перший період чистого двовір'я. Але християнству рано ще було торжествувати повну перемогу. У народному віросприйнятті залишалася незайманою велика сфера язичництва. Це – увесь тісно зрощений з народним побутом язичницький культ із системою річних свят, з множиною містично-символічних обрядів. Сюди ж належали невикоренні навіть у цивілізованих народів і між тим характерно-язичницькі пристрасті до: різноманітних ворожінь про майбутнє, залучення надлюдської сили шляхом магії та чаклунства. При цьому народне язичництво тільки очолювалося християнськими віруваннями й ускладнювалося християнськими таїнствами та обрядами. Руські люди, цілком набожні християни, відкрито сповідали віру у волхування та волхвів. В урочні часи справлялися язичницькі свята з їх непристойними ігрищами та піснями, що відволікали народ від відвідування християнських храмів. У сім'ях забобонні обряди старого язичницького богослужіння зберігалися у цілості. Там, як і раніше, ставилися традиційні трапези домашнім божествам Роду і Породіллям, причому обряд відносився до часу Різдва Христового, і минулі боги змішувалися з образом Богородиці, що народила Христа. Тобто давньоруське шанування Богородиці виявилося з'єднаним з містичним культом обожнення Землі, що відповідно супроводжувалося у церквах. Приїжджаючи на

Благовіщення, Богородиця ночує в селянській хаті та народжує там свого сина і бога, який приносить селянину врожай і хліб на всю зиму [4, 27–28]. Узагалі ж період несвідомого двовір'я, що триває в ослабленій формі в народі і досі, добре всім відомий і з історії літератури, і з особистих спостережень над народним життям.

Характерний для давньоруської культури синтез православно-язичницьких уявлень відрізняється багатим розмаїттям змішаних світоглядних форм. Релігійна думка відображає динаміку співвідношення між елементами духовної культури Стародавньої Русі, що йдуть корінням в язичницьке минуле. Релігійний синкретизм у християнському православному культі Київської Русі передбачає синтез не двох, а набагато більшої кількості вихідних елементів. Давня Русь знаходилася в тісній взаємодії із сусідніми країнами та їх культурами, де існували різні варіанти християнства. Язичництво, у свою чергу, включало слов'янську, угро-фінську, варязько-руську та деякі інші дохристиянські традиції (наприклад іранську). Проте у цьому різноманітті переважали дві головні сили, що визначали характер епохи: православ'я і дохристиянські слов'янські вірування. У конкретних умовах Давньої Русі (у державі з культурою перехідного стану) створення нового культу було обумовлено насамперед феодалізацією та християнізацією суспільства. Принципи становлення православного культу відображено в деяких богословських працях («Сказання про житіє Бориса і Гліба», «Сказання про чудеса Володимирської ікони Божої матері» та ін.). У межах давньоруських християнських традицій, які, на відміну від містико-аскетичної войовничої церкви, не були прямо пов'язані з ортодоксальним Константинополем (ірландська, антіохійська традиції), ставлення до дохристиянського минулого було більш терпимим, що, безперечно, сприяло й більш глибокому поєднанню різнорідних світоглядних елементів. У цьому середовищі, де межа між єрессю та ортодоксією виявлялася хиткою, з'являлися діячі, які цілеспрямовано зближували подібні елементи різних світоглядних систем ради завоювання свідомості вчорашніх язичників. Навмисне звернення до язичницьких цінностей присутнє у «Слові про закон і благодать» митрополита Іларіона, у ряді статей «Повісті временних літ», у «Слові о погибелі Руської землі». Яскравим прикладом того, як спадщина дохристиянської пори в явному чи прихованому вигляді ставала органічною частиною новоутворень, заповнюючи культуру, є «Слово о полку Ігоревім». Практично всі оригінальні пам'ятки руської православної думки тяжіють до певного вихідного джерела світогляду, але незмінно мають ознаки старого та нового православного культу. У результаті спадщина язичництва в перетвореному і не завжди явному вигляді стала органічною складовою давньоруської православної культури. Співвідношення християнського і дохристиянського в межах різних ідеологічних напрямів коливалося від синтезу до протистояння. Прикладом крайніх конфліктних ситуацій, викликаних духовенством, слугують єресі. Ранні дуалістичні єресі, які можна розглядати як порушення тимчасового компромісу між протилежними світоглядними

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

системами, що найчастіше відбувалося внаслідок загострення соціальних суперечностей, розділяли офіційну та народну ідеологію. Єресі провокували гоніння на всі прояви дохристиянських пережитків, у результаті чого церковна офіційна культура очищалася від небажаних для неї домішок.

Однак стосовно багатих людей, князів, передових представників руського духовенства і деяких жителів великих міських центрів, що мали доступ до скарбів книжної мудрості, то в їх середовищі нова релігія в більшості випадків була прийнята з повною свідомістю, як єдина істинна віра, що виключала всі інші, і засвоєна з достатньою повнотою та глибиною. Відзначимо тільки одну, якщо не характерну, то в усякому разі важливу рису у християнському віророзумінні освічених руських людей того часу. Саме разом з істотними ознаками християнського віровчення та морального вчення, точніше переважно перед останніми, їх увагу привертали навіть найдріб'язковіші явища церковної обрядовості, до сфери якої вони прагнули віднести ще масу побутових казусів, що майже не мали ніякого відношення до релігії. Так, в Ярославів Статут потрапляє стриження бороди і голови як церковний злочин. Вопросіння Кириково рясніє безліччю питань, в яких проглядається вкрай загострений погляд на значення зовнішніх дрібниць у справі християнської релігії, життя і порятунку; питання про їжу тут посідають одне з найщільніших місць: чи можна їсти риб'ячу кров, м'ясо білки, тетерину? За останнє сам єпископ велів не давати причастя. Далі – у що можна одягатися? Великий князь Ізяслав Ярославич задається питанням про дозволеність уживання для їжі тварин у недільні дні та про порядок дотримання посту в середу і в п'ятницю, коли на них припадають свята. Останнє питання менше ніж через століття стає темою гарячих суперечок, що зайняли уми руських людей та ієрархії, причому вкрай суворе вчення ростовського єпископа Льва охрещено було гучним ім'ям «єресь». У всіх цих питаннях і суперечках відчувається дух того релігійного світогляду, на ґрунті якого могли виникнути нечувані в історії християнства дебати про «сувору алілую» тощо. Надзвичайна увага до обрядових дрібниць людей книжних та осіб ієрархічних, єдиних учителів і керівників народних мас, надання ними немовби знака рівності між істотними положеннями християнського вчення і всіма обрядовими дрібницями справило безперечний вплив на віророзуміння простого народу. Грубий, матеріалістичний погляд недавніх язичників на відносини між Божеством і людством охоче вхопився за ланцюг обрядових приписів, запропонованих йому як засоби спасенні. Знак рівності між моральною та обрядовою праведністю, поставлений перед обличчям народу його керівниками, спокусив їх, і вони, очевидно, через природні лінощі розуму і свідомості надовго сконцентрувалися на спрощеному зовнішньому розумінні християнської праведності. Взагалі це сумна помилка, коли християнство підноситься народу тільки з дотикового, обрядового боку. Навпаки, спрощуючи термінологію і формулювання, християнський катехет

зовсім не повинен принижувати самого сенсу високих рятівних основ християнської релігії до рівня низинних тенденцій стихійної людини.

Джерела дають нам дуже мало відомостей про характер релігійності простого народу, але досить багато про руських князів і взагалі про аристократичну меншість, що найбільше освічена і найміцніше «християнізується». Набожність, вимірювана старанністю до молитви домашньої і громадської, до будови і благоустрою церков і до деяких інших справ зовнішнього благочестя, мабуть відразу ж зробилася досить характерною рисою руських людей, що поступово засвоювали нову релігію.

Незважаючи на цілеспрямовану боротьбу церкви з дохристиянськими пережитками, протистояння принципово різних за ідейними основами світоглядних систем не завадило їх взаємопроникненню. Тому можна вважати, що синтез таких, здавалося б, не схожих релігій дав життя якісно новому, цілком самостійному духовному утворенню – східному християнству в Київський Русі.

Характеризуючи широкий спектр джерел, що утворювали руський християнський релігійний культ, необхідно відзначити, що саме ознаки релігійного синкретизму і трансформація язичницьких традицій не дозволяють говорити про єдиний, прямий, односторонній і домінуючий вплив візантійського християнства на ідейне та релігійне життя давньоруської держави. Незалежно від того, чи був релігійний синкретизм наслідком свідомої чи стихійної діяльності, українське православ’я, зрештою, набуло рис своєрідності, що відрізняє його від вихідного візантійського зразка. Результатом такої перехресної дії стала багата середньовічна культура Київської Русі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гумилев Л. Древняя Русь и Великая степь / Л. Гумилев. – М. : Эксмо, 2007. – 864 с.

2. Даркевич В. Христианство на Древней Руси / В. Даркевич // Наука и жизнь. – 1998. – № 11. – С. 33–39.

3. Иванов В. Избранные труды по семиотике и истории культуры / В. Иванов. – М. : Языки славянских культур, 2007. – Т. 4 : Знаковые системы культуры, искусства и науки. – С. 395–405.

4. Никольский Н. М. История Русской церкви / Н. М. Никольский. – [3-е изд.]. – М. : Политиздат, 1985. – 448 с.

5. Петрухин В. «Проводы Перуна»: древнерусский «фольклор» и византийская традиция. Язык культуры: семантика и грамматика / В. Петрухин. – М., 2004. – С. 248–255.

5. Полонська-Василенко Н. Історія України / Н. Полонська-Василенко. – К. : Либідь, 1995 – Т. 1. – 591 с.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

РЕЗЮМЕ

Ю. В. Брюховецкая. Становление и эволюция христианской культовой практики в контексте двоеверие, религиозного синкретизма и языческих традиций киевской Руси.

В статье рассмотрены сущность, структура и формы украинского язичества; раскрыт феномен трансформации языческой культовой практики в христианскую; определены особенности становления и эволюции христианской культовой практики в Киевской Руси в контексте двоеверия, религиозного синкретизма и языческих традиций.

Ключевые слова: *христианство, религиозный синкретизм, двоеверие, православный религиозный культ, язычество, традиция.*

SUMMARY

Yu. V. Brukhovetska. The Becoming and Evolution of Christian Cult Practice in the Context Double-Belief, Religious Syncretism and Pagan Traditions of Kyiv Rus.

The article deals with the essence, structure and forms of Ukrainian paganism, the phenomenon of transformation of Ukrainian paganism cult practice is exposed in christian, the features of becoming and evolution of christian cult practice are certain in Kyiv Rus context of tworeligious, religious syncretism and heathen traditions.

Key words*: christianity, religious syncretism, tworeligious, orthodox religious cult, paganism, tradition.*

УДК 175

О. П. Бойко
Українська академія
банківської справи

ТРАНСНАЦІОНАЛІЗАЦІЯ ДОЗВІЛЛЄВОЇ СФЕРИ

У статті розглянуто проблеми вільного часу, зокрема вплив глобалізаційних процесів на сферу дозвілля. Звернуто увагу на розуміння поняття «етнічне» та його роль у сучасному світі. Показано, що традиційні форми дозвілля останнім часом набувають транснаціонального характеру.

Ключові слова: *дозвілля, етнічне, транснаціональне дозвілля, етнізація дозвілля.*

Останнім часом у всьому світі відбувається активне зрушення та посилення національних інтересів, підвищення цікавості до всього національного. Спостерігається бажання народів зберегти самобутність, підкреслити особливості свого національного характеру, психічного складу. Стає очевидним неабиякий сплеск національної самосвідомості. Проте водночас відбувається посилення процесів дезінтеграції, які є наслідком глобалізаційних змін у всьому світі. За таких умов парадоксальність взаємодії

глобального та локального очевидна. Вона проявляється і у розумінні поняття «етнічне», і у змінах у дозвіллєвій сфері. Ця проблема є досить актуальною, оскільки вільний час сам по собі є важливим для будь-якої людини, насамперед для відновлення і фізичних, і інтелектуальних, і духовних сил, особливо сьогодні, коли вільний час дедалі більше заповнюється дозвіллєвими формами, які набувають транснаціонального характеру.

Перш ніж вести мову про специфіку національних процесів у сфері дозвілля у контексті глобалізації, варто, на наш погляд, зупинитися на аналізі вихідних категорій. Так, проблемі етносу приділялося достатньо уваги, і, як наслідок, виокремилося два напрями – примордіалізм (онтологічний), у межах якого працювали Геродот, Гіппократ, Тацит, Страбон, Н. Я. Данилевський, О.Шпенглер, А. Дж. Тойнбі, Л. Н. Гумільов; конструктивізм, який найбільш повно розглянуто у працях Ю. В. Бромлея. На те, що природа етносу є надзвичайно складною, звертають увагу і сучасні українські дослідники, такі, як Б. Попов, М. Степико, Л. Шкляр, В. Ігнатов [1]. Сутності етнічного «Іншого» розглянуто у працях Х. Баби, С. Бенхабіба. Завдяки Ж. Лакану, Ж. Дельозу та С. Жижеку стає очевидним, що «Інший» – це символічний конструкт. Наприклад, Ж. Бодріяр, Е. Саід і Р. Барт указують на знакову сутність «Іншого», на те, що «Інший», як знак, піддається маніпуляціям та репрезентаціям. На нашу думку, це яскраво проявляється у час інформаційно-технологічних змін, коли етнічність зазнає різноманітних впливів і трансформацій. Дозвілля аналізується у працях Н. Бабенко, М. Вебера, О. Голікова, Ж. Дюмазедьє, Г. Зіммеля, О. Ковтуна, І. Петрова, В. Піча, В. Подкопаєва, О. Семашко, Н. Цимбалюк, Ж. Фурастьє, та ін. авторів. Мета статті – з’ясувати роль етнічного в організації вільного часу та розглянути вплив транснаціонального на етнічні (національні) культури, зокрема на сферу дозвілля. Актуальність окресленої проблеми визначається тим, що дозвілля в інформаційному суспільстві перетворюється в основну рушійну силу соціального розвитку.

Ураховуючи існуючі дослідження, можна зазначити, що етнічне не розчиняється в соціальному, навпаки, воно впливає на соціальне. Етнічне існує завжди, навіть у несприятливих умовах у прихованих формах. Саме етнічне впливає на тип культури, її особливості. Отже, культури не існує поза етносом. Етнокультура виступає своєрідним генератором та упорядником життя, де етнічне, національне – це структурований упорядкований лад, а транснаціональне є змішане, синкретично-еклектичне. Варто додати, що в культурі кожного народу завжди присутнє загальне, загальнолюдське. І специфічне, національно-особливе, те, що багато в чому поєднує людей і водночас, робить їх різними, тим самим їх інтереси є цікавими один для одного. Також дає можливість порозумітися та переймати дещо один в одного, і це досить яскраво проявляється в організації вільного часу. У зв’язку з цим, як нам здається, проблема глобалізації в кінцевому підсумку – це зміна співвідношення національно-специфічного та національно-набутого. Доцільно зауважити, що частка першого в наш час зменшується, а національно-набуте

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

досить часто стає результатом активної практичної діяльності, яка далеко не завжди враховує національні інтереси, навіть навпаки, виходить з інтересів транснаціональних.

Роль національної складової в різних сферах життєдіяльності різних народів не однакова: в одних національна своєрідність майже не виражена, в інших виступає як етноідентифікуючий чинник. «Хоча наука і технологія революціонізували наше життя, але наші дії обумовлені пам'яттю, традицією і міфом» [4, 11]. Це очевидне спостереження А. Шлезінгера звертає нашу увагу на те, що традиційне суспільство поставлене перед дилемою: залишитися традиційним, щоб зберегти свою ідентичність, або стати «сучасним» й інтегруватися в загальнолюдську культуру.

Саме на етноідентифікуючий чинник вплив глобалізації може бути не найбільш сприятливим, тому що такий національний сегмент потребує свідомого захисту, що, на наш погляд, і повинно стати предметом цілеспрямованої діяльності суб'єктивної складової глобалізації. Національна культура насамперед спирається на світ традицій, який оточує індивіда від народження та супроводжує його протягом усього життя. Традиція сприймається як само собою зрозуміле, те, що дано раз і назавжди. Вона не тільки виражає національно-особливе, але й зберігає та оберігає його. Через це традиційна сторона національної культури (мова, побут, етикет, звичаї, дозвілля) більш консервативна та національно-колоритна, що робить її сховищем усього національного.

Кожен народ, усі типи культур мають свої апробовані, улюблені форми дозвілля, які спираються на певні традиції. Причому ці форми утворювалися історично протягом століть, відповідно до природного оточення, передавалися у спадок від покоління до покоління на правах традицій, досить часто мали ритуальний, сакральний характер. До нашого часу ці форми дозвілля дійшли в дещо зміненому вигляді, частково втративши початковий зміст, функціональну першозаданість. Але все ж таки вони мають народний характер, який освячений народними традиціями, особливостями національного характеру. Так, фольклор і сьогодні посідає значне місце в житті людей, є основним підґрунтям для національної культури, зокрема української, пов'язаний зі сферою традиційного світогляду і соціальної психології, є основою багатьох форм проведення дозвілля.

Узагалі еволюція форм дозвілля історично відбувалася шляхом запровадження родинних традицій, свят та обрядів; форми і методи сімейного дозвілля варіювалися відповідно до вікових особливостей членів родини і були спрямовані на соціалізацію представників нових поколінь.

За своєю структурою свята та обряди – це не тільки форма дозвілля. У них закодовано всі найосновніші етнопсихічні, психологічні й етнічні генограми. Засвоюючи їх з раннього віку, людина формує не тільки стереотипні дійства, а й світоглядні структури. Народний досвід виробив цілу систему таких кодових форм. Їх початки закладено ще в колискових піснях. Тут елементи і поетичного світогляду, і шанобливе ставлення до

людини та природи, першоабетка математичного мислення, повага праці, лицарства, працелюбства, історичного родоводу. Мужніючи, обрядова структура, відповідно нарощувала й духовний потенціал. Кожна вікова група мала чітко вивершене дійство, певні форми дозвілля, за допомогою яких формувалися світоглядні символи і моральні потенції колективу в цілому й індивіда зокрема.

Через обрядовість у побутове життя міцно входили і закріплювалися традиції, а обряди, у свою чергу, формувалися за допомогою свят. Саме їм належить пріоритет у всій системі духовного життя. Будь-яке свято не існувало само по собі; воно обростало багатьма допоміжними дійствами. Візьмемо для прикладу різдвяно-новорічну святковість. Так, в Україні з нею безпосередньо пов'язують колядки і щедрівки, вертепні та маланкові вистави, засівання збіжжям осель, обряди з кутею, дідухом, романтичні ворожіння тощо. Чи, скажімо, Великодні дні. Вони опоетизували дійства з виготовленням крашанок та писанок; у цю пору року вперше починали водити весняні хороводи. Зі святом Купала пов'язані обряди очищення вогнем та водою, оспівування літнього тепла тощо. Практично будь-яке свято мало свою, характерну лише для нього обрядову структуру та певні форми дозвілля.

Хоч би яким важким було повсякдення, саме за допомогою народних і родинних свят люди самоочищалися, возвеличувалися і налаштовувалися на оптимістичну хвилю. У святковій структурі якнайдовше зберігається етнічне коріння нації, від якого постійно відгалужуються дедалі нові пагінці самооновлення, а отже, і самозбереження.

Варто зазначити, що національні особливості проведення дозвілля містяться у прийнятному наборі форм, правил, норм певного народу. Національні особливості насамперед торкаються такої тонкої сфери, де проходить межа між «можна – ні». Причому у всіх народів дозвіллєва сфера у плані «що можна» завжди дещо ширша, ніж у звичайному житті, все ж таки, залишається деяка система заборон, іноді вона настілька інтимна, прихована, що представникам інших народів незрозуміла. Але її порушення завжди сприймається негативно, як деяка загроза національним традиціям, народним устоям, релігійним віруванням. У різних народів ця планка «можна – ні» досить сильно розрізняється. Наприклад, бразильські карнавали, як форма проведення дозвілля, балансує десь на межі максимуму дозволеного, хоча в інших народів така форма проведення дозвілля сприймалася б як ображення моралі. Найбільш жорстку систему заборон відносно дозвілля має мусульманська культура, для якої характерні суворі обмеження у формі його проведення. В їх основі стійкі стереотипи у рольових відносинах жінки та чоловіка, які не можна порушувати. Це стосується заборони відносно деяких продуктів харчування, напоїв, носіння одягу тощо.

Сьогодні, коли умови відносно стабільного розвитку змінилися періодом швидких історичних змін, відійшла в минуле офіційна

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

монолітність суспільства. Посилилися структурні зміни широкого діапазону, які викликають непрості та неоднозначні прояви в людській поведінці, у тому числі у дозвіллєвій. В умовах дисперсного розселення, міграції, коли на одній території змішано проживають представники різних культур з різними національними традиціями, з різними формами проведення дозвілля, причому коли ці відмінності активно демонструються, може виникнути ціла амплітуда почуттів – від легкого незадоволення до серйозних міжнаціональних конфліктів.

Найбільш складною проблемою інтеграції є транснаціоналізація культури. Це об'ємна багатовекторна тенденція, що включає різні процеси, пов'язані з насиченням простору національних культур новим ціннісно-смисловим змістом і формуванням нового типу транснаціональної культури. «Різноманітність… поступово приводить …до непослідовності, що збільшується. Чим багатша ця різноманітність, тим складніше її асиміляція та об'єднання» [2, 454]. Транснаціоналізація культури здійснюється шляхом розширення міжнародного обміну культурними товарами і послугами; закріплення нових форм організації культурного життя; зростання масштабів діяльності створюваних транснаціональних систем освіти і науки, що змінюють сталі форми соціалізації і професіоналізації і відповідно особову культуру, яка забезпечує психологічну адаптивність людини до динаміки сучасної культури. Усі ці зміни так чи інакше пов'язані з розширенням інформаційно-комунікативного простору кожної культури, що розгортається за рахунок створення нових медіапросторів і віртуалізації культурного середовища, які включають різні форми аудіовізуальної комунікації, у тому числі оперативну мас-медійну комунікацію, інтерактивну взаємодію тощо.

Дозвілля змінюється ще й тому, що змінюється і сама аудиторія – суб'єкти дозвілля, їх запити, фінансові можливості, а також спектр запропонованих дозвіллєвих послуг. Формування так званої «індустрії дозвілля та розваг» включає дозвіллєві організації в систему суспільного процесу інтернаціоналізації соціально-економічних відносин. Таким чином, серед основних факторів, що обумовили трансформацію дозвілля, є перехід на ринкові відносини, зміни у структурі вільного часу, а отже, і зміни у перевагах споживачів дозвілля. Усе це сприяє появі особливих категорій споживачів з новими запитами та перевагами, які орієнтовані на західні стандарти у проведенні дозвілля, на транснаціональне. У зв'язку з цим сфера дозвілля ставить нові вимоги зокрема орієнтація на модернізацію. Це – посилення різноманіття, покращання комфорту; орієнтація на західні стандарти; домінування розважальних заходів щодо до пізнавальних, ідейно-орієнтованих, розвиваючих; дедалі ширше застосування технічних і технологічних новинок у сфері дозвілля, що дозволяє розвивати такі форми, які в попередніх умовах були технічно неможливими; дедалі більша орієнтація на цільові групи зі специфічними потребами у проведенні дозвілля: дітей, молодь, сімейні пари з дітьми,

пенсіонерів, соціальні групи, які виділені згідно з корпоративним принципом. Сучасні тенденції до організації дозвіллєвих форм проявляються у створенні та розробці нових матеріалів, обладнання, одягу, технологічних конструкцій, спортивного спорядження для покращання спортивних результатів, які спочатку запроваджуються у великий спорт, а потім «перекочовують» у дозвілля; у створенні нових видів спорту, нових розваг з елементами екстремальності, у появі таких розваг, як стрибки з парашутом зі скелі, дайвінг тощо.

Дії різновекторних соціальних факторів обумовили головну тенденцію сьогодення – яскравість, новизну та різноманітність дозвіллєвих форм. Це підтверджує швидке зростання нових як для українців, так і для багатьох інших народів установ, подібних до нічних клубів, казино, аквапарків, культурно-розважальних та комп'ютерних центрів, туристичних маршрутів, торгово-розважальних комплексів. Усі вони покликані формувати систему матеріальних та духовних цінностей постмодерної епохи, поповнювати та урізноманітнювати базу, засоби та методи організації дозвілля людей.

Важливою тенденцією сучасних форм дозвілля, як прояв її транснаціоналізації, є її візуалізація: захоплення комп'ютерними іграми та Інтернетом. За розумного використання ці форми дозвілля досить позитивні, забезпечують пізнавальну цікавість та можуть сприяти розширенню кругозору, підвищенню інтелектуального рівня, розвитку уваги, пам'яті, швидкості реакцій та ін. Дисфункціональний ефект можна бачити в тих випадках, коли цікавість комп'ютером поглинає весь час та шкодить повноцінному відпочинку, навчанню, праці, міжособистісним контактам, «живому спілкуванню».

Сучасні форми дозвілля претендують на універсальність, але необхідно відзначити, що це передусім форми дозвілля, які орієнтовані на західний спосіб життя, західні цінності. В умовах багатонаціональної держави з полікультурним простором такий сильний перекіс у бік західних цінностей не може не викликати зворотних тенденцій, а саме посилення етнізації форм дозвілля. По-перше, численні національні общини, для членів яких інколи неприйнятні західні цінності і західні форми дозвілля, організовують свої, традиційні для певної нації свята, обряди, вечірки. Другий напрям етнізації дозвілля пов'язаний із зверненням європейської молоді до традиційних форм дозвілля інших етносів. І це позитивний факт. Виявляючи невидимі грані у спілкуванні з «іншим», тим самим визнають культурні відмінності інших для побудови міжкультурного спілкування.

Отже, потрібно розвивати антропологічну цікавість, яка допомагає правильно зрозуміти іншого і сприйняти його культуру, поведінку, манери. Це виховує терпимість громадян до нових і чужих стилів та форм, готовність жити в досить складному, полістилістичному середовищі, здійснювати правила взаємодії різних культур, традицій у нормальному контексті соціального життя. Це «антропологічна цікавість» спонукає

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

представників європейської культури «приміряти» на собі етнічні особливості інших народів і національностей, носити одяг з етнічними елементами, готувати їжу відповідно до національних рецептів з використанням екзотичних продуктів, танцювати, наприклад індійські, аргентинські танці, тощо. Таким чином, потенціал національної культури має бути використаний для розробки суспільної ідеології перехідного періоду, бо вона містить цінності, здатні консолідувати суспільство, забезпечити цивільну згоду різних соціальних сил.

Серед провідних чинників, що впливають на трансформацію дозвіллєвої сфери, сьогодні велике значення мають засоби масової інформації. Їх роль у сучасних соціокультурних процесах неоднозначна. З одного боку, вона позитивна, оскільки засоби масової інформації можуть ефективно задавати певні соціальні орієнтири і водночас сприяти розвитку задатків і здібностей особи, розкривати різноманітні можливості, пропагувати позитивний досвід, формувати модні тенденції, чим сприяти консолідації масової аудиторії, викликаючи спільність соціальних відчуттів. Так, багато газет і журналів орієнтовані на висвітлення дозвілля – «легке» читання з інформацією про відомих людей, їх відпочинок. На телебаченні безліч передач присвячено дозвіллєвій темі. Демонстрація деяких розважальних передач, кіно і телефільмів орієнтовані для дозвіллєвого перегляду.

Таким чином, засоби масової інформації сьогодні абсолютно правомірно можна розглядати як соціальні інститути сфери дозвілля. З другого боку, вони із соціокультурних позицій формують (звичайно ж, разом з позитивною) і негативний імідж дозвіллєвої сфери. Так, вона подається як яскраве, барвисте, легке, бездумне і безтурботне життя «зірок» естради, спортсменів, політиків та інших відомих людей. Їх талант, зусилля, які їм довелося докласти, щоб піднятися по соціальних сходах, залишаються поза увагою, і глядачам подається «результат» у яскравій, барвистій «упаковці» дозвілля. Це створює деякий перекіс у суспільній свідомості, що посилюється багатомільйонним тиражуванням, активним упровадженням та втлумаченням у свідомість молоді гасла: «Життя – це дозвілля».

Проявом транснаціональної організації вільного часу стають екстремальні форми дозвілля, де великого значення набуває задоволення певних амбіцій. Такі форми виражають прагнення не до формування певної суб’єктності, а, навпаки, до розкріпачення зафіксованих ідентифікацій. Головним моментом для індивідів, які використовують певні форми дозвіллєвої діяльності є те, як оточуючі відгукуються про них. Ці явища в дозвіллєвій сфері зосереджують увагу на необхідності вести мову про культуру дозвілля. Багато людей не вміють змістовно заповнювати свій вільний час, у них не сформована «культура дозвілля». Молоде покоління вбирає в себе негативний настрій у культурі. Культура подається як споживання, а молодь втрачає здатність сприймати її як ефективний засіб

осягнення дійсності і пізнання внутрішніх законів духовного розвитку. При цьому відбувається деструкція не лише традиційних загальних етичних і культурних зв'язків, особа ж поступово втрачає відчуття своєї належності до культури, що історично сформувалася. Настрої особистої самодостатності, що виникають на такому ґрунті, перетворюють міжособистісні природні зв'язки в поверхневі, що, безумовно, спричиняє свою негативну дію.

Якими мотивами керуються суб'єкти, обираючи ці форми дозвілля? Як правило, на це впливає зміна поведінки, яка пов'язана зі зміною типу соціалізації у зв'язку з прискоренням суспільного розвитку та зміною існуючої системи знань, цінностей, поведінкових стереотипів. Це насамперед стосується молодого покоління та формування молодіжної субкультури, що частково перетворюється на культуру протистояння, у контркультуру. Причини цього явища закладені в такому: криза ідентичності, тобто криза пошуку сенсу життя й образів для наслідування; криза «авторитету батьків». Старше покоління сьогодні асоціюється не лише з тим негативним, що було в недалекому минулому, але і з тими процесами, які відбуваються сьогодні – корупція, безвладдя тощо; криза виховання. Батьки через зайнятість не приділяють достатньої уваги вихованню дітей. Молодіжні організації нечисленні, та й не мають авторитету; компенсація, тобто невдоволення життям компенсується яскравим, екстремальним дозвіллям.

Масштабний наступ інонаціонального нового, ігнорування традиційного можуть призвести до ефекту, який О. Тоффлер назвав культурним шоком та визначив як «розгубленість під час зіткнення з чужою культурою», «глибоку дезорієнтацію» під час неадаптованого занурення в чужу культуру [3, 377]. Сучасні швидкості не дозволяють пристосовувати новацію до традицій або традицію до новацій. Тому для збереження національно-культурної сутності певного народу та національних форм дозвілля в умовах динамічної культурної еволюції, яка є наслідком міжкультурних обмінів, виникає необхідність у зміцненні традиційних культурних цінностей та зверненні до культурної спадщини як носія системи ціннісних орієнтацій та переваг. Будь-яке суспільство повинно знайти сили та можливості витримувати тиск зовнішнього середовища, водночас, відкрито контактувати та обмінюватися культурними цінностями з іншими народами, виходити на нові рівні розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Життя етносу: соціокультурні нариси / [Попов Б., Ігнатов В., Степико М. та ін.] ; під ред. Б. Попова – К, : Либідь, 1997. – 240 с.

2. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество [Текст] / П. Сорокин. – М. : Политиздат, 1992. – 543 с.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

3. Тоффлер Э. Шок будущего / Э. Тоффлер. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2002. – 557 с.

4. Шлезингер А. М. Циклы американской истории / А. М. Шлезингер. – М. : Изд. группа «Прогресс», «Прогресс-Академия», 1992. – 688 с.

РЕЗЮМЕ

О. П. Бойко. Транснационализация сферы досуга.

В статье рассмотрены проблемы свободного времени, в частности влияние глобализационных процессов на сферу досуга. Обращено внимание на понимание понятия «этническое» и его роль в современном мире. Показано, что традиционные формы досуга в последнее время приобретают транснациональный характер.

Ключевые слова: *досуг, этнос, транснациональный досуг, этнизация досуга.*

SUMMARY

O. Boyko. Transnational Character Sphere of Leisure.

The article is sanctified to the problem of spare free time, in particular influence of globalization on the sphere of leisure. Paid attention to concept of "ethnos" and his role in the modernity world. It is show that the traditions forms of leisure acquire transnational character lately.

Key words: *ethnos, leisure.*

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ЗМІСТ

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ ТА ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК

Ведмедев М. М. Теоретическое знание в ресурсном измерении..... 3
Кочубей Н. В. Відкритість як концепт сучасного наукового дискурсу 11
Лебедь Е. А. Новоевропейская наука как феномен закрытого мира..... 18
Цикин В. А. Философское осмысление хай-тек и необходимость превентивного образования..... 27
Савостьянова М. В. Ціннісна складова в методології гуманітарних наук..... 37
Денежников С. С. Комплекс NBIC-конвергенции технологий в свете идей трансгуманизма..... 44
Лебедь А. Є. Епімістичний образ істини..... 51
Узбек К. М., Щетинина Е. М. Алгоритмизация, кодификация и программирование научного знания..... 57
Кравченко Т.Н. Влияние сетевой парадигмы на развитие социальной реальности..... 67
Прокопенко Б. В. Когнитивные технологии и искусственный интеллект..... 77
Карпенко В.Є. Фальсифікація пансиргетизму. 84
Щербакова Ціннісний дискурс в освіті в період глобалізації та інформаційної революції 92
Мірошник Г. В. До проблеми гуманітарного ракурсу сучасної науки..... 100

СУЧАСНА ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ

Качуровський М. О. Стратегія освіти: проблеми реалізації 108
Давидов П. Г. Вища освіта у інформаційно-освітньому просторі: онтологічно-гносеологічний аналіз 113
Барвінський А. О. Педагогічна освіта і Болонський процес 121
Наумкина Е. А. Фундаментальность образования и постнеклассическая наука 129
Трубнікова О. В. Сучасний гуманізм як світоглядний принцип нової парадигми освіти..... 138
Бондарчук Н. В., Булейко О. І. Освіта в інформаційному суспільстві 147
Книш І. В. Проблеми становлення сучасного освітнього дискурсу 152
Юхименко Н. Ф. Філософія освіти діяльно-творчої особистості (діалектика духовних потреб) 161
Харченко Л. М. Філософія і Болонський процес..... 169
Рубан А. О. Вплив філософії освіти на шляхи формування політичної культури особистості 176

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

Кислий А. О. Релігійна освіта та наука в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку 184
Золотарева Т. В. Фрактальність корекційного процесу 191

ФІЛОСОФІЯ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ ТА КУЛЬТУРИ

Губенко Г. В. Біотичні проблеми сучасності: філософський аспект 199
Bishop J. Joe Democracy, human rights, and islam..... 205
Косяк В. А. До метафізики сили..... 214
Возний А. П. Моделювання феномена «живих сил» людської тілесності в робототехніці 223
Вертель А. В. Концепция сознания в психоаналитической философии З. Фрейда..... 234
Іванова К. А. Проблема різноманітності форм і механізмів культурних змін..... 241
Єфремова І. В. Свобода як морально-правовий феномен: соціально-філософський аспект проблеми 251
Кравченко О. П. Людина і світ в інтерпретації ранніх українських гуманістів..... 260
Вінтонів С. З. Принципи формування етнокультурної самоідентифікації. 269
Брюховецька Ю. В. Становлення та еволюція християнської культової практики в контексті двовір'я, релігійного синкретизму та язичницьких традицій Київської Русі..... 275
Бойко О. П. Транснаціоналізація дозвіллєвої сфери. 283

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТ

Шановні колеги!

Сумський державний педагогічний університет ім. А.С. Макаренка, кафедра філософії та соціології раз на рік публікує науковий журнал **«Філософія науки: традиції та інновації»** (до 2010 року збірник виходив під назвою «Філософські науки»), затверджений постановою президії ВАК України від 26 травня 2010 року № 1-05/4 як фаховий науковий журнал.

До наукового журналу «Філософія науки: традиції та інновації» приймаються статті, що містять результати оригінальних досліджень з основних галузей філософії та неопубліковані раніше в інших виданнях.

Стаття повинна мати такі структурні елементи: Індекс УДК; прізвище та ініціали автора(ів); назву; анотацію (біля 5-6 рядків мовою статті, після статті подаються анотації англійською та російською мовами з перекладеними прізвищем, ініціалами автора та назвою статті); ключові слова (трьома мовами після відповідних анотацій); текст статті; літературу. Вимоги до оформлення бібліографічного опису списку джерел подані в журналі «Бюлетень ВАК України» № 3 за 2008 р.

Статті необхідно оформити згідно з такими вимогами: постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших досліджень у даному напрямку.

Обсяг статті, включаючи список цитованої літератури, повинен мати 11-20 сторінок формату А4. Відстань між рядками – 1,5 інтервалу комп'ютерного стандарту, кегль 14, поля: верхнє і нижнє – 20 мм, ліворуч – 25 мм, праворуч – 15 мм. Середня кількість знакомісць у рядку – 65, кількість рядків на одній сторінці – до 30.

Сторінки рукопису не друкуються, а, починаючи з другої, проставляються олівцем зверху, посередині сторінки. Підписи до рисунків, схем, таблиць включають їх номер, назву, пояснення умовних позначень. Посилання на наукову літературу в тексті подаються за таким зразком: [5, 87], де 5 - номер джерела за списком літератури, 87 - сторінка. Посилання на декілька наукових видань одночасно подаються таким чином: [3,156; 4; 8, 22-23]. Бібліографічний список мовою оригіналу складається в алфавітному порядку і подається після тексту статті.

Мова статей: українська, російська, англійська.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

До статті додаються:

1. Лист-рекомендація статті до друку за підписом доктора філософських наук (підпис завірено печаткою установи, де він працює).
2. Авторська довідка, яка містить: прізвище, ім'я та по-батькові, науковий ступінь, вчене звання, місце роботи, посада, контактний телефон, e-mail та адреса.
3. Дискета з електронною версією тексту у форматі *.doc або *.rtf. Використовується шрифт Times New Roman.
4. Один примірник у роздрукованому вигляді.
5. Поштова картка з адресою автора для повідомлення про прийняття статті редколегією (для іногородніх).

Рукопис оформляється згідно з Держстандартом ДСТУ 3008-95, ГОСТ, 7,5-88. У лівому куті – УДК, у правому куті – ініціали та прізвище автора (авторів) і назва закладу, нижче, посередині рядка, – заголовок статті – інтервал 2. Такий же інтервал між заголовком та анотацією.

Стаття має бути ретельно перевірена й повністю відредагована. Матеріали, в яких допущені будь-які помилки, до друку не допускаються.

Термін подання матеріалів до редакційно-видавничого відділу – **10 жовтня** кожного року. Матеріали отримані пізніше подаються до наступної публікації фахової збірки.

Видання здійснюється із залученням авторських коштів – **20 грн. за одну сторінку**. Кошти на видання надсилаються після повідомлення про прийняття редколегією статті до друку. Пересилання збірника поштою коштує **25 грн.**

Реквізити для грошових переказів: Сумський державний педагогічний університет ім. А.С. Макаренка 40002 м. Суми, вул. Роменська, 87, кафедра філософії та соціології, Ніколаєнко Н.Є. Призначення платежу: за друк статті.

Адреса редколегії: Сумський державний педагогічний університет ім. А.С. Макаренка

40002 м. Суми, вул. Роменська, 87, кафедра філософії та соціології, кабінет 404.

Електронна адреса: kfs.sspu@gmail.com

Телефони для довідок – 0989838691 і (0542)226676 (відповідальний секретар к.філос.н., доцент кафедри Карпенко В.Є.), (0542)68-59-27 (кафедра філософії та соціології), (0542)22-14-95 – міжміський, приймальна ректора, (0542)62-78-96 – домашній телефон зав. кафедри філософії та соціології, доктора філософ. наук, професора Цикіна В.О.

Автору статті гарантується один примірник опублікованого збірника без додаткової оплати, за бажанням автори можуть замовити ксерокопії окремих статей.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний педагогічний університет
ім. А.С. Макаренка

Філософія науки: традиції та інновації
Науковий журнал
Виходить двічі на рік

Заснований у грудні 2009 року

№ 1 (3), 2011

Суми: СумДПУ, 2011

Відповідальний за випуск: ***А.А. Сбруєва***
Комп'ютерне складання та верстання: ***Н.Є. Ніколаєнко***

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу
масової інформації
КВ № 15796 – 4268Р від 27.10.2009 р.

Підписано до друку 23.11.10.
Формат 60х84/16. Гарн. Times. Папір офсет. Друк ризогр.
Ум. друк. арк. 17,2. Тираж 300 пр. Вид. № 118.

Журнал надруковано на обладнанні
СумДПУ ім. А.С. Макаренка
Адреса редакції, видавця та виготовлювача:
вул. Роменська, 87, м. Суми, 40002,
СумДПУ ім. А.С. Макаренка

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи
серія ДК № 231 від 02.11.2000.